

GUNNAR A. SKADBERG:

ALEXANDER L. KIELLAND

”I SLEKT MED HELE BYEN ”

KIELLAND OG HANS NÆRMILJØ
SETT FRA LOKALHISTORISK STÅSTED

VIKTIGE BEGIVENHETER I KIELLANDS LIV - GJENNOM DATOER OG ÅRSTALL

- 1849 (18.2) Født i "Huset ved Bredevandet"
(18.4) Døpt i Domkirken (Magnus Gjør, sogneprest)
- 1851 (3.4) Broren Axel Christian Zetlitz dør
- 1852 (31.1) Søsteren Axeliane Christine Zetlitz blir født
- 1854 (25.3) Broren Tycho blir født
- 1855 (14.11) Søsteren Dagmar blir født
Alexander begynner på skolen, "Stavanger Lærde- og Borgerskole" på Kongsgård,
"Forberedelsesklasse"
- 1858 Oppflyttes i "1.Fællesklasse" på Kongsgård
- 1862 (6.2) Broren Jens Zetlitz Kielland blir født
(12.2) Moren, Christiane "Janna" Lange Kielland, dør i barselseng
(17.2) Moren gravlegges fra Domkirken, sogneprest Svend Gjesdahl.
(18.2) Broren Jens Zetlitz Kielland dør på Alexanders 13-årsdag
Farens slektning Inger Mæle blir hushjelp i Olafskleven 2
I løpet av september og oktober dør ekteparet i nabohuset (Olafskleven 4), Gunder
Thorsen og Anne Christine Bruun Thorsen
Alexander begynner i "1ste Latin- og Realklasse" på Kongsgård
- 1863 (27.7) Inger Mæle blir Alexanders stemor
(6.8) Farfaren Jacob Kielland dør, og handelshuset Kielland oppløses
- 1865 (8.10) Alexander konfirmeres i Domkirken (Svend Gjesdahl, sogneprest)
- 1867 (13.1) Forlovet med Beate Ramsland (f. 27.12.1850)
(Alexander var klassekamerat med hennes bror, Peter)
- 1867 Examen artium ved Kongsgård skole, der Alexanders bestekamerat "lille Marius"
Giverholt, ble så syk at han må vente ett år med sin eksamen
Opptatt som jusstudent ved Universitetet i Christiania, høsten 1867
- 1870/71 Alexander tilbringer trolig deler av juleferien (des.-jan.) på Orre
- 1871 (om våren) Alexander får sannsynligvis vite at Berta Elisabet Aarre er gravid, og at
han er faren
Militærtjeneste om sommeren på ekserserplassen på Malde
(14/10) Alexander blir far til gutten som får navnet Bernhard K. Aarre, og hvis
identitet skjules gjennom fingerte mors- og farsnavn
(13/12) Kielland avlegger sin juridikum med karakteren "haud illaudabilis", en
karakter som var en stor skuffelse for ham, og som ydmyket hans stolthet, men som er
forståelig når vi vet hva han trolig måtte forholde seg til under eksamens-
forberedelsene
- 1872 (7.3) Jens Zetlitz Kielland kjøper Malde Teglværk, men overfører bedriften til
sønnen Alexander. Alexander arbeider noen måneder på kontoret til fogd Wilhelm
Michael Michelet (født i Blåkjær i 1823) som bodde til leie hos familien Cederbergh
i Søvberggate 2 – sammen kona Aimé Adelaide (født i Belgia i 1839) og pleiedatter
Marie Alvon (født i Namur i Belgia i 1853).
(18.9) Giftermål med Beate Ramsland, med de to fedrene som vigselsvitner.
De nygifte bosetter seg i "Forberedelsen", Øvre Strandgate 8 – Kielland-huset, som
i flere omganger var nyttet av nygifte medlemmer av familien. Om somrene leide
familien Kielland husvære hos Ellen Susanne Nielsen like ved ekserserplassen på

Madla (med nåværende adresse Kaptein Linges vei nr 15)

- 1873 (3.8) Sønnen Jens Zetlitz Kielland blir født
- 1874 (30.7) Sønnen Alexander Lange Kielland blir født
Kielland oppretter et vandrebibliotek for sine arbeidere ved teglverket på Madla
- 1876 (9.3) Datteren Beate Kielland blir født
- 1877 Kielland skriver artikkelen ”Richard Wagner og Festspillet i Bayreuth 1876”
- 1878 Kielland debuterer med ”Paa Hjemveien. Proverb” (kort komedie). Skrevet i Stavanger, reinskrevet i Paris.
- 1878 Alexander Kielland katalogiserer biblioteket på Ledaal. (9.5) Alexander drar til Paris
- 1879 Utgivelse av ”Noveletter”. Skriver ferdig skuespillet ”Det hele er ingenting”
- 1880 ”Nye Noveletter” blir utgitt, samt ”Garman & Worse”, ”For Scenen” og ”Tre Smaa-stykker”
- 1881 Faren, Jens Zetlitz Kielland, dør (7.1) av magekreft, Alexander bor hos ham mot slutten. Oppgjør mellom far og sønn. Faren gjør ”afbigt”, skriver Alexander (26.4) Teglverket selges
(1/6) Alexander flytter til København med familien
Romanen ”Arbeidsfolk” gis ut, samt ”Else. En Julefortælling”
- 1882 Datteren Else blir født
Romanen ”Skipper Worse” kommer ut samt ”Garman & Worse: Skuespil i Fire Akter”
(sammen med Edvard Brandes)
- 1883 (5.6) Tilbake til Stavanger, der familien Kielland leier husvære i ”Vesterlide”, tilhørende Christopher Henrik Møller, skipskaptein og eier av Møller Preserving, som var gift med Sanna Nielsens søster, Laura Christine, f. Nyman, (tilsvarende nåværende adresse Gustav Vigelands vei 48)
Utgivelse av ”To noveletter fra Danmark” og romanen ”Gift”
- 1884 (3.6) Familien Kielland leier ”Enkesætet” på Köhler-eiendommen i Hillevåg, etter at deres venner Wilhelm og Frida Hansen hadde gått konkurs med firmaet sitt året før. ”Fortuna” blir trykt
- 1885 (26.3) ”Lisa” på Orre gifter seg med naboen Tore Tønnesson Aarre (1840–1922)
- 1885 (april og mai), sjøreise fra Stavanger til Lisboa. Skriver brev til barna, seinere trykt som ”Journal for de smaa”. Kielland nektes for første gang dikterlønn av den norske stat grunnet påstanden om at han, gjennom sin litteratur, hadde angrepet den kristne tro og moral. Presten og stortingsrepresentanten Lars Oftedal fra Moderate Venstre ledet motstanden mot at Kielland skulle få diktergasje
- 1886 (3.5) Familien Kielland bor til leie hos Tore Rasmussen (Lisas bror) på Orre
(11.10) Familien Kielland ankommer Paris
”Sne. Fortælling” kommer ut, samt lystspillet ”Tre Par”
- 1887 (7.4) Berta Elisabet nedkommer med datteren Sina, en fødsel Alexander omtaler med så store ord at de blir meningsløse om ikke han er faren
(16.8) Inger Mæle dør i ”Huset ved Bredevandet”, som hun ikke har villet gi fra seg til mannens arvinger
Alexander Kielland nektes diktergasje fra den norske stat for tredje og siste gang i en kamp som har pågått siden 1885 med presten og politikeren Lars Oftedal som hovedmotstander
Lystspillet ”Bettys Formynder” blir trykt, samt romanen ”Sankt Hans Fest”
- 1888 (28.6) Reiser fra Frankrike for å bosette seg i barndomshjemmet, som han får leie av sine søsken
Komedien ”Professoren” trykkes

- Redaktør av Stavanger Avis
- 1890 Alexander redigerer og utgir "Hans Arentz's Journal"
- 1891 Kielland skriver sin siste roman, "Jacob". "Mennesker og Dyr. En samling smaastykker" trykkes også. Så er den litterære raptusen over etter bare 12 år
Den fysiske og psykiske "nedturen" setter fart, kjennetegnet av søvn-
apnøse (kontinuerlig trøtthet), fedme, søvn- og alkoholproblemer. Gjennomfører en
sjøreise på Middelhavet til Svartehavet, der han bl.a. besøker byene Odessa og
Sevastopol
(12.12) Utnevnt til borgermester i Stavanger, etter betydelig motstand fra "etablissem-
mentet"
- 1896 (21.1) Kielland utnevnes til Ridder av første klasse av St. Olavs Orden
- 1902 (9.9) Kielland utnevnes til amtmann i Romsdal og flytter inn i amtmannsboligen i
Molde 25. september
- 1903 (17.9) "Lisa" på Orre dør, og Alexander skriver at solen er gått ned over hans liv
- 1904 Broren Tycho, stifter av Norsk Telegrambyrå og direktør i samme byrå, tar sitt eget
liv.
- 1905 "Omkring Napoleon", en biografisk skisse om den franske keiseren, blir trykt
- 1906 (6.4) Alexander Lange Kielland dør på Bergen sykehus
(11.4) Kielland bisettes fra Stavanger Domkirke. Forrettende prest er Kiellands
klassekamerat gjennom tolv år på Kongsgård, Jonas Dahl. Kiellands ønske om å bli
gravlagt på Orre respekteres ikke, og han får sitt siste hvilested på Lagård gravlund.
(25.11-5.12) "Huset ved Bredevandet" rives nøyaktig et halvt år etter forfatterens
bortgang - og flyttes til Dues vei (nå parkeringsplass for Eiganes skole), der det fjernes
for godt i 1980

PROLOG

En gutt på sju år marsjerer freidig og optimistisk gjennom tunet og alleen på Ledaal ned mot Eiganesveien. Året er 1953 og måneden august. På ryggen bærer han en ny, blå ransel med hvite reimer. Skolevesken gjemmer hans klenodier: et pennal av tre med rød og blå blyant oppi – en ABC-bok og en matboks av metall med et fargerikt bilde på lokket. Men som ballast har han også morens kjærlighet uten betingelser, farens skriveglede, farfarens fortellergave og morbrorens entusiasme i forhold til alt som har med slektshistorie og lokalhistorie å gjøre. Standard er satt for hva som er viktig i livet: Ord som skal forvaltes og bringes videre – muntlig og skriftlig.

Men dette er fjernt fra guttens tanker der han peiler seg inn mot Framhaldsskolen (nå: Kannik skole), der hans aldrende lærer, Molly Distad, tilegner sitt siste lærerår til 28 ”fredsgutter” fra Norges største baby-boom, 1946-kullet, som sprenger romkapasiteten ved Kampen, landets største barneskole.

Gutten lærer derfor å erobre språkets verden ved Framhaldsskolen, som ligger på de samme Egenesløkkene der han er født og oppvokst. Mens han venter på ny paviljong ved Kampen skole, skolen han er etlet å gå på, må han daglig krysse en gravlund og et ubebodd herregårdssete og blir daglig minnet om livets forgjengelighet; men disse elementene gir også næring til fantasi og drøm, for han har skimtet hvite kister i dørsprekken til Eiganes kapell og sett ørret i livlig lek i dammen foran inngangen til gudshuset. I vintermorgen er han i tvil om noe rørte seg bak de hvite gravsteinene over falne britiske soldater ved utgangen av gravlund, eller om noe beveget seg i glipen mellom de grønne vinduslemmene på herregården. Skyndsomt haster han forbi fjøs, stall, vaktmesterbolig og herregård – uten liv. Men i hans indre bilder er der liv, for fars moster, tante Elen Lea (1882–1978), som har vært tjenestejente på Ledaal, har fortalt levende om kusker, karjoler, drenger og tjenestepiker på det fordums Ledaal, og han kan se for seg tante Elen der hun haster opp trappene med store fat med rykende varm mat til familien Kiellands selskapelige sammenkomster i herregårdens festsal. Men hvem var nå egentlig disse Kielland-ene som bodde på Ledaal?

45 år er gått – og fremdeles leter jeg etter svarene på det spørsmålet og på de mange andre spørsmålene som etter hvert har dukket opp. Denne lokalhistoriske samlingen gir nok svar på noen av de spørsmålene som har meldt seg. Men andre vil nok for alltid bli ubesvart. Likevel håper jeg at nye spørsmål vil stilles, for et så fascinerende liv som Alexander L. Kiellands vil alltid kalle på undring og nysgjerrighet.

Min undertittel, ”I slekt med hele byen”, har jeg hentet fra et av Kiellands brev. Sitatet viser hvordan Kielland-familien har vokst sammen med byen, og hvordan byen har vokst inn i Kielland.

Stavanger, 11. mars 2002
Gunnar A. Skadberg.

INNLEDNING

Mitt utgangspunkt for å samle stoff til en bok om Alexander L. Kielland og hans forfatterskap, sett fra et lokalhistorisk ståsted, var lesningen av Dag Kulleruds biografi ”Hans Nielsen Hauge”. Boka ga meg et nytt, perspektivrikt bilde av den begavede bondesønnen fra Tune. Hauge ble som kjent leder for den folkebevegelsen som fikk sterkest innflytelse av alle på nordmenn flest på 1800-tallet – og langt inn i et nytt århundre.

I Kulleruds bok ble det referert til personer jeg kjente av omtale fra min egen slektshistorie, personer som hadde hatt så sterk innflytelse på sine nærmeste at etterdønninger merkes hundre år seinere. Gjennom lesningen av Tor Obrestads biografi ”Sannhetens pris. Alexander L. Kielland” oppdaget jeg at noen av disse personene også var forfedre til Beate Ramsland, Alexander Kiellands kone. Dette ga meg inspirasjon til å studere forbindelseslinjene mellom Hauge og fru Kiellands familie. Obrestads biografi åpnet også mine øyne for hvor viktig haugianerbevegelsen var for Kiellands liv og diktning, noe som kom klart fram ved en tale Kielland holdt i Arbeidernes Understøttelsesforening i Stavanger 10. november 1901, der han bl.a. uttalte at ”Større Mand end Hans Nielsen Hauge havde vi aldrig havt. Det burde mer og mer gaa op for os”!

Rogaland Teaters jubileumsoppsetning av ”Garman & Worse” i 1998 ga meg lyst til å hente fram igjen romanene ”Garman & Worse” og ”Skipper Worse”, bøker jeg ikke hadde lest siden gymnasdagene, og hvis innhold derfor fant en annen klangbunn ved ny gjennomlesning. I den mellomliggende perioden var lokalhistorien blitt min lidenskap og min hobby – og jeg kunne registrere med interesse at Alexander Kielland hadde forsynt seg grådig fra elementer jeg gjenkjente fra hans nærmiljø.

Fascinerende var det også å oppdage hvordan Kielland sjonglerer lekent med lokale fornavn og etternavn. Han la igjen så mange assosiasjonstråder til kjente personer i samtid og fortid at han fikk problemer med å forsvare avstanden overfor de som mente å kjenne navnene igjen fra virkelighetens verden. Jeg begynte min egen leting, noterte, spurte, gransket – og skrev, først og fremst av egen interesse, men tror ved veis ende at stoffet kan ha interesse for andre som liker å lese om våre nære, felles røtter, og om vår nære kulturarv, som bidrar til å forme vårt liv i sterkere grad enn vi til daglig tenker over. For meg ble i alle fall gjenkjennelsen til berikende gløtt inn i en stor kunstners indre landskap. Og siden jeg er av den oppfatning at vi gir vår verden mening ved å fortelle hverandre historier, har jeg lyst å dele stoffet om Kielland og hans verden med andre.

Gjennom sin lek med barndoms- og ungdomsimpulser og erindringsbilder klarer Kielland på mesterlig vis å si noe vesentlig om det å være menneske i en by på Sørvestlandet – og i verden – anno 1880 og 2000.

Johs. Lunde, som har skrevet den grundige og meget interessante boka ”Handelshuset bak <Garman & Worse>”, der han setter seg som mål å beskrive ”huset Kielland” både som bedrift og familie, mener at nyttiggjøringen av Kiellands erindrings- og tradisjonsstoff var en forutsetning for hans forfatterskap da ”fabulerende fantasi, evnen til <at finde op>, aldri var <hans sterke side>”. ”Omdigtet og forvrængt” og ”omforming” er uttrykk Kielland selv bruker for å beskrive hvordan han har nyttet stoff fra eget minne og sin egen hjemby i bøkene.

I et brev til søsteren Kitty, fra 15. juli i 1885, uttrykker Kielland seg slik: ”Den substans i hjernen, som gjør digteren, er naturligvis den samme fra oldtiden til idag, – fra Jeremias til Dickens; den – er en eiendommelig behandling af det, som er seet og følt, – en behandling, som nærmest ligner en omformning.”

I sin avhandling ”Alexander Kiellands litterära genombrott” hevder Nils Erik Bährendtz at det sannsynligvis ikke finnes ”en enda oppfunnen typ” i noen av Kiellands romaner. Kielland forsynte seg åpenlyst av Kielland-familiens historie da han skrev ”Garman & Worse”. Stoffet til ”Skipper Worse” fant han, først og fremst, i konas familiekrets. Ved å omskrive Kielland/Ramsland-familiens historier til Garmans og Worses har Kielland, etter min mening, klart å gi oss nærgående glimt av sin bys historie i sitt eget århundre. Han lar sitt ekteskaps to familier forenes i en høyere enhet: Stavangers merkantile og åndelig-kulturelle liv på 1800-tallet. Det nære og kjente nyttes for å debattere og illustrere det allmenne og universelle. Enkelt, men genielt.

Trolig ville Alexander Kielland nikket bekreftende til Alfred Huges vakre formulering om Huges forfatterskap hundre år seinere, som et forfatterskap gjennomstrømmet av ”gleda ved å eksistera innafor ei avgrensing som gjer ein medviten om identitet”.

Kielland blandet altså sammen ingredienser fra ulike kilder og fra ulike personer. Supplert med elegant egenfantasi utformet han så sine originale romanfigurer. ”Har jeg en Model for Øie, anser jeg det først som min Pligt baade som Kunstner og Gentleman at udslette Potraitligheden ved alle ydre Midler,” skriver han i et brev til den norske forfatteren John Paulsen.

”Virkelighetsgrunlaget er bearbeidet – delvis omformet og tilpasset de forskjellige formål Kielland hadde for øye,” skriver Ove Apeland i et innlegg i Stavanger Aftenblad 5. februar 1997 – og videre: ”Utsagnet ’Menneskene holder jeg ikke saa meget af’ gir støtte til den alminnelige oppfatning at han hadde sine bysbarn for øye når han skrev – oftere de skrøpelige og lastefulle som hadde meget å skjule, enn de solide og hederlige som tålte fullt dagslys over seg selv og sine gjerninger. Men samtidige kritikere i hjembyen reagerte i alle fall på hva de oppfattet som ’temmelig gjennemsigtige Allusioner til kjendte og endnu levende Personer’.”

For en lokalhistoriker er det i hvert fall interessant å se hvor grundig Kielland har gått til verks i sin streben etter å skape autentiske miljøer – både gjennom samtaler med nære slektninger knyttet til haugianernes og brødrevnenes forsamlinger og gjennom lesning av samtidig og eldre litteratur. Vi vet f.eks. at han i sine forstudier leste både andaktsbøker og salmer fra Huges tid, og at han under lesningen noterte seg spørsmål han ville finne svar på annensteds, vedrørende eksempelvis damedrakter, vektersanger og måten å spille gamle kortspill på.

Som lokalhistoriker hadde jeg ikke drømt om å finne noe nytt å skrive om Alexander Kielland. Mine første erindringsbilder fra Stavanger torg viser en liten gutt med hånden festet godt inni farens, også han et skrivende menneske. Under statuen på torget stoppet faren opp og pekte mot mannen med flosshatten for den vesle førskoleguten som nettopp hadde lært å gjenkjenne de første bokstavene - bl.a. A-en, som jeg kjente fra mitt mellomnavn. Hva far sa, husker jeg ikke, bare at det var fullt av age, respekt og beundring. ”Illitteraten” fattet at mannen på sokkelen raget over ”den sterkaste faren i gadå” – en erkjennelse overbevisende nok til å bite seg fast i guttesinnet for alltid.

Det var således hinsides mine pretensjoner å kunne si noe nytt om min hjembys store sønn, for min respekt for forfatteren ble ikke mindre av at min dyktige norsklærer, Owe Apeland, forlot sine fjerde-gymnasdisipler på St. Svithun skole til for å ta en dr. philos.-grad på Alexander L. Kiellands romaner. Etter det kunne det neppe være mer å si om den forfatteren! Men da jeg først begynte å løfte på kiellandske ”steiner”, fant jeg detaljer og fakta av stor interesse, informasjon som åpnet for nye spørsmål og videre forskning.

Det undret meg f.eks. at ingen Kielland-biograf hadde tatt med opplysninger om forfatterens konfirmasjon. I romanen ”Gift” nevner Kielland i to omganger at Abraham Knorr Løvdahl ble konfirmert da han var relativt gammel, siden tenåringen var i tvil om han skulle la seg konfirmere. ”Ja visst ville han konfirmeres som de andre; det hadde lenge vært ham en tort at han var den siste av alle sine jevnaldrende,” leser vi i kapittel IX. Kirkeboka for Domkirken forteller at Alexander var 16 ½ år da han ble konfirmert høsten 1865, at han som Abraham stod øverst på golvet, at han som ham leste til konfirmasjon i haugianernes forsamlingshus, og at han var eldre enn de fleste av sine konfirmantkullinger.

Det vil alltid være noe nytt å skrive om et så spennende menneske som Alexander L. Kielland, og opplysninger om mannen og hans forfatterskap kan og bør stilles sammen i nye konstallasjoner til berikelse og utfordring for nye tider og generasjoner...

Min lokalhistoriske samling spriker innholdsmessig og tematisk, skrevet som den er i ulike tider av livet og ut fra forskjellige impulser og innfallsvinkler. Ulempen med dette er at opplysninger blir gjentatt, fordelene at de ulike delene og kapitlene kan leses uavhengig av hverandre.

Selv om stoffet mangler et felles fokus, er den røde tråden Alexander Kiellands nærmiljø og hans nære relasjoner til familie, slekt og venner i byen og i fylket. Ved veis ende ser jeg at stoffet gir et sammensatt og fargerikt bilde av min hjemby på 1800-tallet. Lokalhistorisk interesserte rogalendinger er min primærmålgruppe.

Jeg har delt stoffet mitt i fire hoveddeler eller satser. Hver sats har sin egenart, men står likevel i sammenheng med de andre bolkene, som i en symfoni eller kammersonate. Hovedtemaet er hele tiden Alexander L. Kielland og den lokale, sosiale verden han var en del av. Satsinndelingen henspiller selvsagt også på Kiellands lidenskap for musikk, en lidenskap som avspeiles i form, struktur og tonespråk i hans litteratur.

Til yngstedatteren Else sa forfatteren at han var i slekt med hele byen. Min undersøkelse av Kiellands nære slektsrelasjoner understreker at denne uttalelsen ikke var noen overdrivelse, derfor undertittelen på boka. Alexander L. Kielland var en av våre første europeere – med fast rotfeste i Stavanger og Rogaland.

DEL 1

KIELLAND OG HANS
NÆRMESTE

INNHold

VIKTIGE BEGIVENHETER I KIELLANDS LIV GJENNOM DATOER OG ÅRSTALL

PROLOG

INNLEDNING

DEL 1 KIELLAND OG HANS NÆRMESTE

ALEXANDER KIELLAND OG FAREN

Jens Zetlitz Kiellands forhold til sine sønner

Forholdet til Jacob – den eldste sønnen

Forholdet til Alexander

Alexander staker ut sin egen kurs

Alexander Kiellands forhold til egne barn

Hva oppbruddet fra arnestedet kostet

Når begynte Alexanders opprør mot faren?

”Askeladden” Alexander søker å regissere et selvstendig liv

Oppgjør med faren og forsoning

Far og sønn Kielland – kontraster og likheter

Kielland som bulimiker?

Kielland og autoritetene

Kiellands forhold til Gud

Skrivekildene tørker ut

MOR OG SØSKEN

ALEXANDER L. KIELLAND OG HANS POSISJON I SØSKENFLOKKEN

”Tyender” i Alexander Kiellands hjem

ANDRE SOM PREGET ALEXANDER KIELLANDS BARNDOM OG OPPVEKST

ALEXANDER KIELLANDS STEMOR, INGER MÆLE, OG HENNES FAMILIE

”Lars Sjølv”

Lars Tormodsen Mæles nærmeste slekt

Slektstavle for Lars Tormodsen, Inger Mæle Kiellands far

DEN KRISTNE GREINEN PÅ KIELLAND-TREET

Forenklete slektsoversikter over familiene Kielland og Kirsebom i Stavanger

GAMLE-KONSULENS PIKANTE HEMMELIGHET

TJENESTEPIKEN INGER PÅ LEDAAL

Forhold som taler for at Gabriel Schanche Kielland er far til Søren Lura
Kielland om romanenes og virkelighetens handelshus
Søren Lura – Gabriel Schanche Kiellands „uægte“ sønn
Søren Emil Lura – Gabriel Schanche Kiellands sønnesønn
Forenklet slektsoversikt, Kielland – Lura

”UNGE-KONSULEN” GRAVLEGGES

Innskriftene på gravsteinene i Kleiva

BEATE RAMSLAND KIELLANDS FAMILIE

KIELLAND OG HAUGIANERNE

Et stavangersk haugianerdynasti
Niels Hansen Opstad
Pernille og Ole
Ole og Ane
Ane og Børre
Ane og Peder
Peder og Pernille
Peder og Sara
Det stavangerske haugianerdynastiet som hadde sitt utgangspunkt i Vang på Hedmarken

Om Engel Hansen og Hans Engel Hansen – to framtrepende haugianere i Stavanger
Alexander Kielland giftet seg inn i en haugianerfamilie

DEL 2 ALEXANDER, LISA OG BERNHARD

ALEXANDER, LISA OG BERNHARD – EN SKJULT HISTORIE

”ALEXANDER OG LISA”

Familien Kielland på ”Aarre”
Alexander Kielland på ”Aarre”
Kielland og Jærens landskap
Om Kielland på ”Aarre”: Theodor Dahl og Lauritz Horpestad i 1938

BERTA ELISABET ”LISA” AARRE

BERNHARD K. AARRE

Fødsel og dåp
”Døperen” Kristoffer Olsen Orre Grude
Dekkoperasjonen
Kommentar til sogneprest Selmers søknad

Hovedregissør for dekkoperasjonen
Det "uægte" barnet skulle ha et navn
Bernhards faddere
Bernhards barndom og oppvekst
Bernhard på privat realskole i Stavanger ?
Dreng på Klepp
Bernhard i Stavanger
Bernhard og Dorthea fikk disse barna
Hvor bodde Bernhard og Dorthea?

"PIGE" JUSTINA OLSDATTER ORRE, BERNHARD K. AARRES "SETTEMOR" OG AMME

"ARBEIDSMAND" CHRISTIAN CHRISTIANSEN TJØTTA, BERNHARDS "SETTEFAR"

VAR BÅDE BERNHARD K. AARRE OG SINA AARRE SKADSEM BARN AV ALEXANDER OG LISA?

ALEXANDER OG LISA OM AT VÆRE I SANNHED
Alexander Kielland og debatten om "Pige-fødte børn" og deres mødre

DEL 3 KIELLAND OG BYEN

OM KIELLANDS FORHOLD TIL SIN HJEMBY

KIRKEN OG SKOLEN

DOMKIRKEN

Dåp
Dåpsvitner for Alexander
Konfirmasjon
Giftermål
Gravferd
Domkirken i Kiellands forfatterskap

KIELLANDS BILDE AV KONGSGÅRD

Identifikasjon av Alexander Kiellands klassekamerater i latinskolen i avgangsåret 1867
En nærmere presentasjon av noen av Alexander Kiellands klassekamerater i årene han var elev ved "Stavanger Lærde- og Borgerskole" på Kongsgård
Kielland som elev ved Kongsgård
Alexander L. Kiellands lærere i 1867 – avgangsåret hans på Kongsgård
Alexander L. Kiellands rektorer
Andre lærere som underviste Alexander L. Kielland
Kiellands beskrivelse av lærere og rektor ved Latinskolen

HVOR BODDE ALEXANDER KIELLAND?

"HUSET VED BREDEVANDET", KIELLANDS BARNDOMSHJEM

Om tomten hvor Radesykehuset og Kielland-huset stod ved Breiavatnet

NÆRMESTE NABOER TIL ”HUSET VED BREDEVANDET”

Familietråden mellom familiene i Olafskleven 2 og 4

”Haugianertråder” med utgangspunkt i Olafskleven 4

Familien Thorsen, Kielland-familiens naboer ved Breiavatnet med adresse Olafskleven 4

Andre naboer

Andre som bodde i Olafskleven

LØKKEN VEST FOR BREIAVATNET – OG KIELLANDS BARNDOMSHJEM

”KLANEN” OMKRING KIELLAND

”FORBEREDELSEN” – ØVRE STRANDGATE 8

NEDRE STRANDGATE 2 – ØVRE STRANDGATE 3

NEDRE STRANDGATE 9

”RAUNVODL” – BRUK 7 PÅ MADLA

TEGLVERKET PÅ MADLA

”VESTERLIDE”

”ENKESÆTET” – KÖHLER-EIENDOMMEN I HILLEVÅG

Köhler-eiendommen som impulsleverandør til Sandsgaard

Alexander Kielland og Hillevåg

ALEXANDER KIELLAND PÅ ”AARRE” I 1886

ANDRE LOKALITETER MED TILKNYTNING TIL KIELLAND OG HANS FAMILIE

Torvet/Torget

Kielland-statuen på Torget i Stavanger

Hjemmeverftet i Vågsbunnen

Holmen

Kirkegata/Urgata/Prostebakken

Nygata/Laugmannsgata

Søregata – Sølvberget – Høleberggata

Kielland og Breiavatnet-sør

Knud Holms gate

”Ladegårdskleven” 6

HVOR BODDE KIELLANDS MODELLER?

DEL 4 KIELLANDS MODELLER

DEN LITTERÆRE OG DEN VIRKELIGE MADAM TORVESTAD

KIELLANDS BESKRIVELSE AV MADAM TORVESTAD

MADAM TESTMAN – ALIAS MADAM TORVESTAD

Hvem var madam Testman?
Madam Tetmans familiebakgrunn
Hvorfor kom madam Testman til Stavanger?
Herrnhuter-miljøet i byen
Kielland og ”aprikosene”
Brødrene Svendsen
Sorenskriver Preus
”Worsegaarden”

MISJONSHISTORIKER JOHN NOME OG MADAM TESTMAN

MADAM TESTMAN OG FAMILIEN HÆREM I BERGSMAUET 2

MADAM TESTMANS BARN OG BARNEBARN

Peter Hansen Testman
Johan Caspar Preus Testman
Anne Caroline Testman
Kielland og Testman i Fogdesmauet
Hvor bodde madam Testman?

FINNØY-PRESTEN SOM GA IMPULSER TIL KIELLANDS LITTERÆRE PRESTEFIGURER

Slektskonstellasjoner i familien Gjesdal

KIELLANDS MODELLER FOR SKIPPER WORSE

HANS ARENTZ

Glimt fra Arentz' journal

DEN LITTERÆRE SKIPPER WORSE

SKIPPER WILHELM ADOLPH WORSØES FORELDRE

WILHELM ADOLPH WORSØES FOSTERFAR – SOGNEPREST I HØYLAND KNUD WESSEL BROWN

WILHELM ADOLPH WORSØES BROR – KNUD WESSEL BROWN WORSØE

SKIPPER WILHELM ADOLPH WORSØE, SOM TROLIG GA NAVN TIL KIELLANDS SKIPPER WORSE

Slektsforbindelser Worsøe Kielland
Familien Isaksen i Stavanger
Slektoversikter
Arne Arnesen Bjørge og skipper Worse
Var også Kielland selv modell for Worse?

SKIPPER RANDULF – DEN LITTERÆRE SKIPPEREN
Den virkelige Thomas Peter Randulff

THOMAS NATVIG

ALEXANDER KIELLAND VAR I SLEKT MED SINE SKIPPERMODELLER
Hvem seilte skipperne for?

KIELLANDS HAUGIANERE OG DERES MODELLER

SIVERT JESPERSEN ”GESVINT”
Hva folketellingene forteller om Sivert Gundersen og hans familie
Forbindelseslinjer mellom haugianerne i Rogaland og Bergen

MODELLER FOR HANS NILSEN FENNEFOS
Anders Nielsen Haave
Fennefos fikk en haugiansk omvendelse: Ole Torjussen Helling
Kiellands beskrivelse av Hans Nilsen Fennefos

ARNE ARNESEN
Eiendommer og bosteder
Sandvig-gården etter Arne Arnesen
Ole og Nille Bruelands barn

HAUGIANERBRØDRENE EGELAND I ”SKIPPER WORSE”
Jesper Erichsen Egeland, pedell
Brødrene Aanensen
Læregutten Lars Hertervig
Eksempel på modelloppbygging i Kiellands for fatterskap

KILDER
ALEXANDER LANGE KIELLANDS FORFATTERSKAP

ALEXANDER KIELLAND OG FAREN

Når en har lest igjennom det meste av Kiellands forfatterskap undres en over hvor en finner røttene til hans opprør mot konvensjonene og til hans moralske indignasjon.

Moren, Christiane (Janna) Lange, betydde med sin spontanitet og åpenhet og sitt lyse sinn utvilsomt mye for Alexanders følelsesmessige utvikling fram til hun døde på en så tragisk måte i 1862 da Alexander stod på terskelen til tenårene, men det var først og fremst faren, Jens Zetlitz Kielland (1816–1881), som fungerte som guttens identifikasjonsmodell.

Det er kanskje mulig å søke etter linjer fra Kiellands forhold til sin far og til hans liv og forfatterskap? For utpreget rettferdighetsfølelse, streben mot den ideale fordring og opprørstrang er framtrepende trekk hos forfatteren, som etter min mening kan spores tilbake til hans forhold til faren.

JENS ZETLITZ KIELLANDS FORHOLD TIL SINE SØNNER

FORHOLDET TIL JACOB – DEN ELDSTE SØNNEN

De brevene far og sønn utvekslet, er forsvunnet, men Jens Zetlitz Kiellands brev til sin eldste sønn, Jacob, forteller oss mye om forholdet mellom far og sønner, i tillegg til det Alexander skriver om dette forholdet i brev til andre. I de sistnevnte brevene ser vi tydelig hvor ambivalente følelser Alexander hadde overfor sin far. Respekt, varme og kjære minner må ofte vike plass for aggresjon, indignasjon og rein forkastelse.

I de 21 brevene som er bevart fra Kielland senior til sønnen Jacob, framtrer ofte Jens Z. Kielland som en prektig pedant, opptatt av sønnens ve og vel på en så regulerende og kontrollerende måte at en kan få kvelningsfølelser av mindre, særlig når en tar i betraktning at brevene er skrevet til en student i hovedstaden.

Når f.eks. Jacob antyder at han heller kan tenke seg en framtid som skipsbygger eller jurist, svarer faren bl.a. (15.1.1861): ”Jeg maa derfor blive ved min tidligere udtalte Mening, at naar Du i oprigtig og ydmyg Tro bereder Dig til Præstestanden, saa vil ogsaa Dit Levned blive i Overensstemmelse dermed, og Herren hjælpe Dig til at blive hans tro Tjener. Du seer nok, hvad baade Moder og jeg helst vil ønske. Men vi ønsker dog ikke at tvinge Dig til noget.” Brevet avsluttes med følgende hilsen: ”Ja, Gud lede Dig til at finde det Rette.”

De fleste andre brevene som er bevart fra far til sønn, bærer også preg av kritikk, formaninger og skepsis. Aksept og oppmuntring er mangelvarer.

I forbindelse med at Jacob hadde besøkt morens foreldre på prestegården i Asker sommeren 1859, mottok han følgende brev fra faren (datert 30.8.1859):

I Anledning af Din Forbliven paa Asker, uagtet du var raadet til at reise, da er jeg næsten af den Mening, at Du har haft nogen speciel Grund dertil: Tager jeg Feil, nu saa er det jo Intet. Tager jeg ikke Feil, saa vil jeg bare minde Dig om Dit lette Sind, og om den Erfaring, Du derom allerede har gjort; vær derfor mistroisk mod Dig selv, og dersom det kan Nytte noget, saa siger jeg, at vi slet ikke ville vide af flere Daarskaber af den Slags.

Brevet er skrevet til en voksen student på 18 år! Året etter innleder faren et brev til Jacob med å skrive: ”Min kjære Jacob! Med Dit sidste Brev vare vi ikke saa ganske vel fornøiede.” Ikke særlig inspirerende for en 19-åring å fortsette korrespondansen etter å ha fått sitt brev veid og funnet for lett. Da 20-åringen skriver hjem at han lengter, får han sine følelser overprøvd på denne måten av overdommeren i Stavanger: ”Vi synes noksaa godt om at Du længes efter

Hjemmet, med det maa være med Maade!” Og da Jacob bekjenner at han har fått kontakt med studenten von der Lippe og teatersjef Bjørnstjerne (Bjørnson), lyder svaret fra faren slik:

Jeg vil bede Dig indstændigt, ikke faae formeget sammen med dem, saameget mere, som de er meget ældre, end Du, og vel neppe synes om Kameradskab med en Rus. Vær derfor hellere lidt tilbageholden! (21.11.1859.)

På samme måte som legasjonssekretær Christian Fredrik i ”Skipper Worse” må sende faren, ”gamle-konsulen”, regnskap for hver måned, måtte også Jacob levere fra seg slike oversikter til opphavet – og en undres på om også forfatteren måtte gjennomleve denne form for overvåking mens han studerte i hovedstaden.

Ikke lett å bryte ut av et slikt forventningspress med sjel og samvittighet i behold! Sideveier i forhold til foreldrenes foretrukne forventningsbane betydde å svikte opphavet og å skyve en sårbar far følelsmessig fra seg. Valg av annen livsvei ble av faren tolket som en fornektelse av den oppgaven og det kallet sønnen hadde fra oven, og som var i samsvar med farens oppfatninger!

Eldstegutten lot seg, rimelig nok, forme under trykket fra farens autoritære vesen. Styringsredskapene perfeksjonisme og prektighet, parett med kritikk og formaning, hadde som resultat at ”odelsgutten” valgte underkastelsen som sin løsning.

Pater familias’ villighet til, bevisst eller ubevisst, å nytte tyrannens psykiske virkemidler i oppdragelsen brakte Jacob inn i folden som prest. Konvensjonen, det trygge og forutsigbare, der det meste var satt på plass av andre, og der han tilfredsstilte foreldrenes egen nytte, ble Jacobs valg med de følger det har for dannelsen av personligheten.

FORHOLDET TIL ALEXANDER

Sønn nummer 2 skulle bli verre å forme i farens bilde. Riktignok betraktet også han faren med stor beundring og respekt, grensende til frykt, og møtte sitt voksne liv med farens høyverdige moralkodeks intakt. Farens kompromissløshet i forhold til rett og galt hadde vunnet innpass hos sønnen.

Ett år etter Jens Zetlitz Kiellands død beskriver Alexander Kielland Abraham Løvdahls far, professor Carsten Løvdahl, slik i kapittel II i ”Gift”:

Professor Løvdahl var nå ferdig med sin omkledding; han tok rent lommestørkle og gikk smånyttende for å tilbringe en times tid før aftensbordet oppe i klubben. Hans liv var meget regelmessig, hans person var smukk og velpleid; og alle hans anskuelser var ferdige og sirlig ordnet i hans gode hode.

Skjønt han i virkeligheten kun var få år eldre enn sin kone, syntes avstanden langt større. Ti han hadde fra ungdommen lagt an på å se verdig ut; han yndet det gamle og sikre og det som hadde fast rot; hun svermet for det nye, forhåpningsrike og for det som var i rask vekst. Derfor ble de etterhånden så ulike både i sinn og skinn.

I kapittel XII i samme roman skildres Carsten Løvdahls tanker om sønnen Abraham slik (like etter at Wenche Løvdahl har begått selvmord):

Ham (Abraham) skulle han dog tvinge til beundring; han skulle motta den kjærlighet, han bød ham, med takk og gjenkjærlighet, således som Carsten Løvdahl ville elskes.

Han ville hjelpe Abraham å bære sorgen, han skulle få lov til å sørge; men dernest ville han danne og utvikle ham i sitt bilde, bringe ham så langt frem, så høyt opp, like høyt som han elsket ham; så skulle sønnen iallfall yde ham hva han aldri hadde oppnådd hos moren.

Trolig ligger denne beskrivelsen svært nær opptil Alexanders opplevelse av Jens Zetlitz Kiellands forventninger til ham selv, for etter farens død i 1881 skriver han til broren, Jacob: ”alle de herlige sprædte anlæg i hans hænder, i hans hoved, i hans hjerte, som den usalige rigdom først og de slette paavirkninger sidst saa ynkeligens forvrængede og forkrøblede – de gjør ham til en av de vemodigste skikkelser, jeg kjender. Men jeg siger det rent ud til dig, for mig er det en lettelse, at han er gaaet bort.”

Med bakgrunn i det vi nå vet om Alexanders forhold til Lisa på Orre, (se DEL 2) spekulerer en på om forfatteren har vevd sin egen livstråd også inn i Skipper Worses fortelling om Hans Nilsen Fennefos og madam Torvestads yngste datter, Henriette, som madammen vil ”forære” lekpredikanten til ekte.

Fennefos trekker seg imidlertid i respekt for jenta som ”tilstod sin kjærlighet for liv og død” til Lauritz Boldeman Seehus. Var det en slik kjærlighet den unge Alexander hadde lovet Lisa, og er det farens stemme som toner i bakgrunnen når Fennefos bekymrer seg for datteren som trosser moren? Kielland lar haugianeren bringe følgende innsikt til tenåringsjenta:

Visselig er intet sår bitrere enn det som elskoven slår i ungdommen. Men så er der dog oppreisning og helbredelse gitt for den som søker fred i å fulkomme sin plikt i all lydighet mot Guds bud og mot den han har satt i sitt sted til å råde over oss. Du sier du kan ikke ekte en som du ikke holder av; men betenk dog hvor ofte hjertet farer vill i ungdommens alder.

Var det i virkeligheten Alexander selv som følte seg slitt mellom Lisa og Beate og vanskelig kunne forestille seg å ”ekte en som du ikke holder av” lenger? Det var i alle fall litt av en byrde som ble Alexander og Beate til del: å være pålagt å holde sammen livet ut med den en hadde forelsket seg i da en var 16 og 17 år gammel.

ALEXANDER STAKER UT SIN EGEN KURS

Tiden i ”Forberedelsen”, Kiellandfamiliens hus i Øvre Strandgate 8 der nygifte par i familien gjerne tilbrakte de første årene av ekteskapet, og på ”Malde” der Kielland tjente til sitt daglige brød fra som bedriftsleder på teglverket i årene 1872–1878, ble en modningstid for Alexander, som kunne sitte i kontoret på teglverket og lese til langt på natt mens han samlet ”ammunisjon” til sitt opprør mot fedre og maktmennesker i alle fasonger.

Få måneder etter at dekkoperasjonen vedrørende Bernhards fødsel var slutført, ble teglverket på ”Malde” innkjøpt i mars 1872. Kjøpet var et reint familieforetak, der Jens Zetlitz Kielland kjøpte verket av Alexanders fetter, Jonas Christianus Kielland, før han overførte det til sønnen, som dermed hadde fått farsarven fundamentert i en økonomisk grunnvoll for ekteskapet (inngått i september 1872) – men også for Alexanders mulighet til å bidra med midler til fostring og skolegang for Bernhard på Klepp og siden i Stavanger.

I 1878 kom endelig Alexanders tross mot faren til overflaten og til handling. 29 år gammel heiser han altså opprørsfanen med de følger det måtte få. I mai 1878 pakket han kofferten og drog til Paris for å få klarhet i hva han ville bruke livet sitt til, uten applaus eller aksept fra barndomshjemmet ved Breiavatnet. Faren, som befant seg på Østlandet da Alexander reiste

sørover, reagerte først med forferdelse på sønnens oppbrudd, men da han fikk tatt seg inn igjen, sendte han et vennlig brev til forfatterspiren og tilbød ham penger.

”Den 1ste Juni [1878] fik jeg Brev fra Far hvori han skildrede sin Bestyrtelse over min Afreise og hvori han paa den elskværdigste Maade bød mig Penge. Han sendte mig ogsaa under hele min Reise og jeg brugte svært mange. Han var rørende som altid naar det gjaldt,” skriver sønnen, som i likhet med den sveitsiske tenkeren Jean-Jacques Rousseau instinktivt forstod at ”jeg aldri har vært egnet for det borgerlige liv der man hemmes av alskens plikter og forpliktelser, og at min uavhengige natur alltid har gjort meg ute av stand til den underkastelse som trengtes av den som vil leve i menneskenes samfunn”.

Alexander forlot en trygg livssituasjon som forretningsmann og reiste til et usikkert opphold i Paris for å søke etter nye impulser og kanskje for å skrive. At det kostet samvittighetskvaler å bryte opp fra arnestedet i ”Forberedelsen” og fra teglverket for å stake ut egen kurs på tvers av det opphavet foretrakk, er selvsagt, for faren hadde klargjort hva han mente om sønnens kunstnerplaner.

I et brev til Georg Brandes skriver Kielland: ”Det har kopt indeni mig i flere aar; men først i fjor gjorde jeg endelig det lille hop og reiste halvt i fortvivlelse til Paris. Den befrielse fra det store tryk af mine omgivelser, jeg søgte, fandt jeg tildels ...”

I novellen ”En middag” fra ”Noveletter”, skrevet i Paris i 1879, lar Kielland representanten for farsgenerasjonen uttrykke seg slik overfor en ung mann som nettopp har forsøkt å gi uttrykk for selvstendige oppfatninger og opposisjon:

”Nei, tro du mig, gutten min! jeg er gammel og jeg kjenner menneskene. Det må nu engang gå således til i verden; vi er ikke anderledes. I ungdommen har man et eget syn på livet; men unge mann! det er ikke det rette. Først når man er kommet til ro i en fremrykket alder, ser man forholdene i det sanne lys. Og nu vil jeg si dig noget, som du trygt kan stole på. Når du kommer i din fars år og stilling, vilde dine anskuelser bli ganske som hans nu er, og du vil ligesom han bestrebe dig for å hevde dem og indprente dem hos dine barn.”

ALEXANDER KIELLANDS FORHOLD TIL SINE EGNE BARN

Til en viss grad var det vel også slik det gikk med Alexander i hans forhold til sine barn. Han endte opp som en detaljregulerende far som engasjerte seg i sine barn også etter at de hadde nådd en alder der det var på tide å slakke på tømmene. 20. september 1891 skriver han til sin 15 år gamle datter Beate (”Baby”): ”Jeg behøver ikke at sende dig Formaninger; du ved, hvad du maa passe dig for, og du maa aldrig glemme, at du bærer et Navn, som ikke maa plettes. Ellers tænker jeg, du i din Omgang med Menneskene vil være fin og sikker og ikke for overmodig og voxen.” Faren gjør altså nettopp det han innledningsvis hevder at det ikke er nødvendig å skrive om.

Da sønnene Jens Zetlitz og Alexander (”Bodden”) leste til middelskoleeksamen i hovedstaden, sørget faren for at slektninger overvåket dem og blant annet passet på at guttene ikke røkte mer enn en sigarett pr. dag. Skrivefeil i brevene hjem ble straks rettet opp av et fortørnet opphav.

Like til det siste viftet Kielland med sin moralske pekefinger til sine barn. Fra sykesengen på Bergen sykehus skriver han til Beate (”Baby”), som har vært ute og danset: ”Vær derfor ikke

dum i Ungdommen og giv ikke mere fra dig, end at du til enhver Tid kan nyde den korte gyldne Frihed, som, mellem os sagt, er det eneste rigtig julle ved Livet. Behæng dig ikke med den taabelige Klods om Benet, som Ungdommen kalder for Trofasthed". Det siste siktet til det han selv hadde gjort fra han var 17 år!

Men Alexander var likevel mer empatisk og var for retursignal fra sine barn enn det hans far hadde vært. Likevel vet vi at begge Alexanders sønner bar på så tunge psykiske bærer gjennom livet at det ble for hardt å bære dem. (Ifølge Tor Obrestad avsluttet begge sitt liv for egen hånd.) Det er ikke enkelt å leve i en familie med et navn som ikke kan eller må plettes, der forventningspresset krever verdensrekordforsøk i enhver sammenheng, i håp om å oppnå den aksepten og kjærligheten et barn må oppleve for å overleve mentalt.

I et bekymret brev til Edvard Brandes i København ber Kielland vennen om hjelp til å finne et oppholdssted for tenåringsdatteren Beate i den danske hovedstaden, fordi der var kommet over "Baby" "noget sjusket og noget forslugent og noget feberagtigt i Retning af at gjøre sig gjældende som jeg ikke kjendes ved. Det korrekte og rigelige Liv hos dig vil gjøre hende godt og stanse hende noget i den norsk-moderne Fanden-ivoldskhed, som slet ikke klæder alle, og ingen i Længden".

Til Brandes skriver han også: "Egentlig gjør jeg mig kanskje for megen Sorg for mine Børn; de er jo slet ikke saa mislykkede. Men - saaledes var min Far ogsaa, og jeg tror desuden, det er værre, naar man føler sin økonomiske Afmagt".

Kielland søker altså et slags alibi for all denne bekymring for avkommet, samtidig som han reflekterer over hva livet har gjort med de to samfunnsopprørerne, som mot slutten av århundret er mer opptatt av sine døtres framtid enn samfunnets – for "selv du, kan jeg mærke, maa tænke over dine Døtre paaa en faderlig Maade, som er meget forskjellig fra vore tidligere Speculationer over Themaet; unge Piger," skriver Kielland!

HVA OPPBRUDDET FRA ARNESTEDET KOSTET

At oppbruddet i 1878 kostet, nevner også Beate Kielland i et brev til Alexanders søster Dagmar datert 30. mai 1878, like etter at Alexander Kielland drog til Frankrike: "da det kom til stykket var det ikke godt hverken for Alexander eller mig, han hulkede som et barn, saa du kan tro det var næsten verst for ham tilslut."

Også Jens Zetlitz Kielland skrev brev til datteren Dagmar. I et brev datert 15. mai 1878, uken etter at Alexander var reist til Paris, heter det:

Jeg fik fra Alexander et brev som voldte mig saadan sorg, at jeg ikke kunde tænke paa andet. [- - -] Jeg kan endnu ikke rigtig fatte Alex., og sørger bitterligen. Stakkels Allik! Han har vist heller ikke havt det saa godt i denne tid. [- - -] Det sidste han siger om sig og om mig, seer jeg nu inneholder meget sandt; det gjør det saa meget tungere for mig, at han har forladt hjemmet, medens jeg var borte, uden at jeg vidste noget derom. [- - -]

Jeg maatte dertil nødvendig have en udladelse for den inderlige sorg jeg følte. Nu kan jeg nogenlunde tænke paa andre ting ogsaa, men har mangan sørgetour naar jeg er alene."

Ingen tvil om at Kielland senior følte seg nært knyttet til sin nest eldste sønn.

Så seint som i 1896 fabulerer Kielland om "Foreldre-Kjærligheden" i et brev som han lot trykke i tidsskriftet "Tilskueren". Meget skarpsindig beskriver han barns fortvilede situasjon i klemme mellom foreldre som har mistet evnen til å kommunisere. Når en leser nedenstående sitat, blir en imponert over hvor aktuell Kielland er hundre år etter at han forfattet det, med vårt ståsted i en verden der foreldre hyppig nytter egne barn i følelseskampen før, midt oppi og etter et samlivsbrudd:

"Der har endnu aldrig været rørt ved Foreldre-Kjærligheden [...] Overalt og altid har vi været vant til, at naar vi kommer frem til Faderens og især til Moderens Kjærlighed til Børnene, saa har vi naaet et fast Punkt, en Gruppe sikre og rene, uegennyttige og hellige Følelser [- - -]
Skinsyge Forældre bruger Børnene i Ægteskabets Kamp, forfængelige Mødre pynter Børnene til Brug i Livets Kamp, selvsikre Fædre vil se sin egen Fortræffelighed fortsatt i Sønnerne."

Hva det kostet for Alexander å bryte med det som var forventet av ham, aner vi også når vi leser hva han skrev til Bjørnson i 1889. Utgangspunktet er hans redaktørstilling i Stavanger Avis, der han vantrives: "[...] det minder mig om mit Livs lykkeligste Tid, da jeg havde Teglværke." I ettertid betrakter han altså det han forlot, som toppunktet i livet. Det paradoksale er at det ville han aldri ha erkjent om han ikke hadde forlatt de hjemlige strendene. I tiden på "Malde" og i "Forberedelsen" levde fortsatt drømmen. Livet var ufullbåret; i knopp. Vekstens og utfoldelsens muligheter banket fortsatt som pulsslag i den unge teglverkseieren.

I sine fragmenter til en selvbiografi skriver Kielland fra sykesengen i Bergen i 1897 om hvordan han minnes begivenheter fra 1878 da han brøt opp fra teglverket:

Men for 78 er der en Almanak, hvor jeg ser, at jeg reiste hjemmefra 8 eller 9de Mai, kom til Hamburg den 11te og til Paris den 12te. I denne Vaar falder altsaa Truls Lunds Besøg og Jernbanens Aabning, hvorved Lars Holst kom til Stavanger. Tildels for Lund og senere for Lars Holst aabenbarede jeg mine Hensigter og Planer med at reise til Paris – nei, jeg havde ingen Planer dengang; men jeg overvældede dem begge med alle mine Ideer og Indstængte Tanker og især Holst var det, som da jeg havde fortalt ham om 'Paa Hjemvejen', indtrængende raadede mig til at begynde som Forfatter.

Fra samme årstall tar vi med følgende notat fra Kiellands selvbiografi:

I denne Tid var det, Beate og jeg knyttedes saaledes til Onkel Axels Hus, [farbrorens hus på Holme Egenæs], at vi der havde mer vort Tilhold end hjemme i Fars Hus. Hans Kone [Valentine M. C. Petersen] gjorde, hvad hun kunde for at trønge os, især Beate, og det lykkedes hende altfor godt. Det hele Forhold til Far gik tungere og tungere; han saa med Bitterhed, at jeg trak mig hen til Onkel Axel, hvor jeg kunde faa sige alt, hvad jeg vilde og give Luft for alt det, som dengang boblede i mig. For Far saa det kanskje nærmest ud, somom jeg holdt mig til Onkel Axel, fordi der var bedre Levemaade, mere Vin og flottere Hus. Og jeg tvivler ikke paa, at det blev saaledes fremstillet for ham, ikke blot af hans Kone, men af mange i Familien; thi den Misforstaaelse og Miskjendelse, jeg har lidt under ligefra jeg begyndte at blive til noget, inden familien, – jeg undtar mine Søskende, – den var strax paaferde og har trolig fulgt mig til denne Dag.

Men hos Onkel Axel var mit Fristed. Han var kanskje den minst begavede af sine Søskende. Men han stod høit over dem alle i sin Evne til at følge udenom den snevre lille Hestegang af indbilt Visdom, hvori de andre gikk og trissede hele sit Liv igjennem. Han forstod ikke alt – og meget Vrøvl har jeg vel ogsaa sagt i den Tid; men han forstod, at her var noget i Frembrud, som var rigere end det hidtil var seet i Familiens Hønsagaard.

Mens altsaa Far og hans Kone gjorde en Reise til Østlandet, pakkede jeg i al Hemmelighed sammen uden andre Medvitere end Beate og Andreas [Sømme] og reiste til Hamburg, efter den foregaaende Aften at have spillet Fløite paa Concert i Banksalen, hvor vi gav Ouverturen til La Gazza ladra. Naar jeg skriver dette, husker jeg alle Omstændighederne ved Reisen, og det kan være nok. Jeg vil ikke efterlade mig Hemmeligheder, som kunde forvirre, – og forraade, hvad der ikke kommer andre ved.

I ”Gift” og ”Fortuna” lar forfatteren Abraham Knorr Løvdahl gå sin undergang i møte som følge av at han ikke klarte å bryte med farens forventningslinje. En slik undergang ville Alexander unngå gjennom å søke en livsoppgave etter sitt eget hjerte, men valget kostet ham altså dyrt, både i forhold til faren og andre familiemedlemmer.

NÅR BEGYNTE ALEXANDERS OPPRØR MOT FAREN?

Forskjellene mellom Jens og Alexander var mer påfallende enn likhetene, selv om de, pussig nok, hadde samme posisjon i søskenflokket: nr. 3 med en bror og søster foran seg. Men det var likevel den vesentlige forskjellen at Alexander fikk beholde sin søster, Kitty, mens Jens mistet sin, Maren Elisabeth, da han var snaut tre år gammel – for Kitty ble en av Alexanders trygge sosiale pilarer gjennom hele livet.

I likhet med faren valgte Alexander en hustru med røtter i byens haugianerforsamling, og respekten for østfoldingen Hans Nielsen Hauges grunnholdninger delte de. Lidenskapen for turer til Orre med god mat og godt drikke, og fiske i jørske elver og langs jørske strender, var også felles.

Når begynte motstanden eller opprøret mot faren? Det vet vi ikke, men jeg vil likevel antyde at farens giftermål med hushjelpen Inger Mæle (1815–1887) i juli 1863, bare et drøyt år etter morens død, må ha representert et skille og virket sterkt på den vare tenåringen.

Barns lojalitet til og solidaritet med foreldrene kan være grenseløs og uten moralske spørsmålstegn, men mye ”gruff” kom siden til overflaten i Alexanders forhold til stemoren. Dette tyder på at han følelsesmessig hadde sterke motforestillinger til farens ekteskapsinngåelse nr. 2, og hvilken 14-åring og spirende mann ville ikke ha det?

I et brev til broren fra 1887, etter stemorens død, skriver Alexander at han ikke vil gå i barndomshjemmet som en arvtaker etter ”den Forkrøbling, Hensyntagen og Uhumskhed, som fulgte med den Skrækkelige” – stemoren – en arv som ”skal udrøges med Svovelblom og hendes Minde skal udslettes af hver en Vraa”. Følelser av vulkanske dimensjoner lå altså til lagring og ventet på å få utløp etter mange år under trykk!

Alexander følger imidlertid farens forventningsbane gjennom studenteksamen, jusstudium, valg av ektefelle og forretningsvirksomhet ved Malde Teglverk, en forretningsvirksomhet som lenket unge Kielland enda tettere til familieoverhodet siden faren hadde hjulpet ham økonomisk ved overtakelsen av bedriften ved Hafrsfjorden.

Hva følte 22-åringen da han måtte bekjenne overfor faren at han hadde unnfanget sønnen Bernhard sammen med Lisa på Orre mens forloveden, datteren til haugianergrosserer Ramsland, gikk og ventet på ekteskapsinngåelse i Stavanger?

Var studenten virkelig klar til å hive all konvensjon over bord; bryte forlovelsen og gifte seg nedover i stand? I så fall har faren klart å stagge opprøret og overbevise sønnen om det håpløse i et slikt foretak. Men skammen må ha føltes dobbelt hard ettersom Alexander ble satt på sidelinjen mens faren overtok ansvaret som sjefsregissør for den dekkoperasjonen som ble iverksatt på Orre.

I ”Garman & Worse” lar Kielland legasjonssekretæren tvangsflytte Madelaine fra Bratvold til byen idet han fatter hva som er i emning mellom datteren og Vente-Per.

Var det i virkeligheten en slags tvangsplassering også av jusstudenten i Christiania som ble planlagt fra Olafskleven 2 i Stavanger i løpet av høsten 1871?

Var det en ydmyket Alexander som ble forvist til andre etasje i ”Forberedelsen” og til et skrøpelig industriforetak på Madla? Samtidig som sønnen følte takknemlighet overfor en far som skapte en praktisk vei ut av uføret, må unge Kielland ha følt ydmykelse, aggresjon og ulyst i forhold til all overstyring og tvangsdirigering mot den rette fold, og, som seinere Kafka følt skam fordi han følte det slik overfor den snille, oppofrende faren. ”[...] for hvordan kunne jeg våge å sette meg opp mot deg, eller jeg kunne ikke adlyde, for eksempel fordi jeg ikke var like dyktig som du, selv om du forlangte det av meg som en selvfølgelig ting.” Franz Kafka skriver om dette i ”Brev til faren”, og føyer til: «Iblant tenker jeg meg verdenskartet utbredt foran meg og deg liggende utstrakt på skrå tvers over det. Og da synes jeg det er som om bare de områdene du enten ikke berører eller som er utenfor din rekkevidde vil komme i betraktning for meg. Og med de forestillinger jeg har om dine dimensjoner, blir det verken mange eller særlig oppløftende områder.[...]”

På ”Malde” og i ”Forberedelsen” befant den unge teglverkseieren seg i en kafkask ambivalens, bastet og bundet av en far som visste hans beste uten å spørre. Den nygifte 23-åringen måtte erkjenne at hans vilje lå vel bevart i farens bukselomme. Ikke lett å gjøre opprør mot en far som hadde fanget ham i gavmilde og omtenkssomme arrangementer tuftet på ideelle fordringer. Men for all framtid skulle sønnen føle seg hudløs vis-à-vis alle former for autoritet knyttet til formaliteter og posisjon.

”ASKELOADDEN” ALEXANDER SØKER Å REGISSERE ET SELVSTENDIG LIV

Stavangerlektoren Egil Sundland har skrevet en tankevekkende bok om tolkningen av norske folkeeventyr, der han bl.a. skildrer reisen i underverdenen på følgende måte:

”Reisen i undereventyrene er veien ut i verden, og samtidig veien inn i menneskesjelen, til de ytterste horisonter og til de dypeste avgrunner i en selv. Bare en ting kan redde mennesket, at det holder fast ved sin visjon, koste hva det koste vil. Veien er menneskets utviklingsvei, den krever modning gjennom stadig nye eksistensielle valg.”

Denne beskrivelsen treffer etter min mening blink når det gjelder vår tolkning av Kiellands første utenlandsreise.

Askeladden Alexander møtte altså for alvor veggen som forretningsmann på Madla. Han føler at han sitter med ryggen til verden mens han puster liv i hendøende glør i et teglverk der han er plassert av en far som er mer opptatt av familietradisjoner og konvensjoner enn av barnas behov for å realisere seg selv gjennom selvstendige valg.

Alexander vet nok at å snu seg fra arnestedet og bryte over tvert er ensbetydende med å utfordre sin egen angst og hive seg ut på dypet uten fast grunn der det står om å vinne eller tape seg selv. Hans barndom var preget av kjærlighet gitt på betingelse av ønsket atferd. Å navigere seg bort fra dette innebærer en ensom og byrdefull ferd i ureint farvann.

At det var med skjelvende knær for faderlig reaksjon den voksne forfatterspiren drog sørover, trenger vi ikke tvile på, for så seint som 9. mars 1880 skriver Kielland til Georg Brandes: ”Jeg tør heller ikke for Far”, og 9. oktober samme år skriver han til Kitty at ”Far vil bli rasende”.

Kielland ber om at utgivelsen av ”Nye Noveletter” utsettes til etter farens død, for han frykter at novellen ”En Skipperhistorie” vil støte farens følelser. Under farens dødsleie skriver han hele tiden på romanen ”Arbeidsfolk”, som forfatteren Jan Inge Sørbø kaller et ”fademord” der Kielland forsøker å ta livet av hele den konservative, forhatte og kongetro embetsstanden, den han fra 1892 selv skulle bli en del av! I romanen tar Kielland et generaloppgjør med den standen han selv springer ut av, men å sette det på trykk våger han først etter farens død i 1881.

Høsten 1882 – året etter farens død – er han klar for å skrive ”Gift”, der han går til frontalangrep på tidens oppdragelsesmetoder i hjem og skole.

OPPGJØR MED FAREN OG FORSONING

Seinhøstes 1880 flyttet Alexander fra ”Malde”, og fra ”Forberedelsen”, til barndomshjemmet for å ta seg av faren, som led seg gjennom dager og netter med magekreft og store plager. Hele tiden skrev forfatteren på sin roman om arbeidsfolkene. For å kunne bistå faren når han trengte ham, flyttet Alexander inn i sitt gamle gutteværelse i andre etasje i barndomshjemmet. Av søsknene var også Kitty hjemmeværende. Faren var mest sengeliggende, men sønnen ledsaget ham på daglige spaserturer rundt bordet i stuen. Jens Zetlitz Kielland var innforstått med hvilken utgang sykdommen ville få, og han benyttet derfor sjansen til å snakke ut med sønnen som hadde valgt kunstnerbanen. ”Han gjorde et slags Afbigt for den Misforstaaelse og Uret han havde vist mot mig som Forfatter,” skriver Kielland, som i stum andakt må ha stirret på faren, som viste sin storhet i avmakt.

Mon Jens Z. Kielland selv hadde båret på en drøm om å kunne slå inn på en livsvei som kunstner? I alle fall hadde han kunstneriske talenter, var musikalsk, malte og var en mester i å skjære i tre og elfenbein. Han forsøkte seg faktisk også på forfatterbanen og skrev en roman med Jæren som kulisse for personhandlingen.

”Min Fader er en meget netthendt Mand. Han skjærer ualmindeligt smukt i Elfenbæn og Træ, alting kan han sætte istand, alting kan han arbeide,” skriver sønnen i et brev til Edvard Brandes.

Videre forteller Alexander at han en gang fant faren i arbeid med å reparere baksetet på en slede:

”Der laa konsul Jens Zetlitz Kielland, Bankdirektør m.m. og krøb omkring paa Gulvet, støvet og skidden, med Munden fuld av Smaaspiger. ’Se! hvilke Klodrianer af Haandværkere, vi har,’ skjændte han. Smeden havde sendt ham nogle Jern, der var for svære og klumpede; men Fars Arbeide var sandelig saa sirligt og pent, at det var en Fornøielse. ”Du skulde været Haandværker - du Far!” vovede jeg. Dertil svarede han saa høit og haardt, at jeg blev halvred: ’Ja!’ – Dermed endte den Samtale; men jeg tænkte, hvormeget lykkeligere han var bleven, om

han ikke hadde vært nødt til at være saa rig og fin paa det i Livet, og jeg er vis paa, at han følte, hvor forfeilet hans Liv var.”

I lystspillet ”Hans Majestæts Fogd” (1880) møter vi byråsjef Lorentz, som Kielland fremstiller som en sympatisk kongens fogd, men samtidig som en ubehjelpelig embetsmann som overlever med personligheten i behold ved å følge sitt kall om å bli snekker! Et stykke, som naturlig nok, behaget konsul og bankdirektør Jens Zetlitz Kielland.

Alexander valgte altså kanskje den hjertets livsbane faren aldri våget å slå inn på. Men dermed ble det Alexanders lodd å famle seg gjennom livet i ambivalens til en far han så opp til og følte stor respekt for midt oppi all aggresjon og avstandtagen. Men far og sønn hadde i alle fall mot nok til å kommunisere ut spenningen dem imellom i den dramatiske sluttscenen ved spisebordet i barndomshjemmet, før den kreftsyke faren tok sitt endelige ”time out”. Så var det opp til sønnen å bære hans idealer videre til levende liv, og på sin egen måte, men alltid med tvilen og den frynsete samvittigheten som ballast. Gjorde jeg rett som brøt med den livsbanen det gode mennesket i ”Huset ved Bredevandet” hadde tiltenkt meg?

Så seint som 27. juli 1903 skriver Kielland fra Molde til fetteren Andreas Sømme, like før amtmannen skal reise til Stavanger for å feire bryllupet mellom eldstesønnen Jens Zetlitz Kielland og Anna Gunhilde Holst: ”Å, jeg gleder meg som et barn til atter å snakke med mannfolk som forstår og til å se de kjære, kjente stedene igjen. Kun vet jeg ikke hvorledes jeg skal komme forbi fars hus, men jeg lærer det vel.” ”Gid det var brent,” skriver han litt seinere.

”Det er farens hus, den stumme anklage mot opprøreren og utbryteren, som han vil brenne,” skriver Christian S. Oftedal i et av sine brev ”Omkring Alexander L. Kielland og ’kaninene’” fra 1950.

Paradoksalt nok er det også det barndomshjemmet han forlater, som har utstyrt ham med den nisten eller ballasten han trenger på sin ensomme forfatterferd, en ballast han på magisk vis forvandler til det nyfødte og originale, det nytenkte og nyformulerte. Og gjennom frigjøringen av sitt eget potensial blir han en fødselshjelper i realiseringen av andres intellektuelle og følelsesmessige muligheter. Den stavangerske Askeladden deler villig av sitt overskudd av spontanitet, erkjennelse og forargelse, og åpner dører mot videre horisonter for samtid og framtid.

FAR OG SØNN KIELLAND – KONTRASTER OG LIKHETER

Som type var Alexander åpnere, mer utadvendt, rausere og varmere enn faren, som Johs. Lunde beskriver som ”konservativ, kongetro og kirkelig rettroende”. Denne aktverdige gentlemanen og samfunnsborgeren, preget av pliktroskap og ansvarsfølelse, var det altså som skulle finne igjen sin sønn nr. 2 som samfunnsradikal republikaner og ateist. Tilsynelatende kunne ikke sønnen komme fjernere fra sitt farsopphav enn gjennom valget av en rufsete kunstnerbane som levevei – en vei som nærmest var å betrakte som en skamplett på æresfølelsen i borgerhjemmet. Kunsterlivets frynsete moralske omdømme øket den følelsesmessige avstanden til en far som hadde engasjert seg i verv som visekonsul, forlikskommissær, styremedlem i Stavanger sparebank, medlem av kontrollkommissjonen for ”Stavanger Sindssygeasyl” og havarikommissær for det engelske forsikringsselskapet Lloyd’s. Kontrastene kunne vanskelig bli større. Først lenge etter farens død kunne Alexander

påta seg liknende samfunnsverv gjennom sin borgermester- og amtmannsgjerning. Og på sine gamle dager var han i stand til å se at han skyldte faren ”nogle af de retteste Linier i min Character”, som han skriver i et brev til Bjørnstjerne Bjørnson i 1903. Men i det samme brevet reflekterer han også over ”Skyggen af min Far”.

Plikttroskapen faren hadde lært ham, forsøkte Alexander også å føre videre til sine barn. Slik faren hadde sagt: ”et Skib et Ægteskab, en Forretning - overalt skal vi føle os forpligtede til at forblive om det er aldrig saa saart”. Engstelse og høye forventninger preget Alexanders forhold til sine barn, ved siden av varme og kjærlighet. I særlig grad led de to sønnene under farens utallige bekymringer og mangel på aksept for det de evnet å yte i skole og arbeidsliv.

På tross av store ytre forskjeller framtrer både Alexander Kielland og hans far som utpregede individualister med felles grunnholdninger til liv og lagnad. De stilte urealistisk høye krav til både seg selv og sine omgivelser og endte opp som misfornøyde, ensomme refsere. Reservertheten overfor fremmede delte de også. Svært få kom følelsesmessig på nært hold av Jens Zetlitz Kielland og Alexander Lange Kielland.

Men i motsetning til faren yppet sønnen til offentlig debatt og kom med sterke, provoserende utsagn, og han var ødsel i sitt pengeforbruk og lidenskapelig i sin omgang med mat og drikke, et eget kapittel i hans psykiske og fysiske livshistorie. I perioder ga han nokså hemningsløst blaffen i hva som måtte være fornuftig. Ingen skulle grensesette det han førte inn i sin egen kropp, eller moralisere i forhold til det! Om intet annet så var i alle fall kroppen hans egen. Resultatet av fråtsingen ble en bulimisk forstørret Alexander. Var det en sårbar og truet selvfølelse som ble kompensert gjennom en oppblåst kropp og et forstørret selvilde, eller kanskje heller en sår lengt etter morens omsorg og ømhet, eller henne som brutalt ble revet vekk da han trengte hennes empati som mest? Var det i realiteten fortrenge følelser som befant seg i undergrunnen av hans oppblåste kropp?

KIELLAND SOM BULIMIKER?

Alexanders nervøsitet, uro, lengsler og morssavn anes i hans trøstespising og uhemmede drikkebehov. Mat og drikke blir kanskje en form for infantil regresjon der han tyr til fortidens trøstemetoder i møte med nåtidige livsproblemer, og i en lang periode av sitt voksne liv befinner Kielland seg bokstavelig talt i barndomshjemmet igjen, der alle basale følelser bor i veggene, klar for gjenoppdagelse og gjenopplevelse. Den rasjonelle mannens forhold til økonomi må trolig også sees i det samme perspektivet, for en årslønn på 4000-5000 kroner samsvarer dårlig med Alexander Kiellands årsforbruk på ca. 10 000.

Det er påfallende at Kielland legger på seg 40 kilo i løpet av det halve året han oppholder seg i Paris i 1878. I det øyeblikket da verken faren eller kona overvåker ham, åpner han for et hemningsløst og ukritisk mat- og drikkeinntak.

Både behov for trøst og opprørstrang anes i hans omgang med bordets gleder. Også mentalt kretser han ofte omkring temaet mat. I et brev til Beate fra Paris skriver han om hva han spiser, når han spiser, og hvor han spiser. Og det er alt han har å fortelle kona i denne omgangen. Der andre tyr til været for å ha noe å snakke om, velger Kielland mat som tema.

I både brev og bøker blir han gjerne detaljert og dvelende når menyen skal presenteres. ”Men der var baade Flødemælk og Lefse med Sukker og Smør paa, Æg, Kaffe, bløde

Sukkerkavringer, Puddersukker og endelig et Fad smaa Hummere,” skriver han i ”Garman & Worse”. Ikke nettopp slankekost!

Til søsteren Dagmar Kielland Skavlan (f. 1855) skriver Alexander Kielland i et brev som er datert Hillevåg 29. november 1885:

Og saa er det tungt, at vi er saa alene – især nu til Julen. Alle de andre paa vor Alder har et Samlingshus, men vi er ganske alene om Julaften; det var næsten bedre i Kjøbenhavn; der kunde vi da fange Fedt i Hjertet, saa nu skal jeg begynde at staa tidligt op og løbe paa Do med Lys og drikke varmt Carlsbadersprudel, ikke mye Øl eller Brændevin, spise lidet og ikke gaa i Selskaber. Dersom disse Raptusser ikke lykkeligvis var saa korte, kunde de vist ødelegge den stærkeste Konstitution; nu faar det gaa til Jul med Sulting og Elendighed. Saa faar vi se desto dybere i Julebollen.

Alexander Kielland er selvsagt ikke den eneste forfatteren som liker å skrive om mat og drikke, men det er få andre forfattere som avdekker mat- og drikkeinntaket som et personlig problem. For her som ellers er Kielland åpen og ransakende oppi all ironi og fleiping omkring sin egen fedme og sitt eget forfall.

Han fortviler egentlig over å ha mistet kontrollen, og innser at manglende disiplin fører mot selvdestruksjonen. Jeg blir trolig ingen gammel mann, skriver han til sønnen Jens tidlig på 1890-tallet, da han så vidt har passert 40. Og i ”Else” viser han, etter min mening, innsikt i sitt eget problem når han skriver at hovedpersonen takker nei til det grøtmåltidet hun tilbys av frk. Falbe, til fordel for den sterke drikk som hun har fått smaken på, og som hun vet har destruksjon og død i sitt kjølvann. Else – og Alexander – har altså et irrasjonelt forhold til mat. De søker nytelsen framfor fornuften, og går til grunne.

”Fedmen blir oppfattet som en personlig tragedie og begynnelsen på degraderingen av ham som forfatter og menneske. Fedmen som plager ham allerede i 1890, fører til et fysisk og intellektuelt sammenbrudd som rammer hans kunst,” uttaler Per Mæleng ved Nasjonalbiblioteket i Oslo til ”Vårt Land” i et intervju i mars 1999.

Kielland var selv klar over denne sammenhengen. I boka ”Omkring Napoleon” (1905) skriver han nemlig:

Den lille Officer fra 1799, mager og uimodstaaelig sikker i sin Vilje, var bleven en fed Statschef, ubeslutsom og sanselig. Alt afhænger af den legemlige Organisme. Det er de magre Folk, som fører sin Sag tilende, og dem tilhører Fremtiden; medens de som gribes af Fedmen, faar at kjæmpe med Ubeslutsomheden, eller rettere: deres Egenskaber forandrer og omformer sig.”

Den fysiske nedturen resulterte altså i at Kielland ikke klarte den mentale belastningen det medfører å føre en ”Sag tilende”. Trolig var det slik han forklarte sin tapte evne til å forfatte større arbeider etter fylte 42 år. For brevene forteller med all tydelighet at ordkunstneren aldri døde før den fysiske død innhentet ham våren 1906.

Så seint som 25. mars 1903 skriver han fra Bergen sykehus til kunstnervennen Peder Severin Krøyer i København (et brev som tidligere ikke er offentliggjort – så vidt jeg kjenner til):

Kjære Krøyer! det var gilt at høre et Ord igjen fra dig - et Vennskabs Ord fra det gamle Bysbarn. Som du ser, er det gamle Skib atter sat i Dok til en ny Overhaling; det gamle Kielland-Tømmer er godt, Huden ligesaa, men Købberet efterhaanden blivet noget rødt; om faa Dage er jeg atter seilklar med 12 Kilo mindre Dødvægt. Puls, Hjærteslag normale, hele Kareten [gallavognen] opmaalet og skrabet, ny Classe I norsk Veritas med Flag og Vimpel paa! Det er ren Fest, saaledes at narre Døden, men det maa fiffes paa; denne Gang var jeg saa langt kommen at jeg var begyndt at samle Vand i Garneringen [skipsskrogets indre bekleddning], hvilket skal være farligt for ældre Fartøier i fast Route. Nu skal jeg holde mig længe paa Pumperne – gid jeg kunde komme en tur til Kjøbenhavn, hvor jeg tilslut har mine beste Venner fra min beste Tid, men iaar blir det nok ikke.

Brevet avsluttes på følgende måte:

Træffes vi igjen – og det gjør vi! skal vi tømme noget af de Bægerne, som efter denne lange Melkogvandtids ophidser min Fantasi; – vi skal tømme dem for gamle Minder, godt Venskab og saadant mere.

I 1903 veide Kielland 135 kilo. Likevel forsvarer han samme år sin situasjon med at det er alle problemene han har å hankses med både på hjemme- og bortebane, som er årsaken til hans spise- og drikkeproblemer, og han hevder ”at Livet her Hjemme og over den hele Verden gaar en foreløbig Fordærvelse imøde ved alle disse Afhold, al denne tilsyneladende Dydighed, som vi ubevist indaander med den tykke, sure Temperence-Luft, som nu vælter over os”. Han kaller seg en ”Livets forkjælede Benjamin, som samtidig vil høre Behageligheter om sig selv”, så uten selvinnsikt var han ikke, men likevel lette han altså med lys og lykte for å finne alibi for sin helseødeleggende livsførsel, noe som tyder på liten kontakt med de indre kreftene som drev fram selvdestruksjonen. ”Jeg har levet og tilladt mig alt som er forundt et forkjælet Undtagelses-Menneske,” skriver han i et brev datert 7. januar 1906 – og 19. mars samme år, atten dager før han døde, heter det: ”Hjælp mig bare af med 10,12 Kilo, saa skal du have Ære og Tak af det, som er igjen.” Sarkasmene, selvironien og galgenhumoren virket nok avvæpnende på omgivelsene, men var lite konstruktive mekanismer i kampen for å overleve.

Fra amtmannens kontor i Molde oppsummerer han livet slik i et brev stilet til søsteren Dagmar datert 12. august 1904:

”Kjære Dagmar! Jeg sender dig en Hilsen paa denne Dag. Kan du mindes da vi mødtes for 25 Aar siden i Kjøbenhavn? – er det ikke somom Livet er delt i Akter, og vi fra Akt til Akt forandrer os saa meget, at vi neppe, naar vi ser tilbage, synes det er det samme jeg, der har været oppe i saa meget – haabet saa meget, faaet og mistet, ejet og savnet; – er det virkelig mit Liv dette? siger jeg saa ofte til mig selv. Og Ansigterne blir borte og nye kommer; jeg er oprigtigt talt saa træt Søster [...]”

KIELLAND OG AUTORITETENE

Kielland gjorde seg avhengig av støtte fra personer som han opplevde som ”større” enn seg selv, som f.eks. brødrene Brandes og Bjørnstjerne Bjørnson. Var dette ”våpen” han nyttet mot sin egen innebygde autoritetsperson?

Men som narsissisten hadde han samtidig en hang til å nedvurdere andre for derved å heve seg selv og få kontroll over sin egen uro og livssituasjon, parallelt med at han beskyttet seg mot følelsen av svakhet og utilstrekkelighet.

Søsteren Kitty var et av de mennesker som kjente Alexander best. Til Thomasine Lie (kona til Jonas) skriver Kitty om broren:

Han har en bygning indeni sig med rum for hver sort følelse, paa den ene side bor de onde, paa den anden side de gode, hvis der er nogle da, saa er ei livet.

Alexander er ligeoverfor livet ikke den iagttagere som oppfatter det rare og vidunderlige, han tror han selv er klogere end livet, naar han ser noget, saa tænker han, se der, det var det, jeg vidste, saa og saa er det. Uden at granske, om han har seet ret, saa indregistrerer han det, skjærer det til efter sit hoved, tar kanskje hovedet af det. Dermed kommer den store enhed i hans bøger, men derfor mangler de ogsaa livets smaa mangfoldigheder, dets smaa uregelmessigheder.

Han er et herligt fint menneske, men forfærdelig forkjært etter min mening, derfor kan han ikke forsvares ligeoverfor andre, ei heller nytter det at forklare andre for ham, vi sættes alle ind i rubrikker, han ved bedre end vi selv.

Faren hadde bidratt til å hemme Alexanders selvutvikling gjennom krav og forventninger som var umulige å innfri. Det ble enklere for sønnen å forlate hele farens troskodeks; men heller ikke det kunne forhindre at han ble hjemsoekt og overmannet av angst, tungsinn, depresjon og forlatthetsfølelse, midt i sin egen familie- og vennekrets.

Med bakgrunn i den oppdragelsesmetode som Jens Z. Kielland nyttet overfor Jacob, er det interessant å registrere at Alexander i sitt forfatterskap er særlig var når maktmisbruket har en religiøs overtone. Det var liknende krefter Hans Nielsen Hauge opponerte mot. Ikke rart at haugianerhøvdningen vant forfatterens sympati og beundring. Evnen til å leve seg inn i de undertrykte situasjon hadde de felles, den religiøse lederen og den frittenkende forfatteren.

Men også i forhold til politisk, økonomisk og sosialt maktmisbruk var Kielland på vakt. Med respekt og beundring betrakter en Kiellands penn fra redaktørperioden i Stavange Avis i 1889, der han uten å frykte for sitt eget skinn ber om at byfogd Christensen, som hadde innehatt sitt embete i 57 år, får den avskjeden han ikke har vett til å be om selv!

I seks skoleeksempler på oppsøkende journalistikk tar han våren 1889 et oppgjør med byens politiske maktelite, som ser gjennom fingrene med de rådende forhold ved byens sosialinstitusjon, Den Kombinerede Indretning. Overklassegutten tar parti for de umulige, uverdige og undertrykte. Det var ikke popularitet han søkte gjennom sin kritiske journalistikk, men rettferdighet, sannhet og verdighet.

Bysamfunnets verdighet skulle måles gjennom behandlingen av de sosiale taperne. Derfor ville Kielland fjerne de åpne, grønmalte sykebårene som uflidde ”Staltare” nyttet når de skulle bringe ubemidlede syke til byens hospital ved Den Kombinerede. En slik stigmatisering av fattige og syke var ikke byen verdig, mente redaktøren som av samme årsak var imot en eventuell offentlig henrettelse av den svenske morderen Lars Eriksson, som sommeren 1888 knivstakk fattigforstander Ole Omdahl. En blodig, offentlig eksekusjon ville virke forrående og primitiviserende på hele bysamfunnet, mente Kielland.

Stavangers hjemkomne kunstner hadde evne til å stille seg på utsiden av det bysamfunnet som hadde fostret ham, og gjennom sitt redaktørår maktet han å rette sin moralske indignasjon mot den byen han elsket gjennom alt, og framfor alt.

KIELLANDS FORHOLD TIL GUD

I Alexander Kiellands voksne liv og i hans forfatterskap finner vi paradoksalt nok farens lavkirkelige rent/sant-menneskeideal, dannet i møte med de holdninger som ble forfektet av byens herrnhutere, haugianere og kvekere, som krevde et personlig oppgjør og ansvarstagen for eget liv. Denne holdningen til livet dannet grunntonen i Alexander Kiellands engasjement for de svake og undertrykte i møte med embetsmenn og embetsverk. I likhet med filosofen Jean-Jacques Rousseau mente Kielland at ”det er kraft og frihet som skaper de beste mennesker. Svakheter og slavekår har aldri skapt annet enn onde mennesker”.

Selv om Kielland på 1880-tallet søkte å finne svar på sine spørsmål i fritenkeriet, ble han aldri noen konsekvent ateist. Seinere skriver han om å stå ansikt til ansikt med den Gud som framfor alt hater løgneren, og til broren Jacob skriver han i fortrolighet om det å lytte til Mesterens saktmodige ord, ord han altså hadde problemer med å gjenkjenne hos samtidige kirkeledere. Alexander L. Kielland var aldri uberørt av Jesu radikale budskap og evnet ikke å leve uten en hellig dimensjon over sitt liv. Denne dimensjonen ligger som et fundament under hele hans forfatterskap – et forfatterskap som, etter min mening, ville ha tatt seg helt annerledes ut uten de verdiene og holdningene han fikk med seg fra barndomshjemmet.

SKRIVEKILDENE TØRKER UT

Men hva så med forfatterskapet, selve livet for Kielland, var kildene tørket ut for alltid? Kielland gjør et siste forsøk med romanen ”Jacob” etter å ha sagt opp stillingen som redaktør. Men både han og andre må innse at den litterære raptusen er over. Energien, gnisten og den sprudlende skrivegleden har forlatt ham. Kreativiteten når det gjelder handlingsgang, personskildring og dialog, er ikke lenger hva den var. Erkjennelsen av dette framskynder også det fysiske forfallet.

Ingen oppmuntrer ham lenger til å forbli på forfatterbanen noen runder til. Han søker seg til slutt vekk fra alt, byen, nærmiljøet, slekten, småligheten og kritikken, for å bli byråkrat med strukturerte rammer omkring livet, og for å få tilstrekkelige inntekter til å leve standsmessig. Samtidig nærmer han seg det som er akseptabelt for en Kielland, han oppfyller slektsforventninger og farsdrømmer. Men trivselen og livsgleden sykner hen, og livet ebber ut i en altfor tidlig død.

MOR OG SØSKEN

ALEXANDER L. KIELLAND OG HANS POSISJON I SØSKENFLOKKEN

Kiellands biografer har bare stykkevis forsøkt å forklare forfatterens personlighet ut fra hans forhold til foreldrene og søsknene. Det er ikke svært mye vi vet om Alexanders nære relasjoner i barndommen, men kanskje likevel nok til å antyde forhold som kan kaste lys over Kiellands fargerike og sammensatte person?

Alexander, født 18. februar 1849, var nummer tre i en søskenflokk på åtte. Storebror Jacob (f. 26.7.1841) var nesten åtte år eldre enn Alexander, mens storesøster Christine (Kitty, f. 8.10.1843) var fem år eldre enn forfatteren. Disse realitetene gjør at Alexander nok opplevde seg mer som en lillebror enn som storebror i søskenflokk, selv om han altså fikk fem søsken som var yngre enn ham (hvorav tre vokste opp).

”For å gi barna plass skal det helst være tre til fire år mellom dem. Et barn kan både tåle og har krav på all den kjærlighet foreldrene kan gi inntil det er minst to år gammelt”, skriver de danske psykologene Kirsten Sørrig og Oluf Martensen Larsen i sin bok ”Forstå ditt opphav og bli fri”.

Kitty var foran Alexander i søskenflokk. Hun fikk det nødvendige ”enerommet” mens Alexander fikk en bror, Axel Christian, da han var bare 22 måneder gammel. Vi vet lite om morens reaksjon på at Axel Christian døde bare fire måneder gammel, da Alexander var to år og to måneder, men fra identiske situasjoner hos andre mødre vet vi at sorgreaksjonen oftere rettes energi mot det barnet som gikk tapt, enn mot det som lever videre. Sikkert er det i alle fall at Alexanders mor, Christiane Lange Kielland, var gravid igjen da Axel døde. Den omsorgen hun kunne by Alexander, måtte han dele med en søster som var underveis, Axeliene Christine, som ble født 31. januar 1852, da Alexander var snaut tre år gammel.

Da moren ”sviktet” Alexander ved å forsvinne fra hans liv, stod storesøster nærmest som erstatter og substitutt, i tillegg til det barnepiker, hushjelper og en faster kunne tilby av omsorg og nærhet. Storesøster vil ubevisst få inntrykk av at lillebrorens behov er viktigere enn hennes, et synspunkt lillebroren deler fullt ut, skriver de danske søskenforskerne. Storesøster gir råd og setter grenser og inntar en slags dronningposisjon. Hun er parat til å lytte og støtte, og mer opptatt av andre enn seg selv. Også som voksen nyttes hun ofte som menns fortrolige og rådgiver, en beskrivelse som passer godt på den voksne Kitty, som altså selv hadde broren Jacob snaut to år foran seg i søskenflokk. Vi vet f.eks. at Kitty solgte sine egne malerier for å berge Alexander ut av økonomiske kniper, og etter ”lillebrorens” død i 1906 stilte hun beredvillig opp som hjelp og støtte for Alexanders barn.

”Kitty Kielland har et varmt hjerte for sin bror, og alle sine andre venner. Hun vil hjelpe dem, hun vil ordne opp når det trengs, og noen ganger når det strengt tatt ikke er nødvendig,” sier Einar O. Risa i sin velskrevne bok ”Mannen i speilet” (1999).

Sørrig og Larsen hevder videre: ”Lillebroren blir sannsynligvis en myk, følsom og utadventd gutt. Han følger storesøsterens eksempel og vil heller slåss med ord enn med knyttnevene.” ”Som voksen vil han kunne utnytte at han har lært å lytte og diskutere. Han blir fin å samarbeide med og en godt likt og omgjengelig kollega, sjelden en dominerende mannssjåvinist.” At storesøster alltid er parat til å hjelpe ham, gjør ham til et bortskjemt barn, som seinere i livet tar det som en selvfølge at noen hjelper ham og tar seg av ham. En god beskrivelse av arbeidsgiver og redaktør Kielland.

Videre skriver danskene at lillebroren får det lykkeligste ekteskapet ved å gifte seg med en storesøster, og det ulykkeligste ved å gifte seg med en lillesøster. (Beate var yngst av seks – og Lisa Aarre var yngst av fem!)

Lillebror blir en vennlig og tolerant ektemann og far. Han brummer litt innimellom, men resten av familien tar nokså lett på hans utbrudd, som går fort over. Han blir en morsom,

kameratslig, men ikke særlig ansvarsfull far, hevder de danske psykologene, og gir muligens impulser til større forståelse av en norsk kunstner.

At Alexander mistet moren seks dager før han ble tenåring, har skapt et følelsesmessig tomrom av savn i ham som han nok søkte å kompensere gjennom samvær med omsorgsfulle og omtenkssomme kvinner; men ingen var i nærheten av å kunne fylle hans lengsler og behov. Drømmebildet av den uforfalskede, tillitsfulle og hjertevarme ”Lisa” fra barndommens Orre bar han med seg gjennom hele livet, den uoppnåelige fra jærsk bondestand som han sviktet til fordel for konvensjoner og forventninger, et svik han tar oppgjør med i store deler av sitt forfatterskap, der svik og ulykkelig kjærlighet er sentrale tema.

”TYENDER” I ALEXANDER KIELLANDS HJEM

Mange tjenestejenter eller ”tyender” gjorde i årenes løp tjeneste i det kiellandske hjem ved ”Bredevandet”. Jeg har søkt å identifisere dem jeg har registrert av disse oftest unge og ugifte jentene.

Gurine, som Alexander Kielland nevner i sine notater i 1900, var Gurine Varaas – født på gården Varås ved Hålandsosen i Erfjord i 1883. Hun var datter av Tore Steine fra Suldal og Ingrid Fjellberg. Gurine ble siden gift med Ånen Tveit fra Erfjord, men hun døde i barsel i forbindelse med sitt første svangerskap. Hun er ikke identisk med husjomfru Gurine, som Tor Obrestad skriver om i sin Kielland-biografi (side 262), som av slo å få besøk av forfatteren i sitt ”pigeværelse”. Gurine Varaas ble for øvrig med familien Kielland til Molde i 1902. Hun hadde søsteren Tomine, som var barnepike for Beate (Baby) og Vilhelm Kragss sønn (Rasmus).

En ”tjenestepige” som arbeidet for borgermesterparet i Stavanger parallelt med Gurine, var Laura Aslagnsen, født 17.2.1884 i Stavanger som datter av skomaker Mikal Aslagnsen (fra Stavanger) og Anne Theresie Olsdatter (fra Grimstad) med adresse Haugvaldstad-gate 36. Laura arbeidet hos Kielland fra hun var 16 til hun var 17 1/2 år, da Kiellands drog til Molde.

Lauras mor var blitt enke da Laura fikk tjeneste hos borgermesteren. Pengene tenåringsjenta bidrog med, kom nok vel med for hermetikkfabrikkarbeidersken som bodde i Kalhammaren 61 med fire halv voksne barn. Laura giftet seg 17 1/2 år gammel med maskinist Fridtjof Severin Jensen (18.1.1902). Laura husket borgermesteren som en mann som var glad i mat og damer.

Hanna Serine Eriksdatter (f. 9.10.1850 på Trones i Høyland som datter av Erik Hansen Trones) hadde huspost i Alexander Kiellands barndomshjem. Fra 1865 bodde hun med sine foreldre på Grannes i Sola. Hun ble gift 20.7.1876 med smed Oluf Julius Berentsen og avsluttet da sin karriere som hushjelp. Siden satte hun ni barn til verden. Etter at hun ble enke i 1920, fortsatte hun å bo i familiens hus i Olav Nilssons gate 20. Fra 1939 bodde hun på Dom menighets aldershjem i Øvre Klevgate, men måtte flyttet derfra til ”Emaus” da tyskerne la beslag på aldershjemmet 9.4.1940. Da hun døde 27.2.1941, var hun tilbake igjen på aldershjemmet i Klevgaten. Hun ble gravlagt på Eiganes gravlund.

Som nygifte i 1872 bodde Alexander og Beate Kielland i Øvre Strandgate 8 – den så-

kalte ”Forberedelsen”. Deres tyender der var Dina Smith (f. 1849 på Nedstrand) og Maren Margrethe Gregoriusdatter (f. 1854 i Stavanger). Maren Margrethe var datter av matros Lars Gregoriussen og hustru Anne i Olafskleven 16, så hun hadde vokst opp i nabolaget til Alexanders barndomshjem.

Theodor Dahl har i sin bok ”Byen og menneskene” tatt med en artig historie om en av Kiellands hushjelper: Ragna Thorstensen, som bodde på Sprøyteberget da Dahl snakket med henne på hennes gamle dager. Hun tjente i fem år for borgermesteren. Gjennom Dahls penn forteller Ragna Thorstensen:

”På selve julekvelden gikk Kielland klædd i trikotbukse, rangsette hoser, lakksko med sløyfer, rød snibel med blanke knapper, rød vest med kvite stjerner på og kvite knapper. ’Han var løyen i julå’, sa

Ragna. Klokken seks om kvelden inntok han middagsmåltidet. Hans livrett var mort. Var der råd å få mort, ble den nyttet til julebordet. Ellers var det torsk. Og i alt fem-seks retter. Det ble levd flott. Kielland var en matmann. Når han gikk gjennom kjøkken, kikket han etter og sa: ’Ikke spar på smøret’. Og så tok han selv en klatt og slengte i gryten for å spe godt på.

Julegavene ble delt ut i dagligstova, mens datteren Betty (”Baby”) – seinere fru Kjær – [Krag] – spilte piano. Presangene var gjemt vekk rundt i rommet. Og hun spilte høgt eller lågt etter som en skulle finne dem. Juletre brukte en ikke. Heller ikke sang en julesanger. ’Han brydde seg ikke om Gud, Kielland’, sier Ragna. Det var med snaua nauå Else fikk stå konfirmasjon.

Ragna minnes en gang Hertervig kom til Kielland. Han virket svært urolig i øynene og kunne ikke feste blikket på noe bestemt. Ikke på Kielland heller. Kielland sa: ’Her Lars, skal jeg føre deg fram til ditt store, prektige billede’. Det var kommet fra H.G.B.Sundt som tok seg av Hertervig og fikk ham til Düsseldorf. Hertervig stod lenge og så på det. Sa ikke et ord. Men da fru Kielland kom forbi hagestova og han så henne, tok han på sprang ut.

Ja, Kielland var en merkelig mann, sa Ragna. Han tok ballsalen til soveværelse, og der var det kvitskurt gulv. På veggene fikk han malt slyngplanter. Og der hang to store malerier i soverommet. Han hadde fått dem fra Domkirken.

Han sa alltid at han ønsket å bli gravlagt ved Orre-elva. Gravstein hadde han valgt seg. Den som seinere ble reist ved åkanten. Hun minnes han sa: ’Den steinen skal stå på min grav, ikke noen annen stein.’ ”

ANDRE SOM PREGET ALEXANDER KIELLANDS BARNDOM OG OPPVEKST

ALEXANDER KIELLANDS STEMOR, INGER MÆLE, OG HENNES FAMILIE

Vi vet at Alexander Kiellands far, Jens Zetlitz Kielland, hadde mottatt mange impulser fra haugianismen, også før han ektet Inger Mæle, og at han sympatiserte med haugianernes verdier og kristendomsforståelse.

Ved å gifte seg med Inger Mæle ga han sin sønn en stemor som ga tilgang til rike familietradisjoner i et vakkert og dramatisk ryfylkemiljø, og til et slektsmiljø preget av initiativrikdom og pågåenhet. I stemorens slektsgalleri fant han personer og skjebner i passe avstand fra hans eget ”blod”, brukbare som ingredienser i hans romaner, som er kjennetegnet nettopp av tydelige og treffsikre person- og miljøskildringer og er visuelle nok til å tiltrekke seg oppmerksomhet både fra film- og teaterregissører.

Det var selvsagt ikke lett for tenåringen Alexander å forholde seg til at en kvinne med ”fremmed” sosial bakgrunn skulle overta morens posisjon i barndomshjemmet og ved farens side. Etter en periode preget av toleranse og resignert aksept utviklet forholdet seg til en atmosfære av motstand og undertrykt aggresjon. De erfaringene Alexander gjorde som stesønn, forsterket utvilsomt hans opprørstrang i forhold til alt som minnet om maktovergrep og moralisme, særlig når moralismen var religiøst begrunnet.

Inger Sømme Mæle kom til det kiellandske hus ved Breiavatnet etter Christiane Lange Kiellands død i barsel i 1862. Inger skulle hjelpe Jens Zetlitz Kielland med hans morløse barn og med å bestyre husholdningen. Inger var intet tilfeldig valg fordi hun gjennom sin morslekt bar på slektstråder til familien Kielland. I tillegg til hennes personlige kvalifikasjoner forteller dette hvorfor akkurat hun ble utsett til denne vanskelige oppgaven. Allerede året etter at hun bosatte seg i Olafskleven 2, ble hun gift med konsul Kielland, og ble dermed stemor til 14-åringen Alexander.

FORBINDELSESLINJER MELLOM JENS' OG INGERS FAMILIER

HÅVAR OLSEN SØMME (1759–1836) adresse: Steinkargate 19 og Østervåg 17	brødre	KNUD OLSEN SØMME (1754–1808) adresse: Lerkesvindelen (Sølvberget)
---	--------	---

MARIE HÅVARSDATTER SØMME (1787–1870) g.m. Lars Tormodsen Mele (1783–1835) adresse: sannsynligvis Bagergaten 15	søskenbarn	ANDREAS SØMME (1788–1853) g.m. Johanne Cathrine Kastrup (1789–1817) adresse: Kirkegate 46
--	------------	---

INGER MÆLE (1815–1887) g.m. Jens Zetlitz Kielland (1816–1881) adresse: Olafskleven 2	tremenninger	JACOB KASTRUP SØMME (1817–1893) g.m. Johanne Margrethe Kielland (1823–1908) (søster til Jens Zetlitz Kielland og faster til Alexander L. Kielland) adresse: Salveagergate 15 og Torvet 6
--	--------------	--

Det var Jacob K. Sømme, Ingers tremenning, som overtok handelshuset Kielland etter Jacob Kiellands død i 1863. Tidsmessig var han altså parallell med skipper Worse som konsulens kompanjong i romanen ”Garman & Worse”. Jacob og Johanne Margrethe Sømmes sønn, Andreas Sømme (1849–1937), var Alexanders jamaldring, fetter og bestevenn.

Inger Mæle ble født i Stavanger i 1815 som datter av Lars Tormodsen N. Rossavik Mele (1783–1835). Lars kom til Stavanger fra Mele i Forsand og livnærte seg noen år som sjømann og skipper før han i 1816 tok borgerskap og etablerte seg som ”smaahandler” og kjøpmann. Allerede i 1810 giftet han seg med Malene Marie Sømme (1787–1870), datter av borger Haaver Olsen Sømme og Inger Pallesen. Sammen med svigerfaren investerte Haaver penger i skipsparter og drev rederivirksomhet. Haaver Sømme hadde for øvrig vært skipper for ”Jacob Kielland & Søn”s skute ”Svigersønnen” omkring 1810.

Gjennom Ingers søsken ble Alexander godt kjent med skippere og sjøfartsmiljøer i hjembyen. Ingers søster Bertha Cicilia (1810–1888) var gift med skipper Thore Helliesen på Straen (Nedre Strandgate 61), og broren Tormod Larsen Mæle var gift med Johanne Henriksdatter Vik (f. i Klepp i 1812). Stemorens slektninger kom altså fra en gård som hadde tette ættebånd til familien Kiellands venner på ”Aarre” – og til framtreddende haugianerfamilier i Stavanger.

Mor til Kiellands stesvigermor var f.eks. fra Vik, og moster til Sara Ramsland var gift med haugianeren Engel Hansen.

Også Tormod Larsen Mæle livnærte seg som skipper. Han var bosatt på Verket med adresse Pedersgate 4, men på 1840-tallet bodde han til leie hos enkefru Anna Brimsøe i Nygaten 34, fruene som eide løkken vest for Alexanders barndomshjem.

Ingers bror Haaver Larsen (Mæle) var også skipper og bosatt i "Forstaden" – ikke langt fra broder Tormod. Haaver var først gift med stavangerjenta Maren Jensine Roth, men da hun døde, ble han gift med Gurine Feldhuus (f. 1815 og datter av gullsmed Isaach Andreas Feldhuus og Serine Jørstad). Haaver fikk døtrene Inger Sømme (f. 1847) og Henriche Marie (f. 1854).

Utenfor ekteskap fikk han også datteren Jette med Synneva Larsdatter fra gården Grønstad i Etne (f. 1836 som datter av Lars Knutson Grønstad og Agate Hansdatter). Da Haaver traff henne i forbindelse med et skipsanløp på Karmøy, gjorde Synneva tjeneste på gården Spanne ikke langt fra Haugesund.

Haaver hadde et hus ved Fiskepiren – br.nr. 961 – som ble til Bagergaten 15. Ved folketellingen i 1865 bodde også Larsens svigerinne, Anne Bergitte Roth, i hans hus. Hun hadde da vært "Sindssvag i 6 Aar".

Haaver overlevde også sin andre kone med mange år. I 1885 bodde han fortsatt i Bagergaten 15. Tjenestejenta het Serine Johnsen og kom fra Avaldsnes. Familien til kjøpmann Birkemoe leide husvære hos den aldrende skipperen.

Det kan tilføyes at Inger Mæles søsken med å føye til at hennes søstre Jensine og Henrikke Marie begge var bosatt i Stavanger og gift med hver sin skipper – henholdsvis Bertel Bertelsen (1822–1852) og Christian Møller Ottosen Smith (f. 1823) – også dette et forhold som trolig styrket Alexander Kiellands kjennskap til skipsfartsbyen Stavanger.

I sitt storverk "Forsandboka" (bind III) utroper Sigleif Engen Haaver Larsen til hovedmodell for Kiellands skipper Worse. Da Larsen hadde lest boka om skipperen, skal han ha sagt: "Eg e så forarga på den unge spirrevippen så har skreve om slektå vår!" (Romanen kom ut i 1882 – og Larsen døde i 1890.)

Engen hevder også at Larsen var den første kapteinen som førte en norsk skute inn på havna i Rio. Men dette er neppe korrekt, for ifølge M. Michaelsens "Stavanger Sjøfartshistorie" var det Thomas Natvig som besørget den bedriften da han i 1843 seilte handelshuset Kiellands bark "Ledaal" trygt inn på havna i den brasilianske storbyen. Ved hjemkomsten i 1844 ble Natvig feiret for dette da "hele byen gikk som i festrus i flere dage efter".

Haaver Larsen førte skonnerten "Olaf Trygvasson" for haugianeren Hans Engel Hansen i hele perioden fra 1842 til 1880, og denne skuta gikk på Østersjøen og Middelhavet og var trolig aldri i Rio, slik Engens informanter hevder (s. 232 i "Forsandboka" III). (I en parentes nevner vi at Hans Engel Hansen var gift med Laurentse Petrea Svendsen – søster til Lars, hvis enke, Sara, var Beate Kiellands stemor. Veien fra Alexander Kielland til byens haugianere, skipsredere, handelsfolk og sjøfolk var aldri lang! Men så var da også Stavanger for en småby å regne med sine 10 000 innbyggere på midten av 1800-tallet.)

Sigleif Engen oppdaget, via slektninger, at Haaver Larsen var blitt fotografert om bord i den finske barken ”Delphin” i byen Taganrog i juli 1867. Dette var tydeligvis navn som appellerte til tenårings Alexander. For fotografiet fantes nemlig i hans barndomshjem – med ovennevnte navn skrevet på baksiden. Disse navnene dukker siden opp i romanen ”Garman & Worse”, der fullmektig Georg Delphin har fått skipsnavnet som sitt etternavn. I ”Skipper Worse” dukker byen Taganrog opp, nemlig i kapittel I, og vi får høre at skipper Thomas Randulf ikke hadde vært lenger enn til denne byen ved Asovhavet, hvorfra det ble ført store kvanta korn til Stavanger på 1840- og 1850-tallet. Men hva var vel Taganrog mot Rio, tenkte skipper Worse med tilfredshet!

Taganrog var for øvrig fødebyen til den russiske forfatteren Anton Tsjekov (1860–1904), som i 1896 forærte Kiellands romaner ”Gift” og ”Fortuna” til folkebiblioteket i hjembyen. Ringen skulle være sluttet!

”LARS SJØLV”

Som vi kan lese ut av Lars Tormodsens ættetavle, døde moren da han ble født, og faren da han var ett år gammel. Han ble derfor adoptert og fostret hos morbroren, Lars Larsen Mele (1759–1842) – kalt ”Lars Sjølv” fordi han som bonde med lakserettigheter drev handel bl.a. på Bergen. Han hadde opparbeidet seg en solid formue, noe som viste igjen både i klesdrakt og språkbruk. Lars var gift med Bertha Pedersdatter Forsand (1755–1830), som altså ble Lars Tormodsens fostermor.

Sigleif Engen mener han har godt belegg for å hevde at det var ”Lars Sjølv” som i 1813 berget ”Jacob Kielland & Søn” fra fallitt da fiender av firmaet hadde rottet seg sammen og forlangte å få innfridd sine vekslar på samme dag. ”Hjelp fra uventet hold” berget familiefirmaet, hevder slektshistorikeren Axel Kielland – og denne hjelpen kom altså, ifølge Engen, fra ”Lars Sjølv”.

Trolig har denne historien inspirert forfatteren til hans utforming av opptakten til dannelsen av firmaet ”Garman & Worse” i kapittel IV i ”Skipper Worse”, der det heter:

”Nu var den underfundige skipper Worse der han ville. I en fart knappet han sin jakke opp og rev en bunke sedler ut av brystlommen og kastet den på bordet midt foran konsulen.
”5000 spesier – hr. kunsell! for det første og ti ja femten om det behøves når jeg får tid til å skrape sammen,” - hans ansikt strålte og han lo så det klukket i ham.”

Konsulen kvier seg for å ta imot tilbudet fra sin kaptein, men takker ja til pengene om Worse lover å gå i kompaniskap med ham i firmaet ”Garman & Worse”, et kompaniskap som ble realisert i romanen, og kanskje også i virkelighetens verden da Jens Zetlitz Kielland og Inger Mæle spleiset de to familiene sammen gjennom sitt giftermål. I romanen har i så fall skipper Worse fått Lars Larsens rolle.

For å understreke selvbevisstheten til ”Lars Sjølv” tar jeg med en historie om ham som ble fortalt av en av mannskapet på hans fiskebåt, Lars Bjørnson, sønn av en husmann på Kleppa. Historien er nedskrevet i familien Mæles slektsoppteignelser. ”Lars Sjølv” var i Stavanger med fiskebåt og mannskap. Det var søndag, og han tok med seg mannskapet til gudstjeneste i Domkirken. Da kirketjeneren henvendte seg til Lars for å få ham til å sette seg lenger bak i kirken enn der han hadde satt seg med sine folk, svarte Lars: ”Eg har alltid sett meg i kyrkja der eg sjølv vil og eg rikkar meg ikkje før eg vert utvist.” Da ekset kirketjeneren seg opp og forlangte at skipperen fra Høgsfjorden sporenstreks retirerte til bakre stolstader. Til dette sa Lars: ”Kom an karar me treng ikkje krusa byfolket. Neste sundag kan med reisa til Strandakyrkja. Der kan me sitja der det passar oss, men så har me ein prest som heiter Ole Skavland, og han er ein vitug mann som ikkje gjer forskjell på bonde og

bymann!” Deretter forlot ”Lars Sjølv” Domkirken med sitt lydige følge. ”Ingen skal søkja Guds hus for å verta jaga ut derifrå,” føyer fortelleren til.

LARS TORMODSEN MÆLES NÆRMESTE SLEKT

Siden Lars Tormodsen Mæle ble adoptert av Lars og Bertha på Mele, kom han til å vokse opp med sine søskenbarn som søsken. Disse ”søsknene” var:

- 1) Lars Larsen Mele (1791–1869), som overtok halve gården etter foreldrene på Mele. Han var gift med sin kusine Bertha Tormodsdatter Dirdal (1791–1839), og andre gang med Martha Olsdatter (1810–1871).
- 2) Sissel Larsdatter (1794–1857), som sammen med sin mann Per Torgerson Forsand Mele (1789–1845) fikk overta den andre parten av gården på Mele.
- 3) Ragnhild Larsdatter (1797–1858), som flyttet til Stavanger, der hun ble gift med den geskjeftige hattemakeren Jakob Enoksen Bore (1788–1859). Ekteparet bodde først i Nedre Holmegate 8 – i et hus som siden ble overtatt av kjøpmann Lars Svendsen og kona Sara, som i 1861 ble stemor til Beate Kielland. Siden bodde ekteparet Bore på hjørnet av Kirkegaten og Bredgaten. Ragnhild arvet huset etter foreldrene på Mele.

Ragnhild og Jakob ble bl.a. foreldre til Sikke Bore (1820–1897), med et fornavn som Ragnhild hadde tatt med seg fra den tiden da hun tjente hos familien Boye Petersen på Stra’en, der en av døtrene bar dette navnet. Sikke Bore underviste som voksen ved Asbjørn Klosters privatskole, der bl.a. Lars Hertervig var elev. Sikke ble gift i 1852 med bøkker og skipper Anders Evertsen, som hadde startet sin yrkeskarriere som krambodgutt i handelshuset Kielland.

Sikke og Anders var medlemmer av Vennenes samfunn (kvekerne) og bodde i ”Doeg-huset”, Olafskleven 12. Det var bare fem år i aldersforskjell mellom Inger Mæle og ”kusinen” Sikke – og vi må anta at ekteparet Evertsen var å finne blant Ingers slektninger som ble invitert i juleselskaper i Kielland-familiens hus ved Breiavatnet. I alle fall kjente Alexander godt til disse menneskene, som bodde bare et steinkast fra hans barndomshjem.

At Kielland kjente byens kvekere, er i alle fall hevet over tvil. En aften spaserte borgermesteren langs Hillevågsvatnet og passerte da den flotte inngangsportalen til Paradis 5, der kvekerhøvdingen Thorstein Bryne (f. 1852) residerte. Kielland så handelsmannen i arbeid inne i den flotte hagen, og Kielland kunne ikke dy seg for å kommentere at Bryne hadde malt sitt opprinnelig gule hus rødt: ”Jeg ser, Torstein Bryne, at De har malet huset Deres rødt – som helvedes luer!” ”Nei, Alexander Kielland – som Sarons rose,” svarte kvekeren til forfatterens fornøyelse. (Uttrykket ”Sarons rose” er hentet fra Høysangen 2,1 og er en beskrivelse av den elskende kvinnen som skildrer sitt opphav på den fruktbare kystsletten Saron ved Middelhavet, mellom dagens Tel Aviv og Haifa.)

Lars Tormodsens ”søster”, Sissel, ble mor til Serina Persdatter i 1822 – en datter hun presset til å gifte seg med en mann Serina ikke var glad i. Denne historien nyttet Alexander Kielland i romanen ”Skipper Worse”, der han lar madam Torvestad plassere sin eldste datter, Sara, i ekteskap med den tilårskomne skipperen.

FORENKLET SLEKTSOVERSIKT SOM VISER FORBINDELSEN MELLOM ALEXANDER KIELLANDS STEMOR OG HENNES TREMENNING SERINA PERSDATTER MELE, SOM KAN HA GITT FORFATTEREN IMPULSER TIL HISTORIEN OM SARA TORVESTAD, SOM BLE SKIPPER WORSES HUSTRU ETTER ”ORDRE” FRA MOREN, MADAM TORVESTAD.

LARS LARSEN MELE (1723–1799)	g.m.	BERTHA GUTTORMSDATTER FORSAND (1726–1807)
1) LARS LARSEN MELE (1759–1842)	søsken	2) SISSEL LARSDATTER MELE (1764–1783)
SISSEL LARSDATTER MELE (1794–1857)	søskenbarn	LARS TORMODSEN MELE (1783–1835)
SERINA PERSDATTER MELE (1822–?) Ble gift med Arne Arnesen Sandvig etter ”ordre” fra moren	tremenninger	INGER LARSDATTER MELE KIELLAND (1815–1887) Ble i 1863 gift med Jens Zetlitz Kielland – og ble dermed stemor til Alexander L.Kielland

SLEKTSTAVLE FOR LARS TORMODSEN, INGER MÆLE KIELLANDS FAR

LARS TORMODSEN MÆLE (dp. 30.11.1783, død 1835)
g. 12.4.1810 m. Malene Marie Sømme (dp. 24.8.1787, død 27.11.1870)

TORMOD BJØRNSSEN ROSSAVIG FRAFJORD g.m. SIDSELE LARSDATTER MÆLE
(dp. 3.9.1758, d. 1784) (dp. 18.3.1764, d.1783)

BJØRN TORMODSEN g.m. BERITA TØRGERSDATTER ROSSEVIG (1731–1791) TVEITEN (ca. 1715–1790) LARS LARSEN g.m. BERTHE GUTTORMS- MÆLE (1723–1799) DATTER FORSAND (1726–1807)

TORMOD LARSEN MÆLE DIRDAL	GURO BJØRNS- DATTER DIRDAL	TØRGER DIDRIK- SEN TVEITEN	RAGNHILD TOLLAKS- SKREÅ	LARS TORMOD- SEN MÆLE ESPEDAL	JØREN JONSDATTER	GUTTORM GUTTORMSEN FORSAND lensmann	INGER BJØRNS- DATTER
------------------------------------	-------------------------------	-------------------------------	-------------------------------	--	---------------------	--	----------------------------

TEKST TIL BILLEDOVERSIKT:

Haaver Larsen (1813–1890). Bror til Inger Mæle. Gift 1. gang med Maren Jensine Roth. og 2. gang med Gurine Feldhuus.

Bodde i Bagergaten 15. Modell for ”Skipper Worse”.

Bak på dette fotografiet står det skrevet: ”Capt. Larsen. Finsk Bark ’Delphin’. Taganrog Juli 1867.” (Vi husker fra ”Skipper Worse” at Randulf ikke hadde vært lenger enn til Taganrog og i Asovhavet, mens Worse hadde vært helt nede i Rio.)

Skipsfører Tormod Larsen (1820–1875). Bror til Inger Mæle. Gift med Johanne Henriksen Wiig (f. 1820). Bodde en periode i Nygaten 34 til leie hos enkefru Anna Brathsdatter Brimsøe som konverterte til kvekerdom.

LARS MÆLES DØTRE

Øverste rekke fra venstre: Henrikke Mæle, gift med skipper Christian Møller Smith, Inger Mæle, gift med konsul Jens Zetlitz Kielland. Så følger Karen Willumsen og Inger Thorsen (døtre av skipsreder Tore Helliesen og Berta Cecilie Mæle) og frk. Aleth Sømme?

Nederste rekke fra venstre: Inger Sømme, Jensine Mæle (gift med Bertel Bertelsen), Berta Cecilie Mæle (gift med skipsreder Tore Helliesen), Inger Persen (søster av Børre Persen hos Jacob Sømme).

Skipper Tore Helliesen (1793–1878), gift 1. gang med Christina Marie Sømme, Inger Mæles moster. Gift 2. gang med Berta Cecilie Mæle, Inger Mæle Kiellands søster.

Skipper Knud Helliesen (1802–1896), bror til Tore og stadhauptmann Ole Helliesen (1754–1884). Gift 1. gang med: Ingeborg Furre (1806–1836) og 2. gang med: Sophia Ingeborg Birgitte Petrine Randulff, søster til skipper Thomas Peter Randulff.

Thomas Peter Randulff (1800–1868), gift 1. gang med Anne Birigitte Gimre (1804–1834) og 2. gang med Else Jansen (f. 1811). Hans navn og yrkestittel ble nyttet av Kielland i romanen ”Skipper Worse”.

”GAMLE-KONSULEN”S PIKANTE HEMMELIGHET

TJENESTEPIKEN INGER PÅ LEDAAL

Alexander Kiellands erotiske sidesprang var verken det første eller siste som ble foretatt av et medlem av familien Kielland. Da konsekvensene av Alexanders første ”bukkesprang” viste seg, var det derfor en tradisjon for hvordan en slik skandale kunne dekkes.

Det var nemlig ingen stor familiehemmelighet at også ”Kongen i Staden”, Ledaals byggherre Gabriel Schanche Kielland, hadde hatt minst ett erotisk eventyr på si. Forfatteren av familien Kiellands slektskrønike, Axel Kielland, skriver at Gabriel Schanche Kielland neppe var noen eksemplarisk ektemann, et trekk hans slektning Alexander utnytter i romanen ”Garman & Worse”, der det antydes at ”gamle-konsulen” var en vital herremann på mer enn én måte.

Litteraturforskeren Johs. Lunde skriver også om denne familiehemmeligheten, men føyer til at Gabriel Schanche Kielland trolig var ”adskillig” bedre enn sitt rykte.

Under omtalen av Gabriel Schanche Kielland skriver byhistorikeren Johannes Elgvin at ”tiden koketterer med den elegante elskov” – for å understreke hvor vanlig det var at en mann fra øverste sosiale hylle involverte seg seksuelt med en av sine temmelig forsvarsløse tjenestepiker i ten- eller tjueårene. Hva de unge jentene mente om den såkalte elegante elskoven, som nærmest var en del av jobben, spør ingen om. Men det var først og fremst disse jentene og deres familier som måtte bære følgene av en av sosietetens uskrevne ”lover”.

Gabriel Schanche Kielland (1760–1821) overtok handelshuset Kielland etter faren og grunnleggeren Jacob Kiellands død i 1788. Grunnet dyktighet og gunstige konjunkturer drev Gabriel sitt handelshus til å bli ett av de ypperste i landet.

Gabriel overtok også B1-løkken på Egenes (kalt ”Caanan”), som faren hadde festet i 1771 – og grundig opparbeidet ved hjelp av bl.a. 500 kruttminer og 300 riksdaler i løpet av det første festeåret! Etter ett års gårdsdrift kunne Jacob notere en avling på 93 lass høy og 10 tønner havre ”foruden lidt Byg, Hvede, Boghvede samt Erter og Roer”. Og fra Christiania hadde han bestilt 300 aspargesrøtter dette året.

I 1773 fikk Jacob Kielland kjøpe en del av B1-løkken, som ble navngitt ”Canaan”. Der førte han opp et lite våningshus med urtehage omkring og et fjøs med høy- og kornløe. Hage og gårds plass ble innhegnet med en mannshøy steinmur, for stein var det nok av på Egenesløkkene. Interessant er det at våningshuset hans utseendemessig var nesten likt det

huset som på denne tiden ble reist på den gamle sorenskrivergården Sandsgaard på Nedstrand, noe den navneleke Alexander utnyttet i sine romaner, der han lar familien Garman residere på Sandsgaard.

Som kjent rev Gabriel Schanche Kielland ned farens bygninger i 1797 for å erstatte dem med sin prangende herregårdsbolig Ledaal, som stod ferdig i 1803.

Gabriel forbedret og utvidet også farens jordbrukdrift omkring sitt herregårdssete. Farens 93 lass med høy fra 1793 ble til 486 i 1797, og i 1806 hadde han 46 kyr og 12 hester i fjøs og stall – samt et esel som han holdt ”som Raritet”. Jon Bergsåker mener at Gabriel Schanche Kielland må regnes som en av jordbrukspionerene i Rogaland – særlig hva angår oppdyrking av kultureng.

Kielland var alltid opptatt av å skaffe dyktige tjenestefolk til sin herregård og til det jordbruket som var knyttet til Ledaal.

En av hans medarbeidere var Samuel Samuelsen, født på gården Næsheim i Hå i 1789 som sønn av Samuel Ellingson Næsheim (1757–1823) og Ane Berte Olsdatter Lode (1756–1828).

I boka ”Træk av Hetlands historie 1814–1914” forteller O. Indrehus at Samuel allerede fra tiårsalderen gjorde tjeneste som gjetergutt på gårdene Garborg og Mossige i Time. Trolig ble han innkalt til marineflåten under Napoleonskrigene, der han ifølge Indrehus deltok fra 1808 til 1814. Etter krigen ble han værende i København i sju år som bestyrer for en stor herregård i nærheten av den danske hovedstaden.

Da han omsider vendte hjem fra Danmark etter å ha vært borte fra barndomshjemmet i 14 år, kom han med båt til Egersund og spaserte hjem til Næsheim dit han kom fram i kveldingen. Da han banket på døra, var familien hans begynt å gå til ro for natten. Moren åpnet døra og trodde fremmedkaren søkte mat og losji. Hun henviste ham derfor til Søyland-gården ”på hi sia åno” der det var gjestgiveri. Samuel fortalte hvor langt han hadde gått og at han derfor var både trøtt og sulten. Var det ingen mulighet for at han kunne få en matbit og en seng og sove i? Men moren var ikke innstilt på å forlenge dagen med matlaging og reining av gjestesengen. Hun avviste ham på nytt. Pipen fikk imidlertid en annen lyd da Samuel sa: ”Men om eg nå seie mor te deg, får eg då bli her?” Først da gjenkjente fru Næsheim sin sønn, og gjett om han fikk bli!

Indrehus hevder at Samuel kom til Stavanger i 1819 for å overta stillingen som gårdsbestyrer på Ledaal - en stilling han beholdt fram til 1834.

På Ledaal var det selvsagt til enhver tid en rekke tjenestepiker. Min farmors søster, Elen Lea (1882–1978), tilhørte siste generasjons tjenerskap på Ledaal – der Alexanders fetter, Jonas Schanche Kielland, var hennes ryddige arbeidsgiver. Men Kiellandene hadde rekruttert tjenestejenter til Ledaal fra Høyland også før ”tante” Elens tid. Inger Larsdatter, født i 1800 på husmannsplassen Stokkeland under Lura, var en av disse. (Hun var datter av Lars Gauteson Hauge, født på husmannsplassen Haueneset i Hjelmeland i 1766 og Marta Olsdatter Lura, 1761–1843.)

I 1818 var Inger husjomfru på Ledaal. 31. mars dette året døde Johanna Margaretha Bull Kielland. 58-åringen Gabriel Schanche Kielland ble enkemann og fikk skåret inn initialene HEHI (Hun Er Her Ikke) over dørkarmene.

Det var dette året Alexander Kiellands morfar, Alexander Lange, ankom Stavanger med sin kone for å overta stillingen som residerende kapellan ved Domkirken. Men ifølge sogneprest Støren og skipsreder Peder Valentin Rosenkilde fantes det ikke husvære å oppdrive for presten og hans familie i Stavanger. Gabriel Schanche Kielland inviterte derfor pastor Lange til visitt i sitt byhus ("Torvet" 6), og fra vinduet i andre etasje tilbød han presten et passende husvære i et hus han eide på den andre siden av torget (i det såkalte fogd Holms hus). Der ble Alexander Kiellands mor født i 1820. For Gabriel Schanche Kielland ble det som å slå to fluer i et smekk. Samtidig som han inviterte til et vennskapelig forhold til den nyankomne res.-kapen, fikk han gitt en nesestyver til konkurrent Rosenkilde!

I august 1818 bekjentgjorde G.S. Kielland ved trommeslag at portene til Ledaalhagen (som han selv kalte Kielland-hagen) og lystparkanlegget Hannasdal "vil findes aaben alle Søndage i denne Maaned efter Prædiken, og bedes allene, at om Børn medtages, disse da maatte afholdes fra at beskadige Træerne og andre Indretninger, i sær den smukke Pyramide, som en ubekjendt har nedsat i Kanalen i Hannasdal, og hvorfor det maatte tillades mig paa denne offentlige Maade at bevidne min Taknemlighed".

Kielland ønsket nok å hedre sin kones minne gjennom sin gest med å invitere byens befolkning til å skue den «Smukke Pyramide» som var reist som en hyllest til Johanna «Hanna» Margaretha Kielland. For det var fruene på Ledaal som hadde mye av æren for det flotte parkanlegget som var anlagt i Hannasdal.

I 1818 fungerte fortsatt Gabriel Schanche Kielland som byens stadhauptmann, og han synes å ha vært en rimelig vital og initiativrik 58-åring på tross av at han nettopp var blitt enkemann.

Vi vet f.eks. at han i august ga audiens til to framtrepende kvekere, den engelske vitenskapsmannen William Allen og den forhenværende franske adelsmannen og nå kanadiske forretningsmannen Stephen Grellet, som var kommet til Stavanger for å gi moralsk og praktisk støtte til stavangerske sjøfolk som hadde konvertert til kvekerdom i "prisonen" i England under Napoleonskrigene. 29. august ble landets første kvekermenighet stiftet i byen i nærvær av de to engelsktalende kvekerlederne, som gjennom sitt besøk søkte å blidgjøre norske myndigheters holdninger til dissenterne, og snarveien til disse myndigheter i Stavanger gikk selvsagt gjennom "Kongen i Staden"!

I november eller desember 1818 har trolig "kongen på Ledaal" banket på døren til Inger Luras nattlosji på herregården, eller kanskje tilkalte han henne til et mer bekvemt og luksuriøst sengekammer?

I august 1819 fødte i alle fall Inger et guttebarn hjemme hos foreldrene på Lura. Gutten ble døpt i Høylandskirken 4. september og navngitt Søren Lura. "Samuel Samuelsen tjener agent Kielland i Stavanger, med tøsene Inger Larsdatter. Leiemaal begaaet paa Ledaal i Stavanger," har presten skrevet i marginen av kirkeboka.

Fremdeles (1998) er der muntlig tradisjon blant Sørenes etterkommere for at han ble til på Ledaal, og at Samuel Næsheim var stråmann for en offiser. Gabriel S. Kielland var altså byens stadhauptmann i 1818. Det er overveiende sannsynlig at Søren Lura er resultatet av den familiehemmeligheten som slektshistorikeren skriver om, og som ble dekket av Samuel gårdsbestyrer.

FORHOLD SOM TALER FOR AT GABRIEL SCHANCHE KIELLAND VAR FAR TIL SØREN LURA

- 1) Det er muntlig tradisjon for at en representant for familien på Ledaal var far til Søren Lura, – selv om ingen, merkelig nok, hadde lagt den siste puslespillbiten på plass i et bilde som lå så å si ferdig da jeg høsten 1998 begynte å se nærmere på det. Bakgrunnen var at min mor refererte til en samtale hun hadde hatt med Kari Ledaal fra Tasta, der Ledaal hadde nevnt en mulig forbindelse mellom hennes og Kiellands familie.
- 2) Både slektshistorikeren Axel Kielland og flere lokalhistorikere har nevnt Gabriel Schanche Kiellands pikante eventyr.
- 3) Ifølge O. Indrehus kom ikke Samuel Samulsen Næsheim til Ledaal før i 1819, og han kan derfor ikke ha unnfanget et barn der i 1818.
- 4) Pussig nok synes det som om den lokale nobiliteten la igjen spor etter sine seksuelle bravader i form av de navnene de ga sine ”illegitime” barn. Gabriel Schanche Kielland lot sønnen få navnet Søren – et navn som var ukjent i Inger Larsdatter Luras familie, men vel kjent i Kielland-familien, der bl.a. et barnebarn av agenten het Søren Gabriel Schiøtz (f. 1804), sønn av Kiellands datter Axeliene Christine. Det er også andre eksempler på det samme i Kielland-familien.
- 5) Som takk for å ha berget Kiellands familieære fikk Samuel Næsheim tillatelse til å ta etternavnet Ledaal for seg selv, sin familie og sine etterkommere. Ledaal-navnet hadde agenten selv laget ved å sette sammen den siste bokstaven i sitt eget og i konas navn. Han hadde derfor ”copyrighten” til dette navnet – noe som betyr at det fremdeles bare er Samuels etterkommere som kan bære det.
- 6) Samuel Samuelsen Næsheim Ledaal giftet seg 8. november 1821 med Berta Søyland, født 26. april 1801 på Søyland i Hå som datter av Tjerand Isaksen Søyland (1770–1841) og Guri Olsdatter Nærland (1774–1833). Det er interessant at Tjerand bygslet jord av Gabriel Schanche Kielland fra 1796, for trolig var det denne forbindelsen som åpnet for at Berta fikk ansettelse i tjenerskapet på Ledaal, der hun møtte sambygdingen Samuel.

Samuel og Berta fikk følgende barn:

- a) Johanna Margaretha, født 21. november 1822 – og oppkalt etter den avdøde husfruen på Ledaal, noe som understreker vennskapet mellom de to familiene.
- b) Anne Bertine, f. 23. september 1824
- c) Grethe, f. 14. november 1826
- d) Bertha, f. 21. november 1828
- e) Samuel, f. 14. mars 1831
- f) Tjerand, f. 18. juli 1833 - døde som barn
- g) Tomine, f. 26. mars 1835
- h) Søren, f. 13. september 1838 gift med Anna Havrevoll fra Suldal
- i) Tjerand, f. 19. april 1842, druknet under et forlis utenfor Jæren
- j) Adolph Severin, f. 4. juni 1845

Sjekker en fadderne til disse barna, finner en et konsentrat av byens sosiale elite i første halvdel av 1800-tallet: Amtmann Scheel, Madame Sundt, Frue Kielland, Jomfrue Schiøtz, Major Kielland, Casserer Løvdahl, Frue Lange (Alexanders mormor), Frøken Wolff, Jomfrue Løwold, Krigscommissær Smith, Lieutenant Arentz, Boye Petersen, Frue Blom (Gustava Kiellands mor), Cammerherre Jens Bull Kielland, Caspar Kruse Kielland, Søren Gabriel Kielland, Lisabeth Kielland osv.

Det som kanskje overrasker mest, er at familien Kielland og dens omgangskrets fortsetter å stille som faddere for Samuels barn like fram til 1840-tallet, lenge etter at familien Ledaal hadde flyttet fra Ledaal til Tasta. Riktignok tynnes det noe i rekkene av prominenser etter hvert, og barn nummer ti har kun faddere fra bondebefolkningen. Men mye tyder på at takknemligheten overfor hedersmannen Samuel Næsheim, som berget familien Kiellands ære, var så stor at Kielland-familien, og dens venner og slektninger, yttre sine tjenester vis-à-vis hans familie i nærmere 20 år!

7) Samuel ser ut til å ha fått tilbud om en solid pengesum, som trolig har vært viktigere for ham enn tillatelsen til å bære det ærefulle Ledaal-navnet. I 1828 var han i alle fall i stand til å betale 600 spesidaler for en gårdpart i Øvre Tasta, der mange av hans etterkommere fortsatt bor. (Se kopi fra pantebok 11 for Jæren og Dalane sorenskriverembete 1825–1830.)

Ifølge O. Indrehus flyttet Samuel og Berta til Tasta i 1834. Våningshuset ble bygd på den tomten som i dag har adresse Harlows gate 8. Gården strakte seg like fra den gamle bygrensen ved Vølstadveien og ned mot Byfjorden og ble kalt "Ledaal-gården". De første barna til Berta og Samuel ble født på Ledaal, kanskje i det huset som Jacob Kielland bygde til sin forpakter på 1770-tallet, og som bakermester Peder Svalestad Egenæs siden kjøpte og flyttet til sin Egenes-løkke D3, der dette gamle våningshuset i dag har adressen Stokkaveien 73, selv om det er bedre kjent under navnet "Bekkelund".

I 1837 ble Samuel Ledaal valgt til "viceordfører" i Hetland – en stilling han innehadde fram til 1842 – under Hetlands første ordfører, Ommund Rasmussen Stokke, hvis yngste datter, Gunhild, ble mor til presten Lars Oftedal (modell for Kiellands Morten Kruse). Samuel var medlem av herredsstyret i Hetland også i årene fra 1847 til 1855. Han døde i 1868.

Når det gjelder Samuels kjøp av gårdparten på Øvre Tasta, forklares den slik av en av Samuels etterkommere, Astrid Jøssang, i et brev til kusinen Kari Ledaal i 1978: "Kielland [Gabriel Schanche Kielland] ga et utmarksområde til sin rådsdrenge [Samuel] for at han skulle overta farskapet til et barn som en husjomfru ventet med Kielland."

Det utmarksområdet det siktes til her, tror jeg må ha vært en part av Ledaal-gården som Samuel fikk forpakte av Kielland, siden han i en skriftlig kilde nevnes som bonde på Ledaal – for gårdparten på Tasta var ikke Kielland involvert i. Den kjøpte Samuel på ordinært vis av kjøpmennene Andreas Sømme (stadskaptein 1788–1853), Hans Tjerandsen Beyer (f. 1793) og Børge Pedersen (1779–1851) og lensmennene T.T. Eriksen og Ivar Oftedal..

Samuel Ledaal giftet seg altså med Berta Tjerandsdatter fra Søyland i 1821. Om Gabriel Schanche Kielland fulgte Kongeveien sørover Jæren i sin karjol, passerte han både Orre og Søyland-gårdene. Her er enda en interessant "link", som vi ikke hopper over. For Berta fra skysstasjonen på Søyland hadde en farbror, Tore Isaksen Søyland (f. 1775), som ble gift med Jorina Tørresdatter Aarre og flyttet til hennes farsbruk på Orre. Der fikk ekteparet bl.a. sønnen Tore Tønnesson (1840–1922), som ble gift med Alexander Kiellands livslange lidenskap Berta Elisabet ("Lisa") Rasmusdatter Aarre (1847–1903).

KIELLAND OM ROMANENES OG VIRKELIGHETENS HANDELSHUS (Etter Johs. Lunde)

Da Alexander Kielland av litteraturforskeren Edvard Brandes ble kritisert fordi ”alt dette med ’Handelshuset Garman & Worse’ ble for engelsk”, svarte Kielland i et brev datert 25. februar 1880:

At Handelshuset er godt, kommer af, at det er seet. Det er – det kan jeg forsikre – ikke engelsk, men ligefrem Jacob Kielland & Søn, omdigtet og forvrængt efter bedste Evne. Men alligevel vil det indbringe mig hjemlige Ubehageligheder. De to Brødre have ikke eksisteret saaledes. Legationssekretæren var Carl Johans Kammerherre og skjød sig tilslut af Kjedsomhed ned i Torvmyren. Intet ligner i andet end Tonen. Sandsgaard er opfundet, vi har boet og bor endnu i Husene omkring Torvet.

Tekst til Ole Nesviks tegning av Ledaal:

Herregården ”Ledaal” ble bygd av Alexander Kiellands oldefar, Gabriel Schanche Kielland, i årene 1799–1803 (”Gamle-konsulen” i ”Garman & Worse”).

Gabriel Schanche Kiellands sønn og forfatterens grandonkel – Jens Bull Kielland – overtok Ledaal etter farens død i 1821, og beholdt eiendommen fram til selvmordet i 1833. (Han er modell for legasjonssekretær Richard Garman i Kiellands roman.)

Forfatterens farfar, Jacob Kielland, eide Ledaal fra 1833 til 1863 (tilsvarer ”Unge-konsulen” i romanene). Fra 1833 til 1852 eide Jacob Kielland Ledaal sammen med broren Jonas. Fra 1863 til 1869 var det Alexanders onkel, Jacob Kielland (kapteinløytnant og ordfører i Stavanger), som eide Ledaal.

Jacob Kiellands enke, Thora Margrethe Bendz Kielland, eide Ledaal fra mannens død i 1889 til sin egen bortgang i 1902.

Jacob og Thora Margrethes barn, og forfatterens søskenbarn - Jacob, Axel Christian Zetlitz, Frederikke Magdalene, Christian Bendz og Jonas Schanche Kielland – eide Ledaal fra 1902 til 1912, da Jonas Schanche Kielland ble eneinnhaver, noe han var fram til 1930.

Jonas Schanche Kiellands arvinger satt med Ledaal-eiendommen fram til 1936. Dette året overtok Stavanger Museum Ledaal.

Kielland har forskjøvet handlingen i romanene én generasjon nærmere sin egen tid i forhold til levetiden for modellene i handelshuset Kielland.

FIRMAET ”GARMAN & WORSE”

MORTEN GARMAN
”Gamle-konsulen” (1782–1850)

CHRISTIAN FREDRIK   RICHARD
“Unge-konsulen”   “Legationssekretæren”
(1815–1880)   (1816–?)

- 1) MORTEN GARMAN JR. MADELAINE
(1842–?)   født utenfor ekteskap
- b) RACHEL GARMAN
(1854–?)
- 2) GABRIEL GARMAN
(1863–?)

SKIPPER JACOB WORSE
(ca. 1785–1845), opptatt i firmaet
som kompanjong. Firmanavn:
”Garman & Worse”
JACOB WORSE JR. (1845–?)
”som efter vennskabelig Overens-
komst trådte ud af Firmaet”

HANDELSHUSET KIELLAND

GABRIEL SCHANCHE KIELLAND
”Gamle-konsulen“ (1760-1821)

HANS ARENTZ
(1787-1842) – skipper i handels-
huset Kielland. Konen til ”Gamle-
konsulen”, Johanne Margrethe Bull,
møster til Arentz. Arentz var en
av forfatterens modeller for
”Skipper Worse”. Gjennom sitt
ekteskap kom skipper Arentz i
”allianse” med sin arbeidsgiver.

JACOB KIELLAND   JENS BULL KIELLAND
”Unge-konsulen”   adjutant for kong Karl Johan
(1788–1863)   (1787–1833)

a) GABRIEL d.y.   JOHANNA CHARLOTTA
(1812–1863)   født utenfor ekteskap i 1824.
Lærer og oversetter i Sverige

- 1) JENS ZETLITZ
(1816–1881, far til Alex)
- 2) MAREN ELISABETH BULL
(1821–1889)
- 3) JOHANNE MARGRETHE BULL
(1823–1908)
- 4) JACOB
(1825–1889)

5) AXEL CHRISTIAN
(1827–1894)

SØREN LURA – GABRIEL SCHANCHE KIELLANDS “UÆGTE“ SØNN

Søren Lura ble født i morens barndomshjem på Lura i august 1819 og døpt i Høylandskirken 4. september med besteforeldrenes naboer som faddere (Tjøl Nielsen Lura, 1768–1846, Jorina Christophersdatter Lura, gift med Aslak Aslakson Soma, Mallin Svendsdatter, f. Leikvam, Ole Jakobsen Stokkeland og Gabriel Larsen Stokkeland, f. 1796, bror til Inger, Sørenns mor). Her stiller selvsagt verken representanter for Kielland eller Næsheim-familien.

Sørenns mor, Inger Larsdatter, giftet seg 9. april 1833 med Peder Pedersen fra Alvestad på Bokn. Peder døde på Stokkeland i Høyland 16. mars 1866, mens Inger døde 28. desember 1874, 74 år gammel. Mot slutten av livet bodde Peder og Inger som ”Føderaadsfolk” hos husmannsekteparet Knud Knudsen og Elisabeth Lodvigsdatter på Lura.

I motsetning til Alexander Kiellands sønn Bernhard som vokste opp på ulike gårder i Klepp, synes det som om Gabriel Schanche Kiellands sønn Søren fikk vokse opp hos moren og besteforeldrene på Lura, men trolig har også han blitt plassert som dreng på ulike gårder i Høylands-bygda i oppveksten.

Søren hadde i alle fall Lura som sin hjemmeadresse da han giftet seg i Høylandskirken 18. mars 1840. Både Søren og hans ”Pige” Kirsti Johannesdatter Austvoll var 20 år gamle. Kirsti var født 29. oktober 1819 på ”Pladset Øglend under Østvold” som datter av husmannsekteparet Johannes Asserson Asseim Hove Austvoll og Eli Ådnedatter Gramstad. (Kirsti ble oppkalt etter farens første kone, Kirsti Gabrielsdatter Malmei.)

Samuel ”Næsem” gjorde sin plikt som ”settefar” for Gabriel Schanche Kielland og stilte som vigselsvitne for Søren, mens Kirstis far stilte for bruden.

Trolig bosatte Søren og Kirsti seg på Blåsenborg i Hetland prestegårds utmark kort etter bryllupet. ”Noen” hjalp dem med penger slik at de kunne etablere seg med eget ”dokkehus” i Pedersdalen, forteller Søren Luras etterkommer, Otto Lura, i 1998. Søren livnærte seg som skomaker med verksted i våningshuset, som lå mot Langgaten der Tobias høker siden holdt til. Søren fikk også bygsle et lite jordstykke i Pedersdalen like utenfor bygrensen, der han dyrket poteter og grønnsaker som matauk for familien.

1. august 1841 ble Søren og Kirsti foreldre til Johanne Severine. En kan undres på om Inger Larsdatter hadde fortalt sønnen hvem som var hans biologiske far, siden han gir sitt første barn navn etter farens hustru, den avdøde husfruen på Ledaal.

7. mars 1846 kom datter nr. 2, kalt Sikke, et navn som ble populært i Stavanger-området og på Jæren etter at brødrene Friderich og Boye Petersen fra Holstein etablerte seg med sine familier i byen tidlig på 1790-tallet. Både Johanne og Sikke døde som barn.

29. januar 1850 kom den tredje sønnedatteren på Gabriel Schanche Kiellands "Lura-grein" til verden på Blåsenborg. Inger Pauline ble hun kalt. Hun og hennes søstre var dermed kusiner til Alexanders far, Jens Zetlitz Kielland.

Inger Pauline døde da hun var bare 24 år gammel. Ingen av de tre jentenes faddere indikerer noen forbindelse verken mot Kielland- eller Ledaal-familien. Den eneste av fadderne som rekrutteres fra høyere sosiale lag, er megler, høker og haugianer Torger Siqveland med adresse Torvet 4, nabohuset til der Søren Luras halvbror, Jacob Kielland d.y., bodde.

Kirsti Lura døde 16. november 1854, bare 35 år gammel, og Søren ventet i snaut to år før han inngikk sitt andre ekteskap. 7. august 1856 ble han viet til Elen Torgersdatter i Domkirken. Hun var født på Oftedal i Gjesdal i 1821 som datter av Torger Svenson Oftedal og Inger Pedersdatter Kluge, som flyttet til Hadland med sine barn. Elen var for øvrig kusine til Alexander Kiellands konfirmasjons- og vigselsprest, Svend Gjesdahl, en prest forfatteren har tegnet et varmt bilde av i romanen "Gift", der figuren pastor Sparre har fått Gjesdahls trekk.

Nok en gang måtte bonden på Tasta og den forhenværende viceordføreren i Hetland gjøre sin plikt som forlover for "sønnen". Det skjedde i 1856. Samuel "Ledol" kalles han som vigselsvitne denne gang av en prest som må ha vært historieløs i byen. Elens far stilte som hennes forlover, slik det var vanlig på 1800-tallet.

Søren Lura knyttet seg til byens haugianerforsamling, og haugianerhøvdingen Haugvaldstad hjalp ham med pengelån som gjorde ham i stand til å etablere seg som skomakermester med borgerskap i byen, innvilget 16. august 1842, da Lura var bare 23 år.

Da Haugvaldstad døde i 1850, skyldte Lura 136 spesidaler i dødsboet. Han sa opp sitt borgerskap 17. november 1851, men fra samme dato fikk han nytt borgerskap som handelsmann, trolig for å kunne drive et lite veveri under samme tak som skomakerverkstedet. 15. mars 1854 gikk han tilbake til sin lest som skomaker og drev sitt verksted videre med to ansatte, "Litle- og Store-Johannes". I veveriet hadde høylandsbuen Ole Johan Grønnestad (f. 1843) vært bestyrer og drevet virksomheten sammen med sin framtidige kone, Karen Sophie (f. 1845), fru Lura og hennes søstre Ane og Rachel Oftedal.

Interessant er det at husmannsgutten fra Stokkeland under Lura var særdeles skrivefør. Fra 1858 opptrer han som koppevaksinatør i Stavanger. I forbindelse med dette formulerer han følgende søknad om lønn rettet til Stavanger bystyre:

Aar 1858 den 14. April samledes Formandskabet paa Raadhuset. Tilstede 7 Medlemmer. Sagfører Tambs fraværende paaa Reise. Da foretoges:

Andragende fra Vaccinateur S. Lura om Betaling for Vaccination. Besluttet: Formandskabet vil i sin Tiid innrømme Vaccinateur S. Lura ved Koppeepidemiens Ophør et Gratiale en Gang for alle, men forbeholder sig senere at fatte Beslutning om dets Størrelse.

[Av Søren S. Luras andragende, datert 29. mars.]:

Allerede for flere Uger siden og hele den senere Tid har jeg efter Districtslæge Stangs Anordning og derom i bladene skete Annons foretaget foruden den almindelige Vaccination ogsaa Revaccinationen af saavel ældre Børn, som Voxne for derigjennem om muligt at modarbeide Koppernes videre Udbredning.

Ravaccinationen er i den senere Tid tiltaget saaledes i Mængde, at der især til Eftersyn af hvorvidt Vaccinationen er slaaet an medgaar fast min hele Tid. Som den der skal leve af disse Forretninger ved siden af min Perfition (Profession) som Skomager er jeg, da dette mit Haandverk saagaetsom slet ikke af mig nu kan drives, Nødsaget til ærbødigst at andrage for Stavanger Magistrat paa at der maa forundes mig enten et bestemt Salair for hver Revaccineret eller og ved Epidemiens senere Standsning et Gratiale engang for alle.

[Distrikslege Stangs påtegning 29. mars]:

For Revaccination er det ei bestemt nogen Godtgjørelse som for Vaccinationen, men Medicinal-Lov – Commissionen foreslog i sin Tid i Erkjennelse af Revaccinationens store Viktighed som sikker ... Middel mod Kopperne 10 Sk., saavidt jeg erindrer for hver Vaccination. Billighed taler synes jeg paa det kraftigste for at Vaccinateurerne erholder en passende Godtgjørelse for deres Revaccinationer, der ved en Koppesygeskes Udbrud i Viktighed staaer lidet tilbage for den første Vaccination, naar det gjælder om at hæmme Koppernes Udbedring. Da Søren Lura er en meget duelig Mand, som jeg er meget vel fornøiet med at have faaet til Vaccinateur for Byen, tillader jeg mig at foreslaae, at han maa blive tilstaaet et Salair af mindst 8 Sk. for hver af ham revaccineret Person, enten Revaccinationen er slaaet an eller ei.

18. august 1858 gjør bystyret følgende vedtak i Luras lønssak:

Andragende fra Vaccinateur S. Lura for Revaccination. Besluttet: 'Som Honorar for Revaccinatasjonen under den sluttede Koppeepidemi tilstaaes Vaccinateur S. Lura 40 Spd., som udredes af Bykassen,' hvilken Beslutning blev fattet mod 3 Stemmer der stemte for 40 Spd.; Magnesen og Svendsen stemte for 30 Spd. og Solensteen for 20 Spd.

I 1859 mottok Lura 25 spesidaler for å ha vaksinert 202 barn. Året etter vaksinerte han 347 av byens barn. I 1860 ble han av formannskapet oppnevnt til å oppta fortegnelse over skolepliktige barn i rode 9 i Stavanger

At det "uægte" barnet hadde klart å opparbeide seg sosial anerkjennelse i bysamfunnet, vitner også en ansettelse av Lura som politikonstabel på slutten av 1850-tallet om. Da fikk nemlig Søren Lura ansettelse i politiet. Trolig var dette etter at byen fikk sin første politimester, Ove Malling Wettergren, i 1859. En av de første oppgavene Lura fikk, var å holde vakt på Holmen etter "Storabra'en" 13. mars 1860. Han skulle bl.a. sørge for at ingen tok seg inn i et brannskadet banklokale. Nattmat ble brakt ham av kone og datter.

I 1863 meldte den forhenværende haugianerforkynneren Søren Lura seg ut av statskirken. Han ble da oppsagt som politikonstabel. Det gikk ikke å kombinere medlemskap i en frimenighet med politiyrket i 1860-tallets Stavanger! Det går ikke fram av Søren Emil Luras erindringer hvilken frimenighet foreldrene knyttet seg til på 1860-tallet. Men siden gikk moren inn i den jarlsbergske frimenighet, en menighet som startet sin virksomhet i Vestfold i 1872, ikke minst under innflytelse av ikke minst den bastante og autoritære haugianske botsforkynneren Elling Eielsen fra Voss. Han kalte bl.a. P.A. Jensens "Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet" for "Satans værste Pest" fordi Jensen hadde tatt med noen av historiene fra norrøn gudelære! Siden grunnla Eielsen den norske lutherske kirken i Amerika.

Søren og Elen Lura kjøpte nytt hus i Kongsteinsgata 7 etter at de hadde giftet seg. Der fikk de barna Karl Sikinius (f. 1858), Tine Johanne (f. 1859) og Søren Emil (f. 1862). Karl Sikinius ble sjømann etter kort skolegang hos "Skule-Tora" i Kleivå. Han drog til sjøs om bord i briggen "Swift" da han var bare 14 år gammel. Etter at faren døde i 1866, ble det smalhans i Kongsteinsgata, og han skulle forsøke å hjelpe moren med livbergingen – mens fetteren, Jens Zetlitz Kielland, satt med sin farsarv i Olafskleven 2, stor nok til at han strengt tatt ikke behøvde å gjøre et dagsverk i sitt liv!

Enkefru Lura fikk forresten god hjelp av fetteren, pastor Gjesdahl i Domkirken, og fru Gjesdahl (født Winsnes og datter av kokebokforfatterinnen Hanna Winsnes), som Søren Emil Lura beskriver som en "engel".

Etter mannens død ble Elen Lura nødt til å selge huset i Kongsteinsgata. Hvis folk i østre bydel hadde betalt det de hadde fått på "kridå" hos skomaker Lura, ville ikke Elen Lura hatt problemer med å sitte med huset. Men hun hadde ikke hjerte til å kreve penger av "de stakkars menneskene". De økonomiske vanskene ble for øvrig forsterket etter at ekteparet Lura meldte seg ut av statskirken. Mange kunder ble skeptiske til deres "vrangforestillinger" og avsluttet kundeforholdet.

Da hus og inventar i Kongsteinsgata 7 kom under hammeren, møtte imidlertid én av familiens trofaste venner, farger og haugianer Daniel Danielsen på Holmen, opp og sørget for at fru Lura fikk beholde det nødvendige av klær og husgeråd.

Fru Lura smilte aldri etter mannens død i 1863 og selv døde hun 12. januar 1886, forteller sønnen Søren Emil i sine erindringer – trykt i Stavanger Aftenblad i 1927. "Barn, her er så lite å le av! Jesus lo aldri, men han gråt ofte," var forklaringen hun ga sine barn!

Enkefru Lura fikk leie noen rom på kvisten hos tømmermann Gabriel Bjorheim i Risbakken. Han var gift med Søren Luras halvsøster, Maren. Men Bjorheim døde kort etter, og Maren drog til Amerika om bord i "Köhler & Co"'s "Dronning Sophia" sammen med sine fire færløse barn, og fru Lura måtte jakte etter nytt husvære. Det fant hun hos Enoch Enochen Jotten Øxnevad i Bergelandsgate 20 – det eneste huset på Bergeland på denne tiden ved siden av Torger kjørars og gamle Berents, forteller Søren Emil Lura. Fru Lura forsøkte å tjene penger på å sy skreddersøm for folk, men hun kunne ikke overleve uten støtte fra byens "Fattigvæsen".

SØREN EMIL LURA – GABRIEL SCHANCHE KIELLANDS SØNNESØNN

Søren Emil – yngstebarnet til Søren og Elen Lura ble født i Kongsteingata 7 den 10. mars 1862. Allerede som fireåring ble han farløs. I vår sammenheng er det påfallende at han i sine erindringer (Stavanger Aftenblad 1927) setter navn på sine morsforeldre, men forbigår farsforeldrene i all stillhet. Vi undres over hvor lukket kommunikasjonen var i det strengt haugianske hjemmet han vokste opp i, når vi konstaterer at han ikke kjente navnet på farens første kone og bare visste om to av tre halvsøstre, hvis navn han ikke var sikker på!

Den oppvakte gutten fikk sin første skolegang hos jomfru Thorsen ved Skolebekken (huset lå like ved Hospitalsgate 11). Jomfruen disiplinerte sine ”disipler” ved å sende en kraftig taustump i hodet på ukjuren. Fra sitt opphøyde kateter viste hun stor treffsikkerhet i forhold til undersåttene, så alt gikk ”pent og rolig for sig hos jomfru Thorsen”. Søren Emil ble siden plassert i kvekernes konfesjonsløse skole i Store Skippergate 4, der han fikk hilse på både Asbjørn Kloster og Endre Dahl. Søren Emil avsluttet sin folkeskoleutdannelse ved St. Petri almueskole, som holdt til i Møbelmagazinets bygning på St. Pedersgjerde, der Stavanger politikammer lå fram til 1997.

Markene mellom St. Petri skole og Møllehaugen var tumleplass for guttene som bodde øst for Skolebekken. Singleband, mabliskuler, sulletopper, baller, kjelker og Badedammen ga spenning og mening i tilværelsen. I august kom et av årets desiderte høydepunkt da guttene fikk marsjere etter Borgervæpningen fra Torget, opp Kleiva og fram til ekserserplassen (som lå i sørenden av dagens Stavanger stadion). For noen få skilling fikk guttene kjøpe hardkokte egg, makroner og andre søtsaker av salgskonene, som stod laglig oppstilt langs veien.

Men guttene fant glede i også å besøke byens bedehus, skriver Søren Emil og nevner ”Nygadens Opbyggelseshus” (Nygate 11), Håvesalen, Duesalen (Asylgate 6), Øvre Holmegate 24 og Olafskleven 3. Hvis den siste adressen eksisterte på denne tiden, noe jeg ikke har klart å få bekreftet, må dette bedehuset ha ligget i nabohuset til Alexander Kiellands barndomshjem.

Søren Emils adresse var på denne tiden Bergelandsgate 20. I det huset bodde også skomaker Salve Olsen til leie, og av ham ble Søren Emil tilbudt skomakerlære med fire kroner uken i lønn, noe tenåringen takket ja til for en tid.

Etter konfirmasjonen meldte han seg inn i Stavanger Ynglingeforening, som på den tiden hadde tilhold i kjelleretasjen under Lars Oftedals bedehus ”Bethania”.

Lars Oftedal kamperte som prest i Petrikirken sammen med sogneprest Welhaven (bror til dikteren). Samarbeidsforholdet mellom de to prestene ble noe anstrengt etter at Welhaven i et foredrag påstod at den svake tro var et resultat av arvesynden, et utsagn Oftedal straks ba sin overordnede om å tilbakekalle, uten resultat. Følgen var at Oftedal fra samme stund nektet sin sogneprest adgang til talerstolen i Bethania!

Lura har en fornøyeelig beskrivelse av Welhavens anskuelsesundervisning fra prekestolen. Da søndagens tekst var ”Om en liten stund skal I ikke se mig – og atter om en stund skal I se

mig”, forsvant presten bak prekestolen for å dukke opp med hele sin veldige korpus under lesningen av avslutningssekvensen! Tydeligere er denne teksten aldri blitt forelagt en Stavanger-menighet!

Da den driftige privatskolebestyreren Bolette Wiese (Laugmannsgata 7) fikk høre om den skoleflinke skomakersønnen fra Bergeland, sørget hun for å få ham inn på teknisk aftenskole. Deretter tilbød Lars Oftedal ham en stilling som lærer ved en privatskole han drev for framtidige emissærer.

Etter råd fra rektor Steen på Kongsgård søkte unge Lura om opptak ved en lærerskole i Kjøpervik. Etter ett års opplæring der fikk han praktisere sine kunnskaper som vikarlærer i folkeskolen i Gjesdal. Våren 1882 stod han uten arbeid, men fikk hjelp av bestyrer Lars Gudmestad ved Vaisenhuset til en ledig stilling ved jernbanestasjonen i Egersund.

Med hjelp og støtte fra rektor Steen og pastor Oftedal kunne Lura begynne som elev ved lærerseminaret i Asker sommeren 1883. Dette seminaret bestyrte for øvrig Alexander Kiellands morfar, Alexander Lange, fra han reiste fra Stavanger i 1839 og fram til 1862, da han fratradte sin sognepreststilling i Asker.

Da Lura kom tilbake til Stavanger som seminarist i 1885, fikk han gjennom skoleinspektør Johan Gjøstein en vikarlærerstilling ved sin gamle skole, St. Petri. Hybelleilighet skaffet han seg i Nygaten 34.

Da Søren Emils mor døde i januar 1886, var hun som medlem av den jarlsbergske frimenighet, og det ble problemer med hvem som kunne forrette i begravelsen, fordi menigheten ikke hadde noen predikanter i Stavanger på den tiden. Lars Oftedal påtok seg da å holde begravelsestalen, mens pastor Gjesdahl besørget jordpåkastelsen over kusinen – siden han snart skulle pensjoneres og kunne ta risken på en reprimande fra biskopen i statskirken for noe som, formelt sett, ikke holdt mål.

Fra sommeren 1886 virket Søren Emil Lura som lærer ved Sandviken skole i Bjergsted. 31. oktober samme år giftet han seg i Domkirken med jamaldringen Oline Engelsgjerd fra Etne (datter av Ole Ingemundsen Engelsgjerd). Bryllupsfesten fant sted i to små rom som de nygifte hadde fått leie i Øvre Strandgate 112 (”Blidensol”). Vikarlønnen Søren Emil mottok for innsatsen på Sandviken, steg fra 60 til 80 kroner måneden, men da han ble innkalt til eksersisen på Madlamoen sommeren 1887, måtte han betale sin egen vikar!

Søren Emil og Olene fikk barna Sigurd (1887), Olai (1889), Torvald (1891), Emilie (1897), Inga (1898) og Søren (1900).

Etter noen år i ”Blidensol” flyttet familien Lura litt lenger sør på ”Stra’en” til det såkalte Hærem-huset, Bergsmauet 2, der Luras fikk leie kvistværrelsene i andre etasje av ”dokkehuset”. I dette huset, der Ragnhild Hærem hadde drevet søndagsskole i mange år, startet Søren Emil en ny.

Sangøvelsene foregikk på altanen med folk på Stra’en som tilhørere!

I Hærem-huset var det at Lura unnfanget sin idé om opprettelse av et ”Lesehjem” for gutter på ettermiddagstid, og siden avstanden fra tanke til handling ikke var lang hos denne Kielland-”avleggeren”, startet han denne virksomheten i sin privatbolig i Bergsmauet. Tiltaket ble så populært at han raskt måtte avvise mange gutter. Stavanger skolestyre, under Steens

formannskap, tillot ham da å få leie to av klasserommene ved Sandviken skole til Lesehjemmet. Virksomheten startet opp der 23. november 1889. Lura besøkte byens skoler for å rekruttere gutter til foretaket sitt, og ungene strømmet til fra hele byen, fra Møllehaugen til Kalhammaren og fra Holmen til Hillevåg.

Oppslutningen ble ikke mindre etter at Lesehjemmet fikk forært en gammel, tre-tonns seilbåt som eksportfirmaet Groom & Søn hadde nyttet under sildefisket ved Kinn. Båten ble nå døpt ”Tordenskiold” og brukt som robåt i fjordarmene ved byen.

I 1891 fikk Lura hjelp av prost Bergesen og konsul Lars Berentsen til å kjøpe et eldre hus på Stra´en (det stod da som nabo hus til den gamle tollboden), som ble flyttet til ny adresse: Løkkeveien 132, der Lura også fikk plass til bolig for seg og sine.

Møtene i Lesehjemmet startet med sang og andakt, som ble etterfulgt av en spennende fortsettelsesfortelling eller lysbildeframvisning. Men etter hvert ble aktivitetene utvidet til å omfatte skomaker- og trebunnarbeid, børstebinderi, bokbinderi, kurvfletting, løvsag- og treskjærerarbeid, språkkurs, bokholderi, tegning og maling og spill i hornmusikk og strykergrupper. Det ble også opprettet dame- og mannskor og arrangert bibeltimer for voksne. Heller ikke jentene kunne i lengden stenges ute fra Lesehjemmet – og de ble tilbudt ulike håndarbeidsaktiviteter. Hele virksomheten ble drevet ved hjelp av frivillige gaver.

Da Søren Emil Lura døde i 1939, ble virksomheten ved Lesehjemmet holdt i hevd bl.a. av hans eldste sønn, Sigurd - tremenningen til Alexander Kielland. Som faren var også han lærer, og han må ha klart å beholde energien lenge, for jeg hadde ham som vikar da jeg gikk i sjette klasse på Kampen i 1959, og da var mannen 72 år gammel! Han inviterte oss til tirsdagsmøtene i Lesehjemmet, både fra klasserommets kateter og i skolegården der han denne ukedagen gikk omkring for å kapre besøkende til kveldens møte.

Min far, Karsten Skadberg (1916–1982), vokste opp i små kår på Bakkeland og i Løkkeveien 47, så han sognet naturlig til Lesehjemmet i sin barndom og hadde mottatt viktige impulser fra Søren Emils barnevennlige virksomhet, og han nærte varme følelser for Lura og hans arrangementer. De kunnskapene han ervervet seg der innen for eksempel bokbinding og løvsaging, kunne han 30 år seinere lære videre til sine egne gutter.

FORENKLET SLEKTSOVERSIKT

GABRIEL SCHANCHE KIELLAND
(4.3.1760 – 5.3.1821)

JOHANNA MARGARETHA BULL
(21.7-1758 – 31.3-1818)

INGER LARSDATTER LURA
(1800-28.12 – 1874)

JACOB KIELLAND
(14.12-1788 – 6.8-1863)

halvbrødre

SØREN LURA
(mars1819 – 1866)

JENS ZETLITZ KIELLAND
(5.1-1816 – 7.1-1881)

søskenbarn

SØREN EMIL LURA
(10.3-1862 – 1939)

ALEXANDER LANGE KIELLAND tremenninger
(18.2-1849 – 6.4-1906)

SIGURD LURA
(1887 –?)

”UNGE-KONSULEN” GRAVLEGGES

Alexander Kielland var fjorten og et halvt år da farfaren, Jacob Kielland (1788–1863), døde 6. august 1863. Gjennom hele barndommen hadde Alexander vært en hyppig gjest i bestefarens hus og i kontoret på ”Torvet” 6, der for øvrig Alexanders far var født og hadde vokst opp. En viktig epoke i tenåringens liv fikk altså sin avslutning ved ”Unge-konsulen”s bortgang.

Litteraturforskeren Johs. Lunde mener at forfatteren har lagt seg meget nær farfaren når han i ”Garman & Worse” beskriver ”Unge-konsulen”s ytre, vesen og karakter. ”Varmen og intimiteten i karakteristikken tyder på personlig opplevelse,” skriver Lunde.

Det er meget sannsynlig at Alexander har hentet impulser fra farfarens begravelse i 1863 når han gravlegger sin ”Unge-konsul” i ”Garman & Worse” i det kapitlet han selv benevner som sitt ”yndlingskapittel”. I romanen lar han ”Unge-konsulen” dø av sjokk og slag som følge av brannen på firmaets nybygde skip ”Morten W. Garman”. I virkeligheten ble handelshuset Kielland oppløst ved Jacob Kiellands død.

Kielland blottlegger kontrastene i sin samtids samfunn ved å gravlegge fattigjenta Marianne samme dag som ”Unge-konsulen” føres til sitt siste hvilested ”i første kupé”. Marianne som var ”til Uleilighed saavel i Livet som i Døden”, var datter av Anders Bekmann, som arbeidet ved Garmans skipsverft, og som var den som oppdaget brannen. Marianne hadde vært tjenestejente på Sandsgaard da hun ble innkalt til ”Unge-konsulen”s gemakker for å bli deflorert av mannen som ifølge forfatteren ingen kunne stå seg imot.

Da møtet mellom Marianne og ”Unge-konsulen” viste seg å få resultater, ble jenta gift med kusken Christian, som deretter forduftet til Amerika for pengene han mottok for å påta seg farskapet for det barnet som Marianne fødte, og som døde kort etter.

Kielland var opptatt av ”Menneskene i Forhold til hinanden og til en eller anden Last eller Daarskab”. Han forsker derfor i hva som monne være det naturlige og harmoniske forholdet mellom kvinne og mann – og et av hans kjære tema var ”Venskabet contra Elskoven”.

I likhet med husjomfru Cordsen på Sandsgaard var forfatteren vel informert om kiellandske familiemedlemmers erotiske eventyr, både oldefar Gabriel Schanches og Jens Bull Kiellands (bror av farfaren og modell for Richard Garman). Den siste fikk i 1824 datteren Johanna Charlotta utenfor ekteskap med en tjenestejente på kong Karl Johans slott i Stockholm. I dag vet vi jo med stor sikkerhet at forfatteren selv hadde et ”forhold” å tenke på, med sønnen Bernhard som resultat.

Om Else eller ”Loppen” skriver han: ”Loppen havde ingen Forældre. Hun hed Else. Efternavn tror jeg aldrig, hun havde havt thi hun var nok Datter til en av Byens fineste Herrer, hvis Navn ikke kunde staa i Kirkebogen paa den Maade.”

Pussig nok skyter Kielland inn et ”jeg” som om han ”vet”, og vi vet nå at han visste. Men i motsetning till Else hadde hans sønn Bernhard etternavn, for han kalte seg vekselvis Orre, Aarre, Kristiansen, Rasmussen og Tu, men aldri ved sitt egentlige navn: Kielland! Men å trikse med fingerte navn i ”Kirkebogen”, det kunne familien Kielland!

I sitt gravferdskapittel (nr. XXIII i "Garman & Worse") tar Kielland nok et oppgjør med sosietetens hykleri og falskhet. For å legge et lokk over det ubehagelige og livets feilgrep er medlemmene av hans egen samfunnsklasse villige til å ta løgn og usannhet i bruk. Men samtidig som Kielland setter lyskasteren mot sin egen klasse, vet vi altså at han også holder dommedag over seg selv. At han lar kaksen og fattigjenta, elskereren og elskerinnen, møtes i døden, gjør om mulig et enda sterkere inntrykk ved ny gjennomlesning når vi nå vet at Kiellands egne livstråder er innvevd i dobbeltbegravelsen. Men også i samtiden må beskrivelsen av denne begravelsen ha virket provoserende på den samfunnsklassen Kielland tilhørte.

Jacob Kielland var den siste Kielland som ble stedt til hvile i familiens private gravsted i Kleiva, der hans mor, Johanna Margaretha Bull Kielland, var den første som var blitt gravlagt i 1818. Også Jacob Kiellands kone, Axeliane Christine Zetlitz, datter av dikterpresten, ble gravlagt i Kleiva da hun døde i 1855. I 1938 ble familiegravstedet flyttet fra Kleiva og opp i vestmuren i Ledaalshagen. Bokhandler Carl Bang (død i 2000) så på da gravene ble åpnet. Han fortalte seinere at mennene i Kielland-familien var gravlagt i uniform, mens kvinnene lå kledd i lange, svarte kjoler og hadde skaut på hodet.

Dette samsvarer godt med hva avisen Stavangeren skrev 12. februar 1938. Under overskriften "Kammerherre Kiellands grav åpnet" kan vi lese:

"Han var gravlagt i uniform. En epålett og en rest av uniformen i behold.

Gravningen i Kiellands gravsted fortsetter. Det er nu tatt opp restene fra mange graver. Det blev tømt en grav som en er sikker på var kabinettkammerherre Jens Bull Kiellands. Han var født i 1787 og gravlas 1833. Han var bare 46 år gammel. Kraniet og mange ben var i behold. Han var lagt i kisten i sin uniform, han var nemlig oberstløytnant. Og selv om det er 105 år siden han var gravlagt var en av epålettene i nesten hel stand. Det var også meget igjen av epålettduskene. Det lå et stykke av uniformen med 3 messingknapper på. Og på dem stod løven. Det var også noe av en sko,

Det er gravet opp solide støttemurer som antagelig var satt for å bære gravstøttene. De står et par meter ned i jorden.

Kirkeverge Løken er nå ikke helt sikker på om det er steinsettinger for støttene. De er så dype og massive at en kunde tro at de har ligget der fra tidligere tider. Og kanskje er det restene av det gamle Olavsklosteret, sier han.

Avdelingschef Anders Bærheim mener derimot at det ikke kan være tale om. Men det har vært rester av det gamle klosteret og kirken her. Bl.a. har tollinspektør Schive notert at han så rester av en mur. Og for et par år siden fant en to profilerte klebersteiner i nærheten av gravstedet under oppgraving for en telefonstolpe."

At en var så sikker på at det var liket av oberstløytnanten som kom for dagen, skyldes vel at han hadde skuddskade på kraniet etter at han skjøt seg på Kiellandsmyra 2. april 1833.

INNSKRIFTENE PÅ GRAVSTEINENE I KLEIVA

Da Kielland-familiens gravsted ble flyttet fra Kleiva og opp til Ledaal i 1938, skrev kirkeverge Løken av innskriftene på gravstøttene på familiegravstedet:

SØNDRE MURVEGG:

Gravtavle. ”Sorenskriver Eilert Hagerup Schiøtz, 1775–1855. Axeliane Christine Schiøtz, f. Kielland, 1786–1856. Cand.jur. bankdirektør Søren Gabriel Sciøtz, 1804–1856. Larsine Fredrikke Schiøtz, f. Smith, 1810–1832. Marie Dorothea Christiane Schiøtz, f. Lange, 1807–1852. Bernt Christopher Lange Schiøtz, 1836–1837. Gabrielle Marie Schiøtz, 1843–1846.“

FORAN VESTRE VEGGSIDE:

Frittstående gravmonumenter.

- 1) Rund søyle av marmor og granittsokkel. Inskripsjon: ”Consul Gabriel Schanche Kielland” (videre inskripsjon uleselig.)
- 2) Obelisk av marmor. Inskripsjon på den andre siden: ”Hos elsket Hustru Johanne Margrethe Bull, fød 21. Juli 1756, som gik foran den 31. Marts 1818 til hvile. Vi forenes igjen end saligere hisset.”
- 3) Gresk monument av marmor. Inskripsjon: ”Vice Consul Jacob Kielland, fød den 14. Decbr. 1788, død den 6. august 1863, og Hustru Axeliane Christine Kielland, f. Zetlitz, den 8. Juli 1792, død den 15. Febr. 1855.”

NORDRE MURVEGG. To gravplater reist mot veggen. Ramme og fot oppmurt og sementpusset med innfelt labradorplate.

- 1) ”In Memoriam. Kabinettskammerherre Jens Bull Kielland, Oberstløytnant R.S.O. 1787–1833. Consul Jonas Schanche Kielland, 1771–1852. Mette Christine Zetlitz, 1794–1855.“
- 2) „In Memoriam. Maren Elisabeth Bull, 1814–1818. Johanne Margrethe Bull, 1817–1819. Johanne Margrethe Bull, 1819–1821. Jonas Christianus Bull, 1833–1840. Axel Christian Zetlitz, 1850–1851. Christian Bendz, 1851–1855. Axel Jacob Smith, 1855–1861.”

BILLEDTEKST: Jacob Kielland (1788–1863) sitter som nummer tre fra venstre på dette fotografiet, som må være tatt i 1862 eller 1863, da Alexander, nummer tre fra høyre, var 14 år gammel.

DEN KRISTNE GREINEN PÅ KIELLAND-TREET

I Alexander Kiellands nærmiljø finner vi slektninger som var etterkommere av Jacob Jansen Kiellands (grunnleggeren av handelshuset "Kielland & Søn") bror Gabriel Kirsebom Kielland. Kirsebom Kielland-greinen av familietreet var, i motsetning til Schanche Kielland-greinen, sterkt opptatt av religiøse spørsmål og engasjert i kirkelig virksomhet.

De to brødrene kom fra Sokndal og etablerte seg begge som framgangsrike handelsmenn og skipsredere i Stavanger. De stod hverandre nær og samarbeidet om sine kjøpmannskap både i Sokndal og Stavanger.

Brødrenes og deres etterkommeres religiøse oppfatninger lar seg muligens avlese allerede på de innskriftene som ble malt på deres kister da de døde i henholdsvis 1780 og 1788.

Først inskripsjonen fra Gabriel Kirsebom Kiellands kiste fra 1780:

"Læser, følg med Tanken, til den viktige Time, der lærer, hvad Vi her saa vanskelig vil begribe, At vi ere Støv og forgjængelige, Så vil Vi ei glemme at skikke os til, denne allervigtigste blandt Dagene, da denne Leerhytte opfordrer Siælen til at flytte, da Vi overtræder i en langt anden Verden end denne, der vort ævige Vel bestemmes. Herom minder disse Jordiske Levninger, af Fordums velædle nu Salige, Hr GABRIEL KIRSEBOM KIELLAND, Kjøbmand og stemplet Papirs Forvalter i Stavanger, fød i Sogndahl den 16de December 1724, Af Forældrene Hr. JAN KIELLAND og FRØKEN KIRSEBOM, der deede Livet og Lykkens Gode i første kiærlige Ægteskab, med Jomfrue MARGARETHA MARIA LUND, Som han indgik den 7de December 1753. Hvis Dyd og Ynde lever blant os, i hendes fire efterladte dybsørgende Døttre, i andet Ægteskab sluttet den 12te Juli 1763, med velædle Jomfrue BERGITHA NYRUP PETERSEN von FYREN, en frugtbar Moder til 10 Børn, Men nu høyst bedrøvet Enke med trende Sønner og trende Døttre, der tidlig maa savne, En gudfrygtig utrættelig og kiærlig Mand og Fader, det almindelige, en god Borger og retskaffen Menneske Ven, De Fattige og Forladte, En Trofast Hjælper og medlidende Velgiører, Da Livets Traad løsnedes ved en sagte og salig Død den 5te September 1780.

Du flyttes da til Livets Land,
Hvor Intet Dig mer krænke kand,
Vort Tab vi føle ved din Død,
Ja hver som dig at kiende nød,
Dit Minde blant os staar igjen,
Retskafne Fader Mand og Ven.

Og så inskripsjonen på Jacob Kiellands kiste fra 1788 forfattet av sønnen Gabriel Schanche Kielland:

Vandringsmand, Skiænk en Søn Som beklager Sin Faders Tab din Opmerksomhed og taal at han fordomsfrie vidner Sandhed om dette støv Som foreenet med Siælen her kaldtes Jacob Kielland, fød i Soggendahl den 12 Februar 1726, foreenet i Ægteskab den 12 Februar 1751 med Velædle og Høyfornemme Jomfrue Margaretha Scheen, bleven Enkemand den 4 Febr. 1752, atter gift den 6 Februar 1753 med Elisabeth Schanche, i dette Ægteskab bleven Fader til 9 Børn, hvoraf de 6 med Moderen ere gangne hen for at tage imod ham i Evigheden. Død den 22 Oktober 1788 i en Alder af 62 Aar 8 Maaneder og 10 Dage. Han var En øm Ægtemand, den beste Fader, En Fornuftig og Retskaffen Handelsmand, Tabte Penge, men vandt den Visdom: alt er Forfængelighed, vant Penge men tabte ikke Sin Dyd.

Hans Character var Vennehuld, Trofast, Giestmild, Retfærdig og Medlidende. Kort sagt: En Nordmands Vox mod mild Overtalelse, – Staal mod Tvang. Derfor var han elsket af sine Venner, Smigred af sine Fiender. Derfor er hans Savn tungt og vort Saar Dybt, men hans Minde velsignet.

Kan Støvets Dybe Suk Sig trænge
Til den Som alt er Engle lig

Saa hører Du i Glædens Enge
Os grædende velsigne Dig.”

Det var herrnhutiske anskuelser som skulle komme til å prege Gabriel Kirsebom Kiellands etterkommere, og den som brakte slike anskuelser inn i familien, synes å ha vært Anna Dorothea Kruse (1771–1847), som ble gift med Gabriel Kirsebom Kiellands sønn Jan i 1794. Det er derfor mer enn tilfeldig at Alexander Kielland bruker Kruse som etternavn på sitt karikerte maktmenneske i prestedrakt, Morten Kruse, i ”St. Hans Fest”.

Anna Dorothea Kruse ble født i Arendal i 1771, men siden flyttet hun til Stavanger med familien der faren, Caspar Caspersen Kruse, ble postmester og apoteker ved på 1790-tallet. Det var Anna Dorotheas mor, Johanna Anna Sophia Dorothea (født Preus på Kongsberg i 1738), som hadde påvirket datteren i retning av herrnhutisk kristendomsforståelse. Interessant i vår sammenheng er det at fru Kruse Kielland var moster til Sigismunda Henrikka Catharina Preus Testman, som siden flyttet til Stavanger og ga forfatteren modellen for hans madam Torvestad-figur!

Forfatter Kielland kjente sin slektshistorie, og han visste selvsagt også om farfarens fire tremennings-brødre som hadde representert sentrum i brødrevennes samfunn i Rogaland fra 1826 og i en mannsalder framover.

Det er mulig at all økonomisk motgang i Kirsebom Kielland-familien bare styrket den religiøse rotfestingen. Jan Kielland, far til fire brødrevenn-brødrene, måtte i alle fall oppgi sin kjøpmannsforretning i 1800 etter å ha mistet tre av sine skip med kort mellomrom. To ble kapret av franske skuter, og ett havarerte uten å være assurert. Etter dette ble familien sosialt degradert, og familieforsørgeren fant livberging som baker før han i 1808 ble byens postmester. Da han døde i 1813, bare 44 år gammel, overtok Anna Dorothea postmesterstillingen med sønnen Caspar Kruse som bestyrer av postkontoret. Fra 1815 til 1850 hadde postkontoret adresse Urgate 2–4.

Jan og Anna Dorothea Kiellands eldste sønn, Gabriel Kirsebom Kielland (1796–1854) er etter min oppfatning selve navet i etableringen av en brødremenighet med sentrum i Stavanger. Sammen med studiekamerat og fogd Søren Daniel Schiøtz la han strategien for en såkalt ”Brødresocietet” i byen, der de anbefalte ressursrike mennesker med røtter i landets eldste brødresamfunn i Drammens-området, å slutte seg til den nye menigheten på Sørvestlandet. Selv om Gabriel satt på prestegården på Finnøy sammen med kona Gustava, som hadde bakgrunn i herrnhuterkretsen ved Drammen, var han sterkt involvert i brødrevennes virksomhet i Stavanger og trakk i trådene da landets første misjonsforening ble etablert i Stavanger i 1826, og da det første misjonsselskapet ble opprettet i 1842 (da han var blitt sogneprest i Lyngdal).

Men det var ikke bare eldstegutten som var blitt påvirket av postmesteren og postmesterinnens religiøse anskuelser. Også hans yngre brødre sympatiserte med denne bevegelsen. Caspar Kruse Kielland (1799–1852), som altså overtok faren og morens postfunksjoner, var engasjert både ved opprettelsen av misjonsforeningen og i brødrevennes utadrettede virksomhet, ikke minst på undervisningsfronten. Etter morens død i 1847 overtok Caspar postmesterstillingen også i navnet. Kontoret ble flyttet opp i leide lokaler i Søren Daniel Schiøtz’ store hus i Laugmannsgaten 2, der Kruse Kielland skjøttet sin tjeneste for postvesenet fram til sin død i 1852.

Sønn nummer tre, Jan Theodor (1803–1844), studerte teologi og ble etter hvert sogneprest i Hå. Også hans kristendomsoppfatning samsvarte med herrnhuternes. Han døde på Hå prestegård i 1844, bare 41 år gammel. Han forfattet bl.a. en bibelhistorie for barn og artikler om misjonsaken.

Den yngste av brødrene Kielland, Lauritz Christian (1808–1861), utdannet seg til boktrykker i Christiania hos haugianeren Christopher Grøndahl ("Grøndahl & Søn"), en av Hans Nielsen Hauges nærmeste venner. Fra 1833 ga Kielland ut Stavangers første avis Stavanger Amtstidende. Han sørget også for å få trykt mange religiøse skrifter, bøker og pamfletter fra sitt trykkeri på Bergene. Han døde i 1861, da Alexander var 12 år.

Går vi til herrnhuterbrødrenes barn i forfatterens farsgenerasjon, oppdager vi at Gabriel og Gustava Kiellands datter Gabrielle ble gift med Hans Nielsen Hauges eneste barn, sønnen Andreas Hauge, som ble ansatt som den første lønnede sekretæren i Det Norske Misjonsselskap, en stilling han hadde fra Alexanders fødeår og fram til 1852. I 1845 startet han utgivelsen av "Norsk Missionstidende".

Jan Theodor hadde mange barn, og vi stopper først ved sønnen Jan Olaus (1833–1898) som ble misjonsprest på misjonsstasjonen Empangani i Zululand i Sør-Afrika. Siden ble han sogneprest i Brønnøy og Vik i Nordland, der han gjorde en imponerende innsats for misjonsaken. Hans bror August Gottlieb Nathanael (1837–1868) var lærer ved Stavanger Lærde skole fra 1861 til 1865, mens Alexander var elev der. Læreren var også klokker ved Domkirken, og i sine siste leveår fungerte han som inspektør ved Almueskolen i Stavanger. Han var gift med sin slektning Laura Didrikka Kruse.

Jan Olaus og Augusts bror Paul Gerhardt Theodor (f. 1843) bodde en tid hos Jan Olaus i Sør-Afrika og fungerte da som sekretær for misjonsselskapets første misjonær, biskop Hans Paludan Smith Schrøder. Siden ble Paul sogneprest i Rollag, og så i Tinn og Flekkefjord. Han ble gift med sin slektning Elisa Kielland, datter av Jacob de Rytter Kielland fra Stavanger, som bl.a. ble byråsjef i Departementet for det Indre og fra 1847 var postmester i Bergen.

Den forenklete slektoversikten (se ramme) viser at Jens Zetlitz Kiellands (Alexanders far) firmenning, misjonsprest Jan Olaus Kielland, ble gift med stavangerjenta Anna Olsen Aarre. Hennes foreldre var Rasmus Olsen Aarre, skipstømmermann i Stavanger (1815–1869) og Anna Jonsdatter (1817–1893). Rasmus var sønn av Ole Berentsen Øvregård fra øvre Sørbø i Klepp, og Anna Rasmusdatter Vig kom fra samme sogn. Her støter vi altså på gårdsnavnene Aarre og Vig i Klepp – gårdsnavn som står sentralt i familien Kiellands "Jæder"-historie.

FORENKLEDE SLEKTOVERSIKTER OVER FAMILIENE KIELLAND OG KIRSEBOM KIELLAND I STAVANGER

JAN JACOBSEN KIELLAND (1694–1765)
(Handelsborger i Sokndal)

FRØCHEN GABRIELSDATTER KIRSEBOM
(1699–1742)

GABRIEL KIRSEBOM JANSEN KIELLAND
(1724–1780)
(Kjøpmann i Sokndal og Stavanger)

JACOB JANSEN KIELLAND
(1727–1788)
(Grunnlegger av handelshuset
”Kielland & Søn” i Stavanger)

G.m. 1) Margrethe Marie Lund (1724–1761)
1852)
2) Birgitte Nyrop Petersen von Fyren (1737–1799)
1884)

G.m. 1) Margrethe Scheen (1728–
2) Elisabeth Schanche (1733–

JAN KIELLAND
(1769–1813)
(Kjøpmann, skipsreder, baker, postmester)
G.m. Anna Dorothea Kruse (1771–1847)

GABRIEL SCHANCHE KIELLAND
(1760–1821)
(Leder for handelshuset Kielland)
G.m. Johanna M. Bull (1758–1818)

GABRIEL KIRSEBOM CASPAR KRUSE JAN THEODOR LAURITZ CHRISTIAN
KIELLAND KIELLAND KIELLAND KIELLAND
(1796–1854) (1799–1852) (1803–1844) (1808–1861)
(Sogneprest i Finnøy (Postmester, (Sogneprest i Hå) (Boktrykker, avisredaktør)
Ledaal) og Lyngdal). stortingsrep)
G.m. Gustava Blom G.m. Birgitte G.m. 1) Marie Hiorth (1809–1848)
(1800–1889) Helene Dahl 2) Mette J.C. Munch (f. 1821)
(1811–1889)

JACOB KIELLAND (1788–1863)
(Leder for handelshuset Kielland,
konsul, forligelseskommissær,
kap. i Borgervæpningen, eier av

G.m. Axeliane Christine Zetlitz
(1792–1855)

GABRIELLE C. .S.
KIELLAND (f. 1830)
G.m. Andreas Hauge
(1815–1892) Sekretær i
NMS (Sønn av Hans
Nielsen Hauge)

1) JAN OLAUS KIELLAND
(f. 1833, Misjonspr.
i Sør Afrika,
sokneprest i Brønnø)
2) AUGUST G.N.
KIELLAND (1837-
1868), Lærer og
klokker i Stavanger)
3) PAUL G.T.
KIELLAND Sekret.
for biskop Schrøder
i Sør-Afrika)

1) CASPAR KRUSE KIELLAND
(f. 1852, Boktrykker i Stavanger)
2) SØREN T.M. KIELLAND
(f. 1854, i Nathalkoloniens tjeneste)
3) JOHANNA A.S.D. KIELLAND
(Kunstner)

JENS ZETLITZ KIELLAND
(1816–1881)
(Konsul, rentenist, forligelseskom.
direktør i Stavanger Sparebank
eier av Hannasdal)
G.m. 1) Christiane Lange (1820–1862)
2) Inger Mæle (1815–1887)

1915)

1) JACOB KIELLAND (1841–
(Sogneprest og prost)
2) KITTY KIELLAND (1843–

1914)

Kunstner
3) ALEXANDER L. KIELLAND
(1849–1906)(Forfatter)
G.m. Beate Ramsland (1850–

1923)

BILLEDTEKST: KIELLAND-BRØDRENE AV KIRSEBOM-GREINEN.

Dette fotografiet må være et av de eldste om er tatt i Stavanger. Sannsynligvis ble det tatt i forbindelse med at boktrykker og avisredaktør Lauritz Christian Kielland (1808–1861, lengst til høyre) giftet seg. Bryllupet stod 3. september 1850 med Mette Johanne Colbjørnsen Munch (nede til høyre), hans andre kone.

Brødrene er fra venstre: Gabriel Kirsebom Kielland (1794–1854), sogneprest i Finnøy og Lyngdal. Han holder hånden på skulderen til kona Gustava Blom Kielland (1800–1889),

forfatterinnen. En tredje bror, den ugifte postmesteren, Caspar Kruse Kielland (1799–1852) står i midten. Boktrykker og avisredaktør Lauritz Christian Kielland levde fra 1808 til 1861. Alle de tre brødrene var engasjert i brødrevennes virksomhet i Stavanger-området, for øvrig sammen med Jan Theodor Kielland (1803–1841), en fjerde bror, som var sogneprest i Hå.

BEATE RAMSLAND KIELLANDS FAMILIE

KIELLAND OG HAUGIANERNE

Søndag 10. november 1901 arrangerte Arbeidernes Understøttelsesforening fest for sitt femtiårsjubileum i sine lokaler i Bergelandsgaten i Stavanger. Foreningens store hus i Bergelandsgaten var overfylt og pyntet med ”flag, vimpler og skjolde”, skriver referenten i Stavangers eldste avis Stavanger Amtstidende.

Foreningens formann, konsul og skipsreder Isach Isachsen, hadde sine familierøtter i en haugianerfamilie på Eigerøy, der farfaren Isak Pedersen Skjelbreid var den lokale lekmannshøvdingen på begynnelsen av 1800-tallet. Isachsen var for øvrig tremenning til Alexander Kiellands kone, Beate Ramsland, som altså hadde samme sosiale og åndelige røtter som konsulen. Isachsen var gift med søster til Kiellands omgangsvenn Sofie Bucher Eide i Oscarsgate 18.

I sin hovedtale la Isachsen vekt på å vise at det gikk tråder fra haugianernes selvhjelpstanke og gjensidighetsprinsipp fram til identiske tanker i arbeidernes ideologi. Isachsen opplyste også om hvem som hadde stiftet understøttelsesforeningen i 1851, og om at foreningens første kasserer var Jens Zetlitz Kielland, far til byens borgermester i 1901. I likhet med de andre stifterne av foreningen var også J.Z. Kielland positivt innstilt til haugianske levereregler og prinsipper, som han gjerne så adoptert av den spirende arbeiderbevegelsen – og av sine barn hjemme i ”Huset ved Bredevandet”.

Etter hovedtalen var det naturlig å gi ordet til borgermesteren anno 1901 som, skulle frambringe en hilsen på vegne av kommunen.

Kielland takket for gode ord om faren, og uttalte deretter ”at foreningens stiftelse indirekte skyldes Norges største mand i dette aarhundrede, Hans Nielsen Hauge, idet de mænd som tog initiativet til foreningen, var Hauges tilhængere”. Selv om foreningen hadde heller liten tilslutning i 1901, fant Kielland trøst i tanken om at de bestrebelsene som lå til grunn for stiftelsen av foreningen, hadde sine røtter i Hans Nielsen Huges virksomhet.

Ifølge Vestlandsposten uttalte Kielland ved denne anledning at ”større Mand end Hans Nielsen Hauge havde vi aldri havt. Det burde mer og mer gaa op for os”.

Kielland hadde altså innsett at Huges bevegelse utgjorde det sterkeste incitamentet til frigjøringen av det norske folket utover på 1800-tallet.

Opposisjonen mot kirke og styringsverk bevisstgjorde lekfolket og styrket selvbevissthet og selvfølelse i den grad at lite skolerte haugianere fikk frimodighet til å engasjere seg politisk

allerede på Eidsvoll i 1814. Fra lokaldemokratiet ble innført gjennom formannskapslovene i 1837, var lekfolket for fullt med i utformingen av det selvstendige Norge, kjennetegnet av likeverd og respekt, der det etter hvert ble tolerert bare små avstander mellom fattig og rik.

At Hauge søkte å bryte ned de tradisjonelle skillene mellom kvinner og menn i arbeidslivet, tiltalte nok også den radikale skribenten Kielland, i alle fall i teorien. Hauge tilsatte flere kvinner i sine tidlige industriforetak. Fire av fem bokbindere ved hans bokbinderi i Bergen var kvinner i 1801. Også som forkynnere nyttet Hauge kvinnene, og fram til 1830 er det beregnet at firedelen av alle haugianske predikanter var kvinner. ”Det skal skee i de sidste Dager, siger Gud, vil jeg udgyde af min Aand over alt Kiød, og eders Sønner og Døttre skal propheterere,” heter det i en pinsepreken Hauge holdt. Hauge mente at Paulus ”som andre Menn’sker kan feyle i sine Meninger og Udtrykker”, og når det gjaldt Paulus’ utsagn om at kvinnen skal tie i forsamlingen, mente Hauge at dette var myntet på kvinnenens snakkesalighet og betydde at kvinnene skulle avstå fra ”lettsindig, forfængelig eller unyttig Tale” – i alle fall i forsamlingen!

Også rangfordelingen mellom kjønnene i kirkerommet gjorde Hauge opprør mot, og i de haugianske forsamlinger kunne ingen regne med sosial status som noe pre med hensyn til sitteplass. I sine fristunder strikket gjerne Hauge klesplagg, og han oppfordret mannfolkene til å sy sine klær selv.

Hauge bidrog tidlig på 1800-tallet til å frigjøre store menneskelige ressurser, noe Kielland hadde forstått og bifalt. Drømte forfatteren noen gang om å bryte all konvensjon og gifte seg nedover i stand slik Hauge gjorde da han i 1817 under tvil ektet den 25 år gamle husmannsdatteren Ingeborg Marie Olsdatter fra Gjerpen? Mye kan tyde på det.

Trolig kjente forfatteren historien om Kirsti Svanøe som ikke gikk av veien for å irettesette fogden i Sunnfjord, en historie han fikk gjennom konas moster, Oline Marie Seglem, som var svigerdatter til fru Svanøe. Da fogden ankom Svanøe-godset for å arrestere haugianerpredikanten Lars K. Kyllingen, som ble tilbudt husrom for sine oppbyggelsesmøter på Svanøe, i de samme værelsene som også ble nyttet som tingstove, stilte Kirsti Svanøe seg opp foran fogden og forkynte: ”Jeg har aldrig hørt saa galt, at Øvrigheden vil fængsle dem, som taler Guds Ord for os, men lader saadanne gaa, der bander, slaas og mest dræber hverandre, – lader du ham ikke være i Fred, saa skal det blive sidste Gang, der holdes Thing her; jeg er raadig over mit eget Hus”!

Hauges holdninger og tenkemåte og slike haugianske uttalelser tiltalte den autoritetskritiske Alexander, som derfor gjerne nyttet haugianerne som opponenter mot det bestående i sitt forfatterskap. I særdeleshet hadde han bruk for dem i sin kamp mot maktglade og arrogante prester - og han visste hva han snakket om, for han kjente en av dem fra nær familie. Morfaren, Alexander Lange, som han hadde arvet navnet fra, ble beskrevet som ”en herskesyk Satan” av dattersønnen. (Alexander var 18 år da morfaren døde i 1867).

Tor Obrestad oppdaget hvor viktig Hauge og hans idealer hadde vært for Kielland, da han skrev sin Kielland-biografi i 1996.

”Kan hende enda mer utfordrende for noen: vi vil forsøke å vise at hans diktning springer ut fra et eksempel som ligger utformet og brenner under hele hans sosiale og litterære engasjement – Hans Nielsen Hauges liv og virksomhet,” skriver Obrestad.

Som teglverkseier fikk Alexander L. Kielland vist i praksis at hans sympati for Huges opposisjon mot forretningsmenns hang til å undertrykke og utnytte sine arbeidere for egen vinnings skyld strakte seg lenger enn til ord og festtaler.

Innvevd i Kiellands behov for å angripe rigid, stivbeint autoritet ligger selvsagt hans opprør mot sin egen far, en religiøs mann som opptrer med nærmest rasjonalistisk fargede religiøse anskuelser i brevene til sønnen Jacob, men som også var sterkt påvirket av pietistisk tankegang og opptrådte som forsvarer av "de Vakte" uten å identifisere seg med dem sosialt. Faren kunne i alle fall, virke svært kontrollerende og regulerende i oppdragelsen av sine barn, noe vi bl.a. kan lese ut av de brevene han skrev til dem like fram til de var i voksen alder.

Alexander hadde stor respekt for faren og hans plettfrøe vandel, og han ønsket for alt i verden å unngå å såre ham. Alexander ba bl. a. tynt om at utgivelsen av novellen "En Skipperhistorie"

måtte utsettes til etter farens død, da han mente noen passuser i novellen ville støte opphavet. Samtidig var han mer enn kritisk til mange av farens holdninger, og bakgrunnen for forfatterens steile holdning til kirke og presteskap må utvilsomt søkes i hans forhold til faren.

Et barn som vokser opp i et hjem preget av haugianske levereregler, blir et religiøst menneske all sin dag selv om noen søker ut i fritenkeriet for å finne svar på livets store spørsmål, eller kanskje heller: for å skaffe seg åndelig og mentalt pusterom. En gutt som lydlig fulgte sine foreldre til ukentlig gudstjeneste gjennom barndomsår og ungdom som Alexander, ville fått sin sjel ødelagt ved å hoppe bukk over kristendommen som voksen. Vi ser derfor aldri eksempler på blasfemi i Kiellands forfatterskap, eller sjikane av Kristus. Følsomhet og ansvarsfølelse overfor de svakeste iblant oss var også et resultat av den oppdragelsen Alexander fikk. Sannhet og vederheftighet sto høyt kurs i et hjem der foreldrene trodde på en nidkjær Gud som i tidens fylde skulle stille en til ansvar for liv og gjerning.

Alexander Kielland var altså sønn av en prestedatter, som for øvrig døde fra ham noen dager etter at han ble tenåring. Faren var en meget religiøs mann, bl.a. sterkt påvirket av pietistisk kristendomsforståelse, som fikk plassert eldstesønnen Jacob i en prestestol, men som mislyktes med å gjøre sin sønn nummer to til forretningsmann i tråd med solide familietradisjoner.

Men Alexander mottok også haugianske impulser fra annet hold, bl.a. gjennom stemoren og hennes familie, kona og hennes familie, naboer, vennene på "Aarre" og medlemmer av byens haugianerforsamling og fra artikler, bøker, sangbøker og andre religiøse skrifter.

I sin roman "Skipper Worse" viser Alexander Kielland et inngående kjennskap til haugianerbevegelsen. "Kiellands tendens i bogen stikker i en hyldest til Hans Nielsen Hauge, og hans ægte, oprigtige kristendom, som de rationalistiske præster forrødte i forfølgelsen af ham, der endte med hans fængsling i en halvt snes år," skriver den danske forfatteren Jørgen Bukdahl i en kommentar til "Skipper Worse".

Som den skarpe iakttaker Kielland var, hadde han få problemer med å se positive og fine sider ved både den haugianske bevegelsen og dens personer, side om side med hykleriet som trer klart fram idet bevegelsen forfaller. Den får pietistiske krampetrekninger, kjennetegnet av sluhet og grådighet, men med et fromt ferniss, og kveler mennesket i moralisme og i forventninger som fungerer som et sosialt fengsel.

I kapittel V i ”Skipper Worse” beskriver Kielland haugianerne slik:

”Når de så kom på egen hånd med en liten forretning, slo de seg snart opp. På fisket hvor det mangel kunne gå temmelig vilt til, var de også med, skjønt de led meget bespottelse fordi de sang salmer i stedet for å banne og drikke.

Men etterhånden begynte de andre å innse at de heller ikke var til å forakte. Aldri var det noe i veien med dem, verken slagsmål eller fylleri blant deres mannskap; og skjønt de verken bante eller drakk, seilte de dog om kapp med de galeste våghals, og skjønt de for frem med saktmodighet og fromme ord, fikk de dog sin rett frem, og man betenkte seg to ganger på å gå dem for nær.”

Noe seinere i samme kapittel heter det:

”Også i byens offentlige liv begynte disse stille menn der var blitt rike uten at noen merket det, å gjøre seg gjeldende. Man blir nødt til å ta hensyn til dem på mange måter; deres fromme ferd og gudelige tale opphørte å være gjenstand for spott.

Ja, etterhånden som Hauges venner vant ytre anseelse og tapte i indre liv, trengte der fra dem og deres vekkelse en overfladisk religiøsitet oppover i samfunnet både i by og på land, en offisiell skinnhellighet som trivdes godt.”

Det hjalp ikke en gang at den haugianske reisepredikanten Fennefos refset dem. ”De hørte på ham, smilte og takket; men det ble ikke annerledes,” skriver Kielland.

Kielland hadde stor sympati for Hans Nielsen Hauge som tro mot sitt kall søkte ”Sandheden” på tvers av store offer – ti års fengsel og årelang forfølgelse og sjikane fra embetsmenn og myndigheter. Bondesønnen fra Østfold var praktiker og handlingsmenneske, opptatt av å utnytte de muligheter livet bød på, med evigheten som siktemål. Talent, dyktighet og materielle goder var gaver ”Skaperen” hadde utstyrt menneskene med for at ressursene skulle brukes til ære for Gud og i tjeneste for ”nesten”.

Men haugianernes driftighet var paret med sparsommelighet og nøysomhet, og dette fikk mange konsekvenser. Bl.a. førte det til et ulykksalig trangsyn i forhold til kulturelle ytringer. Haugianismen kom til å få et puritansk preg, kjennetegnet av en amputert åndelig romslighet og av en vaktstom dømmesyke, der man var opptatt av hva andre kunne tillate seg av fornøyelser og ekstravaganse.

Dette ble desto mer komplisert ettersom et høyt aktivitetsnivå, økonomisk varsomhet, forsakelser og høy moral medførte et materielt oppsving og en velstandsutvikling som i løpet av en generasjon førte landsens småkårsfolk opp til besteborgerlige kjøpmenn og skipsredere. Var det rett å forsyne seg av de goder og velsignelser pengepengen åpnet for? Hvordan kunne kremmernes sjel overleve ubesudlet med idealer om å våke og be i asketisk nøysomhet?

Den kvasse skribenten i huset ved Breiavatnet hadde få problemer med å forstå dilemmaet til mennesket i klemme mellom det timelige og det åndelige. Fra guttedagene hadde sjøhusene langs Vågen tilhørt hans fargerike og spennende lekemiljø. Alexander hadde sprunget inn og ut i sjøbodene og sett kvinner og menn i hektisk aktivitet i en luft der det luktet av saltvann, tare, tretønner, sild – og penger. På kloss hold hadde han opplevd livlige sildesesonger på 1850- og 1860-tallet, samtidig som byen hadde et bemerkelsesverdig oppsving i sin seilskipsflåte. Fra 1855 innvarslet hjuldampere ”Ryfylke” den nye tid. Alexander nærmet seg skolealder og stod plantet midt oppi det som i ettertid ble kalt ”den gylne tid”.

Men ikke alt var idyll. Forventninger, håp og spenning var alltid kontrapunkt til angst, uro og usikkerhet i næringer som var avhengig av noe så troløst som vind, vær og innsig av sildestimer. Og hva kunne russere, prøyssere og svensker tilby for silden i år, var spørsmålet som stadig surret rundt i hodet på fiskere, sildehandlere og redere. Nervøst ventet de på svar gjennom posten – og i mellomtiden søkte de hjelp og trøst hos høyere makter. Haugianerforsamlingene var godt besøkt om våren, og temperaturen i bønn, tale og sang var noe høyere enn normalt.

Kielland skriver (kapittel V ”Skipper Worse”):

”Og naar de alle bad sammen og saa paa hindanden, og den ene vidste om den anden, hvormeget der stod paa Spil for ham, hvor fredelige og fromme de vare, hvor Gud hidtil havde holdt sin Haand over dem og visselig ikke denne gang heller ville slippe dem, – om ikke for min Skyld saa for de andres, – da følte de Kraft i Bønnen, de smilede kjærligt til hinanden og gik hjem med god Fortrøstning.

Og de blev ikke skuffet. Aar efter Aar gik det godt for dem; deres Kapital øgte; men de satte den strax i Forretningen. Den som et Aar havde saltet 1000 Tønder, vilde til næste Aar tage 3000; de var ude om sig paa alle kanter, satte Seil til, og medens de gik saa stille med sine Salmer og sagtmodige Tale, var de i Virkeligheden dristige – ja forvovne Spekulanter.”

Og videre:

”Ganske nye Folk dukkede op med Lommen fuld af Penge, kjøbte Sild og saltede for egen Regning og udskibede i Tusindvis af Tønder om Vaaren. Hele Formuer tjentes av Haugianere og Hængehoveder, som blandede Bibelsprog i sine Handelsbreve og ikke havde Idé om et ordentlig Bogholderi. Der var et Liv og en Travelhed og en Salmesang og en Opbyggelighed over Byen, som den Gamle på Sandsgaard ikke blev træt af at forundre sig over. Og alle disse Mennesker havde Penge.”

”Skipper Worse” framstår som et frodig kunstverk til erkjennelse og gjenkjennelse, ikke bare for innbyggerne i byen på Sørvestlandet. Men de har i særdeleshet mye å glede seg over, for Kielland har ikke forsøkt å kamuflere hvor han har hentet sitt ”råstoff” fra. Til og med navnene på romanfigurene er hentet fra hans nærmiljø.

Det er ikke vanskelig å se forfatteren for seg der han sitter i Danmark og storkoser seg med sine erindringsbilder av folk og forhold i fødebyen. For hans indre svirrer personer, miljøer og hendelser i flimrende brokker som eltes og limes sammen i en høyere enhet: ”Skipper Worse”, en kjærlighetserklæring til hjembyen på godt og vondt.

Ja, vondt også, for selv om Kielland overrasker med å skildre haugianeren Fennefos på en sympatisk måte med bakgrunn i den respekt og beundring han selv nærte for Hans Nielsen Hauge og hans standhaftighet overfor den maktglade prestestanden, så er ”Skipper Worse” et avslørende angrep på den religiøsitet som knebler gleden og forbitrer livet. For det er den som ødelegger den sunne og litt enfoldige skipper Worse og driver hans svigerinne, Henriette, i døden etter at madam Torvestad forsøker å presse også sin yngste datter inn i favnen på en uønsket mann.

I likhet med Søren Kierkegaard opponerte Kielland mot formyndere som i sin iver etter å dirigere hadde tatt kvelertak på den frie tanke. Det enkelte menneske skulle få stå fritt i valg av livsbane, selv om veivalget ble annerledes enn det oppdrageren eller formyndeene ønsket. Målet og meningen var det selvstendige mennesket med ansvar for sine valg og handlinger.

Deltakelse ved haugianermøter hjemme hos familien Ramsland på Holmen (Nedre Holmegate 18) inngikk i den prisen Kielland måtte betale for å vinne sin Beate, datter av haugianerekteparet Peder og Pernille Ramsland. Beate var bare tre år gammel da moren døde, og hun vokste derfor opp med stemor, en skjebne hun delte med sin framtidige ektemann.

Beates stemor het Sara, født Mouritzen, fra Tjensvoll ved Stavanger. Hun var enke etter den kjente stavangerkjøpmannen, stortingsrepresentanten og brødrevnen Lars Svendsen da hun giftet seg med enkemannen Peder Ramsland i 1861. Allerede fra tjueårsalderen hadde Peder Ramsland tilhørt haugianerhøvdingen John Haugvaldstads ”utvalgte”.

Kielland kunne øse av impulser fra et rikholdig slekts- og persongalleri når han trengte trekk til utformingen av sine litterære figurer. Da en av stemorens slektninger i Forsand spurte Alexander Kielland om hvordan han gikk fram når han diktet sine romaner, svarte han at det var som om personene kom til ham og ba om å få liv.

Allerede fra han mottok bibelhistoriens beretninger, plasserte han personer og hendelser i nærmiljøet, der visualiserte han Sinaiberget, Golgata og tempelplassen. I sine bøker arbeider han på liknende måte, slik at vi kjenner igjen og ikke kjenner igjen. Her er ikke snakk om å identifisere, men mer om å assosiere og finne likhetstrekk.

Gjennom farens sympatier og hans valg av kone nummer to fikk Alexander godt kjennskap til haugianismen, men også forfatterens eget valg av kone styrket dette kjennskapet, for Beate var haugianer i tredje generasjon, og hennes åndelige røtter førte direkte tilbake til Hans Nielsen Hauge gjennom moren Pernille og morfaren Ole Gundersen Seglem, som første gang var gift med Pernille Christensdatter Vold. Hun var blitt omvendt under et av Hauges husmøter og utsendt til Vestlandet av ham.

Noen aner trekk av Peder Ramsland i ”den gamle farveren” i ”Skipper Worse” og av Sara Ramsland i madam Torvestad, men trolig har det nok vært for nært og vanskelig å benytte trekk fra svigerforeldrene i en nærgående samfunnsanalyse som den han gir i boka. Jeg mener at bare John Haugvaldstad innehadde den myndighet blant haugianerne i Stavanger som tillegges ”den gamle farveren”.

TEKST TIL BILDER:

John Haugvaldstad og noen av hans nærmeste medarbeidere

Josephinestiftelsens hus, bygd 1840

Michael Svendsen

Engel Hansen

Peder Endresen Ramsland

John Haugvaldstad

Hans Nielsen Hauge (etter Thorstein Fladmoes byste, tegning Joh. Nordhagen.)

ET STAVANGERSK HAUGIANERDYNASTI

I 1799, tre år etter sin skjellsettende religiøse opplevelse, kom Hans Nielsen Hauge til bygda Vang ved Hamar på en av sine forkynnervandringer. Under et av hans husmøter ble den 23 år gamle Pernille Christensdatter Vold (f. 1776) ”vakt” til et aktivt kristenliv.

Pernille var en av de mange ressursrike kvinnene Hans Nielsen Hauge inspirerte og oppfordret til å bli omreisende predikanter. (Blant disse kan en gjerne nevne Hauges søster Karen, først gift Loose i Bergen og deretter Erichsen i Christiania, og Karen Odland (født i 1777 i Grøtte i Hemsedal) gift med jærbuen Peder Odland, født i Hå 30. januar 1784 og kjent bergenskjøpmann.)

Hauge var både strateg og taktiker, og når han sendte disse jentene ut fra sentrale østlandsbygder, var han selvsagt klar over at de også var ”framifrå” koneemner, som kunne spre hans bevegelse gjennom framtidige giftermål.

Som følge av vekkelsen på Hauges møte i Vang, begynte Pernille å holde oppbyggelige husmøter i hjembygda og i nabobygdene. Møtene bestod av personlige vitnesbyrd, lesning fra huspostiller, samtale om kristne tema, bønn og mye sang.

I 1803 kom det besøk til Pernilles hjemtrakter fra ”venner” på Jylland som kunne fortelle om vekkelse også i Danmark. Pernille og venninnen Martha Olsdatter Gabestad fra Trøgstad ønsket mer kontakt med danske ”brødre og søstre” og reiste derfor over Skagerrak i en liten frakteskute. På Jylland ble de to norske jentene værende i mange år.

Men i 1808 reiste de hjem etter at det var brutt ut krig mellom Danmark-Norge og England, og i 1808 ble Pernille gift med den tilårskomne sjømannen og jærbuen Niels Hansen Opstad.

NIELS HANSEN OPSTAD

Siden det ikke lenger eksisterer noen kirkebok for Hå fra slutten av 1700-tallet, har det vært umulig å identifisere Niels Hansen, men ifølge kirkehistoriker H.G. Heggtveit døde han i Stavanger i 1809, da han var 82 år gammel. Denne opplysningen gjentar Dag Kullerud i Hans Nielsen Hauge-biografien fra 1996. Begge opplyser at oldingen ble far til et jentebarn samme år.

Kirkeboka for Domkirken forteller ganske riktig at Niels ble gravlagt i Urtegården (kirkegården ved Domkirken) 2. mai 1809, 82 år gammel. Da var Pernille gravid i sjuende måned, for 18. juli, to måneder etter mannens død, fødte hun datteren Nille som ble gift i 1828 med stavangerkjøpmann Donqart Danielsen Normann (født i Langesund.)

Jeg har ikke funnet ut hvor Pernille og Niels ble gift (kirkebøkene for Domkirken, Hå og Egersund gir ikke svar). Derfor kan det tenkes at giftermålet ble inngått i Danmark eller på Østlandet i forbindelse med jekteskipper Opstads sjøreiser.

Niels Opstad er oppført i ”Sjæleregisteret” (menighetsregister som ble tatt opp av prestene etter påbud fra biskopene. Registrene skulle brukes ved bispevisitas) for 1758. Han er da 28 år gammel og gift med Karen Eilevsdatter i Egersund, der han livnærer seg som sjømann. Kirkeboka for Egersund forteller at han giftet seg som ”enroullered matros” med Karen 8.

desember 1757. I 1801 var Niels blitt enkemann, og det opplyses at han var 73 år gammel. Hvis dette er korrekt, var han født i 1728, men hvis han var 28 da "Sjælgisteret" ble tatt opp, må han være født i 1730, og hvis han var 82 da han døde, var han født i 1727. Årstallene ligger altså svært nær hverandre, og feilmarginene er små, så alt tyder på at mannen var omkring 80 år gammel da han gjorde kona gravid!

PERNILLE OG OLE

Allerede 21. oktober 1809, fem måneder etter at hun ble enke, og da datteren Nille var tre måneder gammel, giftet Pernille seg på nytt – denne gang med jamaldringen og haugianeren Ole Gundersen Seglem, født på Myklebust på Eigerøy i 1776.

I folketellingen for 1801 står Ole oppført med eget gårdsbruk på Seglem. Trolig kom Ole med i den vekkelsen som Hans Nielsen Hauge forårsaket i Egersund-distriktet under sitt besøk der i 1798. (Hauge kom tilbake også i 1804 og i 1809. Den siste gangen anla han et saltkokeri i byen.) Oles søster, Karen Guria, ble i alle fall en av Hauges "venner" i 1798. Hun ble gift med haugianerlederen i Dalane, Isak Pederson Skjelbreid.

I 1808 flyttet Ole til Sandnes, der han overtok som teglverksmester etter Ivar Svenson Oftedal, som dette året flyttet til Stavanger, der han bosatte seg på Bispeladegården som lensmann i Goa skipreide.

Høsten 1809 ble altså Ole gift med enkefru Opstad, og i 1812 flyttet ekteparet til Stavanger, der Ole levde av fiske- og småhandel fram til 1824, da han fikk borgerskap og egen kjøpmannsforretning.

Et brev fra 1815 fra Hans Nielsen Hauge til kvekeren Ole E. Loge fra Vest-Agder bekrefter at Ole Seglem korresponderte med Hauge etter at Seglem ble gift med Pernille Opstad.

Pernille og Ole har fått sitt ettermæle knyttet til et gjestfritt hjem, som ble åpnet med varme for omreisende lekpredikanter, og der det gjerne ble holdt husmøter. Både Pernille og Ole deltok også ved husmøtene som ble avholdt i haugianernes første forsamlingslokale, i stuene hos skoleholder Edvard Omdal og hans hustru Karen i Valbergstien 11.

Pernille døde allerede 24. juli 1821 – bare 45 år gammel. I årene 1816–25 betalte Ole Seglem sin husskatt fra hus nummer 77, som siden fikk adresse Valberget 5.

OLE OG ANE

To år etter Pernilles død giftet Ole seg med Ane Andersdatter Schiefstad, født 1797 på en gård på Østre Toten som hadde gitt henne etternavnet. Trolig fikk hun en nokså direkte antydning om at det satt en haugianerenkemann i Stavanger som var i beit for mor til flere mindreårige barn (tre sønner og tre døtre – bl.a. Oline Marie, født 6. januar i 1811 og seinere gift med kjøpmann, haugianer og stortingsrepresentant fra Bergen, Torger Svanøe og Pernille, født 3. september 1820 og siden gift med kjøpmann og haugianer i Stavanger, Peder Ramsland).

I likhet med Oles første kone, Pernille, grep også Ane gjerne ordet under husforsamlingene, som oftest ble ledet av John Haugvaldstad.

Ole og Ane bodde på den eiendommen som siden fikk adresse Valberggate 1 og enda seinere i Nedre Holmegate 18–20. Der døde Ole 20. november 1826. I 1830 betalte fortsatt ”madam Seglem” sin skatt fra Holmegate 18–20. (I nyere tid: ”De røde sjøhus”).

ANE OG BØRRE

Ane ventet fire år etter Oles død før hun giftet seg med handelsbetjent Børre Børreson – født i Heskestad i 1802 som sønn av Børre Børreson Grøsfjeld og Berte Sigmundsdatter Sandsmark. Børre fikk borgerskap i Stavanger samme år som han giftet seg med Ane, men allerede 16. februar i 1833 ble Ane enke for andre gang.

I 1838 opprettet Ane Børresen et legat på 1000 spd. til fordel for ”Josephines Stiftelse”. Et halvt år seinere giftet hun seg for tredje gang.

ANE OG PEDER

12. oktober 1838 ble Ane gift med Peder Endreson Ramsland.

Ane stod på denne tiden sentralt i oppbyggingen av pikehjemmet Josephines Stiftelse, og sannsynligvis var det hun som sammen med John Haugvaldstad og brødrevennen Søren Daniel Schiøtz tok initiativet til at denne institusjonen ble etablert i 1834.

I alle fall var hun en av dem som tok seg av jentene ved pikehjemmet i de første årene mens institusjonen holdt til i skreddermester Michael Svendsens hus Blidensol på ”Stra´en” (nå: Øvre Strandgate 112), og før hun giftet seg med den 16 år yngre Ramsland, sørget hun altså i 1838 for at hele 1000 spd. av arven etter Ole ble avsatt til et legat som skulle sikre driften av Josephines Stiftelse. Også Peder engasjerte seg i driften av pikehjemmet, der han var styremedlem fra 1848 til sin død i 1877. Fra 1844 til 1854 var han også skoleoppsynsmann ved institusjonen. Ane Ramsland døde i 1840 etter å ha satt til verden datteren Anne Bergitte som ble døpt i Domkirken 27. februar samme år..

PEDER OG PERNILLE

Peder Endreson Ramsland var født i Helleland i 1813 som sønn av Endre Pederson Aarrestad og Valbjørg Asbjørnsdatter Ramsland. I 1836 fikk han sin handelsskoleeksamen og flyttet til Stavanger, der han løste borgerbrev i 1838 altså samme år som han giftet seg med Ane Schiefstad Børresen.

Etter at han ble enkemann i 1840, ventet han i to år før han giftet seg med stedatteren Pernille Seglem, som var sju år yngre enn ham og født i 1820. Ekteparet fikk seks barn, men fem av dem – samt moren – døde i tuberkulose. Bare minstejenta, Beate, nådde voksenalder. Hun var tre år da moren døde. Som voksen ble hun gift med teglverkseier Alexander L. Kielland.

Gjennom ekteskapet med Ane kom Peder Ramsland inn i haugianermiljøets innerste sirkler i Stavanger. Da han giftet seg med stedatteren, tilhørte han John Haugvaldstads nærmeste medarbeidere, og i 1839 fikk han derfor låne et større beløp av ”haugianerbispen” for å kunne bygge byens første emigrantskip, ”Haabet”. (”Restauration” var hjemmehørende i Egersund.) Skuta var på 76 commerselester (volum for lasteevne - en kommerselst tilsvarer 2,08 registertonn, og ett registertonn tilsvarer 2,83 kubikkmeter). ”Haabet” ga seg Atlanterhavet i vold i 1843 med 69 passasjerer om bord. I 1850 forlenget skipsbyggmester Peder Gjesdal skuta med 20 fot, og Ramsland endret skutas navn til ”Tredie September”. Han ombestemte seg imidlertid etter tre dager og tok tilbake det opprinnelige ”Haabet”, et navn som siden skulle inspirere hans svigersønn i utformingen av skutenavnet ”Familiens Haab”.

Da Haugvaldstad døde i 1850, var Peder E. Ramsland den største skyldneren til dødsboet, som hadde fordringer på 1600 spesidaler i hans forretning.

”Haabet”s andre kaptein het Wilhelm Adolph Worsøe og var bosatt i samme gate som forfatteren. Ramsland investerte sine penger også i andre skuter (”Prosperity” i 1851, ”St. Olaf” i 1856 og ”Yale” i 1868).

Som enkemann etter Anes død ledsaget den 28 år gamle Ramsland 71-åringen John Haugvaldstad på en reise til Hamburg, der nordmennene skulle se nærmere på det nordtyske misjonsselskapet, som drev en misjonsskole ved siden av sin misjonsorganisasjon, noe som hadde vekket interesse hos den lokale lekmannshøvdingen.

Ramslands oppgave var å være tolk, men denne oppgaven ble like mye skjøttet av stavangernes vertinne i den tyske handelsbyen, Catharina Hüpeden, datter av misjonsvenn, brødrevenn og biskop i Trondhjem Peter Olivarius Bugge. Catharina var gift med kjøpmann J.C. W. Hüpeden i Hamburg. Det ble på denne tiden drevet omfattende handel mellom Stavanger og Hamburg, og Ramsland deltok med iver i denne handelen med sild og korn og hadde altså lært seg å snakke tysk. Haugvaldstad og Ramslands Tysklands-ferd resulterte i at det høsten 1841 ble sendt ut et sirkulære til misjonsforeninger og misjonsvenner i Norge med bønn om hjelp til dannelsen av et norsk misjonsselskap, bl.a. ved at det burde dannes nye misjonsforeninger som skulle bære selskapet økonomisk.

Ramsland var medlem av komitéen som koordinerte arbeidet fram mot stiftelsesdagen for Det Norske Misjonsselskap, 8. august 1842. Han var også med på å utforme statuttene for det nye selskapet, og i flere omganger var han medlem av organisasjonens hovedstyre. Ramsland var

sterkt engasjert også i oppførelsen av et haugiansk forsamlingslokale i Nygaten (11) i 1846, og 11. november 1876, året før han døde, var han med på å stifte byens indremisjonsforening, sammen med bl.a. Lars Oftedal.

At Ramsland var en sosialt bevisst mann, får vi et inntrykk av også når vi ser på listen over bidragsytere til ”trengende Brandlidte i Trondhjem” etter brannkatastrofen i denne byen i 1841. Ramsland ytte 25 spesidaler til det gode formålet.

Det året Peder giftet seg med Pernille, ble han valgt inn i Stavanger bystyre for første gang. Han satt i bystyret og formannskapet i flere perioder. I 1847 ble han utnevnt til byens kirkeverge, bl.a. med ansvar for å ha tilsyn med Domkirken, et verv han innehadde til utgangen av 1855. Peder Ramsland var altså Domkirkens verge da hans framtidige svigersønn, Alexander Kielland, ble båret til dåpen der i mars 1849. I 1853 framsatte Ramsland forslag i bystyret om at det kunne selges opptil 50 000 potter brennevin i Stavanger pr. år, men et alternativt forslaget på 40 000 potter, fikk flertall. Det er likevel interessant å registrere at Alexander Kiellands haugianer- og kirkevergesvigerfar var åpen for å tjene penger på salg av ”ildvann”.

Den alvorstunge haugianeren var altså en sammensatt figur – men alltid villig til å påta seg plikter, ansvar og oppgaver til fellesskapets beste. Gjennom alle sine verv må han ha framstått som en av samfunnets støtter. I 1857 ble han valgt inn i byens sunnhetskommisjon, og fra samme år satt han i direksjonen for ”Den Kombinerede Indretning” (byens ”oppsamlingsanstalt” for alskens sosiale tapere som ble reist på St. Pedersgjerde i 1843) sammen med bl.a. Jens Zetlitz Kielland, hvis sønn i sin tid skulle gjøre sitt for at denne institusjonen ble nedlagt. Fra 1858 var Ramsland medlem av skole- og likningskommisjonene, og fra 1859 også av reguleringskommisjonen.

Peder og Pernille bodde i Nedre Holmegate 18–20, eiendommen Ane hadde med seg inn i ekteskapet. Huset gikk tapt under ”Storabra’en” i 1860. Den flotte hagen, som strakte seg oppover mot Valberget, ble også ødelagt ved denne anledningen. To store steingjerder ble siden satt opp omkring en ny og delvis restaurert hage som en slags erstatning for det tapte hageanlegget.

Ramsland drev sildehandel fra området ved den nåværende Badehusgate i østre bydel – der han også drev sildesalting i egne sjøhus ved den knausen som siden ble kalt Ramslandsbergjet. I dag minner gatenavnet ”Ramslandsmauet” om Ramslands aktiviteter.

I Banevigen hadde Ramsland eget skipsverft, Ramslandsverven. Ingen av hans egne skuter ble imidlertid bygd der.

PEDER OG SARA

Pernille Ramsland døde i 1853. I 1861 giftet han seg for tredje gang, og da med Sara Mouritzen, enke etter den kjente stavangerkjøpmannen, brødrevennen og stortingsrepresentanten Lars Svendsen (1802–1859). Sara var født i 1814 som datter av Mouritz Mouritzen Moy fra Øvre Tjensvoll i Hetland og hustru Adriane Hansdatter Wiig fra Klepp. Saras faddere forteller noe om det sosiale nettverket haugianerne hadde etablert i Stavanger: Pernille Ramsland, Ole Seglem, John Malmey, Engel Hansen, Mouritz Tollefsen Sigveland og Sara Hansdatter Wiig var alle kjente fra byens haugianerforsamling.

I 1861 flyttet Sara inn i nyoppført hus på Peders eiendom i Holmegate. Sara hadde ni barn fra sitt ekteskap med Lars Svendsen, og det har neppe vært enkelt for Beate og hennes søsken å dele husvære med en ”skokk” ungdommer fra stemorens ekteskap med Svendsen.

I 1865 bodde Peder og Sara sammen med barna Lauritz Martinius, Andreas, Sara Bertha, Mauritz Engel og Laura Hansine, alle med etternavnet Svendsen, og Andreas, Peter og Beate med etternavnet Ramsland.

Enken Barbro Egeland bodde også i huset. Hun var Peders eldste søster, født i 1807 og gift i 1839 med enkemann Matis Matisson Eikeland fra Grøsfjeld (samme gård som Ane Børresens ektemann Børre kom fra). I 1833 drog Barbro til Stavanger for å søke lykken som tjenestejente, men to år seinere var hun tilbake på Ramsland, der hun i 1839 altså ble gift med Matis, som døde allerede i 1844. Deretter returnerte Barbro til byen, der hun fikk bo i huset til broren og gjøre tjeneste for ham og hans store familie. Hun må ha vært en viktig figur i Beates oppvekst. På eldre dager vendte Barbro nok en gang tilbake til Helleland, der hun døde i 1893.

Jacob Siverson Hodnefjell var kramboddreng hos Ramslands i 1865, og Henriette Sofie Neverman, Elen Johanne Hansen og Ane Martha Pedersdatter var tjenestejenter i Ramslands hus på den tiden da Alexander begynte å kikke nærmere på Beate. Navnene Egeland og Henriette, som nyttes i ”Skipper Worse”, har han muligens hentet fra svigerforeldrenes hjem på Holmen.

I 1875, to år før Peder døde, bodde han fremdeles i Nedre Holmegate 18–20, men nå var det stesønnen Andreas Svendsen, skipsreder og disponent på ”Stavanger Kemiske Fabrik”, som eide huset. Denne fabrikken var trolig den nyetableringen som ga forfatteren impulsene til det fabrikkannlegget han skriver om i ”Fortuna”. Disponenten for dette nye industriforetaket i byens historie var altså fosterbror til fru Kielland.

Peder og Sara bodde ”downstairs” i huset på Holmen. Berge Furre forteller i sin Oftedal-biografi at Peder Ramsland på sitt dødsleie dikterte et brev til datteren Beate, som han ba henne levere til Lars Oftedal med begjæring om forbønn. Men Beate hadde ikke funnet ”sig beføiet til at besørge” det, skriver Lars Oftedal. Hendelsen antyder muligens noe om forholdet mellom far og datter Ramsland, for et slikt brev ”glemmer” ingen å levere.

Peder Ramsland døde 11. mai 1877.

DET STAVANGERSKE HAUGIANER-DYNASTIET SOM HADDE SITT UTGANGSPUNKT I VANG PÅ HEDMARKEN

- 1) Pernille Christensdatter Vold (1776–1821) gift første gang i 1808 med:
- 2) Niels Hansen Opstad (ca 1728–1809) og andre gang i 1809 med:
- 3) Ole Gundersen Seglem (1776–826) som ble gift andre gang i 1823 med:
- 4) Ane Andersdatter Schiefstad (1797–1840) som ble gift andre gang i 1830 med:
- 5) Børre Børreson Grøsfjeld (1802–1823). Ane ble gift tredje gang i 1838 med:
- 6) Peder Endreson Ramsland (1813–1877) som ble gift andre gang i 1842 med stedatteren:
- 7) Pernille Seglem (1820–1853). Peder Ramsland ble gift tredje gang i 1861 med:
- 8) Sara Mouritzon Svendsen (1814–?)

De to sistnevnte på listen var henholdsvis mor og stemor til Beate Ramsland, som ble gift med Alexander Lange Kielland 18. september 1872.

OM ENGEL HANSEN OG HANS ENGEL HANSEN – TO FRAMTREDENDE HAUGIANERE I STAVANGER

Engel og Hans Engel Hansen er to navn som ofte opptrer i kildene når det er tale om av Stavangers haugianerforsamling på 1800-tallet. De fortjener omtale i kraft av sin innsats for byen, men også fordi de var kjente skikkelser for Alexander Kielland og trolig ga ham impulser til utformingen av hans haugianske forretningsoppkomling Sivert Jespersen ”Gesvint”.

Kjøpmann Engel Hansen Særvold (1780–1844) var født i Os ved Bergen. Han livnærte seg først som jekteskipper i Bergen før han løste borgerskap i Stavanger i 1811, samme år som han giftet seg med Klepp-jenta Berthe Hansdatter Vig (1776-1837), som var moster til Alexander Kiellands stesvigmor, Sara Svendsen Ramsland.

Engel Hansen fant sin plass i byens aktive haugianerforsamling, og var fra 1834 også med i styret for "Stavanger Missionsforening". I 1842 var han med på å stifte Det Norske Misjonsselskap som representant for byens misjonsforening. Hansen satt også i styret for Josephines Stiftelse sammen med bl.a. Peder Ramsland.

Ekteparet Hansen bodde i et hus som siden fikk adresse Østervåg 7, og var nærmeste naboer til John Haugvaldstad i nr. 5 og Sivert Gundersen i nr. 11–13.

Ekteparet Hansens sønn, Hans Engel, levde fra 1814 til 1855. I 1851 løste han borgerbrev for å kunne drive farens forretninger videre fra Østervåg 7 (siden "Marnburg" og "Intersport"). I østre bydel eide han sitt eget skipsverft, kalt "Hansaverven".

Hans Engel Hansen ble gift i 1838 med Laurentse Petrea Svendsen. (Hun var søster til Lars Svendsen, som hadde vært gift med hans kusine, Sara Ramsland.) Etter at Hans Engel døde i 1855, giftet Laurentse (eller Laura, som hun kaltes) seg med lederen for byens brødreminighet, Søren Daniel Schiøtz.

Hans Engel Hansen var en dyktig forretningsmann. Han investerte bl.a. midler i skonnerten "Olaf Trygvasson", som ble ført av skipper Haaver Larsen, bror til Alexander Kiellands stemor, Inger Mæle.

I 1851 kjøpte Hans Engel Hansen Egenesløkke "Litra A", der han satte seg opp et vakkert landsted, som siden ble kalt "Engels Minde" og fikk adresse Engelsminnegate 22. Da Hansen døde i 1855, arvet kona eiendommen, men i 1859 fikk Hans Engels bror Andreas skjøte på en part av denne eiendommen som bl.a. omfattet landstedet.

Andreas Hansen levde fra 1816 til 1877. Han studerte teologi, og i årene fra 1844 til 1846 var han forstander for Misjonsskolen i Stavanger. Siden ble han sogneprest i Hå, i Levanger og i Korskirken i Bergen

ALEXANDER KIELLAND GIFTET SEG INN I EN HAUGIANERFAMILIE

ALEXANDER L. KIELLAND (1849–1906)
gift i 1872 med BEATE RAMSLAND (1850–1923)

Beate var datter av:
PEDER RAMSLAND (1813–1877),
framtrede haugianer i Stavanger

første gang gift i 1830 med:

ANE ANDERSDATTER SCHIEFSTAD
(1797–1840) fra Østre Toten.
Hun talte i haugianerforsamlingen i
Stavanger, som ble ledet av ”den
gamle farveren”, John Haugvaldstad

andre gang gift i 1842 med:

PERNILLE SEGLEM (1820–1853),
gift med stefaren og mor til Beate.
Kusinen, Lene Jakobsdatter, datter av
Jakob Gunnarson Lindtjørn, teglverks-
mester på Sandnes – ble gift med skipper
Wilhelm Adolph Worsøe med bopel i
Olafskleven 23. Kielland, som ga ut
”Skipper Worsøe” i 1882, bodde i Olafsk-
kleven 2. Worsøe var bl.a. skipper om
bord i Peder Ramslands skute ”Haabet”

ANE ANDERSDATTER SCHIEFSTAD
ble gift i 1823 med:
OLE GUNDERSEN SEGLEM (1776–1826),
som ble omvendt da Hans Nielsen Hauge
besøkte Egersund i 1798. Teglverksmester
på Sandnes i likhet med broren, Jakob

Ole ble i 1809 gift med :
PERNILLE CHRISTENSDATTER VOLD
(1776–1821), som ble omvendt i 1799 da
Hans Nielsen Hauge besøkte hjembygda
hennes, Vang ved Hamar. Hun holdt opp-
byggelsesmøter. Hun hadde vært gift med
Nils Hansen Opstad, som hun fikk en datter
med da han var 81 år!

Peder Ramsland giftet seg tredje gang i 1861 med Sara Mouritzen Svendsen (f. 1814), som hadde vært gift med brødrevann og kjøpmann Lars Svendsen. Sara hadde deltatt ved madam Testmans (Torvestads) oppbyggelige lørdagsettermiddags-møter i Vevergate 24 – nå Gardum bokhandel i Søregate 24 – og var nok Kiellands viktigste informant når det gjaldt madam Testman, modellen for madam Torvestad.

DEL 2

ALEXANDER, LISA OG BERNHARD

ALEXANDER, LISA OG BERNHARD

1) EN SKJULT HISTORIE

På midten av 1980-tallet holdt jeg et foredrag om Christianslyst-gården og apoteker Christian Magnus Zetlitz for "Stavangerbokens Venner". Jeg nevnte der bl.a. hvordan apotekeren behandlet de to barna han fikk med en av tjenestejentene på gården. Etter foredraget kom Bjørn K. Aarre fram og hilste på meg. Som "fredsbarn" fra parallellklasser på Kampen skole husket vi hverandre godt fra skoledagene. Bjørn spurte om jeg hadde hørt en analog historie til Zetlitz' vedrørende Kielland-familien. Det hadde jeg ikke, men fra det tidspunktet ble jeg holdt underrettet om framgangen i de omfattende studiene Bjørn og Thorleif K. Aarre hadde påbegynt for å bekrefte sin hypotese om at Alexander Kielland hadde fått et barn utenfor ekteskap.

Bjørn og Thorleifs engasjement gjennom 15 år med jakt i ulike arkiver og bortgjemte papirer, forteller noe om viktigheten av kunnskaper om identitet. De stilte sitt omfattende arbeid til rådighet for Tor Obrestad da han skrev sin store Kielland-biografi i 1996. Også Obrestad lot seg overbevise om at "Aarreguttene" hadde rett i sin hypotese, en hypotese han også fikk bekreftet av professor og folkeminnegransker Per Hovda, som hadde hørt historien for mange år siden da han tjenestegjorde i Madlaleiren og hadde snakket med befalshavende Sven Nielsen, som tilhørte kretsen omkring "Det Stavangerske Klubselskab". Nielsen var tremening til "Sanna" Nielsen, familien Kiellands vertinne i sommerferier som ble tilbrakt ved militærleiren på Madla i årene fra 1879 til 1881. Alexander overtok for øvrig "Teglværket" noen måneder etter at Bernhard ble født på Orre høsten 1871. Siden kjøpte han eiendommen "Oddehagen" på Madla av Nikolai Oftedal, morfar til major Nielsen.

14. april 1999 var skuespilleren Espen Skjønberg på besøk i Stavanger i forbindelse med et arrangement knyttet til Kielland-jubileet. Han fortalte da at hans mor, Henny, som var født Eide og hadde vokst opp i det huset hvor Bernhard K. Aarre ble innlosjert i Stavanger i 1902, hadde vært forlovet med befalshavende Sven Nielsen før hun ble gift med Espens far. Henny Eide ble selvsagt orientert om identiteten til drengen fra Klepp som skulle bo i hennes barndomshjem, spise ved samme bord og arbeide i farens brusfabrikk, opplysninger hun siden meddelte sin forlovede på Madla, som altså brakte dem videre til Per Hovda.

Under en samtale høsten 1998 bekymret en av Lisas nære slektninger på Orre seg over hvordan det opplevdes for Lisa å ha en sønn på Tu, uten å kunne være til stede i hans oppvekst og delta i hans oppdragelse. Forholdet mellom Lisa og Alexander er således erkjent også på Orre.

Mange har likevel etterlyst flere av de indisiene som peker ut jusstudenten og hans barndomsvenninne fra Orre som foreldre til Bernhard K. Aarre.

Jeg har fått følge "avdekkingsoperasjonen" på nært hold, og har derfor forsøkt å sette de detaljerte opplysningene inn i en sammenheng, som forhåpentligvis gjør det mulig for interesserte lesere å finne fram.

I sine biografiske opptegnelser har Kielland notert at han ikke ønsket å etterlate seg ”Hemmeligheter, som kunde forvirre og forraade, hvad der ikke kommer andre ved”, noe det ikke er vanskelig å forstå.

Problemet vedrørende Alexanders forhold til Lisa vedkommer imidlertid andre, på jakt etter identitet, mennesker som vil vite der papirer, muntlige overleveringer og gjenstander bare antyder. Mennesker på leiting etter sitt eget opphav er drivkraften bak de seinere års gransking av Alexanders forhold til Lisa.

Det som fascinerer mest ved historien om Alexander Kiellands ”uægte” sønn, er det nitide og utspekulerte nettet som ble vevd for å dekke guttebarnets identitet, en vev med et svært så innfløkt mønster. Våre spørsmålstegn ved opplysninger vedrørende Bernhards liv som ikke stemte med virkeligheten, fortalte etter hvert hvor håpløst vanskelig det er å legge tette lokk over det ubehagelige og ubekvemme. Interessant var det på et seinere tidspunkt å konstatere at ”gamle-konsulen”s pikante eventyr i 1818 la en slags ”kiellandsk mal” for hvordan saker omkring ”uekte barn” kunne behandles på en mest mulig diskre måte.

Trolig var det Alexanders far, Jens Zetlitz Kielland, som ledet dekkoperasjonen omkring sønnens avkom med bondedatteren på Jæren, og han kunne nytte seg av erfaringer fra slike saker også i livet til farbroren, adjutant Jens Bull Kielland, og broren, kapteinløytnant Jacob på Ledaal.

Etter min vurdering må bevisstheten om den ”uægte sønnen” som levde i usle kår på Jæren, ha ligget som en verkebyll i sinnet til en forfatter som skrev under plakaten om ”at være i Sandhed”. Og jeg mener at Kielland søker å skrive ut sitt dilemma, i klemme mellom den fordekte svikeren og den kompromissløse sannhetssøkeren, i sin diktning.

Beskrivelser av ulykkelig kjærlighet og rikmannens seksuelle utnyttelse av fattigjenta dukker opp i de fleste av Kiellands romaner og fortellinger. Nå tyder alt på at han behandlet temaene også ut fra sitt eget liv og sine egne erfaringer og spenninger.

ALEXANDER OG ”LISA”

FAMILIEN KIELLAND PÅ ”AARRE”

Gabriel Schanche Kielland (1788–1821) – ”Kongen i Staden”, som Alexander Kiellands morfar, presten Alexander Lange, kaller ham – hadde mange interesser. Bl.a. hadde han byens mest omfangsrike bibliotek, og han var en meget belest og kulturelt interessert mann. Filosofene Voltaire, Rousseau og Montesquieu tilhørte de forfattere som var representert i hans boksamling. Kielland var ikke upåvirket av filosofenes tanker om å finne tilbake til naturen og det opprinnelige.

Gabriel Schanche Kielland fant sitt paradys ved Kongeveien langs den åpne Jær-kysten ved Orre. Fram mot 1807 klarte apoteker Christian Magnus Zetlitz som leder for et veibyggingssprosjekt å nå fram til Hå med den første landeveien sørover fra Stavanger som muliggjorde en karjolferd over Jæren. Denne landeveien ble for øvrig anlagt etter initiativ av ”Kongen på Ledaal” og ble delvis finansiert av ham. Kielland motiverte byggingen med at veien skulle åpne for større handelssamkvem mellom land og by, men foreløpig var han den eneste på strekningen Stavanger-Lyngdal som hadde kjøretøy på hjul, så bøndene fattet ikke helt poenget hans og fortsatte å kløvje sine varer på hesteryggen slik de alltid hadde gjort.

Gabriel Schanche Kiellands barn og barnebarn opprettholdt tradisjonen med å dra til Orre for å få mental og fysisk rekreasjon. ”Gamle-konsulen” investerte også penger i flere gårder på Jæren, bl.a. Søyland i Hå, som også lå ved Kongeveien. Han hjalp dessuten flere jærungdommer som søkte arbeid og framtid i byen, et eksempel som ble fulgt av hans arvinger.

Men ”Gamle-konsulen” hadde altså også økonomiske interesser på Jæren. I boka ”Jærsk lynne og humor” skriver Theodor Dahl:

fire, fem bøndene som hadde hatt med skuten å gjøre var ilag med Kielland ved sjøen.

Kielland hadde nedtegnet beretningen og skulde motta mennenes

”I gamle dager representerte agent Kielland i Stavanger engelske Lloyd – når det gik britiske for å skiber til på Jæren. Det var strandet et fartøi på Sør-Jæren. Og den høie herre, Kielland, forløpet riktig. Da kom der litt kom til åstedet opta rapport og motta bekreftelse på at alt var i orden. De bekreftelse på at alt var uro i flokken. Kielland spurte om der var noe i veien. Den eldste av karene steg frem og sa: - Ja dæ va dæ at då me kom ombord fant med ein stor sprokkjen hollandske ost.

– Ja – hvad da, sa Kielland.

– Jau det gikk sollest at me kom te å smaga på osten noge.

– Ja, det har mindre å si.

– Ja det kjeme nå an på dæ!

– Hvordan det da?

Mannen tagde et gran. Så sa han: – Jau, det gjekk nemmeligen sollest te at me kom te å smaga osten heilt op.”

”På noen finere måte kunde det vel ikke sies,” skriver Dahl. Nei, og helt sikkert hadde Kielland stor sans for jærbuens ærlighet og måte å uttrykke den på.

Av sin far, Jens Zetlitz Kielland, Gabriels barnebarn, lærte Alexander og hans bestekamerat og fetter, Andreas Sømme å fiske laks og aure i Jær-elvene; ja, etter hvert ble Alexander en rein mester i å fiske med flue.

Kielland-familien knyttet mange tette sosiale bånd i løpet av de hundre årene kontakten med Orre ble opprettholdt. Og Kielland-familiens representanter forstod å omgås allmuen på en måte som bygde bro mellom bønder og byborgere og skapte gjensidig respekt.

Maren Gabrielsdatter Rugland, som var gift med ”Lisa”s bror, Tore, beskriver f.eks. Alexander Kielland som ”ein magelause mann, ja, han va sjelden gjilde og greie på adle vis, ein av de sjeldne”. På sine gamle dager fortalte hun også at Kielland oppfordret kleppbuen til å snakke uforfalsket dialekt, og ordkunstneren moret seg med å etterape jærbuens ord og uttrykk, i all gemyttlighet. Kielland inviterte gjerne mannfolkene inn på øl og dram mens diskusjonen gikk høylytt om årets avlinger, fiskelykke og tarebrenning.

Kielland-familien bodde til leie vekselvis på ”Øvre” og ”Nere Aarre”, bruk 1 og 2, som lå omkring det gamle gårdstunet ved den gamle kirken på Orre, Øvre nærmest kirken og Nere nærmest veien, der Kielland- eller Berentsen-huset er tatt vel vare på fram til våre dager. (Dette huset var våningshus på bruk 1, der ”Lisa”s bror, Tore ”Nere”, bodde.)

I flere omganger leide Alexander seg husvære også hos Lisas søster Berta og hennes svoger Gabriel Sivertsen Vik, som bodde på bruk 9 på Orre. (På denne gården bodde også Bernhard K. Aarre fra 1892. Han insisterte alltid på at hans etternavn skulle skrives med to a-er – slik skikken var på de sjøvendte gårdene bruk 1 og 2.)

Religiøst sognet folket på gårdene i Klepp til haugianerne fra begynnelsen av 1800-tallet. Siden overtok Lars Oftedal som premissleverandør for trosoppfatningene på Jæren, og da bedehuset ”Saron” på Bryne ble reist i 1877–1878, finner vi folk fra Orre i byggekomiteen. Dette betyr at også på Klepp møtte Alexanders familie haugianske og oftedalske livsanskuelser på nært hold. (Også Lars Oftedal var nok preget av Hauges forkynnelse fordi faren, Sven Larsen Oftedal, Alexanders lærer på Kongsgård, hadde sitt religiøse utgangspunkt i haugianerforsamlingen.)

ALEXANDER KIELLAND PÅ ”AARRE”

På grunnlag av notater Kielland har etterlatt seg, kan vi med nokså stor nøyaktighet si når forfatteren befant seg på Orre etter at han nådde voksen alder.

- 1873 Fra Kiellands notater til selvbiografi: ”Fisketur med Far til Aarre i Mai: Jonas [fetteren] som han kjøpte Teglverket av] og Andreas [Sømme] i August og Fred Hansen i October.”
- 1) Etter at Kielland hadde vært på sin første utenlandsreise som gikk over Hamburg, Berlin, Dresden til Kitty i Karlsruhe ”og derfra med hende til Düsseldorf og hjem igjen over Hamburg”, deretter drog han til Orre 5. mai sammen med faren og Andreas.
- 1879 ”I Juli tog Carsten [Kielland – fetter, forfatter og bankmann] og jeg den natlige Fisketur til Aarre.
- 2) Dette året skriver Kielland: ”Af Fisketurer var As. [Andreas] og min Opdagelse af Ogne og vor store Tur i October over Egersund.” Sannsynligvis var Kielland innom Orre også ved disse anledningene.
Fra sykesengen ved Bergen sykehus, der Kielland skrev sine selvbiografiske notater i 1897, noterer han: ”I Fiskebogen mangler Aarene 1877–1883 incl. – det er sørgeligt.”
- 1886 3.mai til primo oktober hos Thore Rasmussen sammen med Beate og jentene.
Guttene bodde hos Lisa og Tore Tønnesson på nabobruket (2). Alexander satt hos Gabriel og Berta Aarre (bruk 9) og skrev på ”Sne”. (Huset til Berta og Gabriel ble siden flyttet til Gausel, der Hanne Thomsen nå eier det.)
- 1888 5. juli bodde Alexander hos Gabriel og Berta. 21–22. juli fikk han besøk av vennen og kunstmaleren Peder Severin Krøyer (ifølge brev fra Krøyer). 15. august fanget han seks svidder på Orre, sammen med Asbjørn fra Vig. 2. november var Alexander på Orre med vennen og fetteren Andreas Sømme. Dagen etter drog de til Reve. 3. november ”spadserede langs stranden paa Aarre, hvor folkene mærkverdigt nok havde været fulde allesammen dagen før; vi morede os som altid udmærket”.
- 1889 9–12. april var Alexander med Fred. Hansen hos Bertha på Orre. ”Den 16–19. mai havde Andreas og jeg en minneværdig Aarretur, hvor Carsten var med og Axel Sømand. [...] 25–29. Sept. var jeg alene paa Aarre.”
- 1890 9. april var jeg alene paa Aarre, 14–18 mai med A.S.; [Andreas Sømme]. Fra 5. juni til 10 oktober ”var hele familien paa Aarre hos Bertha.” [...] ”en deilig sommer med fisking
og Toure til Jonshoug om søndagene; mange gjæster. [...] 4de sept. reiste jeg med Gabriel [Sivertsen] Aarre over Njaa-heiene til Aalgaard og saa paa Sauene.
6. seilede Jonas [Christianus Bull Kielland – fetter] og jeg med ’Stavanger’ paa Aarre-vandet – frisk nordenvind, jeg husker det som i dag; vi var saa fornøiede som gutter.
Den 15. september reiste Beate med smaapigerne og Elevine til byen; jeg blev tilbage

- hos Bertha. Jonas var hos Thore Nedre, og vi havde det jilt sammen. Fr. Hansen. Andreas Sømme kom og fiskede; der blev regn og storm og jeg fik en masse fisk. Den 23. september staar der; sluttede bogen; - hvad mon det var for en? October: storm og opgang, svære ørreder – en mageløs tid for mig selv. Graagjæssene fløi, haggel og storm og et enormt hav. Stundom kom Fredrik og fiskede med og bragte god mad champagne. Den 10 oct. tog jeg afsted med alt og reiste til byen.”
- 1891 24. juli reiste Alexander til Orre med Gerd (Drewsen?)
1. august: ”En lystig dag hvor vi løb efter svidder i sanden.”
17. oktober. På tur til Orre med Anna Scheibel og Jonas Collin.
- 1892 7. juni: Til Orre på ”sygetur” med dr. Emil Lange (morbroren) og søster Emma (diakonisse). Retur til byen 22. juni.
1. juli: Med familien til Orre. Alexander og fetteren Jonas fisket med oter og spilte whist. Hushjelpen Lava var med; hun gikk siden inn i Frelsesarmeen.
1. september: Med studiekamerat og politimester Salicath til Hårr og Orre.
- 1893 ”23. juni: På Orre med Dumbletons. Det var det tørre, varme aar det ikke regnet paa 17-18 uger.
2. august: Flyttede vi til Aarre og boede for første gang hos Tore Øvre, [som da var gift med Lisa]. Vi var sammen med Jonas og Gabrielle [Kielland]”. Tor Obrestad skriver: ”Det var skygge over dette året, han var uvenner med Tore nedre fordi han hadde leid ut elva til Trygve Jonassen.”
7-11. oktober: ”På Haarr og Aarre.”
- 1894 19. januar: På Orre med Andreas.
1.-5. mai var Alexander igjen på Orre.
- 1898 6.-20. august ”var jeg alene en deilig tur paa Aarre hvor jeg var i bryllup paa Aase. Datteren til Johanna Nerland ble gift”.
- 1899 13.-15. mai: ”Andreas og jeg paa Aarre. Jeg tror det blev sidste gang vi var alene for os selv.”
Juli 1899: ”De sidste dager av juli reiste jeg en vellykket tur til Aarre m/Baby Krag og Else (døtrene)”.
26. august ”var frk. Gran, Else og jeg en minneverdig tur til Aarre”.
27. september: ”Carsten (fetteren) kom paa besøg. Vi reiste til Nerland og Aarre med Fredrik (Hansen) og Andreas og moret os som altid. Jeg sovnet i fattigkommissionen og var saa medtatt at jeg blev i sengen nogen dager.”
- 1900 Påsken: ”Var jeg med Else og Gurine paa Jæren.”
9. september: ”Var jeg paa høsttur med Andreas og Fredrik paa Aarre.”
- 1901 13.-17. august var Jensen og Tycho (broren) med til Haarr og Aarre.
- 1902 29. mars: ”Jærtur”
4.-7. september var Alexander på «Aarre».

1904 8. august: På besøk hos Sina på Orre. (Siste besøk.)

KIELLAND OG JÆRENS LANDSKAP

Kielland bar alltid med seg Jærens natur og landskap. Samme hvor han var i verden, kunne han kalle fram detaljerte bilder av mennesker og miljøer fra Klepp og ”Aarre”. I 1901 forfattet han således, fra Magistratens kontor i Olafskleven 2 i Stavanger, et brev stilt til maleren Emil Abrahamsen (1875–1963) der det bl.a. heter:

”Jeg opmuntrer alle Mennesker til at kjøbe Malerier og det er aldri for tidligt at begynde. Altsaa skulde jeg fra Frøken Else [som da var 19 år] spørge om De vil male hende et lidet Billede til 50 Kroner uden ramme at afbetale med 10 Kroner pr. Maaned.

Elven ved Broen [på Orre] med det gamle Hus – Thore Rasmussen – er hende kjærest. Det nye Hus paa Marken nedenfor taales ikke, men for Exempel en Udsigt mod vest lidt nord fra Øvre Thores nordvestre Hjørne – som de vil se af vedlagte Fugleperspektiv – kun vilde jeg foreslaa mere Bro og mindre Løe, idetheletaget maa De ikke lade min Skidse faa altfor mye Indflydelse paa deres Billede.

Lad mig høre om De tror De kan faa noget istand til min Datter, det vil glæde hende at have en Bestilling ivente, og de kan vide i den Alder haster det altid.

Jeg haaber De ser innom, naar De er i Byen. Vi spiser Klokken 3.

Deres Ærbødige Alexander Lange Kielland.”

OM KIELLAND PÅ ”AARRE”: THEODOR DAHL OG LAURITZ HORPESTAD I 1938

I 1938 var journalist og forfatter Theodor Dahl på Jær-tur. I forbindelse med denne turen intervjuet han Alexander Kiellands og Lars Oftedals rorskar, Lauritz Larson Horpestad (1867–1949).

Intervjuet er gjengitt i ”Stavangeren” 12. februar 1938 under overskriften ”En gammel jærbu drøser om Alexander L. Kielland”. Lauritz Horpestads replikker er skrevet på jærdialekt – slik bare Theodor Dahl evnet å gjengi den.

Horpestad fortalte bl.a. at Alexander likte ”vibo”, og at han alltid brukte fornavn på storfolk. ”Og så va han galen på adle så va stormannsgalne. Kielland torte inkje dei.”

Jeg overlater her ordet til de to. Først forteller Horpestad:
”Eg rodde Alexander øve Horpestadvatne te Ljoshaug. Derifrå masserte han te han Tore Orre der han heldt seg. Han jekk i fiskadrakt av fløiel. Stod alltid og fiska blega i åno ned mæ sjøen. Han hadde ei korg han stakk auren i.

Han drøste helste om fogleane og om naturen og om dei gamle på Orre. Ein gong fant han ei kridpiba itte en helle a'en gammadle så va klare. Den kridpibå gjøymde han. Nå han kom te Orre ligte han inkje store frå by'n. Han måtte få pust ud. Han vilde helste vera ådleina. Han Alexander hadde ei syster på Vig, hu hette Kitty. Hu va i stolpabuo sjå 'na Maria [Maria Karlsdatter Kleppe Vig, 1838–1938, mor til Berta Andreasdatter, som ble gift med kunstmaler August Jacobsen]. Og så hadde Alexander ein bror i Haugesund så va prest. Han va av skarpe folk, Alexander.

Nå Alexander kom te Horpest va han imødekoman'e. Og spurte itte kolst dæ stod te på garen mæ dæ eina og andra. Han konne endå sjå på spaene og halda i nævane store trianga greibe.

Dæ måtte gje go'e abetitt te stå i mittingjo, sa han. For dæ va hare tag å måga lorten om våren.

Han va bondskele mann Kielland og godt i humør. Han fleggde itte om adle ting. Han sko sjå orve me trampa og slo lyng med. Han sko veda om syrekago og råmelkjo me straug 'na mæ for å få na blanke."

"Bød du Kielland på mad?" spør Dahl. "Nei, men hvis han vilde hatt konne han fingje. Han kjørte når han kom her ud, han og Fredrik Hansen med landauer og to Svela-hesta."

"Hvordan likte folk i almindelighet Kielland?"

"Han va bondskele og han va skøien – va det noge te læ av, lo han. Men han lo aldre åd noge stygt. Me hadde forferdele respekt for han. Dæ va kar du konne ha respekt for au.

Kono mi [Berta Gurina Ommundsdatter fra Stokkeland i Oгна] tente ein plass Kielland tog inn. Der bredde beggje jentene på han kver sin kveld, han likte godt å få klæno jabna øve på seg. Han va tjokke. Dæ betalte han godt for."

"Hadde Kielland god råd?"

"Kolst råno va veid eg inkje, men han hadde godt hjartelag og så hadde han visst store løn."

"Snakket folk om diktningen hans?"

"Den tio va dæ 'kje noge snakk om diktningjo. Dæ va iallfall inkje mөгje. Dei hadde respekt for han ligavel. Kolst dæ va.

Men han skreiv alltid ein tur om dagjen, han Alexander då han budde på Orre. Ja, han va ein jille mann og likte te fiska. Og laksen beid på án au. Han likte lide te eda aure. Men laks! Han va grove med den! Han va et madmennesk, Kielland.

Men han døde for tiligt i Bergen. Dæ va synd. Han sko gjée der sør å fisk ennå. Dæ va så jilt nå me såg án."

Til slutt skriver Dahl at når Kielland kom med sine fine og gromme hester, hendte det at folk kom fartende med jernstaur for å flytte le-steinen så hestene og vognen og Kielland kunne komme gjennom.

Theodor Dahl omtaler også Alexander Kielland og Lauritz Horpestad i sin bok "Jæren i syn og minne". Der heter det:

”Av og til gikk han [ALK] alene inn i Orre-kirken. Den gamle steinkirken er bygd av Hellig Olav, sier sagnet. Interiøret er lite og intimt. Den navngjetne jærskke kirkebyggeren, Tollak Gudmestad, laget koret i 1864.

Stemningsfullt er det her inne og tidene har merket sin gang. Disiplen Johannes som holder til på prekestolsiden mot vinduet, er så solbrent at han har fått skade av det. Det er flere hundre års havsol han har utholdt, Johannes. Her satt Kielland lange stunder og lydde til det stillheten sa. I den lå lange tiders liv og tagde. I slike gamle kirker blir stillheten som en ånd som fornemmes. Noe levende som bare fantasien kan nå inn til. Men utenfor lød det fra hav-orglet som spilte sin mektige verdens-salme.

Han fisket laks og han rodde på Orre-vatne. Laurits Horpestad hadde rodd ham.

’Han fiska bære han helle presten Lars Oftedal, ja, han beid på han au,’ sa Lauritz. ’Han va ’kje tåbele te fiska han Alexander! Og han likte dæ fælanne godt. Især når han beid. Eg hæ vore mæ’an nå han he halt dei opp.

Den tio var der ’kje nogen som snakke noge større om diktaren. Dei visste visst helste lide om dæ folk då. Dæ va den gromme ma’en dei såg på. Og så va han gosslege og fjågelege au. Ein beinfram mann. Og så gjekk han så løye og onnale kledde. Men han tog seg ud mæ det. Han va så majæstætiske og førlege, der va kropp på den karen!

Han ligte en støyd òg, Kielland. Dæ veid dei om sjå han Tore, der han budde. Men eg såg han allre på støvlane.

Der va møgje løye og smågarpe mæ’an. Me passte i hoba flerne gongje. Han totte visst eg va løyen og morosame. Han likte saure folk.

Men du kan tru han kom gromt kjøranne. Dæ va som en follskuanes konge.”

Billedtekst til ”Kiellandhuset” på Orre: En søndag stod Alexander Kielland i døråpningen til dette huset på Orre og ventet på søsteren Kitty, som var ventet fra Stolpebua på Vik for å spise middag på Orre. Snart snudde Alexander seg og ropte inn i kjøkkenet: ”Nå kommer hun, for nå skeiner kyrne til Tore [Rasmussen]!” Kitty gikk alltid kledd i omfangsrrike gevanter, og broren moret seg kongelig over kyrnes reaksjon på den sjeldne gestalten som kom seilende i all sin velde langs bygdeveien fra Vik.

Kitty bodde hos Berta Maria Gunnarsdatter Sveinsvoll når hun hadde tilhold i Stolpebua på Vik. Berta levde fra 1828 til 1923 og var enke etter Asbjørn Asbjørnson Vik (1820–1857). Asbjørn og Berta hadde bl.a. datteren Elen Bergitte (1851–1891), som var gift med Jon Sveinson Erga (1848–1929). Jon var fetter til Berta Elisabet Rasmusdatter Aarre – Alexander Kiellands spesielle venninne på Orre. Når Kitty malte på Erga, bodde hun hos Jon (kalt ”Jo”) og Elen Bergitte. Theodor Dahl forteller om et bryllup på Erga der også Alexander Kielland var til stede: ”Det var et riktig morsomt bryllup med fårikål, annanasbrus, dram og øl. Alexander tok mektig til seg av alt. Men den annanassen orket han ikke. Han måtte spy. At jeg kunne være så nauden å tro at fårikål gikk sammen med annanasbrus, sa han og var oppkastblek i ansiktet. Men så frisket han seg på noen drammer, og så fordrev han annanassen.” skriver Dahl.

Tekst til foto av værhanen på Orre:

Værhanen med ”T(ore) R(asmussen) Aa(rre)” var en gave fra Alexander til hans gode venn på Orre. Forfatteren hadde fått en smed på Jylland til å smi den for seg etter selv å ha tegnet et utkast der Tore var i arbeid med høstpløyingen – utstyrt med skjegg og sydvest.

Da smeden var ferdig med sitt verk, mottok Kielland et praktverk av en vindfløy der to digre, danske hester var forspent Tores plog. Men Kielland våget ikke forære vennen på Jæren en vindfløy med hester så store som elefanter. Han fikk derfor sin venn, forfatteren J.P. Jacobsen,

til å samarbeide om et nytt utkast, der kun én hest var forspent plogen, og der Tore var utstyrt med en lue på hodet.

Denne gang var Kielland fornøyd med smedens verk, og vindfløyen ble sendt til Orre der Tore plasserte den på løemønet.

Ifølge en avisartikkel fra Stavanger Aftenblad datert 5. mai 1964 og signert ”Ørnulf” (Sverre Hodne) rustet den originale vindfløyen bort. Den vindfløyen som nå oppbevares i Kielland-Berentsen-huset på Orre, må derfor være en kopi.

Billedtekst til foto av kirken på Orre:

Sina Aarre Skadsems (datter av ”Lisa”) sønn Monrad Skadsem på Braut forteller at han omkring 1960 var i den gamle kirken på Orre i forbindelse med at Gustav Rosland fjernet en platting på venstre side av kirkeskipet, der den gamle ovnen hadde stått. Under plattingen oppdaget Monrad flere eldre eiketreskister. Lokket på den ene kisten var løst og ble fjernet. Et flere hundre år gammelt lik av en mannsperson kom til syne – godt bevart, forteller Monrad (8.8.2000). (Monrad døde 5.8.2001.)

Han forteller også at altertavlen i kirken er en gave fra familien Kielland og derfor utstyrt med familien Kiellands våpenskjold.

Tekst til foto av Orre kirke:

Orre gamle kirke er bygd i gotisk stil ca. 1250 (under Håkon IV Håkonsson, 1204–1263), men den gamle døpefonten i romansk stil tyder på at det har stått en romansk kirke på Orre før den nåværende ble bygd.

Taket var i gamle dager tekt med treflis overstrøket med et lag tjære.

Trolig kom steinhoggere fra England for å bygge kirken. Kirken var for øvrig et godt sjømerke ved de flate jærstrendene gjennom århundrene.

Fra 1400 fram til 1700 ble folk gravlagt inne i kirken.

Tårn ble bygd i 1649, og i 1656 var Jørgen snekker ferdig med prekestolen, som ble malt av Gottfried Hendtzschel.

Kirken var i privat eie på 1700-tallet og fram til 1857.

BERTA ELISABET ”LISA” AARRE

Berta Elisabet Aarre ble født 17. januar 1847 som femte og yngste barn til Rasmus Toreson Aarre (1806–1876) og Berta Elisabet Jonsdatter Erga (1817–1881) fra bruk 1 på Orre.

I Lisas barndomshjem hadde familien Kielland leid husvære i generasjoner. Sannsynligvis var det hos Lisas oldemor, Berta Henriksdatter, født på Vik i 1746 og død på Orre i 1821, at

Gabriel Schanche Kielland tok inn når han ferierte på Jæren, og dermed ble det knyttet forbindelser mellom disse to gårdene og familien på Ledaal i hundre år framover. Berta var først gift med Rasmus Olsen Aarre, men som enke ble hun gift med Lars Toreson fra Horpestad, og det var trolig hos dette ekteparet som var barnløst, at gamle-konsulen bodde.

Siden overtok Berta og Rasmus' datter Johanna og hennes mann Tore Olsen Rosland bruk 1 på Orre. Deres sønn var Rasmus Toreson, som igjen ble far til "Lisa" i 1847.

I sin Kielland-biografi forteller Tor Obrestad at Alexanders foreldre hadde bodd til leie hos Lisas foreldre, og at Alexander og den to år eldre jenta derfor kjente hverandre meget godt fra de var små. Han forteller også at de to barna en gang sikret seg votivskipet i kirken på Orre og sjøsatte det i "aano", der det navigerte seg til havs ved hjelp av elvestrømmen! Som et lyst minne erindrer Alexander i et brev hvordan Lisas mor administrerte potten for de to barna før leggetid.

I juleferien 1870/71 har sannsynligvis jusstudent Alexander listet seg opp en trapp som ikke "maatte knirke" på vei til et "rent og ærbart" forhold i Lisas sengekammer, slik han selv uttrykker det i et brev til fru Drewsen i Danmark. Bevarte brev forteller i alle fall at Alexander Kielland var hjemme i Stavanger i juleferien i 1870, og i andre brev antyder Alexander sin livslange kjærlighet til Lisa (se kapitlet om Lisa og Alexander).

For en sjuendegenerasjonspatrisier, som tilhørte byens fremste familie, ville et forlovelsesbrudd med datter til skipsreder, grosserer og haugianerleder Peder Ramsland ha representert en skandale av atskillig større dimensjoner for en Kielland enn å få et "uægte" barn med en bondejente på Orre.

Det som er spesielt med historien om deres sønn Bernhard, er at også moren dekkes i kirkeboka og andre offentlige papirer, noe som indikerer at Alexander og hans familie var opptatt av å skjermes også sine venner, haugianerne på Orre, fra skandalen.

En kan undres over hvordan det var mulig for Lisa å skjule sin svangre tilstand for kvasse naboøyne. Men det fins faktisk en rekke eksempler på at en graviditet kan skjules ved hjelp av høye kjoleliv og gjennom mye innendørs arbeid! Dessuten kan det tenkes at naboene visste, men viste lojalitet mot naboenta som var havnet i ulykken, men en slik solidaritet varer ikke i generasjoner, og mange hadde noe å fortelle da lokalhistorikere begynte å ane sannheten om Bernhards opphav for 50-60 år siden.

Mye tyder på at det var Lisas og Alexanders fedre som sammen med Gabriel Sivertsen Vik Aarre styrte dekkoperasjonen omkring det uønskede barnet da Lisas graviditet måtte erkjennes våren 1871 – på et tidspunkt da Alexander var tilbake i Kristiania for å fullføre sitt jusstudium. Ingen trenger å tvile på at den følsomme ungdommen hadde det vondt både på egne og Lisas vegne, og at han nok angret sine kåte sprell i juleferien. For hva i all verden skulle han si til Beate?

Karakteren hans til eksamen før jul ble en stor skuffelse for Alexander. Tanken på Lisa og hennes forestående nedkomst på Orre kan selvsagt ha virket distraherende på konsentrasjonen under eksamenslesningen.

Lisa ventet like til 26. mars 1885, da hun var 38 år gammel, med å gifte seg. Brudgommen var den 45 år gamle "odelsgutten" på nabobruket, Tore Tønnesson. Tores yngste bror, Tønnes,

var en av fadderne til Bernhard, så Tore var nok godt orientert om den gutten Lisa hadde med Alexander Kielland.

Berta Elisabet ble boende hjemme på bruk 1 på Orre etter foreldrenes død. (Faren Rasmus døde i 1876 og moren, Berta Elisabet, i 1881.) "Lisa" bodde hos broren og odelsgutten Tore «Nere» Rasmusson etter at foreldrene gikk bort, men da han giftet seg 27. februar 1885 med Maren Gabrielsdatter Rugland, synes Lisa å ha fått det travelt med å komme seg bort fra bruk 1, for en måned seinere, 26. mars 1885, stod hun brud med arvingen på nabobruket, Tore Tønnesson Aarre. Mens svogerne Lars Ellingson Horpestad (1826–1905) og Rasmus Torgersen Horpestad (1837–1890) stilte som forlovere i Tore Rasmussons bryllup, var Gabriel Sivertson Vik Aarre (gift med Lisas søster) og Enok Ellingson Horpestad Nærland forlovere i bryllupet til Lisa og Tore "Øvre". Hopehavet mellom Orre og Horpestad synes å ha vært tett!

Alexander ble svært oppbrakt da han mottok underretningen om at Lisa på "Aarre" hadde giftet seg, noe som førte til at det følelsesmessige forholdet mellom forfatteren og hennes husbond ble noe anstrengt etter 1885. Kielland hadde nemlig hatt et fint forhold også til Tore "Øvre" på bruk 2 før Tore giftet seg med Lisa. I et brev til barna skriver Alexander bl.a. at avlingen er kommet vel i hus hos "vor Tore", og da mener han Tore "Nere" på bruk 1 på Orre, Lisas bror! Hvordan det stod til med avlingen på bruk 2, syntes ikke å være av samme interesse.

Uforløste spenninger må ha preget stemningen på Orre da Alexander og Beate fikk losjere hos Lisas bror på bruk 1 i 1886, året etter at det noe tilårskomne paret på bruk 2 hadde giftet seg. Ja, Beate og Alexanders to gutter, Jens Zetlitz og Alexander, bodde faktisk hos Lisa og Tore på "Øvre"-gården under det fem måneder lange oppholdet på Orre i 1886.

Bernhard Aarre hadde et sølv-hodevannshus som han hadde fått av "moren", et klenodium som fortsatt er i behold hos hans etterkommere i Stavanger. Disse etterkommerne er lite i tvil om at denne «moren» er hans biologiske mor, en antakelse som bestyrkes av konservator Jan Hendrich Lexow som fastslår at begeret med stor sannsynlighet har tilhørt Kielland-familien (vurdert ut fra ornamentikk og symbolbruk). Alexander ville aldri ha gitt en slik gave til Bernhards fostermor, Justina Olsdatter Orre, som han ikke hadde noen befatning med grunnet hennes tidlige død, og som derfor ikke kan ha vært "moren" Bernhard fortalte sine barn om.

Når Bernhard fortalte sine barn at moren døde av kjærlighetssorg, må også dette være myntet på Lisa, for Justina døde da Bernhard var bare to år gammel, og han hadde ingen minner om denne "moren". Nei, "moren" var nok Lisa, hvis fotografi fulgte ham trofast gjennom alle årene i Stavanger.

Lisa døde på Orre 17. september 1903, året etter at Bernhard flyttet til Stavanger for å ta permanent opphold der, og året etter at Alexander flyttet til Molde. Så kanskje er det noe i Bernhards påstand om at det var savn som framskyndet Lisas død?

Klepp-kirkebokas rubrikk for dødsårsak står demonstrativt tom ved Lisas død i september 1903. Kirkeboka svarer positivt på spørsmålet: "Har Læge været tilkaldt under Afdødes sidste sykdom?"

Hvorfor legen har latt være å oppgi dødsårsak for Lisa, åpner for flere spørsmål, siden han har oppgitt f.eks. "hjærtokrampe" eller "tæring" som årsak til døden for andre avdøde på samme

side i kirkeboken. Hvorfor lar legen være å notere noe i denne rubrikken ved Lisas navn når han kunne kamuflert tomrommet ved å skrive ”hjærttestans” eller en annen generell benevnelse som dødsårsak? Tomrommet legger igjen en usikkerhet omkring Lisas utgang av livet, og en undres over om det var dette Bernhard søkte å kamuflere når han fortalte sine barn at moren døde av kjærlighetssorg, uten å oppgi annen dødsårsak? Er det Lisas utgang av livet Alexander hentyder til når han med sår undertone beskriver henne som ”flad og forsømt”?

I skifteforvalterens protokoll for ”Jæderen” står det at da ”Gaardmandskone” Lisa Rasmusdatter Aarre døde 56 år gammel 17. september 1903, etterlot hun seg ”Enkemand og 1 Datter”. Ingen Bernhard er, naturlig nok, kommet med i dette skiftet, siden han konsekvent ble utelatt i alle papirer med tilknytning til Lisa.

Å reise til Orre etter Lisas bortgang må ha fortonet seg som et håpløst foretak for Alexander, som i et brev til Andreas Sømme datert Molde, 22. juni 1904 uttrykker seg slik:

”Se nu Thore [Lisas mann] – den arme Troubadour! mit Hjærte vender sig, naar jeg tænker paa Aarre! – det er ligesom hele vor Ungdom og vore lykkeligste dage – alt hvad jeg kan mindes af Solskin og ubeskrivelig Sorgløshed – alt blir overskygget og ødelagt for os, naar jeg nu tænker paa, hvad der er tilbage af altsammen! Jeg tror aldrig, vi To tør komme der mere; hver Sky paa Himmelen, hvert Straa i Sanden, hver Bølge, som ruller, hver Fugl, som skriger – det vil skrike mod os altsammen – sønderrivende og saart, – og vi har dog intet ondt gjort, vi er de samme, og selve det trofaste Landskab er det samme, hvorfor er det da alt saa forfærdeligt? Hvorfor skal Livet ende saa ondt?”

Det går utallige tråder mellom familien Kielland i Stavanger og ”Lisa”s på ”Aarre”. I denne sammenhengen tar vi også med at Lauritz Larson Horpestad (1867–1949), som Alexander som borgermester og amtmann nyttet som sin rorskar når han besøkte Orre, var tremenning til ”Lisa”. Lauritz beskrev Kielland som en ”godslige og fjåge mann”. Han var med på avdukingen av minnebautaen over Alexander Kielland ved Orre gamle kirke 6. juni 1924. Lauritz Horpestad ble for øvrig nyttet som rorskar også av Lars Oftedal når han koblet av med fiske i Jær-elvene.

Theodor Dahl omtaler Alexander Kielland og Lauritz Horpestad slik i sin bok ”Jæren i syn og minne”. Der heter det:

Alltid sto Kiellands lengt til Orre, til Jæren. Han byttet så gjerne Rosernes by med synene der. Han talte om Orre på Haukelands sykehus, han vilde dertil. Men det var på dødsvognen han fikk kjøre. Ikke Jærvegene i landauer til Orre.

Et av de siste brevene han sendte hened, kanskje det siste, var til jærbuen preparant Lars Tjøtta som var på Stavanger museum. Han skrev om Orre. Han lengtet.

Minnet hans lever på Orre. I ståvene i Thorehuset og overalt. Der er bilder av ham. Der står sofaen han satt i, eller lå på, når han hadde ett middag. Og Sina som stelte ham som unggjente, går der som da stille, og fin. Men grånet. Hun syner Kielland-minner til fremmede som kommer, hun tar fram det svære grønne glasset han drakk vin i. Og hun forteller.

Det er herskkelig og stil i Orre-huset, gamle vakre møbler. Det er som et lite Ledaal – i Kiellandsk ånd.

Kapitlet om Kielland er det siste i boka til Dahl. Det avsluttes slik: ”Jæren er hav-synenes land. Og i de synene går Kiellandskikkelsen. Han kan aldri dø. Fordi visjonen stiger med navnet hans – og gjør ham levende.”

Den som kjenner omstendighetene omkring Kiellands barn med Lisa Aarre kan en undres over at det er litteraturforskerne som har størst vansker med å akseptere det nære forholdet

som eksisterte mellom Lisa og Alexander mens Lisas og Alexanders etterkommere, i alle fall utad, synes å ha et avslappet forhold til det forholdet, slik at Lisas etterkommer på Orre våren 1999 kan møtes til kaffekos med Bernhards etterkommer fra Stavanger, på et kjøkken på Orre.

Lokalhistorikere har i mer enn 50 år trodd at Alexander + Lisa = sant. Nå er dette bekreftet også av dem som visste.

ALEXANDER OG LISA "OM AT VÆRE I SANDHED"

På bakgrunn av det vi i dag vet om de varme følelsene Alexander og Lisa nærte for hverandre gjennom hele livet, fascinerer det, på nytt, å lese hvordan forfatteren turnerer tema som lengsel, kjærlighet og erotikk – både i bøkene og i brevene han skrev. Kunstneren går ikke på akkord med følelseslivet – og den dybden han lodder de nevnte emnene med, har selvsagt sammenheng med at han skrev ut fra dyrekjøpt egen erfaring. Agnar Mykle uttrykker dette forholdet slik: "Ta det med ro, min Keiser, - all kunst er selvbiografi" (i "Brevet til Keiseren"). August Strindberg skriver at den diktende fantasiens oppgave består i å døyve skyldfølelsen og skjule liket av den elskede.

Når en med dette for øye ser nærmere på Kiellands forfatterskap, blir en slått av hvor gjerne han tar opp temaet med lavstatusjenta som svikes i kjærlighet av en mann på høyere trinn av samfunnsstigen. Som andre store forfattere søkte også Alexander Kielland å bearbeide sitt eget liv og sin egen livsskjebne gjennom å nedfelle sine opplevelser i litteratur, også opplevelser knyttet til erotikk og kjærlighet.

Eksempler på dette er skildringen av Marianne i "Garman & Worse", der arbeiderjenta fra "Westend" blir seksuelt utnyttet av "Unge-konsulen", Morten Garman. I novellen "Karen" er også det samme motivet behandlet i et mesterstykke i antydningens kunst.

I julefortellingen "Else" behandles motivet på krassere vis gjennom framstillingen av den fornemme konsul With, teglverkseieren og "formannen for faldne Kvinder i St. Petri Menighed", som lokker jomfru Else med til sine private gemakker for å deflorere henne. Standsforskjellen gjør at konsulen kan "plukke" jomfruen som en moden frukt etter at hun kommer mentalt beruset fra sitt møte med arbeideren Svend, og defloreringen må vel nærmest betraktes som en voldtekt.

Otto With representerer Kiellands samfunnsklasse, og ifølge Kielland er forfatteren selv å finne i fortellingen. I et brev til broren Jacob skriver Alexander: "Naar jeg da skriver om Else, og du siger, at Forfatteren ikke er i Bogen, du savner den livskraftige Løsning, som Haabet giver, – Kjære – Forfatteren er i Bogen – han er nærmest at finde i Konsul With; hele det Samfundslag, hvortil Forfatteren hører, er der med alle sine Løgne, sit Hykleri og sin patenterede Haardhjertethed."

Som jomfru Else ble også jomfru Lisa forlatt av elskerens og overlatt til sin egen skjebne.

Fra Alexander var liten, likte han å leke seg med ord og ordsammenstillinger. Få av hans oppdiktede personer fikk navn på måfå. Hvor fant han f.eks. Else-navnet? Siden forfatteren innrømmer at han selv er å finne i konsul With, er det nærliggende å tro at det er Berta Elisabets skjebne han har flettet sammen med Elses. Berta Elisabet ble kalt Elisabet og Elisa, men helst bare Lisa. Kan en komme nærmere Else uten å røpe hvem som er gjemt i egennavnet?

Julefortellingen "Else" var under forberedelse allerede mens Kielland avsluttet sin teglverksmesterperiode på Madla, men boka ble skrevet ferdig under det påfølgende København-oppholdet og gitt ut i den danske hovedstaden i november 1881, omtrent samtidig med at Beate ble gravid med ekteparet Kiellands fjerde og yngste barn. De tre første barna var oppkalt henholdsvis etter farfar, Jens Zetlitz Kielland, og etter sine foreldre, Alexander og Beate ("Bodden" og "Baby"). En av bestemødrene ventet naturlig på oppkalling, men i stedet for Christiane eller Pernille ble den nyfødte Kielland-jenta, født i København 5. juli 1882, kalt Else!

Utad og overfor familien fortonet det seg nok som om forfatteren ønsket at minstejenta skulle bære navnet til hovedpersonen i hans siste diktverk, men antydningens og kamouflasjens mester klarte på finurlig vis å ære sin kjære på "Aarre" gjennom denne navngivingen!

Også når det gjelder beskrivelse av topografi, legger Kielland seg så nær opp til lokaliteter i og ved Stavanger at det gir assosiasjoner til bestemte steder. Vi får bl.a. høre at madam Speckbom kjører i en gigg fra byen og utover til "Konsul Withs Teglværk, hvor Formandens Kone var en av Madamens Patienter". Teglverkets vannhjul, leirbanen, leirmøllene og mursteinen, som "stod opstillet som salmebøger i Hyllen", er en nøyaktig skildring av Kiellands teglverk på Madla. Else og kjæresten, Svend, går langs sjøen (Hafrsfjorden) mens madam Speckbom "tog Byveien fat", skriver Kielland. Til dette skriver, Sigurd Refheim, bygdebokforfatter i Madla, i Stavanger Aftenblad 12.03.1977:

"Vegen langs Hafrsfjord frå verket til han svingar opp langs det som ein gong var Smith'ane sin hage eller park, og kjem inn på byvegen, ligg der ennå som den gong. Nå skal han verta nybygd som spaserveg og få namn.

Endå på den tida (1881) må det ha vore så mykje att i hagen av blomane frå Smith-tida at Svend, før dei tok fatt på byvegen, 'gjenvandt hele hendes (Elses) Gunst ved at klyve over Gjerdet i Klokkerens Have og stjele en Rose til henne av en Busk, som ikke kunde sees fra Huset.'

'Klokkerens Have' – eit namn måtte hagen ha i forteljinga."

Konsul With fikk et etternavn som antyder et polert og rent eksteriør, men i "Else" avsløres fasaden som uekte og hyklerisk. Hvitfargen dekker mørkere lag og tåler ikke sannhetens lys. Forføreren ber seg "af visse Aarsager fritaget for at fortsætte som Formand i Foreningen for faldne Kvinder", en stilling forfatteren for øvrig lar Abraham Knorr Løvdahls far, professor og øyenlege Løvdahl, overta.

Romanens Else led av en øyesykdom, og den ble ikke kurert av øyenlegen, men av Elses fostermor, kvakksalversken madam Speckbom. Else hadde ikke midler til å oppsøke en øyenlege, for hun var "datter av en av byens fineste herrer, hvis navn ikke kunne stå i kirkeboken på den måte", skriver Kielland. På denne tiden gikk den ti år gamle Bernhard omkring som tjenestegutt på Tu fordi faren, "en av byens fineste herrer", ikke kunne tillate sitt navn oppført i kirkebokas rubrikk for "fader".

Konsul With het Otto til fornavn. Navnet er identisk med mellomnavnet til Kiellands morbror Berent Otto Lange (som bodde til leie i Olafskleven 4), som var blitt bæret med å bli oppkalt også gjennom Alexanders førstefødte, Bernhard. Slik trekker trolig forfatteren forbindelseslinjen til sønnen med Lisa, og slik sjonglerer han i rommet mellom virkeligheten og den fiktive verden.

I tilbakeskuende perspektiv fortonet Madla-årene seg som lykkelige for Alexander Kielland. Men brevene hans avdekker at han opplevde mye uro og utilfredshet mens han var der på leit etter voksenidentitet og sitt livs mening og bestemmelse. Paret med hans kunstneriske begavelse var det denne uroen og utilfredsheten som skapte dikteren.

I romanen "Ventetid" skriver Göran Tunström: "det kompliserte er en av kunstens oppgaver", og at "kunsten kaller våre fornemmelser tilbake til livet og tvinger oss i dialog med dem igjen".

Da Kielland ble spurt om hvordan han gikk fram når han diktet, svarte han det var som om personene kom til ham og ba om å få liv. Vi kan vel føye til at disse personene ikke bare kom til ham, men like ofte var en del av ham og hans framkalte fornemmelser fra hans livs opplevelser, erindringer, slektshistorier, fantasier, ønsker og drømmer, som han på rensende, selvterapeutisk vis balte med og ga en stringent og kunstnerisk form i sine litterære verk.

Hvordan opplevde den unge teglverkseieren sin livssituasjonen der han satt i "Forberedelsen" (Øvre Strandgate 8) sammen med sin unge frue, i bevisstheten om at på Tu i Klepp sprang hans vesle sønn med Lisa omkring, borte fra både mor og far, til ære for familien Kiellands konvensjoner? Alexander må ha følt seg ydmyket ved at faren grep inn og tok ansvar for dekkoperasjonen. Studenten i hovedstaden satt igjen med skammen etter å ha såret følelser både i by og på land.

I denne situasjonen var det han returnerte til hjembyen for å forberede bryllup med grossererdatteren i Stavanger, mens faren sikret ham et økonomisk fundament gjennom kjøpet av industriforetaket på Madla.

Mens Alexander bestyrer et av amtets pionerindustriforetak, får han i oppdrag å ordne farfarens og oldefarens bibliotek på Ledaal, der han blant mye annet kommer over bøker av den danske filosofen Søren Kierkegaard, hvis postulat "om at være i Sandhed" slår ned i forretningsmannen, i likhet med valgspråket til den sveitsiske filosofen Jean-Jacques Rousseau: "Vitam impendere vero" (ofre livet for sannheten), for også Rousseaus bok "Juvenal" fantes i oldefarens bibliotek.

Hvordan skal han kunne være i sannhet som risikerer å rive grunnen under flere familier om han forfekter sannheten åpent? Samtidig søker han å komme i balanse med sine nyervervede idealer. Hele livet hans er jo fordekt, familiemedlemmer lever videre på løgn og usannheter, og han selv må være med på karusellen. Han har ikke fått føle det han føler, tenke det sinnet hans er opptatt av, eller si det han mener, i oppriktighet.

Hvordan kan han komme det fordekte til livs og gi oppgjøret et akseptabelt uttrykk? Kan han bruke det skrevne ord uten å såre de nærmestes følelser? Romanen, novellen, fortellingen og skuespillet inviterer jo til å antyde, fabulere, parodierte, karikere, avdekke, synliggjøre, dikte,

med sannheten som grunnvoll. Sannheten kan pakkes inn i noe som synes å være illusjoner og fantasiflukt.

Det må ha blitt en besettelse for den unge mannen å få sette ord på det han baler med, og å få gjøre det i enerom. I ”Forberedelsen” og på Madla modnes han i sitt forsett og bryter opp fra forretning, familie og en trygg framtid. Han reiser alene til utlandet mens faren er på reise til Østlandet.

Allerede i ”Noveletter” fra 1879 er et hovedtema den altoppslukende, kompliserte og ufattelige kjærligheten – og dens motstykke, hatet (”To Venner”). I ”Visne Blader” uttrykker Kielland seg slik: ”... han spurte sig selv om han ennå kunne nå henne, eller om hun var hundre mil borte” – og: ”Mens blomstene døde, modnet hun for livets vinter.” Novellen slutter slik: ”Og i tidens løp kommer vi alle – hver efter sin tur – for å sette oss på denne tomme stol i en krok av haven og stirre på en liten gravhaug av visne blader.”

I novellen ”Erotikk og Idyll” anskueliggjør Kielland den store avstanden mellom det ekteskapelige ideal og virkeligheten. Forfatterens stemme høres trolig i dette utsagnet: ”Og aldrig hadde nogen været smakløs nok til å si til henne: Unnskyld frøken! skulde De ha lyst til å følge mig på den annen side, og se saken et øieblikk på vrangen. Tenk om det alt sammen ikke var annet enn dekorasjoner av papp.” Om hovedpersonene Søren og Marie skriver han videre: ”... og med sitt sedvanlige uttrykk av håpløs tretthet lot hun sig atter gripe av sine utallige pligter og sorger. Således var det gått med dette ekteskapet, og således arbeidet disse ektefolk sig fremad. De trakk begge det samme tunge lass; men trakk de sammen? – Det er trist, men det er sant: når krybben er tom, bites hestene.”

Slik avsluttet Kielland ”Erotikk og Idyll”: ”De følte alle at dette var sannheten, all uro og tvil som måskje kunde finnes hos en og annen, forsvant; og alle styrkedes i sin skjønne og urokkelige tro på den sanne, den ekte, den riktige kjærlighet; ti de var alle ugifte.” Med andre ord: Illusjonen og drømmen om samlivet forduftet ved giftermålet!

I Frankrike hadde Kielland registrert at ektefolk ikke levde så nær innpå hverandre: ”Deres fordringsfullhet er derfor ikke så stor og deres skuffelser mindre,” hevder han i ”Ballstemning”. Var oppholdet i Paris også et friminutt i et ekteskap som ble for tett og krevende for den unge, rastløse Alexander? Opplevde han ekteskapet og ansvaret for barna som et sjelelig fengsel der ektefellene ble bundet til hverandre i gjensidig skyldfølelse og avhengighet – fastlåst i hverandres liv?

Oversøster Camilla Struve, som pleiet Alexander Kielland på dødsleiet, skrev at han da uttalte at ”Beate manglet forstaaelsen af den side - du forstod - og det havde været mit livs savn ...”!

Som en erfaren vismann resonnerer Kielland slik i novellen ”Slaget ved Warterloo”: ”Kjærligheten er jo et lotteri, vil man vinne, må man iallefall spille. Man byde lykken hånd, som det står i avertissementene.” Men siden forelskelsen og kjærligheten er et sjansespill, kan en jo bomme eller satse feil, i hvert fall om en må satse alt når en er 16 og 17 år gammel. Mye tyder på at Alexander og Beate ikke var i stand til å møte hverandres innerste tanker, lengsler og følelser. De forble trolig to ensomme mennesker som klamret seg til det ekteskapelige ”vraget”, som Kielland uttrykker det, til ære for de konvensjoner de begge hadde et så tosidig forhold til.

Vi vet nå at Bernhard K. Aarre ble født mens Alexander var forlovet med Beate. Er det dette Kielland har i tankene når han skriver følgende i ”Slaget ved Waterloo”?

Fetter Hans derimot mente, at når en forlovet merket eller blott fikk den minste mistanke om, at han hadde tatt feil, at det, han hadde holdt for kjærlighet, ikke var den sanne, den ekte, den riktige kjærlighet, så måtte han ikke alene skynde sig med å slå op, men så var det også en likefrem plikt for den annen part og for alle omgivelser å tilgi, undskylde og tale så lite som mulig om saken, på det at det hele jo før jo heller kunde bli glemt.

Så annerledes virkeligheten ble i forhold til Alexanders fornuftige tanker om det som var rett og rimelig!

Alexander i klemme mellom Lisa og Beate gir innspill til ny tolkning av innledningen til ”Garman & Worse”, der forfatteren beskriver et hav som ikke er troløst, fordi det aldri har lovet noe: ”Uten krav, uten forpliktelse, fritt, rent og uforfalsket banker det store hjerte, det siste sanne i den syke verden”. Deretter glir forfatteren over i en beskrivelse av ungdomsforelskelsen mellom Madelaine og Vente-Per, skildret i vakkert, solfylt jærlandskap, en skildring av to unge som ikke kan få hverandre grunnet hensynet til samfunnets normer og klaseskiller.

Kiellands første store roman rammes inn av Madelaine og Vente-Pers ”livsfest”. Som Madelaine vendte også Alexander tilbake til Jæren, og han kom sammen med Beate og barna noen år etter at Berta Elisabet hadde født det uønskede barnet. At møtet med Lisa var særdeles komplisert for Alexander, behøver vel ingen tvile på.

I avslutningskapitlet i ”Garman & Worse” beskriver Kielland gjenmøtet mellom Madelaine og Vente-Per. For også Madelaine, som noen år etter å ha måttet forlate Vente-Per på grunn av konvensjoner og anstendighet, kommer tilbake til Bratvold, som pastor Martens’ hustru. Kielland inntar Madelaines perspektiv og skriver (kapittel XXVI): ”Jo mere de nærmet seg havkanten, desto bredere ble den mørkeblå stripe mot vest, som glitret i solskinn. Madelaine stirret og stirret, og gamle tanker og minner begynte å skulpe i høye bølger omkring hennes hjerte.” Og så fortsetter antydningens mester: ”Vibene [symbolet på Jæren] hadde unger...”!

Videre heter det:

”Madelaine bøyet seg fremover og trakk pusten i lange drag. Det var en hilsen fra det hav hun kjente, og som kjente henne, fra hennes lykkes tid, fra hennes kjærlighets korte sommerdag.

Hun ville liksom fylle seg helt med denne rene, friske sjøluft, så at hver eneste mørk, støvet krok i hennes tillukkede sjel kunne bli riktig utluftet. Og all den tid hun hadde vært borte herfra, ble henne så støvet og uren. Ansikt til ansikt med havet skammet hun seg ved å komme således tilbake, – hun ønsket at hun lå der ute i det kjølige dyp og kjente friske, rene bølger skylle over seg.

Men da vognen nådde opp på den siste bakke, og Bratvoldgårdene og fyrhusene lå foran henne, da slo hun begge hendene for ansiktet og stønnet.”

Kort etter skriver Alexander om Vente-Per at ”da han hadde ventet en meget lang stund, hadde han giftet seg”. Lisa var fremdeles ikke gift da ”Garman & Worse” kom ut i 1880. Først fem år seinere, da hun var 38 år, giftet hun seg med naboen, Tore Tønnesson Aarre.

Madelaine finner Vente-Per alene i torvskuten:

”Hun klynget seg fastere og fastere til den brede, sterke mann; og i et vindunderlig øyeblikk av lykke og kval strømmet det over – dette hjerte så innsnørt og vel dressert, mens hele hennes ungdom og all hennes kjærlighet dro hulkende gjennom hennes sjel.

’Det er ikke min skyld – det er ikke min skyld’ – klaget hun – som et barn, der er ’kommet til’ å slå noe i stykker.

Han løftet sin tunge hårde hånd og la den på hennes hode – så bløtt og mildt strøk han henne over håret; nu forstod han det alt sammen; men han kunne ikke få det frem.”

”Det er ikke min skyld,” klager Madelaine som er styrt av familiehensyn og de skillene samfunnsklassene setter for menneskene.

Skyld må også Kielland ha følt da han igjen stod ansikt til ansikt med Lisa. Det sviket han følte, at han hadde gjort seg skyldig i, skulle han ønske å kunne vaske vekk i jærstrandens dønninger. Familien Kiellands arrangement for det uønskede barnet hadde jo medført at også moren ble skilt fra den nyfødte gutten. Hvilken smerte Lisa måtte gjennomleve ved å bli fratatt muligheten til å ta seg av sitt eget avkom, kan vi bare ane. For Bernhard ble plassert på gården Tu i samme bygd, gjennom barndom og ungdom. Så nær moren, og likevel så fjernt fra henne.

Ulykkelig kjærlighet er et av hovedtemaene så vel i ”Skipper Worse” som i Kiellands liv. Noe av det som griper leseren sterkest i denne romanen, er de ulykkelige og brutte forhold mellom Sara Torvestad og Hans Nielsen Fennefos på den ene siden og mellom søsteren Henriette Torvestad og Lauritz Boldeman Seehus på den andre.

Det var lettere for en fra overklassen å akseptere et barn utenfor ekteskap enn å bryte et ord, en forlovelse, på ære og samvittighet, eller ”for liv og død” som Henriette og Lauritz uttrykte det.

I sin Kielland-biografi påviser Tor Obrestad at selv ikke så seint som i 1921 godtok samfunnets lover et brutt ekteskapsløfte. Obrestad henviser til en mekaniker som da ble dømt til 30 dagers fengsel etter å ha brutt en lovnad om ekteskap.

Gjennom hele 1800-tallet og like fram til 1960 synes det å ha vært allment akseptert at menn fra høyere sosiale lag kunne tillate seg å banke på døren til tjenestejentene i huset – som en del av en uskreven ”arbeidsavtale”, så å si.

Flere av Kielland-familiens menn utnyttet den ”galante Elskoven”, som Johannes Elgvin (forfatter av boka ”En by i kamp”, Stavangers historie fra 1536 til 1814) kaller denne formen for utroskap blant borgerskapets menn. Men fikk elskoven følger, gjaldt det å skjule skandalen, koste hva det koste ville. Det ”uægte” barnet skulle likevel tas vare på, på et eller annet vis, for moralen levde videre i umoralen.

Alexander kjente godt til hvilke konvensjoner og leveregler som det ble forventet at ”en Kielland” skulle følge. Da Gabriel Schanche Kiellands kusine Birgitte Elene Kielland (1756–1821, datter av Gabriel Kirsebom Kielland og Birgitte Nyrop Petersen von Fyren), husbestyrerinne på Hindal, i 1801 giftet seg under sin stand med den 21 år yngre bonden Hans Jørgen Adamson Møller på Forus, ble hun nærmest ekskludert av familien Kielland. Og den

som ledet motstanden mot mengingen med bondestanden, var fetteren og byggherren på Ledaal, Gabriel Schanche Kielland, Alexanders oldefar, som sørget for at Birgitte Elenes arv ble satt utenfor fellesboet etter foreldrene. (Kirkeboken forteller for øvrig at Hans Jørgen og Birgitte Elene dør samme dag, 10. april 1821, uten at kildene antyder noe om at en dramatisk hendelse skjuler seg bak dette.)

Men da Gabriel Schanche Kielland i 1819 ble far til en gutt på en husmannsplass på Lura, i nabolaget til Birgitte Elene og Hans Jørgen på Forus, sørget herren på Ledaal for at det ”uægte” barnet ble forsynt med et fingert farsnavn i kirkeboka slik at Kielland-navnet unngikk å bli besudlet! Hykleriet hadde altså hatt gode kår i familien Kielland lenge før Alexander kom til verden. Å ekte en jente fra bondestanden var for Alexander ensbetydende med utmeldelse av familien.

Datoen for Alexander og Beates forlovelse er noe uklar. I september 1866 fikk Alexander følgende merknad i klasseprotokollen på Kongsgård: ”A. Kielland fraværende 1ste time; forlovet sig efter Bal.” Høsten 1866 var Alexander 17 år og Beate 15. Men siden regnet Alexander 13. januar 1867 som forlovelsesdagen. Skyldtes merknaden fra 1866 en unnskyldning for å komme for seint etter gårsdagens fest? Ja, Tor Obrestad har gått inn i originalprotokollen og funnet ut at Johs. Lunde har feiltolket ”forsovet sig efter Bal” som ”forlovet sig efter Bal”. I januar 1867, da Alexander og Beate forlovet seg, manglet Alexander en måned på sin attende fødselsdag mens Beate nettopp var fylt 16 år (f. 27. desember 1850).

Vi vet ikke mye om Beates reaksjoner på mannens forhold til Lisa – men at dette har virket inn på temperaturen i samlivet, er opplagt. At Beate visste om Bernhard, er temmelig sikkert. Også de fire Kielland-barna i ekteskapet til Alexander og Beate hadde nok kunnskaper om halvbroren. I romanen ”Ane-Marie, en Jæderhistorie” har i alle fall Alexander og Beates eldste sønn, Jens Zetlitz Kielland, beskrevet en historie der temaet er det uønskede, avviste og forkastede barnet, et tema som gir assosiasjoner til Bernhards skjebne

På Lisas gamle gård på Orre henger et maleri malt av Alexanders far der Lisa og Alexander er avbildet sammen med Lisas foreldre og hennes bror. Ingen av figurene på bildet har øyekontakt med hverandre. Ligger det noe mer enn bildekonvensjon i denne framstillingen? Var dette måten Jens Zetlitz Kielland senior valgte å illustrere familiehistorien som ikke kunne fortelles i åpenhet? Maleriet er sannsynligvis far Kiellands kunstneriske uttrykk for det dramaet som hadde utspilt seg mellom veggene på bruk 1 på Orre.

På side 90 i sin Kielland-biografi mener Tor Obrestad at det er Lisas bror, Tore ”Nere”, som står ved vinduet og kikker ut mot havet. En av Kiellands slektninger på Jæren i dag (2000) mener imidlertid at denne figuren i virkeligheten er Bernhard. Bernhard var bare ni år da Jens Zetlitz Kielland døde i 1881, så antakelsen er tvilsom, for gutten ved vinduet synes å være eldre enn dette.

Ved Alexander Kiellands død ville sønnen Jens gi ut den komplette brevsamlingen etter faren, men han lot det være da moren truet med rettssak. Beate ba også Alexanders bestevenner, Andreas Sømme og Frederik Hansen, om å brenne de mest ”private” brevene de hadde mottatt fra hennes ektemann, en bønn som i stor utstrekning, ble oppfylt.

Et snaut år etter Bernhards fødsel i oktober 1871 (18. september 1872) giftet Alexander seg med sin 21 år gamle forlovede, Beate Ramsland. Brudgommen var 23 og må ha fått litt av en sjelebyrde med seg inn i sitt unge samliv: ”Fritt, rent og uforfalsket banker det store hjerte,”

skrev han åtte år seinere i innledningen til sin første roman, smertelig klar over at det ikke var enkelt å leve opp til et slikt ideal.

Alexander overtok det teglverket faren hadde skaffet ham, i mars 1872. Når vi stiller sammen datoene for Bernhards fødsel, overtakelsen av teglverket og ekteskapsinngåelsen, er det åpenbart at teglverket skulle være Alexander og Beates økonomiske fundament for ekteskapet, men en må også ha lov til å spørre om Bernhards ankomst til verden påskyndet inngåelsen av Kielland-ekteskapet, og om teglverket også skulle bidra til at barnefaren ble i stand til å ta seg av sine økonomiske forpliktelser vedrørende det ”uægte” barnet, både mens gutten var liten, og da han vokste opp.

Mye tyder på at Lisa var Alexanders lidenskap livet ut. Drømmebildet av det umulige beholdt sin glans like fram til Lisas død. Bernhard K. Aarres utsagn om at moren døde av kjærlighetssorg, tyder på at lidenskapen mellom Lisa og Alexander var gjensidig. Utsagn som ”Aarre er dog alt” og at ”Aarre” er ”Himmelens Forstue” hentyder kanskje til mer enn natur og fisketurer. Selv om hester, landauer, god mat og godt drikke, fiskekorg, høye sjøstøvler, den brune lærvesken til oppbevaring av fluene, kortspill, høytlesning og en kveldstoddi betydde mye, var det samværet med menneskene på Jæren som framfor alt fascinerte forfatteren og fikk ham til å ta fram de mest ekte sidene ved seg selv i en opplevelse av velvære.

Til sin forelskede datter Beate skrev Alexander: ”Den store Elskov! – Tøv! min lille Datter! – den lange Elskov det er noget andet.” Da brevet ble skrevet, kunne denne omtalen neppe være myntet på Alexanders forhold til Beate!

En tid etter at Lisa døde og ble gravlagt ved middelalderkirken på Orre (1903), skrev Alexander at solen var gått ned over hans liv, og at han ønsket å få sitt siste hvilested ved samme kirke, like nedenfor Lisas grav. Uttalelsen falt på et tidspunkt da han visste at det var uaktuelt for Beate å bli gravlagt på Jæren. På gravsteinen ønsket Alexander at det skulle stå: ”De som kjendte ham, elsket ham; de som ikke elsket ham, kjendte ham ikke.”

”Elske” er et verb som Alexander ikke ødslet med. Men noe mer dekkende for det han følte for Lisa, fant han ikke. Det ble da også et altfor sterkt utsagn for dem som styrte arrangementene etter hans død. Som vi vet, ble han gravlagt på Ladegård kirkegård, på det gamle familiegravstedet til Ole Seglem, Beates morfar. Ei heller Kiellands ønske om ordlyden på minneplaten ble respektert da en bauta ble reist i mai 1924 på det stedet ved Orre-elva der han ønsket å bli lagt til hvile. Tekstens intensitet ble avdempet til: ”De som kjendte ham, holdt af ham. De som ikke holdt af ham, kjendte ham ikke.”

3. mai 1886, ett år etter at Lisa hadde giftet seg med naboen Tore ”Øvre” Aarre, flyttet Alexander fra ”Enkesætet” på Köhler-eiendommen i Hillevåg til Orre sammen med sin familie. Kielland-familien tok inn hos Tore ”Nere” på bruk 1, på nabobruket til Lisa og Tore ”Øvre”, i ”et meget lavt lidet Bondehus – med Sand og Klitter og Havet lige foran Vinduerne – altsammen mod Vest med Sol hele Dagen,” skriver forfatteren, som sammen med kona og jentene bodde ”i to smaa Værelser”, mens ”Gutterne” bodde hos Lisa.

Vi vet ikke hvem som tok initiativet til at Alexander skulle komme til Orre i mai 1886, men trolig hadde hans opphold der noe med planene for Bernhards framtid å gjøre, for kort tid etter dette oppholdet overtar foreldrene styringen over Bernhards videre skjebne, og fra nå av

oppholder Bernhard seg enten i nærheten av moren på Orre eller nær faren og hans venner i Stavanger.

Bernhard ble konfirmert i Klepp kirke 3. oktober 1886. Få dager seinere brøt Kielland-familien opp fra Orre for å reise til Paris. Men før han dro, må Alexander gjennom sine venner i Stavanger ha sikret Bernhard opphold ved Lars Oftedals ”Herberge for Embedsmænds Børn” mens sønnen leste til middelskoleeksamen i byen – trolig som privatist. Og mens Bernhard holdt til ved sogneprestens herberge i 1887, satt Alexander i Paris og skrev boka om presten Morten Kruse og hans kaniner! (”Sankt Hans Fæst” kom ut i 1887.)

”Jeg føler i virkeligheten mest af alt trang til å gå her [på Aarre] og se på sjøen og holde min munn. Jeg har for evigheten begravet mit hjerte i sanden her”, skriver Alexander. ”Helt lykkelig kan man være på Aarre.” Etter fem måneder i Klepp, der han fullførte romanen ”Sne”, innrømmer han i et brev fra Paris (datert 8. januar 1898 og adressert til Robert Collett): ”Det var paa en maade en feil af mig, at jeg senere, da livet ikke længer var saa ubekymret, tog kone og børn med mig derud [Orre]. Det skulde været og forblivet et udpræget mandfolksted.”

Den store geografiske avstanden som oppstod da Alexander overtok amtmannsstillingen i Molde i 1902, ble nok opplevd som svært smertefull av Lisa på ”Aarre”, og hun levde bare ett år etter at Alexander forlot Stavanger. Hennes smerte ble selvsagt forsterket av at også Bernhard forlot Orre på denne tiden for å ta permanent opphold i byen. Siden fortalte altså Bernhard sine barn at moren døde av kjærlighetssorg. Kielland besøkte Orre siste gang høsten 1904.

Lengtet også Alexander? Hans brev forteller jo om det meste, så vi behøver ikke tvile på det. 19. april 1903 skrev han følgende fra Molde til Bjørnstjerne Bjørnson:

I dag har Sneplougen gaaet i Blomsternes By, og jeg tænker paa at sende en Buket til ham, som har valgt sig April – Ohola! Oholiba!

Det skal blive min første Embedsreise, naar jeg nu blir færdig, ud til Kysten – her er noget, som heter Smølen, og hvor jeg venter at se et slags Jæderen med endnu flere Snefugle end hjemme. Det er underligt med Længselen. Jeg tror at naar man er kommen i min Alder, kan man holde sig Sted-Længselen fra Livet ved en Beslutning. Anderledes med Længselen efter den, man har kjær; for den kommer lurende til alle Tider; og den er overalt – i Lys eller Mørke, i Stilhed eller Lyd, i Døren, som gaar op, uden at hun kom, og i Døren, som aldrig mer gaar op i Livet.

”Anderledes med Længselen efter en, man har kjær.” Var det Beate han skrev om? Nei, det kan vi være forvisset om at det ikke var, for 3. juni samme år skriver Kielland til samme adressat: ”Beate er bleven likegyldig til alle andre end sig selv og sine egne Bekvemmeligheder.” Og en kone som omtales slik, utløser neppe en lengsel som er ”i Døren, som gaar opp – uden at hun kom, og i Døren, som aldrig mer gaar op i Livet”.

Bjørnson tar poenget i brevet fra forfattervennen og stiller diagnosen: ”Elskovssorg”, men det blir for nærgående for en Kielland som føler seg avslørt og velger selvironien og humoren som sin avledningsmanøver i sitt neste brev til Aulestad (datert Molde, 24. april 1902):

”Nei, Kjære Mester! – du tar Feil – desværre! – jeg er udenfor anden Elskovssorg end den at være sat udenfor formedelst Ælde og et udslit Hjerte. Jeg har aldrig hørt mit Hjerte banke; der er knapt nok, jeg kan fornemme dets Slag gennem Spækket, – ja det kan jeg igrunnen hellerikke. Ser du: mit Hjerte er et Oldingehjerte, som kun holder denne store Krop oppe, fordi de ydre Bekvemmeligheder er saa fortræffelige – især Benene og Maven – ja Hovedet er ogsaa godt. Men mest – tror jeg jeg flyder paa mit gode Humør, som kaldes Letsind af de Sure og Misundelige. Men en Dag kan det hele stanse; og dette er for mig den fornemste Behagelighed ved en Hjertefeil.

Derfor liker jeg aldrig, naar det gaar saaledes som denne Gang: at jeg begynner paa Vattersot, det er ganske imod Contracten og formodentlig et Tegn paa, at jeg endnu er for seig tilat faa Slag; vi faar se neste Gang [...]”.

Og slik fortsetter Kielland å skrive om helse og vær uten å vende tilbake til det nære og vanskelige.

27. september 1903 (Lisa døde 17. september) skrev Alexander fra Ålesund til vennen Frederik Hansen i Stavanger:

Som jeg sagde før: jeg er netop saa yndigt drukken – som naar vi sidder efter Middagen ved Vinduet paa Aarre - –Ak Lisa! min Barndoms Ven! hun var tilslut den, som bevarede Traditionen om min gode Fader, uden hvem jeg aldrig havde lært at ælske Jæderen og alt det, som for dig og mig og os alle (som har denne Kjærlighed paa den rette Maade – ikke Buch! ikke Berentsen – ikke Pak – ikke Vatne!) det gamle Jæren, som vi har i Hjertet, det var Lisa – furet veirbidt, flad og forsømt – det var et Blink i hendes Øine fra den gamle Tid da hendes Moder – Lisebeth – kom klirrende med to Potter naar vi skulde lægge os. Ak Froderick! hvad er Meningen – eller tror du, der er noget, man kunde kalde Mening med dette Liv? Jeg giver mig ikke over - langtfra! men jeg synes, det er saa sørgeligt.

Din K.”

Hvem hadde forsømt Lisa? Hun ble jo overlevd både av mann og datter, en datter som hadde giftet seg til en gård ikke så langt fra barndomshjemmet. Ordbruken synes meningsløs om den ikke er myntet på ham selv. Han er den som har forsømt kvinnen som han nærte varme følelser for hele livet, og som sannsynligvis var mor til to av hans barn.

Til Frederik Hansen skrev han i et annet brev:

Jeg har sørget over Lisa Aarre! hun var den, som trofast mindedes Far og de allergodeste gamle Dage – ak! ak! skal ikke Livet herefterdags blive andet end et Suk, en smertefuld og bagvendt Længsel mod det som ikke er mere; jeg stritter imod; men nu nærmer Slutten sig, og saa kan jeg endnu gaa og knytte Baand og trække flere med nedover. Mon jeg virkelig skulde være en forhærdet Egoist?

Din K.

En smertefull erkjennelse av å ha dratt Lisa med ”nedover”, henne som hadde fortjent så mye bedre? Og hva med Beate, som forble hans ektefelle livet ut? Hvilken uendelig smerte som eksisterte i dette forholdet, aner vi i hennes fravær fra mannens begravelse. Å etterkomme hans ønske om å bli gravlagt på Orre under steinen han hadde valgt seg ut, kom ikke på tale!

Kielland hadde liten sans for Bøygens råd: ”Gå utenom!” Like til siste slutt viser han, gjennom sine brev, evne til å føle anger og vilje til oppgjør. Selvransakelse og skyldfølelse er ham lite fremmed, og han har mot nok til å formidle sine tanker og følelser i forhold til det hans sinn baler med, både i brev og i sine såkalt ”oppdiktete” bøker. I overlyset fra farens kristne sannhetsidealer, der den enkelte stod til ansvar for sitt liv og sine gjerninger – forsterket av Søren Kierkegaards postulat ”om at være i sandhed” – ble det Kiellands lodd å bale med en evig skyldfølelse og med verkende samvittighet for den helliggjørelsen av sitt eget liv som han strebet etter, men aldri evnet å nå fram til.

ALEXANDER KIELLAND OG DEBATTEN OM ”PIGE-FØDTE BØRN” OG DERES MØDRE

13. september 1904, fire dager før Lisa på ”Aarre” døde, gikk amtmann Kielland ut med en engasjert uttalelse om ”det af fællesstyret for De forenede norske arbeidersamfund ved statsadvokat Castberg fremsatte forslag til lov om børn, hvis forældre ikke har indgaat egteskab med hinanden”. Kiellands innlegg ble først trykt i Dagbladet 13. september 1904 og deretter i Stavanger Aftenblad 21. mai 1906, altså en måned etter forfatterens død. Fra sistnevnte avis er nedenstående, noe forkortede utgave av artikkelen hentet.

I 1901 hadde Castberg framsatt et omfattende lovforslag som bl.a. medførte at en mann skulle ha samme plikt overfor sine barn, enten de var født i eller utenfor ekteskap, men det skulle gå enda fjorten år før ”de Castbergske barnelover” ble vedtatt.

Amtmann Kielland viser både engasjement og god innsikt i en innfløkt sak, og innlegget viser at han hadde tenkt gjennom de fleste sidene ved sakskomplekset. Selv om Kielland har liten tro på at Castbergs lovforslag har livets rett, gir han honnør til forslagsstilleren, som tydelig tilstreber større rettferdighet for de ”utstøtte” barna, som etter rådende lover ikke hadde rett til navn eller arv etter faren, om han da ikke hadde ”lyst barnet i kull og kjønn”. Barnet hadde i så fall også rett til et mindre oppfostringsbidrag fra faren til fylte 15 år.

Høsten 1904 gikk altså Kielland inn i debatten om Castbergs lovforslag og skriver i første del av sitt innlegg bl.a.:

Der gaar gjennem det færdiggjorte lovudkast et stridbart træk, som meget fordunkler dets hovedtanke og gode mening og forringer dets værd. Det kommer delvis deraf, at det lykkelige gjenembrud af en bedre forstaaelse og værdsettelse af kvinden endnu er forholdsvis ny blandt os; der er kommet noget ind i ukastet af en aand, som kræver gjengjeldelse – helt henad hevn for gammel uret. Dertil reiser dette lovforslag, som er os alle nær ind paa livet, og som til og med berører forhold, som fordem lidet turde røres – det reiser et saadant mylder af exemplar, at de lange sammenhængende linjer blir borte.

Kun hvis det kan lykkes at dæmpe den opstemte indignation hos kvinderne og trangen til et letkjøbt skjær af dydighed hos mændene, vil det være muligt at bringe exemplernes masse til at bundfæste sig og forsvinde af diskussionen, saaledes at de lange linjer og omridsene af den fælles ulykke kommer tilsyne, saaledes som de virkelig ligger i vort samfund.

Det har aldri været paastaat, at nutidens mandfolk i Norge, i særlig grad har været vilde og paagaende i elskov, snarere kunde man søge efter skjulte og hemmelige aarsager til en aabenbar afdæmpning i denne henseende, der skiller vor ungdom fra andre folkeslag. Men alligevel fremviser vi et meget stort antal pigefødte børn, ligesom det er vel kjendt fra Amerika, at saa høit som de sætter vore piger derover i alle andre henseender, er den enstemmige beklagelse over, hvor skjødesløse de skandinaviske piger er med sig selv – statistisk skal vore staa lavere end de irske i dette kapitel. Denne skjødesløshed er ogsaa, som alle ved, paafallende stor herhejmme.

Saalænge pigerne næsten overalt paa landet ligger for aabne døre og venter paa gutterne, kan man ikke undres over, at det gaar, som det gaar, og at de pigefødte børns og deres mødres skjæbne blir en bekymring i landet, som

føles af alle. Det kan lidet nytte at strides om, hvis skyld det er, at tilstanden er bleven saadan og i lange tider har været det; men som det er, er det blind uretfærdighed at kaste sig med ansvar og straf over den ene part.

Her bryter Aftenbladets redaktør inn med følgende kommentar: ”Efter videre at ha udviklet sine anskuelser, konkluderer Kielland med følgende linjer:” Kielland skriver så:

Skjønt jeg saaledes er uenig i alle de foreslaaede lovbestemmelser, er det min mening, at der er meget vundet ved den alvorlige interesse, som er vakt for disse forhold, saa at udkastet har gjort stor gavn, selv om det blir henlagt.

Her avsluttes første del av Kiellands innlegg i Aftenbladet. Den andre delen følger 23. mai 1906:

Man faar heller ikke noget tag i skyldbevidsthed eller i skamfølelse mellem ungdommen. Ti det er snarest en skam for en gut, om han holder sig tilbage, og det er ikke langt fra en ære for en pige, at der kommer mange besøg. Hele landbefolkningen ved dette, taaler det fra slegt til slegt, saa skylden – hvis man plent skal tale om den – maa ialfald deles ligeligen mellem gutter og piger – mellem de unge og de gamle.

Under andre former er der en lignende skjødesløshed i byerne; en paapasselighed fra de gamles side, som i andre lande, er ukjendt hos os. Den frihed i disse forhold, som udmerker vort land, har denne skyggeside, som vi her udelukkende har for øie; og som baade for land og by bevirker, at anvendelsen af begrebet ”forførelse”, der ligger bagved store dele af lovudkastet, den maa indskrænkes alt efter omstændighederne, indtil al tale om forførelse fra mandfolkenes side bør ophøre just der, hvorfra de allerfleste pigefødte børn kommer.

Til forbedring af disse tilstande passer de i lovudkastet foreslaaede bestemmelser aldeles ikke. Den vei, som deltagelse og god vilje der har taget, vilde berøve os gutterne uden at gavne pigerne og vilde ikke formindske tallet af pigefødte børn; medens den forbedring i disses kaar, som udkastet synes at sikre, vilde komme samfundet dyrt at staa, fordi den hviler paa urigtige udgangspunkter.

Men hvad der er det gode og varige i udkastet, er den vilje og det mod, hvormed disse ting er lagt frem og endelig paatvunget samtiden i en form, som gjør, at alle tør lukke sin mund op. Det er muligt, at denne vækkelse vil forberede en stans og en opsving i meget, som blir ved at gaa fra gammelt som i et slags halvmørke. Ti det maa jo forekomme ganske ufatteligt, at kvinderne paa landet, der som gifte koner er mønsterværdige, at de kan taale at se et liv, som de af erfaring kjender, fortsat af døtre og piger midt for sine egne øine. Og mændene som engang har været gutter, de slutter sig til dette lovudkast uden at blinke; somme gjør et forbehold for odels- og aasæderetten; men de fleste finder det ganske i sin orden, at landspigerne efter en forskole i den hjemlige natteløben vender tilbage fra nogle maaneders ophold i byen med en rig arving ved brystet.

Heri ligger aabenbart en af de store grundfeil i samtidens syn paa gamle skikke, som ingen lov kan afhjælpe, men om hvilket man tør haabe, at det kunde forandre sig i fuldt lys uden fortielse og hykleri.

Ti at ville skræmme kjønnene fra hinanden ved ensidig straf og forfølgelse er en taabelig gammelmands-tanke. Men om al den kjærlighed og medfølelse med de ulykkelige, som er det værdifulde i udkastet, havde taget den vei at skjærpe ansvaret hos de gamle; at bibringe den ugifte kvinde en paapasselighed, som svarer til den frihed, hun har hos os, og at vende de unges skamfølelse den rette vei ved at klargjøre, hvad der egentlig er skammen i disse forhold, saa vilde dette mere været i samklang med tidens bestræbelser for at hjælpe kvinden til sin ret end saadanne lovbud, som gjør mannen uret. Ligesaa sikkert nemlig som det til alle tider og med fuld ret har været anset som den største skam for en kvinde at gaa fra haand til haand, ligesaa sikkert er det en meget liden skam at have givet efter for den ene, som hun holder af.

Paa dette lader der sig reise et skille, som kunde mindske strømmen af de pigefødte børn og hidføre det omsving i den offentlige bevidsthed, uden hvilket al lov er forgjæves.

Ti det forholder sig ikke saa, at der i sin almindelighed hersker nogen uovervindelig modvilje hos den unge mand mod at gifte sig med den pige, til hvis barn han kan være far. Standsfordommene, som er omtrent lige sterke mellem bønder og byfolk, vilde i mangfoldige tilfælde kunne overvindes, skammen og udgifterne vilde de unge mennesker ogsaa være mindre rædde for, naar de bare var sikre paa pigen. Men enhver kan føle og forstaa, hvor vanskeligt det er at gaa til ægteskab og faderstillingen trykket af bevidstheden om dette modbydelige kameratskab.

Og hos pigerne er det sikkerlig mere de givne slette forhold og forudsætninger, som gjør dem saa skjødesløse med sig selv; de vilde uden tvil passe sig bedre, hvis det gik op for dem, at skammen er ikke at ha givet efter for den ene, men at ha nedværdiget sig for flere; hun vilde bli nøiere i valget af den ene og bagefter af al magt søge at fængsle ham til sig – først og fremst ved absolut troskab.

Men man behøver blot at kaste et blik paa udkastets bestemmelser for at føle, ad hvilke ganske andre veie pigerne der føres, naar der, uden videre, aabnes dem adgang til et helt forretningsmæssigt opgjør, hvor hun allerede strax hun merker, at ulykken er skeet, kan gaa hen og ”faa sit tilkommende udbetalt af det offentlige”.

Den iver, hvormed der – efter ukastet – søges efter faderen eller en fader for enhver pris, bærer ogsaa præg af, at omsorgen for de arme pigefødte børn er sterkt opblandet med trang til at straffe. Faderen skal ikke blot betale, enten han er den rette eller ikke, men han skal undgælde, straffes og stemples. Til denne jagt efter faderen slutter sig ogsaa delvis administrationen, for at der skal være orden i papirerne; der findes endog tilfælde, hvor en moder tiltvinger sig resolution paa to fædre til sit barn – hvorfor ikke paa fem? Dette bør være et varsel og et sikkert tegn for alle paa, at man ad denne vei er fuldstændig paa vildspor; ti blir det naturstridige kompaniskab i faderforholdet godkjendt, er man udenfor sund sans, og vi er alle givne til pris for det forargeligste spilfægteri i en alvorlig sag.

Men netop dette, at vanskelighederne er saa store, at de dels driver os ud i usans, dels – som ved spørgsmaalet om arveretten – gennemryster det hele samfund, alt dette skulde belære os om, at faderspørgsmaalets uvished gjør moderens opgave ganske uskikket til at danne grundlag for de afgjørelser, som udkastet forudsætter. Holder man sig for øie de sammenfiltrede forhold ud af hvilke de allerfleste pigefødte børn kommer, og som ofte gjør visheden umulig for selve mødrene, betænker man de fristelser, som den forestaaende lov i langt høiere grad end den gjældende stiller for piger til at vælge den velhavende elsker – mangengang for at skaane den virkelige fader, og lægger man saa hertil det umiskjennelige drag i udkastet af udenomhensyn, maa det synes klart, at der er liden udsigt for de pigefødte børn til at faa den rette fader, medens samfundet lægges aabent for falske opgaver og det farligste spilfægteri.

Da var det langt at foretrække, om staten, istedetfor at udsætte administrationen for at gjøre sig til nar, direkte vilde tage sig af de trængende blandt de pigefødte børn under opveksten og senere holde et øie med dem som medborgere, man skyldte en særlig omsorg, og paa denne maade var det muligt, at de pigefødte børns pinagtige særstilling efterhaanden kunne formildes.

Eller er der nogen, som tror, at naar ”horungen” forhaanes i skolen, og da en af dem vilde reise sig og sige til fornærmeren: vent du bare! der komme en dag, da jeg skal dele ligt med dig, din faders gods og gaard og din slegts penge! – tror nogen, at de pigefødte børns opvekst blev mindre tornefuld, om dette blev forholdet? Først da vilde de ægtefødte børns ringeagt, hvor den er tilstede, gaa over i uforsonlig had. Thi en hustru kan nok lære sit barn af med ringeagten; men et broderskab, som udkastet forudsætter, kunde hun ikke lære sine børn uden at føle sig selv forringet og sit ægteskab nedværdiget til en art af flerkoneriet.

– Skjønt jeg saaledes er uenig i alle de foreslaaede lovbestemmelser, er det min mening, at der er meget vundet ved en alvorlig interesse, som er vakt for disse forhold, saa at udkastet har gjort stort gavn, selv om det blir henlagt.”

Slik avslutter Kielland sitt innlegg i Dagbladet og Aftenbladet og behandler samtidig mange av de prøvelser han etter all sannsynlighet selv har måttet gjennomleve i forhold til Lisa og

”det pigefødte barn” Bernhard. Kielland framstår i alle fall som en dyktig debattant, og som en mann som har innlevelse både med de ugifte mødrene og deres barn.

Etter de såkalte Castbergske barnelover, som først ble vedtatt i 1915, skulle moren ha plikt til å oppgi barnefaren, og barnet hadde krav på farsarv der farskapet var erkjent. Moren fikk krav på barnebidrag selv om det bare forelå kjennelse for ”mulig farskap”, og barnet kunne, etter den nye loven, velge mellom morens og farens slektsnavn.

BERNHARD K. AARRE

FØDSEL OG DÅP

Bernhard K. Aarre ble født på Orre 14. oktober 1871. Stor aktivitet og mye planlegging var lagt for dagen i forkant av fødselen til dette ”uægte” barnet. Den attenårige Justina var fra samme sted, var ugift, men gravid.

Det står ikke Berta Elisabet, men ”Pige Justine Olsdatter, 1843”, i rubrikken for ”Moder” i kirkeboka for Klepp i forbindelse med Bernhards dåp. På tross av at det var kort avstand til den gamle kirken på Orre, ble guttebarnet hjemmedøpt i våningshuset på bruk 3, der ”moren”, altså Justina, bodde hos broren Eilef Olsen. Kristoffer Olsen Grude (1804–1880) døpte barnet. Fra 1851 var han bosatt på bruk 6 på Orre, og i oktober 1871 tilbød han seg altså å hjelpe sine naboer på bruk 2 og 3 i denne vanskelige saken.

.

”DØPEREN” KRISTOFFER OLSEN ORRE GRUDE

I Klepp er det fortsatt muntlig tradisjon for at Kristoffer Olsen var haugianer og hadde ”flyktet” fra Telemark på grunn av religiøs trakassering. Via Hjelmeland var han kommet til Jæren. I Hjelmeland ble han i 1828 gift med Marte Samsonsdatter Mæland (1800–1866, datter av Samson Osmundson og Britha Jacobsdatter). Ekteparet fikk skjøte på en del av Samsons gårdpart på Mæland i 1828, og Marte og Kristoffer fikk fire barn på Mæland før familien flyttet til Klepp i 1838. Der slo de seg ned på bruk 8 på Grude, og der fikk de tre barn til før Marte døde i 1866. Kristoffer giftet seg på nytt, også denne gangen med ei jente fra Hjelmeland nemlig Marta Osmundsdatter Kleivaland, (1832–1900). Kristoffer fikk to barn i sitt andre ekteskap. Hans yngste sønn, Severin Mandius, ble født fem måneder før Bernhard K. Aarre kom til verden i 1871. Bruket på Grude solgte Kristoffer til Ommund Ommundsen i 1850. Han fikk i 1854 datteren Marie utenfor ekteskap med ”pige” Anne Berte Eriksdatter

Refsnes. Ommund tjenestegjorde da som dreng hos borgermester Dietrichson i Stavanger. Der var altså tråder fra Stavanger til Klepp også til andre gårder enn Orre.

Fra 1851 bodde som nevnt Kristoffer på bruk 6 på Orre med sin familie. Der ble Kristoffers sønn, Jens Kristoffersen, gift med Maria Eilefsdatter Aarre (1858–1902) – datter til Eilef Olsen Aarre. Dermed ble altså Kristoffers sønn gift med niesen til Justina Olsdatter, som i kirkeboka er oppgitt som mor til Bernhard K. Aarre. Det var altså mer enn nabovennskap mellom Justinas familie og Bernhards døper.

Kristoffer Olsen Grude var født på plassen Fjellet under gården Trontveit i Nissedal i 1804. Foreldrene var Ola Mathiasson og Asborg Mikkelsdatter, som også hadde datteren Hege (f. 1797).

Hans Nielsen Hauge besøkte Nissedal omtrent på den tiden da Kristoffer ble født. Her som ellers satte haugianerhøvdningen varige spor, og særlig Turi Tarjeisdatter Tveit gjorde seg bemerket som formidler av Huges tanker og holdninger i Nissedal. Ifølge bygdebokforfatter Kjell Åsen forlot Trontveit-familien Nissedal i 1812 eller 1813. Han kan verken av- eller bekrefte at familien Trontveit var haugianere, men holder det for sannsynlig. Årsaken til at familien Trontveit forlot Nissedal, er nok uansett mer sammensatt enn at det kun skyldtes religiøs forfølgelse.

Berta Elisabet Aarres morbror, Mons Johnsen Erga, var haugianer. Mye tyder på at også Lisas farsfolk sympatiserte med Huges venner. Dette betyr at Alexander vanket blant haugianere når han besøkte Orre, et forhold som opplagt har farget hans positive syn på Hauge og hans ”venner”.

Men dette betyr også at skammen med det ”uægte” barnet var like viktig å skjule for haugianerfamilien på Orre som for borgerfamilien fra Stavanger. Ja, fremdeles (2000) er det meget vanskelig å få haugianernes etterkommere på Jæren til å snakke om forhold som ligger 130 år tilbake i tid. Fortsatt finnes det så mange ømme tær og så mange nabogårder å ta hensyn til at nesten samtlige av mine informanter trakk seg da det ble snakk om å offentliggjøre deres utsagn med henvisning til opphavet for informasjonen. En ”bygutt” må innse at nært naboskap i generasjoner har sin pris. Den offentlige fortielsen av det ubehagelige synes å være en uskreven sosial lov i det oversiktlige agrarsamfunnet på Jæren. Informasjonen om naboenes familiehistorier føres likevel videre fra generasjon til generasjon bl.a. om at det bak kirkebokas oppføring av Justina Olsdatter som mor til Bernhard ligger en dekkoperasjon. (I en parentes tar vi med at fra 1838 bodde Kristoffer på Grude - som nabo til bruk 9, der Lisa hadde sine røtter. Fra dette bruket kom nemlig hennes oldemor, Laurensia Rasmusdatter Grude, som hadde giftet seg med Tørres Ivarson på Orre. Disse var besteforeldrene til Lisas mor, Bertha Elisabeth Jonsdatter Erga. Det var altså slektsforbindelser mellom Lisas familie og Kristoffer Olsens naboer på Grude.)

Muntlige informanter i 2000 forteller at Kristoffer ble betraktet som en høvdingskikkelse på kystgårdene i Klepp i sin samtid. Han var på mange måter en uredde foregangsmann og var f.eks den første på disse gårdene som laget ”gjerdinge” eller grensemarkeringer mellom gårdenes utmarksområder slik at arbeidskraften til gjeterne kunne nyttes på annet vis.

DEKKOPERASJONEN

Bernhard Aarre ble altså født 14. oktober 1871. To dager seinere skrev sogneprest Christian Selmer, formannen i fattigkommisjonen i Klepp:

Søster hans [Eilef Olsen Aarre], Justine, er kommen til mig i en saare ubehagelig Stilling. Hun er bleven frugtsommelig og har allerede født til Verden et uægte Barn, hvilken Fader er en simpel Mand med Kone og 3. Barn. Hun kom til sin Søster paa Sannes der hun blev udstødt. Da maatte jeg tage mod Hende som er meget ubehageligt da min Kone har været meget Syg 9. uger efter en Barselfærd men jeg syntes hun kunde ikke ligge paa aaben Mark. Hun hafde en Arv som stod hos mig 20 Spd. Den ødelagte hun paa denne Sørgelige Maade, Hun lagde sig ind til en Kone i Stavanger som skulde tage hende, der gikk hendes Arv som Jeg nu har maattet udbetale.

På vegne av Eilef Olsen ber presten deretter om støtte fra fattigkommisjonen slik at bonden kan bære den børen som nå er blitt lagt på hans skulder. Eilef Olsen ser seg bare i stand til å ta seg av søsteren for en kortere periode. Søknaden avsluttes med oppfordringen: ”Nu overlades det til Fattigkommissionen at understøtte Hende efter Skjøn og paa Bedste Maade.”

KOMMENTAR TIL SOGNEPREST SELMERS SØKNAD

Skrivet fra Eilef Olsen (gjennom presten) tyder på at Justinas barn ble født kort tid før Lisa fikk Bernhard 14. oktober. Den ”simple” mannen ”med Kone og 3. Børn” som i kirkeboka står oppført som far for Bernhard, Christian Christiansen, hadde på dette tidspunktet kun ett barn - ikke tre.

Søsteren på ”Sannes” som ikke ville ta imot Justina, var Johanna Olsdatter Orre, gift med Rasmus Pedersen Trones, og kona til Eilef, Marte Rasmusdatter Voll, som var meget syk etter barsel, fødte yngstebarnet sitt, Svein, 4. august 1871.

Arven på 20 spesidaler må være Justinas arv i farsbruket, som hun altså, ifølge broren, hadde betalt til en ”Kone i Stavanger som skulde tage hende”. Siden ”tage” er synonymt med abortus provocatus, undres en over hvor langt Justina var kommet i svangerskapet da hennes barn ble fjernet. Utsagnet ”tage hende” står i alle fall i skarp kontrast til innledningen av søknaden, der det hevdes at Justina allerede har ”født til Verden et uægte Barn”, og noe barn hadde hun ikke med seg verken til Sandnes eller Orre. 20 spesidaler for å ”tage” et barn synes for øvrig ganske drøyt for en slik ”operasjon”, men kanskje var denne summen taktisk begrunnet for å sikre Justina støtte fra fattigkommisjonen. Slik støtte mottok i hvert fall ”Justina Orre med Barn” livet ut. (1 spesidaler tilsvarte fire kroner.)

Allerede 30.12.1871 mottok Eilef Olsen Aarre 4 spesidaler fra fattigkommisjonen i Klepp for å ta seg av søsteren og hennes ”uægte” barn.

At Justina drog til en kone i Stavanger ”som skulde tage hende”, virker underlig fordi det må ha vært mer enn uvanlig at en vordende mor fra Klepp på 1870-tallet måtte dra til byen for å føde eller fordrive et foster, så lenge det fantes kyndige folk på Jæren som kunne ta seg av slike ”operasjoner”. Mye tyder derfor på at Justinas bytur for ”at tage” barnet var betalt fra Stavanger og henlagt til en beleilig tid for at Justina skulle kunne overta det nyfødte barnet på Orre.

Som nevnt før ble Bernhard hjemmedøpt på Orre samme dag som han ble født. Kopi fra 1945 av hans dåpsattest forteller også at han er født på Orre. Hvis han var født i Stavanger, ville det ha vært umulig for Justina, samme dag som hun hadde gjennomført en fødsel, å reise med sønnen via Sandnes til Orre for der å få ham døpt i hurten og sturten. Bernhard kan ikke ha vært det barnet Justina fikk i Stavanger, men på Orre ble hun bedt om eller pålagt å amme nabojentas barn, mot en eller annen form for kompensasjon.

Justina var født på bruk 3 på Orre 29. november 1843 som yngste barn til bonde Ola Ivarson Orre (1797–1844) og Bertha Elisabeth Sveinsdatter Tu (1807–1871).

Det gunstige sammenfallet mellom Lisas fødsel og Justinas tilgjengelighet som amme for Bernhard gjør at en funderer på om Justina ble sendt til Stavanger for å ”tage Barnet” sitt som en del av de forberedelsene som var i gang for å dekke Lisas fødsel.

Selv om Eilef Olsen skrev til fattigkommisjonen i Klepp at de pengene Justina betalte til kona som skulle ”tage” henne, stammet fra farsarven hennes, kan pengene like gjerne ha kommet fra annet, ”passende” hold.

Bernhards fødselsattest forteller at han ble født på Orre. Dette betyr at Justina samme dag som hun føder, klarer å ta seg via søsteren på Sandnes og hjem til Orre for å få døpt sitt barn i hurten og sturten i stuen hos broren. Dette virker mer enn usannsynlig og bestyrker antakelsen om at brevet inngår som endel av dekkoperasjonen. Det finnes ingen tradisjon for at Bernhard var svak eller sykelig ved fødselen eller som barn. Normalt sett burde han derfor ha blitt båret til dåp i kirken som lå få meter fra gården på Orre der han ble født.

Omfanget av det apparatet som ble satt i sving for å skjule det ubeleilige, viser med all tydelighet at dekkoperasjonen var planlagt. Interessant er det også å registrere at det var vanlig både i familien Kielland og i den inngiftede Zetlitz-familien å døpe de ”uægte” barna hjemme slik at alle forberedelser og arrangementer vedrørende barnet kunne foretas i fred og ro før det ble båret til kirken for å velsignes. Denne malen ble lagt i alle fall så tidlig som i siste halvdel av 1700-tallet, og ble altså fulgt også i 1871. Mens de fleste barna på denne tiden ble døpt etter fire uker, måtte Bernhard vente til han var nesten to måneder, før han ble velsignet i Orre-kirken. Da først var alle brikkene på plass når det gjaldt valg av faddere, oppveksthjem og kompensasjon for fostring. Om Bernhard hadde vært en vanlig bondegutt og sønn av Justina og Christian Tjøtta, som står som far i kirkeboken, var det ingen grunn til å døpe ham hjemme av annen årsak enn veikhet og fare for død, men intet tyder altså på at spiren på Kielland-Aarre-treet var syk eller svakelig da han snappet etter livspust for første gang, på Orre 14. oktober 1871.

HOVEDREGISSØR FOR DEKKOPERASJONEN

Det er Gabriel Sivertsen Vik Orre, ved siden av Alexander Kiellands far, framstår som hovedregissøren for den dekkoperasjonen som ble satt i gang for å skjule Bernhards biologiske foreldre. (”Arbeidsmand” Christian Christiansen Tjøtta, som står oppført i kirkeboka som Bernhards far, arbeidet en tid som dreng hos Gabriels bror, Jon Sivertsen på Vik.)

Gabriel levde fra 1836 til 1927. I 1881 giftet han seg med ”Lisa”s søster, Berta, men han bodde på Orre allerede fra 1874. Det året hadde han nemlig fått kjøpe bruk 9 på Orre av sin slektning Ola Hansson Orre, også han en av Bernhards faddere.

Gabriel Sivertsen Vik framstår som sentralfiguren i ”dekkoperasjonen” omkring Bernhard dåp og oppvekst:

- 1) Han var en god venn av Alexanders far, Jens Zetlitz Kielland, og siden av Alexander da han ble Alexanders fortrolige på Klepp. Alexander fulgte f.eks. Gabriel til Høg-Jæren for å hente hjem sauer til Orre. Dette skjedde høsten 1890, da Bernhard bodde hos Berta og Gabriel. Samme høst ba Alexander barna skrive noen ord som han kunne ta med til Gabriel Sivertsen og Ole Eilefsen, også en indikasjon på det forholdet forfatteren stod i til jærbuene.
- 2) Han stod på god fot også med Alexanders nære venner i Stavanger, Andreas Sømme, Frederik Hansen og ekteparet Henrik og Sophie Eide.
- 3) Han var en god bekjent av Kristoffer Olsen Orre, som døpte Bernhard.
- 4) Han var godt kjent med Eilef Olsen Orre, Justinas bror, og med Justina.
- 5) Han var godt kjent med Christian Christiansen etter Christians opphold hos Gabriels bror på Vik.
- 1) Han kjente alle fadderne til Bernhard.
- 2) Han var nestformann i fattigkommisjonen på Klepp, som innvilget penger til Justina for fostringen av Bernhard. (Formann i kommisjonen var for øvrig sogneprest Christian Selmer, som stadfestet Bernhards dåp i kirken på Orre.)
- 3) Hans bror, Jon (1826–1911), var gift med Maria Monsdatter Vik (1839–1932), som var kusine til ”Lisa”s farmor, Johanna Rasmusdatter Vik.
- 9) Han var godt kjent med ”Lisa”s foreldre, og i 1881 ble han altså gift med ”Lisa”s søster, Berta.
- 1) Det går tråder fra familien på Vik til familiene Sømme og Kielland i Stavanger fordi broren til Maria Monsdatter, skipper Johan Henrik (f. 1.4.1837), ble gift med Inger Sømme Larsen, kusine til Alexanders stemor, Inger Mæle. I tillegg var Maria Monsdatters faster, Johanna Henriksdatter Vik (f. 1820), gift med Inger Mæles bror, skipper Tormod Larsen.

DET ”UÆGTE” BARNET SKULLE HA ET NAVN

Barnet som ble hjemmedøpt på bruk 3, ble navngitt Bernhard, et navn som var ukjent i Lisas slekt. Alexanders morbror het derimot het Berent Otto Lange, og var bosatt i Olafskleven 4, nabohuset til Alexanders barndomshjem. Var det onkelen som ble oppkalt da Alexanders førstefødte kom til verden? Eller var det kanskje moren, som også het Bertha til fornavn, som lot seg oppkalle? Et tredje alternativ synes også mulig. Justinas bror, Eilef Olsen, ble 5. januar 1869 far til en gutt som ble navngitt Svend Bernhard, og som døde 26 november 1870, altså året før hans faster ble oppført i kirkeboka som mor til Bernhard Aarre. Denne Svend Bernhard er utelatt i bygdeboka for Klepp, men han står i kirkeboken og kan ha vært opphavet til navnevalget til den ”uægte” gutten som skulle tas vare på av folkene på bruk 3 på Orre. Personlig mener jeg at Bernhard-navnet på finurlig vis knytter de tre involverte familiene sammen, for da Bernhard i sin tur ble gift og fikk barn, kalte han sin førstefødte for Otto, mellomnavnet til tollfunksjonæren i Olafskleven! (Også sønnen til driftsbestyrer Lorange i Jernbaneveien, der Bernhards kone, Dorothea Gard, hadde gjort tjeneste i sin ungdom, het Otto, født i Kristiania 1873.)

Da dåpsmeldingen ble levert til sogneprest Christian Selmer i Orre-kirken, hadde Justinas familie overtatt rollene i det ”skuespillet” som utspant seg på Orre. Det var Justinas eldste bror, Eilef - som hadde vært hennes formynder og verge siden hun som niåring mistet faren – som overleverte meldingen til presten.

Christian Selmer var sogneprest i Klepp fra 1867 til 1874. Han kom til Klepp fra Suldal. Alexander hadde vært klassekamerat med hans sønn Thorvald de tre siste årene i latinskolen på Kongsgård (1864–1867), mens Selmer-familien bodde i Suldal. Det er meget sannsynlig at Alexander tok kontakt med Thorvald på Klepp, i alle fall når sønnen fulgte faren til gudstjenester på Orre, der Alexander ferierte i nabohuset til kirken. Kanskje besøkte

Alexander Thorvald i prestegården på Sørbø. Siden skulle i alle fall sognepresten velsigne Alexanders ”uægte” sønn i middelalderkirken på Klepp, men farskapet til Bernhard var nok skjult for Selmer.

Lokalhistorikeren Erling Brunnes, forfatteren av ”Klepp Gards- og Ættesoge”, var klar over at Christian Christiansen og Justina Olsdatter var fingerte foreldre for Bernhard. I 1985 forklarte Brunnes Bjørn og Thorleif Aarre at barnets far var en ”betydelig person fra Stavanger som hadde lang og nær tilknytning til Orre og folket der”. Siden satte både han og Sigleif Engen navn på barnefaren: Alexander L. Kielland. Erling Brunnes kjente Bernhards søster, Sina, fra ungdommen, og Sigleif Engen opprettet mange lokalhistoriske kontakter på Klepp mens han bestyrte realskolen på Storhaug (i Klepp) under andre verdenskrig.

BERNHARDS FADDERE

Bernhards dåp ble stadfestet av sogneprest Selmer i Orre-kirken 10. desember 1871. Identifikasjonen av dåpsvitnene kan muligens fortelle noe om hvilke familier som var involvert i dekkoperasjonen.

1) Oline Knudsdatter (født på Hatteland i 1809 og død på Erga i 1874). Hun var gift med Velas Velasson Villadsplassen under Erga.

Mor til Lisa kom fra Erga, selv om morfaren, losen Jon Sveinson, opprinnelig var fra Orre. Interessant er det også å registrere at Tobias Tjøtta (f. 1834), bror til ”barnefaren” Christian Christiansen Tjøtta, ble gift med Taletta Korneliusdatter fra Hatteland, der dåpsvitne nr. 1 var født.

Men forbindelseslinjene går i mange retninger, for i 1882 ble Velas’ datter og Olines stedatter, Ingeborg Malena Velasdatter, gift med Ola Eilefson Orre, Justinas nevø, i et hjem som skulle bli Bernhards fosterhjem fra 1890.

2) Gurine Toresdatter (1848–1914) var datter av Tore Jonsen Kleppe og Marte Sveinsdatter Vølstad, som andre gang ble gift med Ola Halvorson Orre. Gurine var ni år gammel da moren flyttet med henne til bruk 7 på Orre, nabohuset til der ”døperen” Kristoffer Orre bodde. Gurine livnærte seg som tjenestejente på Orre. Hun døde ugift.

3) Ola Hansson Orre var født på bruk 9 på Orre i 1833. Han flyttet siden til Friestad i Klepp, men fra 1878 bodde han på Bø i Nærbø til han utvandret til Amerika i 1881. Han døde i Humboldt i Iowa i 1909. (Ola og kona hans, Bergitte Reiersdatter Hauge, kom med i en av Lars Oftedals vekkelse. Beundringen for presten tok de med seg ”over there”, og i 1881 ga de predikantens navn til en sønn som ble født 23. november dette året.)

Bruket sitt på Orre solgte Ola til Alexander Kiellands gode venn, Gabriel Sivertsen Vik, som i 1881 giftet seg med Lisas søster Berta.

4) Tønnes Tønnesson Aarre (1849–1913) var i 1871 bosatt på bruk 2 på Orre, et bruk som hadde fellestun med bruk 1, der Lisa bodde med sine foreldre. Lisa ble gift med Tønnes’ bror, Tore, i 1885. Tønnes flyttet siden til Erga (bruk 12).

5) Martin Johannesen Tjøtta var dreng hos Jon Sivertsen Vik (bror til Gabriel). Martin var født på Tjøtta 18. oktober 1842 som sønn av Johannes Erikson Tjøtta og Johanna Nilsdatter, hvis far var fra Erga, gården som sammen med Orre står sentralt når vi nøster trådene omkring fadderne til det ”uægte” barnet.

Martin var jamaldring med Christian Christiansen Tjøtta. Trolig var Martin og Christian bestekamerater, født på nabobruk og siden drenger hos samme bonde på Vik: Jon Sivertsen.

BERNHARDS BARNDOM OG OPPVEKST

Etter dåpen og dåpsstadfestelsen ble Bernhard plassert på gården Tu sammen med Justina, som skulle amme ham. Som nevnt i omtalen av Justina fikk ”mor” og ”sønn” bo hos hennes morbror, Rasmus Sveinson, og tante, Ingeborg Margrethe Albertsdatter, på Tu. Men etter at Justina fikk tæring, var det nok Ingeborg Margrethe som tok seg av barnet. Men da hun døde allerede i 1877, ble han trolig plassert hos en annen ”morbror” med samme fornavn som den første. Rasmus Viby Sveinson Tu (1816–1898) var oppkalt etter Rasmus Wibye, sogneprest i Klepp 1741–1756. Han var gift med Kirsten Toresdatter Orstad, og dette ekteparet tok seg ofte av fattiglemmer mot kompensasjon fra fattigkassen i Klepp. Brev til fattigkommisjonen i Klepp forteller i alle fall at Bernhard ble utleid som arbeidshjelp mot betaling hos Rasmus Viby på Tu.

Det synes altså som om Bernhard var i det offentlige forvaring, men plassert i Justinas familie på Tu, som fortsatt stilte opp for ham mot godtgjørelse fra kommunen.

Bernhard ble også leid ut til en gård på Rossaland. Trolig bodde han da hos Justinas moster, Stine Sveinsdatter Tu (1809–1875), som var gift med Sivert Tollakson Bryne eller hos deres sønn, Svein, som hadde overtatt halve farsbruket på den tiden da Bernhard tjente der.

Men Bernhard bodde på Tu da han begynte på Tu kretsskule som sjuåring. I 1884 avsluttet han sin skolegang i Klepp. Deretter arbeidet han trolig som dreng på ulike gårder i Klepp. Likningsprotokollen forteller i alle fall om årsinntekter på 150 kr i 1885 og 175 kr i 1886.

I likningsprotokollen står han oppført som Bernt Rasmussen Tu, etter fosterfar Rasmus Viby på Tu. I de årene jeg har arbeidet med slektsforskning, har jeg sett mange eksempler på at mennesker skifter etternavn når de flytter fra en gård til en annen, men dette er første gang jeg er kommet over en person som skifter farsnavn! Navneskiftet forteller at Bernhard nå var klar over at Christian Christiansen ikke var hans far, og visste han ikke hvem som var hans biologiske farsopphav, skulle han snart få vite det.

Bernhard ble konfirmert i Klepp kirke 3. oktober 1886 som ”Bernhard Tu”. Alexander L. Kielland bodde på Orre med sin familie på dette tidspunktet, og mye kan vel tyde på at faren befant seg i kirken den dagen sønnen stod konfirmasjon i Klepp-kirken. Kort etter forlot Kielland-familien Klepp med kurs for Paris dit den ankom 11. oktober.

Etter konfirmasjonen ble Bernhard leid ut som dreng fra Rasmus Viby på Tu til Ommund Ommundson (1825–1901) og hustru Kristine Jonasdatter Serikstad (1825–1901) på Rosland i Klepp, der han oppholdt seg fra 1. januar til 30. mars 1887. Dette at drenger ble leid ut av bøndene som hadde dem i forvaring på fattigvesenets bekostning, ble kalt ”slaveriet”, et ord som antyder hvordan slikt arbeid ble vurdert av jærbuer flest.

BERNHARD PÅ PRIVAT REALSKOLE I STAVANGER?

Etter oppholdet på Rosland følger et tomrom i Bernhards biografi. Ifølge muntlig overlevering fra hans barn gikk han på middelskole i Stavanger disse årene. Han bodde da i det ”Hergberge for Embedsmænds Børn” som Lars Oftedal opprettet i Bergelandsgate 42 i 1880 for ungdom

fra embetsmanns- og bestillingsmennsfamilier som kom til Stavanger for å gå på middelskole eller gymnas.

Det har ikke lyktes å dokumentere dette da det ikke eksisterer lister over leieboere ved dette herberget. Ei heller har jeg funnet Bernhard i klasselister fra Stavanger Lærde skole på Kongsgård i disse årene, men det fantes også andre muligheter for å sikre seg middelskoleeksamen i Stavanger på denne tiden, så mye tyder på at den muntlige overleveringen er korrekt.

DRENG PÅ KLEPP

Etter middelskoleeksamen flyttet Bernhard tilbake til Klepp, der han ble ansatt som dreng hos det barnløse ekteparet Ola Eilefson (1865–1892) og Ingeborg Malena Velasdatter (1856–1937) på Orre. Ola var Justinas nevø og eldste sønn av Eilef Olsen, som var med på ”dekkoperasjonen” like fra Bernhards dåp. Fortsatt tok altså Justinas familie vare på gutten, slik den nok hadde forpliktet seg til i 1871.

I 1890 ble det tatt opp folketelling i Klepp. Rubrikken som kunne vist et eventuelt slektskap mellom Bernhard dreng og hans arbeidsgiver, står demonstrativt tom, selv om de to offisielt var fettere! Bernhard har fortalt sine barn at han under oppholdet hos Ola og Ingeborg på Orre var i kontakt med forfatteren Alexander Kielland, som han hjalp i forbindelse med fiske etter laks og aure i Jær-elvene. Mye tyder på at faren da benyttet sjansen til ”at være i Sandhed” og tilbød sønnen hans rette identitet, en gutt som for øvrig hadde så store likhetstrekk med ham selv at det var helt påfallende. Bernhard etterlot seg bl.a. en spaserstokk med sølvhåndtak som, ifølge konservator Lexow, hadde tilhørt Kielland, og alt han hadde funnet av avisomtaler om faren. Dessuten insisterte han på nøyaktighet når det gjaldt skrivemåten av navnet. Selv om settefaren skrev seg for Christian, forlangte Bernhard at hans mellombokstav skulle være ”K” og ikke ”C” – og etternavnet skulle skrives ”Aarre” og ikke ”Orre”. Aarre var skrivemåten for folk som kom fra bruk 1 og 2, der Lisa hadde sine røtter.

Bernhard etterlot seg også fotografier av Lisas gård på Orre og ikke fra Tu eller de to gårdene på Orre der han bodde i oppveksten. Det var for øvrig Bernhards sterke identifikasjon med Lisas gård på Orre som satte de to fetterne Aarre på sporet etter hans rette identitet.

Alexander Kielland leide værelser hos Gabriel Sivertsen og Bernhards moster når han ferierte på Orre omkring 1890. Sannsynligvis inviterte han sønnen med seg ”hjem” på mat og noe varmt å drikke etter fisketurene. Bernhard har fortalt sine etterkommere at han satt og så på mens Kielland skrev på en av romanene sine. Det må ha vært ”Jacob”, som ble utgitt i 1890. Et eksemplar av denne romanen ble for øvrig dedisert til Bernhards fosterforeldre på bruk 3 fra forfatteren. En takk for hjelpen med sønnen?

På dette tidspunktet har trolig Alexander planlagt en framtid for Bernhard i Stavanger. Middelskoleeksamenen var nok ment å være et fundament for en framtid i byen. Fryktet forfatteren noen gang at hans eget avkom skulle utvikle oppkomlingen Tørres Snørtevolds holdninger når han flyttet til Stavanger for å gjøre karriere som forretningsmann der? At Alexander hadde sønnen på Jæren i tankene, trenger vi neppe tvile på. Noen måneder etter Lisas død i 1903 skrev han at ”de arme smaa Børn blir forfærdeligt haardt behandlet naar

Elskoven lider Nederlag” (til Julie Hegel i København). Riktignok var dette myntet på datteren Babys barn, men trolig hadde Alexander ervervet seg denne innsikten lenge før den tid.

Bernhards eksistens har trolig martret ham i like høy grad som Ibsens sønn med tjenestejenta ved apoteket i Grimstad plaget Ibsen, en av de andre fire store. I ”Peer Gynt” lar Ibsen Peer martres av tanken på barnet han får med Dovregubbens datter. Mor til barnet forkynner at hun vil komme igjen hver evige dag. ”Jeg glytter paa Døren, ser ind til jer begge [Peer og Solveig]. Sidder du med Jenten paa Benkefjæl, - blir du kjælen Peer Gynt, – vil du lege og dægge, – sætter jeg mig hos og kræver min Del.” På samme måte må tanken på Bernhard og Lisa ha forkludret forholdet mellom Alexander og Beate.

Etter at Bernhards ”fetter” Ola Eilefson Orre døde 29. august 1892, ble Bernhard plassert som dreng hos sin biologiske moster, Berta Rasmusdatter (1839–1912), på bruk 9 på Orre. Berta var, som nevnt før, gift med Alexanders fortrolige venn på Klepp, Gabriel Sivertsen Vik Orre (1836–1927). Bernhard fortalte sine etterkommere at han hadde det godt i den tiden han bodde på bruk 9. Dette samsvarer godt med den muntlige tradisjonen som har fastholdt at både Berta og Gabriel var barnekjære. Og om ikke før, så fikk Bernhard kontakt med moren mens han bodde hos mosteren og onkelen – en mor som ifølge en av hennes nålevende slektninger hadde savnet ham sårt i alle år! Han kalte seg for Berner Kristiansen mens han bodde hos moster Berta og onkel Gabriel på Orre.

BERNHARD I STAVANGER

Like etter århundreskiftet sørget Stavangers borgermester for at hans sønn ble flyttet fra gode venner på Orre til en ny framtid i byen ved Vågen, der han på nytt ble plassert hos farens gode venner. ”Faren skulle ta ansvar for gutten og moren for jenta [Sina],” forteller en av Bernhards nære slektninger på Orre i mars 2000. Dette ble også nyttet som forklaring på at ingen gårdpart ble tilbudt Bernhard på Jæren. ”Der va sterke krefter i byen så sko ta vare på gutten.”

Bernhard fikk permanent opphold i Stavanger i 1901 eller 1902. Folketellingen for 1900 forteller at han da fremdeles bodde på Orre, og i 1902 er det dokumentasjon for at han befinner seg i Stavanger, ansatt som brustapper hos dampskipsfører og brusfabrikant Henrik Eide (f. på Kinn i 1831 som sønn av Elias Henrikson) med fabrikkannlegg i Øvre Holmegate 5 i et hus som Eide kjøpte av E.C. Buch i 1891. Eide døde i Stavanger i 1907, men familien beholdt huset i Øvre Holmegate til 1923, da T.E. Thomassen fikk skjøte på br.nr. 80 (i dag: ”Christian Bodega”).

Bernhard ble innlosjert hos Henrik og Sofie Eide (f. i Bergen i 1846) i Oscarsgate 18, huset som settefaren hadde vært med på å bygge, og som tegnet for familien Eide av Eides og Kiellands omgangsvenn arkitekt Hartvig Sverdrup Eckhoff. (Han bodde i Løkkeveien 28 og tegnet også utkast til det huset som Alexander Kielland planla å bygge på Madla. Disse tegningene hadde mye til felles med dem Eckhoff laget til utformingen av det huset som Andreas Sømme fikk bygd på Egenesløkkene med nåværende adresse Eiganesveien 28

(nåværende eiere: Duane og Kari Mills). Ekteparet Eide hadde fire døtre; Alida (som var lærerinne og født i Davik i Nordfjord i 1856, en tid var hun lærerinne på Platous skole, der Christian Christiansen var pedell), Henriette (f. i Davik i 1863), Katharina (f. i Stavanger i 1882) og Henny (f. i Stavanger i 1884, gift Skjønberg). Hun var først forlovet med befalhavende Sven Nilsen på Madla, og høyst sannsynlig var det hun som fortalte Nilsen om Bernhards identitet.

Sammen med familien bodde også privatlærerinne Dorothea Eide og fru Sofies søster Henny Bucher, som også var lærerinne. Fru Sofie Eide og Henny var søstre også av kona til Beate Kiellands tremenning, skipsreder i Stavanger ("Holt & Isachsen") Isak Skjelbred Isachsen, Elise Margrethe Isachsen (f. Bucher i Bergen i 1848 og gift med kjøpmann Isachsen i Bergen 16. desember 1875).

I Oscarsgate 17 bodde Beate og Alexander Kiellands omgangsvener Andreas Sømme (1849–1937) og Maren Sophie Berner (f. 1858).

Siden det var sosialt umulig for Alexander Kielland å ha sønnen boende i sitt eget hjem i Olafskleven 2, kunne han neppe ha budt ham et bedre alternativ enn det i Oscarsgate, med et solid sosialt nettverk av sine venner omkring ham.

Det ingen "linker" fra Henrik Eide (født på Kinn i Sogn og Fjordane i 1831) og fru Sophie Bucher Eide (født i Bergen i 1846) til gårdene i Klepp der Bernhard tidligere hadde hatt sin tilknytning. Alexanders forhold til disse gårdene og til familien Eide var imidlertid tett og nært.

Ekteparet Eides datter Katharina var bestevenninne med Beate og Alexanders datter Else. Men også yngstedatter Eide, Henny, skulle bli kjent med borgermesterekteparet ved Breiavatnet. Henny ble siden skuespillerinne og gift Skjønberg. I 1936 skrev hun en nydelig minneartikkel om Alexander Kielland. Slik skildrer den voksne Henny femåringens møte med dikteren:

"Der stod han i døren ... den store, merkelige mannen som det lyste av. Det lyste slik av ham at hun hørte hvor det knitret! Men hun torde ikke slå øinene op. For hun kjente ingen andre som det lyste av. Pappa var god og hadde lys inni øinene. Men det strålte ikke ut fra pappa. Hun vilde helst stå i et hjørne og se den store mannen skinne mot andre. Men nå stod han der, som så ofte før, – det var henne han vilde ha tak i! Og hun torde ikke se op. Hun kjente ordene hans som lysende stråler mot kroppen, – hun følte hjertevarmen hans som en hete hun ikke kunde nærme sig uten å brenne op! Hun svarte ikke. Hun så ned ... hun så ned .... hun vilde forgå!"

Bernhard ble involvert i familien Eide både privat og yrkesmessig. I 1901 døde Katharina, som da var ansatt på kontoret ved Stavanger Mineralvannfabrikk i Øvre Holmegate 8. Bernhard overtok da noen av hennes arbeidsoppgaver ved fabrikk.

Ekteparet Eides etterkommere har fortalt at Bernhard gled smidig og lett inn i sitt nye miljø. Han var lærenem, arbeidsvillig og pliktoppfyllende og påtok seg nye oppgaver med iver og ansvarfølelse. Det var intet "bondsk" ved hans atferd, er et annet utsagn som ble nytted for å beskrive drengen fra Klepp.

Fra Bernhard ankom Stavanger, brukte han konsekvent Bernhard K. Aarre som sitt navn. La han veien til og fra arbeid forbi borgermesterens bolig og kontor ved Breiavatnet, mon tro?

Kanskje deltok han i selskaper med faren i Oscarsgate 18, eller ble invitert til Olafskleven 2? Muntlig overlevering i familien Aarre i Stavanger går i alle fall ut på at Eides brustapper leverte kasser med selters til den tørste borgermesteren i Olafskleven 2.

Året etter at Alexander Kielland forlot Stavanger for å overta som amtmann i Romsdal, giftet Bernhard seg. Bryllupet stod tirsdag 7. april, og bruden var Olava Dorthea Olaussen Gaard, født på Talgje i Finnøy 23. juni 1879 som datter av Olaus Andersen Gaard og Dorthea Marie Gaard – født på Skjørvestad i Rennesøy og med slektsforbindelser bl.a. til stavangerfamiliene Berner, Houge Thiis og Monsen. (Andreas Sømme var gift med Maren Sophie Berner.)

Olava Dorthea hadde vært tjenestejente hos jernbanedirektør Lorange, hvis datter Helene Christine (1868–1925) ble gift med Alexander Kiellands fetter, Jonas Schanche Kielland (1863–1930), overrettssakføreren, byfogden og borgermesteren som representerte siste generasjon Kielland på Ledaal. Både familien Lorange og ekteparet på Ledaal tilhørte ekteparet Kiellands omgangskrets.

Bernhard og Dorthea ble viet i Hausken kirke, og bryllupet ble feiret på Skjørvestad på Rennesøy, dit Dortheas foreldre hadde flyttet til morens ættegård. På tross av at Dorthea var foreldrenes femte og yngste barn, ble bryllupet feiret over tre dager. Ingen fra Bernhards settefamilier var til stede i bryllupet. Ei heller kunne de ha bidratt med midler til en slik feiring. I bryllupet bar Dorthea det luktevanhuset i sølv med lenke som Bernhard hadde fått av mor Lisa på Orre, et beger som ifølge konservator Jan Hendrich Lexow stammet fra familien Kielland.

Borgermesteren og amtmannen hadde jo konstant manko på penger, så trolig var det hans venner i Oscars gate som ønsket å gi ham sin tribut gjennom sønnens flotte bryllup, i tillegg til det familiene på Gard og Skjørvestad har hatt å tilby. Og i matveien har ryfylkingen alltid vært raus når han steller til fest!

Fra 1906 begynte Bernhard å spekulere i eiendommer i Stavanger, uten kausjonister, men med assistanse av børs- og eiendomsmegler N.A. Berthelsen (adresse: Langgate 42). Kapital må altså ha tilflytt Bernhard fra ukjent hold. Foruten å komme fra farens venner i Oscarsgate kan disse midlene ha stammet fra moster Berta og onkel Gabriel på Orre, som var barnløse. Om enn ikke offisielt, så var Bernhard i realiteten arveberettiget til deres jordiske gods. Noe av dette kan ha tilflytt ham allerede mens de levde. I 1906 var Berta 67 og Gabriel 70 år, og de har trolig hatt midler å avse til fostersønnen.

Men enda mer interessant er det kanskje at Bernhards mor, Lisa, jo var død i 1903, kort tid etter at han flyttet fra Orre. Hun kan ha testamentert midler til sønnen. Vi registrerer i alle fall at hun står oppført med både inntekt og formue i likningsprotokollen for Klepp – noe som ikke var vanlig for bondekoner på Jæren på denne tiden. Alexander døde nettopp i 1906. Har også han kanalisert midler til sin ”uægte” sønn, midler som kan ha vært ”frosset” etter salget av teglverket på Malde? Muligens.

Eiendomsspekulasjon stod i alle fall på Bernhards liste over gjøremål like fram til 1930. Flere av de eiendommene han investerte penger i, hadde tidligere tilhørt Kielland-familien.

Bernhard og Dorthea fikk i alt åtte barn. De bodde på en rekke forskjellige adresser i Stavanger.

Bernhard og Dorthea fikk disse barna

- 1) Otto (1903–1973, utvandret til Amerika). Bernhard velger altså å gi sin førstefødte navn etter samme person som han selv er oppkalt etter, Alexanders morbror, tollbetjent i Stavanger Bernt Otto Lange (1832–1899). (Alexander hadde også en morbror som het Jacob Otto Lange, 1833–1902 – stortingsrepresentant og statsråd). Kan han få sagt tydeligere i hvilken slektsmessig sammenheng han står? En av fadderne for Otto er Ola Jonassen Aarre, som hadde giftet seg med Bernhards fostermor Ingeborg Malena Velasdatter Erga Orre i 1893, etter at fosterfaren, Ole Eilefsen, døde i 1892.
- 2) Jenny (f. 1905 – døde av tæring). Som fadder for Jenny stiller bl.a. ovennevnte Ingeborg Orre fra bruk Dette indikerer at Bernhard opprettholdt vennskapelig forbindelse med fosterforeldrene på Orr
- 3) Bjarne (1908–1961).
- 4) Dagfinn Steen (1911–1985).
- 5) Rasmus (1914–1914).
- 6) Reidar Johan (1915–1982).
- 7) Arnfinn Johannes (1918–1979 - far til Thorleif Kielland Aarre).
- 8) Dagny (1920–?).

Da en av Aarre-guttene hadde gjort kjæresten gravid og ville flykte til sjøs fra problemene dette medførte, sa moren: ”Vi har hatt nok av den slags i familien. Du blir hjemme!”

Eldstesønnen Otto fortalte som voksen at ”far i meget av tiden på Orre levde hos sin tante” – og denne tanten var Lisas søster Bertha, gift med Gabriel Sivertson, for noen søster av Justine bodde han aldri hos.

HVOR BODDE BERNHARD OG DORTHEA?

Familien Aarre bodde på følgende adresser i Stavanger - i hus som Bernhard eide:

Nykirkebakken 7b
Langgate 60
Sandeidgate 34
Opheimsgate 21
Schivesgate 15
Biskop Njålsgate 44
Bolette Wiesesgate 2
Øvre Banegate 27

I tillegg investerte Bernhard også penger i Vaisenhusgata 17, Jelsagata 11 og Hafrsfjordgate 39 og i hus i Kongsteinsgata og Storgata.

Allerede i 1908 kunne Bernhard tillate seg å låne ut kapital (1600 kr) mot rente og pant i fast eiendom. Penger tjente han også som kausjonist. Ikke dårlig av drengen fra Klepp, som på dette tidspunktet hadde bodd i byen i sju år!

Men hans faste inntekt stammet fra mineralvannfabrikkene. Han var ansatt ved Eides Mineralvannfabrikk fram til 1918, da denne bedriften ble nedlagt. Bernhard fikk da arbeid ved Vestlandske Mineralvannfabrikk i Stavanger og var ansatt der fram til 1926, da han kjøpte dette foretaket av islendingen Gislason.

Bernhard fikk problemer med å drive fabrikk med overskudd under de økonomiske nedgangstidene omkring 1930. Helsen begynte også å svikte ham på denne tiden, og de siste

årene fram mot nedleggelsen i 1932 drev han bare med produksjon av eddik i kjelleren i Øvre Banegate 27. (Ingen av sønnene ønsket å overta brusbedriften etter faren.)

Bernhard var medlem av fattigkommisjonen i Stavanger. Fattiggutten fra Klepp ble soneleder med fullmakt til å dele ut levnetsmidler til de ”minste” stavangerborgerne. Innlevelsessevne og sosial teft hadde overlevd hans kronglete vei gjennom livet!

Bernhard begynte altså å skranke på helsen da han var 60 år. Også kiellandske skavanker som hjerte-kar-svakhet, øyensykdommer, astmatiske problemer og problemer med knoker og knær skulle han føre videre til sine etterkommere!

(21.12.1902 skriver Alexander til Bjørnstjerne Bjørnson: ”Kjære Mester! jeg lever nedsænket i Bekymring og har faaet en ny Udvidelse af Hjertet; men den gaar over, naar jeg ligger tilsengs og bare nyder Melk og Brød.” Og 30.12.1904 heter det i et brev til Andreas Sømme: ”Desværre er den Lammelse, du ved jeg har i Fingrene, mere alvorlig end jeg anede og det er nok Bud om, at det endelig for Alvor gaar nedover; og det var heller ikke at undres paa.”

Bernhard snakket aldri med sine etterkommere om de ”foreldrene” som var oppført i kirkeboka. Ei heller nevnte han de slektningene han hadde på Orre, eller om Justina og Christian var hans genetiske opphav, selv om han ofte besøkte Orre også etter at han hadde fått permanent opphold i Stavanger. Derimot etterlot han seg altså en rekke gjenstander som hjalp hans etterkommere til å forstå hvem han egentlig var.

Bernhard Aarre døde 66 år gammel i 1937. Dorthea døde i 1945.

VAR BÅDE BERNHARD K. AARRE OG SINA AARRE SKADSEM BARN AV ALEXANDER OG LISA?

Sina Maria Toresdatter Aarre ble født på Orre 7. april 1887. Hun står i kirkeboka oppført som datter av Tore Tønnesson Aarre og Berta Elisabet ("Lisa") Aarre på bruk 2 på Orre. Hun ble gift med Gabriel Trane Korneliussen Skas og fikk fire sønner med ham. (Torolv Bertram, født 1911, Konrad, født 1913, Leiv Rasmus, født 1916 og Monrad Donker, født 1919.)

Jeg har stilt spørsmål til Sinas Aarre Skadsems etterkommere vedrørende Tor Obrestads antakelse om at Alexander og Lisa fikk to barn sammen, og jeg møtte ingen motforestillinger når det gjaldt Obrestads identifikasjon av Bernhard. Med hensyn til Sina som Alexanders datter var svaret: "Det har eg ikkje høyrte noge om", selv om det i samtalen ble innrømmet at temaet selvsagt var drøftet på Orre etter at Obrestads biografi kom ut, en bok hvis innhold ikke ble applaudert på bruk Orre, men som ingen representant for familien der har opponert offentlig imot.

Det er påfallende at da Bernhards etterkommere forsøkte å finne opphavet til bestefar Aarre på midten av 1980-tallet, gikk det ikke lang tid før det ble foretatt et skifte på det bruket som hadde tilhørt Berta Elisabet. Det hadde nemlig ikke vært noe skifte det etter hennes død i 1903.

Einar Wiig Berg (født i Stavanger 1945 og med røtter i Vik i Klepp) ble i 1999 og 2000 en døråpner til familier i Klepp hvis medlemmer sitter med kunnskaper om familien Kiellands opphold på Orre. Disse besøkene lærte meg framfor alt at jærbuen tilhører et gjestfritt folkeslag, og de veldekkede kaffemåltidene jeg ble invitert til, er ikke hverdagskost for en "byass".

Samtaler med representanter for de nevnte familier avdekker at det varme og intime forholdet mellom Alexander og Lisa var allment kjent i Klepp. Flere kunne også bekrefte at Alexander var far til Bernhard, dette var noe de "alltid hadde haurt" – eller som en 90 år gammel mann uttrykte det: "Me kjende te det, men det vart al`re drøst om det."

Jeg er tilbakeholden med å navngi muntlige informanter når det gjelder Lisas barn. I fortrolige samtaler kom opplysninger om dette forholdsvis åpent fram, men når informantene ble spurt om å stå som kilde i en trykksak, stivnet de i blick og kroppsspråk og ba seg fritatt for et slikt verv. Barn av eldre, åndsfriske og vitale informanter nektet til og med, på vegne av familiene, at opplysninger foreldrene gikk god for, skulle kunne tilbakeføres til et av deres familiemedlemmer. En representant for Lisas etterkommere som i en fortrolig samtale bekreftet at Bernhard var sønn av Lisa og Alexander, ville ikke ha sitt navn offentliggjort, men avsluttet samtalen med å si: "Men eg veid det eg veid."

Dette styrker selvsagt antakelsen om at Alexanders forhold til Lisa fikk følger – og at disse følgene fortsatt representerer sprengstoff blant Lisas etterkommere og inngiftede familier på Jæren, noe slekt og naboer føler seg forpliktet til å ta hensyn til 130 år etter at Bernhard ble født. Jeg tror ikke noen i år 2000, verken i Klepp eller andre steder, ville ha hevet øyenbrynet i forundring om de fikk høre om to ungdommer i begynnelsen av 20-årene som ble glade i hverandre på tvers av samfunnsklasser i 1870 – selv om forholdet førte til at barn ble født.

Problemet i dette tilfellet må derfor involvere andre elementer enn bare moralske. Eller er virkelig æresfølelse og stolthet i enkelte jærfamilier så framtrædende at det fortsatt anses som en skam å være etterkommer etter ”uægte” barn – som kom til verden for 130 år siden? Bygdesamfunnet klarer i alle fall å regulere naboenes handlemåter på en mer rigid måte enn det en bygutt er vant til. Og det ligger selvsagt også noe positivt i dette at en nøler med å trække på ømme tær på nabobruket.

En av Lisas etterkommere kom nok sannheten svært nær da han hevdet at Lisa og Alexander hadde lite å si i forhold til hvordan det uønskede svangerskapet skulle takles. ”Dei hadd’ ikkje noge valg,” sa han, de måtte føye seg etter hva som ble planlagt og bestemt utenfor deres innflytelse. Trolig hadde Alexander og Lisa få alternativer når det gjelder hvordan de skulle opptre da Lisa ble gravid og to familiers ære stod på spill. Høyst sannsynlig finner vi her spirer til det opprøret Alexander noen år seinere skulle rette mot fedre, forventninger og hva som var passende for patrisiersønner fra Stavanger. Tanke- og handlefrihet ble ledetråden i den modne kunstnerens liv.

Hvorfor Bernhard ikke ble tilbudt noen gård i Klepp, men ble sendt til byen, var for sistnevnte informant en stor gåte. Gåten blir ikke lettere å løse når vi vet at Bernhards fosterforeldre, moster Berta og onkel Gabriel, var barnløse og ikke hadde etterkommere til å overta bruk 9 på Orre. Det synes imidlertid å være et mønster i Kielland-familien at ”uægte” avkom skulle tilbys en framtid og et håndverk i byen.

25. juni 1999 bekreftet en 92 år kvinne, inngiftet i familien til ”Lisa på Aarre”, Bernhards identitet. Slik uttrykte hun dette:

”Ja, Alexander Kielland hadde ein uekta sønn på Orre så heitte Bernhard. Me tykte synd i guden så vart flytta rundt te fleire fosterforeldre. Han vart verande på Tu te dess han i meire vaksen alder kom tebars te Orre, der han blei dreng hos han Gabriel Sivertsen Aarre så va gifte med Bertha Rasmusdatter frå brug ein på Orre. Guden kalte berre Bertha for moster forståelig nok då hu va syster te Berta Elisabet Rasmusdatter. Gabriel og Berta va barnlause, men svert glade i barn. Guden kom al’ re bort på bruget te Lisa og Sina, ikkje så langt me veid i alle fall.”

Denne informanten hadde fått historien fra sin svigermor, som pleiet vennskapelige forbindelser med Sina. ”Sina va ei merkelige dama så stedla godt om og talte vel om byfolk, men så brydde seg mindre om sine egne grannar,” fortalte den 92 år gamle kvinnen.

I mars 2000 forteller en av Lisas nærmeste slektninger på Orre at Sina ofte reiste til Stavanger, og da nesten alltid alene, uten å fortelle noen hvem hun besøkte der. ”Nei, denne Sina var heilt annsleis enn folk flest’e her ude på Jæren.” ”Hun var kanskje en Kielland?” spurte Thorleif Kielland Aarre. ”Ja,” svarte informanten. Dette samstemmer i så fall godt også med at Leiv Skadsems yngre bror, Monrad, gjerne blir kalt ”Kielland’en på Braut”. For om Sina var en Kielland, betyr dette at Tor Obrestads antakelse om Sina som Alexanders datter med Lisa er korrekt, og at Leif og Monrad dermed er Alexanders barnebarn. Sommeren 2000 fortalte en eldre mann fra Rosland at både Bernhard og Sina var Kiellands barn med ”Lisa”.

25. juni 1999 stadfestet Tormund Åse (sønn av Jostein Enoksen Åse på bruk 3 på Åse i Klepp og Olaug Tønnesson Braut, hvis søster Eldbjørg var gift med Sinas sønn, Monrad Traneson Skadsem, f. 1919 på bruk 2 på Orre og død 5. august 2001) det varme og intime forholdet som hadde eksistert mellom Alexander og Lisa.

Det viser seg altså at Bernhards identitet har vært kjent på gårdene i Klepp med slektsforbindelser til Orre, men at folk på disse gårdene har fortiet denne sannheten i over 100 år, i respekt (og frykt?) for såre følelser på Orre.

Det er likevel påfallende at ingen av informantene noen gang avviste eller stilte seg kritiske til Tor Obrestads påstander om at Alexander L. Kielland trolig fikk to barn med Lisa fra Orre.

Sinas sønn Rasmus Leiv Skadsem døde 83 år gammel 9. januar 2000. 29. august 1999 var Bernhard K. Aarres sønnesønn (og Alexander Kiellands oldebarn) Thorleif K. Aarre på tur til Orre i forbindelse med arrangementet ”I Alexander L. Kiellands karjolspor med buss til Orre”. I den forbindelse oppsøkte Leiv Skadsem ham på kirkegården ved Orre gamle kirke. De to hadde møtt hverandre før en gang, da Thorleif hadde presentert seg som Alexander og Lisas oldebarn.

Willy P. Pedersen fra Madla stod ved siden av Thorleif da Leif kom mot dem, og gjengir følgende samtale: Thorleif: ”God dag, Leiv!” Leiv: ”Ja, deg kjenne eg igjen. Du huske meg?” Og så: ”Kom bli med meg bort her!”

Leiv ledsaget deretter Thorleif bort til Lisa Aarres grav på nordsiden av kirken – like overfor bautasteinen som er reist for å ære Alexander L. Kiellands minne. Leiv bøyer seg ned ved graven, og idet han river vekk noen grasstrå, sier han til Thorleif at graven bør stelles. Thorleif bøyer seg da ned og gjentar Leivs handling. Leiv ytrer så et lavmælt ønske om at også gravsteinen må holdes ved like. Thorleif opplever samtalen som en betroelse og som en oppfordring til å bidra til å hegne om minnet etter felles forfedre – samtidig som han føler møtet som Leivs aksept av ham som en slektning. Det var noe sårt og smertefullt over den gamle mannen, men idet han reiser seg, virker han lettet, som om han har kvittet seg med en tung bær, sier Willy Pedersen. Til slutt tar Leiv Skadsem et vennlig farvel med ”bygutten”. Dette skulle bli det siste møtet mellom Thorleif og mannen som høyst sannsynlig var hans fars fetter, for Leiv Skadsem døde som nevnt på nyåret i 2000. Siden er Thorleif blitt møtt med en varme fra Lisas etterkommere på Jæren som gjerne tilkommer en kjær venn – eller slektning.

Også Monrad Skadsem opprettet et varmt og nært forhold til Thorleif Aarre. Aarre ble invitert til åremålsdager i Monrads familie sammen med bare den nære familie, og da Monrad døde i august 2001, ble Thorleif innbudt til å delta i gravferd og minnemøte som skulle foregå i ”stillhet”, sammen med nærmeste familie og venner. Tydeligere kan det neppe sies at familien Skadsem betrakter Thorleif Kielland Aarre som medlem av sin familie.

I et brev fra 1898, adressert til Robert Collett, skriver Alexander Kielland at Orre ”skulde været og forblivet et udpræget mandfolk-sted.” Kan dette tolkes slik at Beate var i veien for ham og Lisa? Kanskje det. Mens Alexander befant seg på Orre om sommeren og høsten 1886, ble i alle fall Lisa gravid med sitt eneste barn som ble født mens hun var gift med Tore Tønnesson. Tor Obrestad mer enn antyder at Sina, født 7. april 1887, var en helsøster til Bernhard. Et brev fra Alexander til fetteren Andreas Sømme peker i samme retning.

Brevet er datert Paris, 30. april 1887:

Min forbauselse over Lisa kan du vel tænke dig; det er en af de utroligste begivenheder i vort aarhundrede; jeg vil ønske, at det barn forblev i live – som et dokument og en advarsel. – Vore efterladte dyr synes jo ogsaa at trives, og jeg tror ikke, at det er saa farligt med ænderne, som værper i elven; det er vist bare de første æg, fordi de ere saa unge. Det var uhyre heldigt med kalkunerne; men jeg forstaar ikke rigtigt, hvorledes det er med

hønsene; det misfoster som du har spist op, skulde jo være gaardens hane! Har de ingen hane nu? – de maa endelig faa sig en, forat den store hønsegaard kan formere sig – som Lisa.

”En af de utroligste begivenheder i vort aarhundrede,” skriver forfatteren kryptisk. Hvordan kan en fødsel på en bondegård i Klepp verdsettes til en slik omtale? Trodde ikke Alexander at Lisa var glad nok i Tore til at de var i stand til å avle barn sammen? Sitter en slukøret elsker i Frankrike og gremmes over at hans store kjærlighet på ”Aarre” nå tilhører en annens favn?

Året etter Lisas død skriver Alexander et brev til Sina som er holdt i nesten faderlig tone. Brevet er datert Molde, 8. september 1904:

Vil du ta Almanakken og sætte en Kryds for Tirsdag den 4de Oktober. Den Dag vil jeg komme til Aarre hvis alt gaar godt og bo hos dig et par Dage hvis du vil have mig. Sundt-Hansen er med mig, men Andreas Sømme er desværre ude paa Reise. Nu maa du være saa snild at sætte sengene som de stod i gamle Dage! Hansen i Stuen og jeg i Kammerset; saa maa du gjemme alle dine Blomster-Stativer og fine Sager for du vet hvordan vi er! Og saa maa du have Mælkekolle og Smør og Flæsk som i din gode Moders Tid – men fremfor alt maa du have et venligt Ansigt til mig. Jeg glæder mig mere end du tror til at se Aarre igjen. Hils din Far og sig at han maa jage alslags Fant or Aanaa!

Din gamle gode Ven
Alexander L. Kielland”

Sundt-Hansen var Alexanders gode kamerat, det samme gjelder konsul Frederik Hansen. Det er om ham Alexander skriver at han var hans ”Mand i Stavanger” ”der har min Fuldmagt for alle Tilfælde og alle mine Forpligtelser under sin Haand”! (Fra et brev til Bjørnstjerne Bjørnson, datert 21. desember 1902.)

Som vi ser, er brevet til Sina holdt i en varm og kjærlig tone. Det er skrevet av en mann som tydeligvis føler seg hjemme på Orre, og er tilskrevet datteren til ”den gode Moder”.

Leif Salte, en slektning av Sinas etterkommere på Orre, fortalte til Bjørn K. Aarre for noen år siden at Sina hadde hegnet om rommet hvor Alexander oppholdt seg på Orre, nærmest som en helligdom.

Da Sina ble gift med Gabriel Trane Korneliussen Skas (f. i Klepp i 1884) 4. desember 1909, skulle en ha ventet at kirkebokas ”far”, Tore Tønnesson, etter tradisjon og vanlig kutyme ville stilt opp som hennes vigselsvitne. Det gjorde han ikke. Den plassen ble derimot fylt av Alexanders bestevenn på Orre, Gabriel Sivertson, gift med Sinas moster. Sinas morsslekt tok altså på seg den formelle oppgaven som etter de gjeldende normer vanligvis ble utført av den nærmeste slektningen på farssiden.

At Tore Tønnesson Aarre ”hoppet over” Sina da han satte opp sitt testamente og lot hennes barn få hele arven, er også et meget tungt indisium på at Sina ikke var hans biologiske datter. Sina måtte faktisk ha hjelp av Malena Hodne og gå rettens vei for å sikre seg den arven hun etter loven hadde krav på.

Sannsynligvis er altså Sina helsøster til den 16 år eldre Bernhard, en formodning som også forsterkes av det faktum at folk på Orre betraktet Sina som en jente av et annet ”slag” enn dem selv, av hennes ytre likhet med flere kvinner i Kielland-familien (bl.a. Kitty), av hennes sosiale omgang, av hennes sterke selvbevissthet og av det faktum at hennes sønn, Monrad, kalles for ”Kielland-en på Braut”.

I det såkalte ”Kiellandværelset” i ”Kielland-Berentsen-huset” på Orre er det meste bevart slik forfatteren forlot det. På veggen henger et stort fotografi av Alexander Kielland, men ingen av Beate eller av Alexanders barn med henne. Men ved siden av fotografiet av dikteren henger det et bilde av ”Huset ved Bredevandet”, symbolet på Kiellands familie, og to fotografier av Sina! Slik forlot hun rommet da hun døde. En fin markering av hvilken familie hun – også – hørte til?

I et brev Alexander Kielland skrev til Herman Schwanenflügel, datert Cernay-la-ville, 23. april 1887, hentyder han til sin forbauselse over Lisas datter som ble født på Orre tidligere i samme måned. I dette brevet får vi også vite at Kiellands to sønner bodde under Lisas tak mens familien Kielland hadde opphold på Orre i 1886.

Kjære Ven. Tak for dit Brev af 17de; – det var vist netop i disse Dage ifjor at vi vexlede de foreløbige Breve om dit Pintsebesøg? – og samtidigt med dit Brev fik jeg ogsaa Efterretninger fra Aarre. Min Fætter Andreas Sømme og Frue – du husker Coteletten – har været derude paa Aarre i Paasken, og han sendte mig Besked om Mennesker og Dyr. Vi efterlod os nemlig Høns, Ænder og Kalkuner, som vi endnu interesserer os levende for. De lever godt hos Thore og hos Bertha; i det tredie Hus – husker du der, hvor Gutterne laa? – der har Berthas tørre Søster Lissa mod al Formodning faaet en Datter. Jeg ved ikke, om du nogensinde fik vide, at du steg endnu nogle Grader i Berthas Gunst, efterat Fru Edgreen i nogle Dage havde boet i din Stue. Thi denne mandhaftige Dame, der for Exempel laa med aabent Vindu om Natten, skræmte i den Grad den fredelige Bertha og foragede hende saa meget ved sin Mandslighed, at fru Edgreen's Eftermæle ble lutter Forsmædelse i Berthas Mund, hvorimod Lovtalerne blomstrede over ham – Svanefygen. Jeg haaber, at naar du nu mærker, at der kommer grønne Blade paa Træerne i Østerbro, du da vil mindes Vaarsolen paa Aarre, Fuglene i Stranden og den sødt-rislende Bæk. – Her bor vi ogsaa fuldstændigt paa Landet – næsten ligesaa trangt som paa Aarre, og vi har havt en aldeles skrækkelig Vinter – hvad Klimaet angaar – værre end hjemme!— Nu er endelig varme Dage komne; men – som det gaar saa ofte – nu er vi alle syge, efterat have klart os godt i Storm og Sne gennem 4 à 5 Maaneder!

Også i flere andre brev hentyder Alexander til sitt forhold til Lisa. Sterkest, synes jeg, kommer dette til uttrykk i et brev han skrev til konas venninne, fru Drewsen i Danmark. Bakgrunnen for brevet er at fru Drewsen har kritisert ham for den oppdragelsen og de idealer han innprenter sine barn. Brevet er datert ”Stokke, pr. Stavanger, den 7de Januar 1884”.

Kjære Frue! Tak for Deres Breve - baade for det sinte og det maadelige. Det var uheldigt med det sinte, at jeg hele Tiden troede det var en spøg og sad og lo af den Viktighed, hvormed De Efterlignede en falmet Dyds Alvor. Men saa skulde det jo være Alvor med Deres Skuffelse! Det er ikke godt at skrive om disse Ting til sin Kones Veninde; men naar De vil vide Besked, saa maa jeg jo svare: om det var 'saadan', før jeg kom under Paavirkning af Brandes'erne? Kjære Frue! tænk Dem luften i Garman & Worse – jeg mener i Bogen – i Skuespillet er den ufin, tænk hvorledes vi voxte op som fødte Kavallerer, godt saa vi ud, Tungen sad paa sit rette Sted, vi kom fra Omgang med Damer – Kousiner og deres Veninder, og vort Væsen – ja vort Navn havde en Charme for Kvinderne et Par Trin lavere i Samfundet, saa de faldt os i Armene – ja undskyld mig Frue! men ynder De, naar De skal være ganske opriktig, ynder De virkelig Joseph, som lod Klædebonnet falde og flyktede nøgen? Jeg har aldrig i denne Retning gjort fuld Brug af mine Evner, det kan jeg trygt sige, jeg var tidligt og altid ideelt anlagt og saare samvittighedsfuld i Elskov som i Venskab; alt er gaaet stille af; men det maa jeg sige: skulde jeg istedetfor min Ungdoms Eventyr bytte Josephs Klædebon? – aldrig! jeg har været lykkelig uden at tage Skade paa Sjæl eller Legeme og uden at gjøre Skade; en enkelt Gang, hvor jeg har gjort stor skade, var Forholdet aldeles rent og ærbart. Er det da noget saa ravgalt i dette? – jeg forstaar ikke, hvad De græder over; er jeg Dem mindre værd, fordi jeg som et langt tyndt Spøgelse en og anden Gang har listet mig opad en Trap, som ikke maatte knirke. Og saa spørger De med udsøgt Ondskab, om Pigebørnerne skal opdrages i Faderens letfærdige Moral”.

I dag fortøner det seg opplagt at Kiellands ”ungdomsventyr”, der han gjorde stor skade i et aldeles rent og ærbart forhold, viser til hans forhold til Lisa, og at den store skaden han skriver om, henspiller på Bernhard, som kom til verden mens Alexander var forlovet med Beate.

Pussig nok kom Alexander Kielland tilbake til Orre med sin familie også etter Sinas fødsel, men under sommerbesøket i 1890 bodde Beate hos Lisas bror, Tore Rasmussen (bruk 1), mens Alexander bodde hos Gabriel og Bertha Aarre og barna hos Ola Eilefson på bruk 3. I 1893 bodde faktisk familien Kielland hos Tore Tønnesson og Lisa Aarre på bruk 2, altså under samme tak som Lisa og Sina, mens Bernhard bodde hos moster Berta og onkel Gabriel på bruk 9.

I 2000 forteller Maria, født i Klepp i 1914, at ”Alexander Kielland hadde ei dotter óg på Jæren [i tillegg til gutten Bernhard, som var samtaleemnet] så hette Sina. Eg he sitt gravå hennas”. (Heller ikke Maria, for øvrig et levende leksikon når det gjelder farne tider på Jæren, vil stå som muntlig kilde bak sine opplysninger. I lojalitet overfor andres følelser skal det ikke snakkes høyt om det en selv har hørt i det lukkede rom, selv om de hendelsene det dreier seg om, ligger over hundre år tilbake i tid. Det sier noe om hvor kompliserte disse hendelsene må ha fortonet seg i samtiden.)

”PIGE” JUSTINA OLSDATTER ORRE, BERNHARD K. AARRES ”SETTEMOR” OG AMME

Justina Olsdatter Orre ble født på bruk 3 på Orre 29. november 1843 som yngste barn til bonde Ola Ivarson Orre (1797–1844) og Bertha Elisabeth Sveinsdatter Tu (1807–1871).

Justina mistet faren allerede før hun fylte ett år, og moren ble da sittende igjen som forsørger for sine fem yngste barn. Moren og Justinas yngste søsken fortsatte å bo på bruk 3 etter at odelsgutten, Eilef Olsen, hadde overtatt bruket etter farens død. Vi må derfor anta at Justina fikk en barndom preget av smalhans og plikter og ansvar lenge før hun var moden for det, både hjemme og i tjeneste på andres gårdsbruk. Ifølge muntlig tradisjon var hun også svakelig og hadde et fysisk lyte (pukkelrygget).

Sommeren 1871 gikk hun gravid uten å være gift. Sannsynligvis var det på dette tidspunktet at dette mennesket fra nederste del av den sosiale rangstigen ble tilbudt en økonomisk kompensasjon for å abortere sitt eget barn og deretter påta seg oppgaven som mor for det barnet Berta Elisabet (Lisa) på nabobruket (bruk 1) skulle føde om høsten.

Etter stadfestelsen av Bernhards dåp i Orre gamle kirke 10. desember 1871 ble ”mor og sønn” plassert hos Justinas morfar (Svein Rasmussen) og morbror (Rasmus Viby Sveinson) og den sistnevntes hustru (Ingeborg Margrethe Albertsdatter) på Tu i Klepp-bygda.

Da det ble oppdaget at Justina hadde pådratt seg tæring (tuberkulose), ble hun skilt fra gutten og plassert som legdslem på gården Nedre Horpestad i Klepp, der hun døde 4. mai 1874. Da var hun 30 og Bernhard 2 år gammel.

Trolig var det Gabriel Sivertson Vik Orre som opptrådte som Jens Zetlitz Kiellands høyre hånd på Orre. I 1881 ble han gift med Lisas søster, Berta. Gabriel var først Jens Z. Kiellands fortrolige på Orre. Siden ble han også Alexanders nære venn. Gabriel hadde overtalt sin søster, Helga (1828–1876, gift med Tønnes Ellingson på Nedre Horpestad), til å ta seg av den ulykkelige, tæringssyke Justina og pleie henne den siste perioden av hennes unge liv.

Eilef gjorde Justina arveløs etter aborten i Stavanger. Dermed eliminerte han også eventuelle arvekrav som Bernhard og hans etterkommere kunne finne på å fremme i bruk 3 på Orre. Men Bernhard var likevel arveberettiget til Justinas etterlatte eiendeler. Skiftet etter henne nevner imidlertid ingen sønn! Justina opptrer som barnløs i skiftet, og Bernhard er, påfallende nok, ”uteglemt”. Bernhard er også utelatt i dødsprotokollen for Klepp for 1874, der Justina står oppført som ”legdslem”, men uten arvinger.

Ingen av Eilef Olsens barnebarn kjente Bernhard som slektning eller tjenestedreng fra Klepp. For dem var han en velbeslått brusfabrikant fra Stavanger som ankom Orre med hest og karjol og delte ut gratis brus til barn og voksne fra utvalgte familier, og som en mann som var raus med mynt til ”grindaguttene”.

“ARBEIDSMAND” CHRISTIAN CHRISTIANSEN TJØTTA WIIG, BERNHARDS “SETTEFAR”

“Arbeidsmand” Christian Christiansen (navnet skrives i noen kilder Kristian Kristiansen) står oppført som Bernhards far i kirkeboka for Klepp.

Christian var født på Tjøtta i Klepp 27. februar 1842 som sønn av Kristian Olsen Tjøtta (1803–1846) og Mari Toresdatter Salen (f. 1805 i Time).

Med interesse noterer vi at Christian vokste opp på nabobruket til der jamaldringen Martin Johannessen Tjøtta hørte hjemme. I 1871 finner vi nemlig Martin blant fadderne til Bernhard. Vi vet også at Martin var dreng hos Jon Sivertsen på Vik samtidig med Christian. Trolig var de kamerater.

Det var på Vik Christian traff sin framtidige kone, Elen Ellingsdatter Store Salte (f. 24.7.1839). Hun hadde tidligere vært i tjeneste hos Jon Sivertsens søster, Sille Maria, som var gift med Jon Jonsen på Midtre Salte. Etter tiden på Vik kalte Christian seg ofte for Christian Wiig, og fra 1886 ble dette hans permanente navn.

”Lisa” Aarres far, Rasmus Toreson Aarre, hadde sine morsrøtter på Vik (se Bernhards ættetavle under kapitlet om ham), så han kjente godt arbeidsgiveren til Christian og Elen.

Christian og Elen flyttet til Stavanger i 1868 og giftet seg i St. Petri kirke 26. juni dette året. Datteren Elisabeth ble døpt i samme kirke 4. februar 1870. (Hun døde i 1876.)

Året etter påtok altså Christian seg farskapet til Bernhard på Orre. Penger har selvsagt vært lokkemiddelet som fikk tømmermannen i Stavanger til å påta seg dette farskapet.

Det fins ingen dokumentasjon for at Christian var på Orre i januar 1871, da Lisa ble gravid, og det fins intet spor etter noe ”forhold” mellom de to setteforeldrene.

Elen og Christian fikk siden barna Marie (f. 1874 og død som barn), Kristian (f. 1880), utvandret til Amerika) og Elen Marie (f.1884). Elen Marie ble boende i Stavanger, der hun ble gift med maskinist og ”mekanikus” Hercules Sivertsen, som også livnærte seg fra en smie i Smedgatekvartalet. Ekteparet bygde seg hus i Færøygaten, der deres datter, Kirsti, i dag (1998) bor sammen med ektemannen Bernhard Edvarlsen. (Elen Marie og Hercules hadde også barna Elen Elisabeth og Herdis Marie.)

Christian ga sine etterkommere en noe annen beskrivelse av deler av sin biografi enn den som kan dokumenteres. Ingen av barnebarna har noen gang hørt om Bernhard eller om at Elen Marie hadde hatt en halvbror som drev brusfabrikk i Stavanger.

Elen og Christian var bosatt i Hetlandsgate 2 fram til 1894. Det er interessant å registrere at Christian var med på å sette opp flere bygninger som Alexanders gode venn, arkitekt Hartvig Sverdrup Eckhoff, hadde tegnet. Bl.a var han med på å bygge den gamle Turnhallen. Lars Oftedals bedehus Bethania bidrog han også til å få reist – samt Oscarsgate 18, huset til Alexanders omgangsvenn Henrik Eide, som siden skulle losjere Alexanders sønn, Bernhard.

Det er ikke utenkelig at borgermester Kielland har vært behjelpelig med å skaffe tømmermann Christian Tjøtta Wiig arbeid.

På 1880-tallet var Christian sløydlærer på Lars Oftedals skole og internat på Lindøy. Familien Christiansen var da bosatt på denne byøya. Da Bernhard kom til Stavanger like etter århundreskiftet, var settefaren ansatt som pedell eller vaktmester ved Platous skole, en skole I.M.S. Platou hadde opprettet i 1901. Skolen hadde opptil 400 elever og holdt til i Birkelandsgate 2, der familien Wiig også hadde sin leilighet. En av døtrene til Sophie og Henrik Eide var lærerinne ved denne skolen – samtidig med at Christiansen var pedell.

Da Christian avsluttet sitt virke som vaktmester hos Platou, flyttet han med familien til Kirkebakken 15. Christian fikk arbeid hos sin tidligere kompanjong Halvor Øgreid, som hadde startet et trelastkompani på "Værket" i 1898. Etter hvert hadde Christian opparbeidet seg så god økonomi at han kunne bygge sitt eget hus med adresse Pedersgate 28. Han investerte også penger i en tomt på en av de gamle Kielland-løkkene på Egenes, der datteren siden bygde Farøygate 23, og der hans barnebarn som nevnt fortsatt (2000) bor.

Christian Christiansen Wiig døde av blodforgiftning 11. juli 1912, mens Elen døde 3. mars 1917. Begge ligger gravlagt på Eiganes gravlund. Ingen Bernhard er nevnt i skiftet etter "far" Christiansen. (Tømmermannens navn er skrevet "Christian Christiansen" på gravstøtten.)

DEL 3

KIELLAND OG BYEN

OM KIELLANDS FORHOLD TIL SIN HJEMBY

Ingen i Alexanders Kiellands samtid eller ettertid har vært i tvil om at forfatteren hentet impulser og inntrykk til sitt forfatterskap i lokalmiljøet og blant samtidige og fortidige stavangerborgere.

Da Kiellands datter Else ble intervjuet av Aftenposten i forbindelse med 100 års-markeringen for farens fødsel, ble hun irritert over journalistens spørsmål om Kiellands bruk av levende modeller. ”Hvorfor skal det alltid spørres om far hadde levende modeller og hvem de var. Jeg kjenner ingen.”

Dette fikk kjøpmann Laurits Hansen (i firmaet ”Fred. Hansen”, Skagen 18) til å rykke ut med noen motforestillinger. Han henviste til faren, konsul Frederik Hansen, Kiellands gode venn, som hadde fortalt Laurits bl.a. hvem av byens borgere som var modell for Kiellands romanfigur banksjef Christensen i ”Fortuna”. I et brev Kielland skrev til Frederik Hansen, navnga han modellen med fullt navn og kalte ham ”Min endnu uplukkede aprikos hr ...”. ”Aprikosen” ble siden plukket og beskrevet så tydelig at originalen følte seg truffet, for en tid etter utgivelsen av Kiellands roman møtes forfatteren og modellen i Floors bokhandel. Modellen sendte da et megetsigende blick mot Kielland for deretter å henvende seg til ekspeditøren med følgende replikk: ”Jeg skulle ha en bok, men det må være en anstendig bok, ikke noe av dette moderne svineri, en til oppbyggelse og underholdning. La meg få ’Ved egen kraft.’ Kielland moret seg over episoden og fortalte den til vennen Frederik Hansen, meddelte Laurits Hansen til avisen i 1949.

Kielland-eksperten Johs. Lunde mener at Kiellands erindrings- og tradisjonsstoff var en forutsetning for hans forfatterskap fordi ”fabulerende fantasi, evnen til ’at finde op’, aldri var hans sterke side”.

Den svenske litteraturforskeren Nils Erik Bährendtz skriver at det neppe finnes ”en enda oppfunnen typ” i noen av Kiellands romaner.

Kielland nytter ord som omdiktet, forvrent og omformet for å beskrive hvordan han har nyttet stoff fra sitt minne og sin hjemby i sine bøker.

I et brev til den danske vennen og forfatteren John Paulsen skriver Kielland:

Har jeg en modell for øyet, anser jeg det først og fremst for min plikt både som kunstner og som gentleman å utslette portrettlikheten ved alle ytre midler. Allikevel lykkes det ikke alltid å skjule modellen i våre små samfunnsforhold; men da mener jeg å være angerløs, og når jeg i mitt stille sinn må gi publikum rett i dets påvisning av modellen, så trøster jeg meg med at vedkommende person inneholder så meget av det typiske, jeg nettopp hadde bruk for, at likheten skinner igjennom tross mine bestrebelse for å omkle ham i det ytre, og da er det ikke min skyld, men hans, som er så forbandet typisk. Men ved likhet i livsvilkår eller i det ytre å ville frammane en skikkelse – kjent av den intimere lesekrets, anser jeg som aldeles forkastelig. Det er s`gu ingen kunst, og det er heller ikke fair play.

Selv er jeg fascinert over hvordan Kielland leker og boltrer seg med lokalhistoriske steds- og personnavn. Det er, etter min mening, liten tvil om at forfatteren har moret seg med å stokke om på for- og etternavn i byens rikholdige navneflora – enten han nå tar utgangspunkt i rogalandske gårdsnavn eller navn på innflyttede borgere fra inn- og utland. Kielland var en

mester i antydningens kunst, og for en lokalhistoriker har det vært både morsomt og spennende å kikke ham i kortene når han velger seg navn fra sitt nærmiljø.

Kielland hadde et ambivalent forhold til hjembyen. Han imponerer med sitt mot vis-à-vis øvrighetspersoner og framtreddende forretningsfolk, som han gjerne kritiserte offentlig om han mente det var på sin plass. Å avdekke falskhet og hykleri var viktigere enn å ta hensyn til eget navn og redde sitt eget skinn. At den som stikker hodet fram, kjapt får rapp over skulderen, var Kielland vel kjent med. Han måtte tåle mye motstand, kritikk, skepsis og avstandtagen i hjembyen. Han ble ofte baksnakket og følte seg misforstått. Ambivalensen i forhold til Stavanger kommer klart fram i hans utsagn om at ”jeg tør ikke tilstaa at jeg aldri blir hjemme noget andet steds end midt i Bredevandet”. Ambivalensen er tydelig også når han skriver at hjembyen er ”snever og kroget, mørk og pietistisk, men frisk og smilende mot det blå hav med stolte skibe og brave sømænd”. Tydeligere er han når han uttrykker seg slik: ”... denne By, som jeg aldri kan la være at elske.”

Og det han elsket, var det nære, opprinnelige, ærlige, saftige, åpne, vakre, redelige, rause og sterke. En gang han vendte hjem til Stavanger etter en ”rusjen” reise over Jærhavet, kikket han ut salongvinduet ved ankomst bryggen. Der stod en mann og rusket opp i nesen med tommelen. ”Da forstod jeg at jeg var hjemme”, skrev Kielland.

Han led med Bjørnson som måtte leve innelukket bak murer av grantrær. I et brev begråter han østlendingens vanskjebne og stemoderlige behandling.

Naar jeg tænker paa saadan en Grævling i sin Grøft som du! aldrig ser du en Sol gaa ned, end stige op; brugte gamle Skyer flyder over Grøften. Dagen er uden Hoved og Hale, du aner ikke hvad en Horisont er! – Hvad ser du – Elendige! Grønfor og Juletrær, og istedenfor den salte Sjøbris æder du Landeveiens Støv og Birkens sentimentale Jomfrulugt!

Ingen norsk forfatter var mer stedbunden enn ”europeeren i norsk litteratur”, skriver Kiellands biograf Johan Riis om sitt bysbarn. Når en lokalhistoriker setter passerspissen i ”huset ved Bredevandet”, sentrum og utgangspunkt i Kiellands liv, og slår en sirkel med radius 400 meter, finner han spor etter mange personer, gater og bygninger som Kielland har nyttet som inspirasjonskilder for sitt store epos om hjembyen.

KIRKEN OG SKOLEN

DOMKIRKEN

Domkirken står selvsagt sentralt i Alexander L. Kiellands liv. En av landets vakreste middelalderbygninger lå bare et steinkast fra forfatterens barndomshjem og omkranset, paradoksalt nok, fritenkeren liv – både visuelt og hørbart. Domkirken i Stavanger ble sentrum for alle viktige stoppesteder i Kiellands liv.

DÅP

Alexander Lange Kielland ble oppkalt etter morfaren, Alexander Lange, som var residerende kapellan i Domkirken fra 1818 til 1839.

Det var sogneprest Magnus Gjør fra Kristiansand, med bolig i Kongsgate 36, som døpte Alexander i Domkirken da han var nøyaktig to måneder gammel, den 18. april 1849.

DÅPSVITNER FOR ALEXANDER

- 1) GABRIEL SCHANCHE KIELLAND (1812–1863), farbror, visekonsul og sjef for handelshuset Kielland. Fra 1837 drev han grossistforretning. Eier av Ledaal 1821–37.
- 2) ANNA HENRIETTE CHRISTIANSDATTER KIELLAND (f. Schram), Alexanders tante – gift med nr. 1 – datter av Christian Günther Schram, kjøpmann på Island og Anna Christine Schram (f. Olman).
- 3) SØREN GABRIEL SCHIØTZ (1804–1856). Bankkasserer og grosserer i Stavanger. Bosatt på Sølyst – fetter til Alexanders far.
- 4) MARIE DOROTHEA LANGE SCHIØTZ (1807–1852) – gift med nr. 3 – kusine av Alexanders mor.
- 5) JACOB JØRGEN KASTRUP SØMME (1817–1893). Konsul, grosserer og skipsreder. Eier av Sølyst, men bodde i Salveagergaten 5. Onkel til Alexander.
- 6) JOHANNE MARGRETHE BULL KIELLAND SØMME (1823–1908) – gift med nr. 5 – faster til Alexander. Nr. 5 og 6 var foreldre til Andreas Sømme (f. 1849), Alexanders fetter og bestekamerat i oppveksten – og resten av livet.
- 7) AXEL CHRISTIAN KIELLAND (1827–1894). Rentier og eier av Holme Egenes. Hans byhus hadde adresse Øvre Strandgate 2 (br. nr. 444). Farbror til Alexander.
- 8) VALENTINE MARIE CHARLOTTE PETERSEN (f. 1830) – datter av Meynert Petersen, losoldermann i Skudenes og eier av gården Udvig på Karmøy, og Marie Charlotte Lahinen Geelmuyden. Valentine var i 1849 forlovet med nr. 7. Hun giftet seg med ham i 1852.

KONFIRMASJON

Fra han var ganske liten, ble Alexander lært opp til å helligholde hviledagen gjennom søndagens kirkebesøk – og han fulgte lydige sine foreldre til ukentlige gudstjenester gjennom barndom og ungdom uten protester.

Alexander L. Kielland ble konfirmert i Stavanger Domkirke 8. oktober 1865, da han var seksten og et halvt år gammel. Prost Sven Gjesdal sørget for at unge Kielland ble ført som nummer en av konfirmantene i sitt kull. (Presten var for øvrig tremenning til Alexanders bysbarn og framtidige kunstnervenn Peder Severin Gjesdal Krøyer.) Konfirmantprest Gjesdal har gitt Alexander karakteren ”Udmærket god” for kunnskap og ”Meget god” for ”Forhold” eller oppførsel.

Alexander må ha kjent presten fra før – om ikke fra andre sammenhenger, så i alle fall fra morens gravferd i 1862 og farfarens i 1863.

Alexander mistet altså sin mor før han ble konfirmert. I romanen ”Gift” lever han opp igjen sine skoledager på Kongsgård – og trolig sin egen konfirmasjon. Kielland er blitt kritisert fordi han lar Wenche Løvdahl svikte Abraham i det avgjørende øyeblikket i sønnens unge liv. Da Abraham Løvdahl ville reise opprørsfanen mot konvensjon og familieforventning, ble han overlatt til seg selv i oppgjøret med pater familias.

Men mon det ikke var sånn at Alexander selv satt igjen med en følelse av å være sviktet, da moren forsvant fra hans liv før han var fylt 13 år – slik at hans skildring av Wenche Løvdahls tilbaketrekking fra sønnens løsrivelseskamp og frihetslengt er forfatterens kunstneriske uttrykk for hvordan han opplevde morens uteblivelse fra hans liv.

Vi kan spekulere på hvor tett han gikk på seg selv når han i ”Gift” skriver: ”Abraham var usedvanlig voksen til å være konfirmant ...” Og noe seinere: ”Men professoren [faren] forestilte ham at han jo var eldre enn de alminnelige konfirmanter og dessuten så meget mere utviklet og voksen.”

Vi vet ikke hvorfor Alexander ventet så lenge med å la seg konfirmere, men lurte på om Abraham Løvdahls vegring mot å bli konfirmert også var Alexanders. I kapittel X i ”Gift” heter det: ”Den tilbaketrengte lyst til opposisjon, som lå i ham, fikk en annen utvei enn gjennom spott og latterliggjørelse. Han kunne si vittigheter både om alvorlige og religiøse ting; og så fredelig og ærbødig som han var i skolen og hjemmet, kunne han være den verste til å spotte og gjøre narr, når de satt for seg selv på en hybel i den tetteste tobakksrøk.”

Mye kan tyde på at disse betraktningene er selvbiografiske, og at den modne tenårings Alexander var i solid opposisjon til det etablerte allerede i konfirmasjonsalderen, men at han grunnnet respekt og frykt for samvittighetskvaler vis-à-vis faren og stemoren ikke lot opprøret komme til overflaten. Det lengste han våget å gå i tenårene, var kanskje å be om utsettelse på konfirmasjonen? Bare en konfirmant som har latt seg presse til å gjennomleve den hellige handlingen, kan uttrykke seg på denne måten: ”Var han da den eneste løgner, den eneste hykler blant lutter oppriktige?” – slik Alexander lar Abraham tenke på konfirmasjonssøndagen.

Den empatiske Kielland tar også opp dilemmaet med kirkens og prestenes behandling av problemet med ungdommer som ikke var utrustet med evner til å lære Pontoppidan utenat. Som eksempel bruker han Osmund Asbjørnsen Sauemyren – hvis etternavn Kielland hadde hentet fra husmannsplassen Sauemyrå på Madla. I ”Gift” lar Kielland prosten Sparre ha hjertevarme nok til å anvise kandidaten avsnitt som han ville bli hørt i under overhøringen – slik at gjetergutten kunne komme seg videre i livet på tross av små teoretiske evner. Slik beskriver Kielland kapellan Martens’ opplevelse av Sparres overhøring av Osmund:

”Kapellanen strakte seg fremover og hørte i stigende forbauselse de gode svar fra de umuligste idioter, som han selv hadde oppgitt; men han gikk nesten bakover i stolen, da Osmund Asbjørnsen Sauemyren oppløftet sitt syngende bondemål og foredro sin store bravurarie om evangeliets nådegaver.”

GIFTERMÅL

Trolig var det domprost Sven Gjesdal som viet Alexander L. Kielland og Beate Ramsland da de giftet seg 18. september 1872 – med fedrene som vigselvitner.

Den voksne Kielland var ingen hyppig gjest i kirken. Kirkens dogmer og bastante læresetninger ble for rigide for den frittenkende forfatterens spire – som fant skyts mot statskirken og dens prester bl.a. hos den danske filosofen Søren Kierkegaard – som var meget opptatt av religiøse spørsmål.

Hos Kierkegaard og andre tenkere fant Kielland nye tanker å bryne seg mot – og et religiøst menneske forble han hele sitt liv. Frittenkeren hadde intet til overs for blasfemi eller spott av Kristus og det han i barndommen var opplært til å respektere og ære. Men han kunne være både krass og sarkastisk i møte med kirkens lærere – særlig om han været maktmennesker bak fromme fernisser. Preste-broren, Jacob, ble imidlertid behandlet med både vennlighet og respekt, og borgermester Kielland hadde få problemer i samarbeidet med byens prester i sin magistratperiode.

Johan Riis forteller i sin Kielland-biografi om en søndag da Beate begeistret vendte hjem fra søndagens gudstjeneste i Domkirken og forkynte for sin mann hvilken givende preken hun hadde hørt – og borgermesteren tørt spurte om der var forskjell på preknene.

Riis forteller også at Kielland gjerne oppsøkte Domkirken i ensomhet – særlig under uvær med lyn og torden. Når naturens makter ga seg til kjenne gjennom kraftige skrall og skarpe lynglimt gjennom kirkens vinduer, følte forfatteren seg vel til mote!

GRAVFERD

Alexander L. Kielland døde på Gades Institutt ved Bergen sykehus natt til 6. april 1906 – for øvrig i den samme sengen hvor Edvard Grieg døde ett år seinere.

Kiellands bære ble ført til Stavanger med kystruteskipet ”Stavanger” 11. april. Fra båten ble båren ført direkte til Domkirken, der bisettelsen fant sted samme dag. Båren ble så ført fra Domkirken forbi Kiellands barndomshjem og langs Jernbaneveien (i dag Olav V’s gate) på Breiavatnets vestside og inn på Ladegård gravlund via Kongsgata.

Forrettende prest var Jonas Dahl – med røtter på Stra’en, – og Kiellands klassekamerat gjennom nesten tolv år på Kongsgård. Klokken 13.00 ble Kielland stedt til hvile på Ladegård gravlund – få meter fra foreldrenes grav, fire meter fra ”den gamle farveren”, John Haugvaldstad, og ti meter fra losoldermann Thomas Natvig, handelshuset Kiellands skipper som førte den første norske skuta inn på havna i Rio, og som ved gjenkomst til hjembyen i 1843 sa: ”Vi kommer sent hr. Kunsel, men vi kommer godt” da han ble mottatt av Alexanders farfar, Jacob Kielland, ”unge-konsulen”.

Alexander Kielland ble gravlagt på Ole Seglems familiegravsted – og vi aner Beate Kiellands vilje bak denne avgjørelsen. Kielland selv hadde ønsket å bli stedt til hvile ved ”Aarre-åno” – like nedenfor middelalderkirken på Orre. Han hadde i alle fall intet ønske om å få sitt siste hvilested på Beates haugianermorfars familiegravsted. Beate var for øvrig ikke til stede da mannen ble gravlagt. Kiellands gode venner Fredrik Hansen og Andreas Sømme var marskalker ved bisettelsen, og hans eldste sønn, Jens Zetlitz Kielland, takket for deltakelsen på vegne av familien.

DOMKIRKEN I KIELLANDS FORFATTERSKAP

Domkirken dukker opp i ulike sammenhenger i Kiellands forfatterskap. I kapittel V i ”Gift” sitter således rektor og gremmer seg over den nye og fremmede tid som banker på døren:

”Hvor lite den huet ham – hele denne nye, travle tid, og hvor det engstet ham – engstet ham oppriktig som et tilbakeskritt mot barbariet –, denne ringeakt for de klassiske studier som begynte å vise seg både her og der.

Men han ville ikke tape motet; ennå stod de dog – Gud være lovet – de gamle klassikere; uovertrufne av noen senere tidsalders menn, ragende oppover enhver tid, likesom selve denne skjønne kirke raget opp over den snevre dumme fiskerby med sine edle og alvorlige linjer. Og fra kirken var det som om der gikk en luftning hen over ruinene, hen over skolen, hen over ham selv idet han reiste seg fra benken. Styrket som etter en bønn gikk han full av kraft og tillit opp på sitt studerkammer for å gni sin panne mot Tacitus.

Og uglene forstyrret ham ikke; skolen og byen var blitt dem for stor og larmende, de forsvant med én gang og ble borte. –”

I andre sammenhenger skriver Kielland at klokkeklangen fra kirken kan høres like ut til Sandsgaard, som ligger en halvtimes gange fra byen.

Else går ”gjennem Parken like forbi Kirken”, og hun går inn og setter seg ”paa en Benk ved en af de svære Piller”. Hun lytter ”paa den store mægtige Klang, der bølgede frem og tilbage under de høie Hvælvinger”. Seinere bruser orgelet i et ”Fæstpreludium med brede, triumferende Harmonier”.

Kielland nevner også de ”udskaarne Hoveder paa Prækestolen” og de ”udhugne Stenblomster og Løvverk” i koret.

Også i ”Gift” nevnes ”det hugne Løvværk rundt de høie, spidsbuede Chorvinduer i Domkirken” og ”de firkantede Muraabninger oppe i Taarnerne”.

Kielland snakker også om ”den prægtige Kirke” og ”denne skjønne Kirke med de ædle og alvorlige Linier”.

Jo, Kielland var betatt av sin Domkirke.

Billedtekster: Domkirken, Mariakirken og Almueskolen på en modell på Stavanger Museum.

Domkirkens kor og østfront.

Modell som viser Domkirkens omgivelser i 1825. Bygningen i forgrunnen til venstre for kirkens kor er katedralskolen eller almueskolen. Modellen er laget av Anders Bærheim.

Domkirken med den gamle middelaldermuren – tegnet av Einar Hedén for Stavanger Aftenblad.

KIELLANDS BILDE AV KONGSGÅRD

Alexander Kielland var elev ved Kongsgård skole i tolv år, fra 1855 til han avla examen artium i 1867. De første skoleårene må ha gitt ham mange impulser som har stimulert fantasi og tanke. Kielland skriver f.eks. at bibelhistoriens dramatiske begivenheter, ble omformet i hans indre og omplantet til lokale forhold.

Men etter hvert fortonet skolegangen seg mer og mer som en ørkenvandring der terp, pugging og flere byer i Belgia truet med å kvele lærelyst og arbeidsglede hos ”disiplene”. Romanen ”Gift” er et krast oppgjør med den livløse, ”lærde skole”.

Skolen bidrog til at Alexander egentlig mistet lysten på videre studier. Han valgte likevel jusstudiet, fordi det var det korteste, skriver han. En av Kiellands biografer, Gerhard Gran, mener for øvrig at Kielland skyter langt over målet når han i ”Gift” tar sitt voldsomme oppgjør med opplæringen i den antikke kultur. Kielland heller ut barnet med badevannet når han benevner

den antikke kultur som ”fortidsbagateller”, hevder Gran. Kielland burde nøyd seg med å kritisere metodene for innlæring, for den antikke kultur hadde han ingen anelse om, skriver Gran. ”Den ’lærde skole’ hadde for bestandig spærret ham adgangen til denne verden av ideer og historisk opplevelse.”

Men Kielland hadde behov for å sette tingene på spissen for å nå fram med sitt viktige budskap, og hans oppgjør med et tilstivnet skolevesen står ikke i motsetning til at han selvsagt hadde mange gode minner fra skoletiden på Kongsgård. Gode venner, ablegøyer og godt humør er også stikkord for skoleårene på Kongsgård. Alexanders klassekamerater beskriver ham som en populær medelev – spontan og humorfylt, følsom og åpen, frimodig og til å stole på.

Leken i friminuttene og etter skoletid i skolegården og skolens nærmeste omgivelser var viktige pustehull i Alexanders dressurtilværelse i barndomsårene.

Inntrykkene fra den barnlige leken nyttet den voksne forfatteren ikke bare til å sette tanker og ideer under lupen som i ”Gift”, men også som grunnlag for de skildringene som gir liv til park- og hageanlegg, porter, gjerder, trappeoppganger, inngangsdører, ”klosterkjeldere”, bygninger og hemmelige rom som han beskriver i sine romaner.

Noen mener å kjenne igjen Kongsgård i Kiellands beskrivelse av Sandsgaard-eiendommen i ”Garman & Worse”s tredje kapittel, der det heter:

”Der lå den gammeldagse Hovedbygning - hvitmalt med blå hollandske Taksten, og fullt av Utbygninger og vinduer på taket [som på Ledaal og hovedbygningen på Köhler-eiendommen]. Foran huset mot syd den store have ([rektorhagen, i dag Byparken [også Ledaal og Köhler-eiendommen hadde sine hageanlegg] med Alléer og klippede Hækker, en liden Dam [som lå ved den nåværende musikkpaviljongen fram til 1865] overgroet med Siv og tykke Buske. På Nordsiden mod Søen [mot torget] var innkjørselen og det flade, ryddige Gaardsrom [Kongsgårdhagen/skolegården] med det gamle lindetre i midten.”

Og så følger en presis beskrivelse av Köhler-eiendommen:

”... og så kom sjøhusene – fire i rad, alle gulmalte med brune dører, men bortenfor dem – nettopp i bunnen av bukten var skipsverftet.

Lenger oppe ved den vei som førte videre sydover langs kysten, lå ’Gården’, som den kaltes. Det var fjøs, forpakterbolig og andre hus; for der hørte en meget stor jordvei til Sandsgaard med møllebruk, meieri og desslike.”

At Sandsgaard lå en halvtimes gange fra skolen, og at Gabriel, arvingen til handelshuset Garman, må gå gjennom den lange allé (langs Hillevågsvatnet) for å komme til familieeiendommen, som lå ved en bukt ovenfor skipsverftet, er også en nøyaktig beskrivelse av Köhler-eiendommen og dens nære og fjerne omgivelser – og Kielland var godt kjent med denne eiendommen gjennom sitt bekjentskap med Wilhelm og Frida Hansen.

Navnet på Sandsgaard-eiendommen fant imidlertid Kielland i sorenskrivergården på Nedstrand. Oppbyggingen av Kiellands Sandsgaard er således et godt eksempel på hvordan forfatteren arbeidet når han komponerte sine nyskapninger. Han hentet erindringsbilder fra hjernens mange gjemmer og kokte dem om til nytt bruk i sin magiske gryte.

Omkokingen varte imidlertid ikke så lenge at den fratok samtidige og framtidige lokale lesere muligheten for å gjenkjenne og assosiere bildene med kjente og kjære lokaliteter. Når ”Konsulen vandrede i melankolske tanker op og ned i den brede, grusede Vei”, tenker mange

på veien mellom de store bøketrærne i parken der vi vet at Alexanders oldefar, Gabriel Schanche Kielland, eier av Kongsgård, gikk når han skulle ut til Kongsgaten (eller Østre Bredevandsgade) foran ”Lysthuset”.

I ”Skipper Worse” dukker også ”Torvebryggen” opp beliggende ved ”Sandsgaardbugten” (Vågen). Dette skjer når skipper Worse (Thomas Natvig) runder ”Næsset” (Tungenes) med Kiellands (”Ledaal”) eller Garmans ”Familiens Haab”: ”Han kjender sig pinedød igjen saasnt hun er om Næsset”, sier Worse, mens Zacharias ”Sjøhusdrenge” fra land kan observere at skuta manøvreres like inn på ”Sandsgaardbugten”. Deretter får vi et referat av skipperens tanker: «... saaledes havde Skipper Worse hele Tiden tænkt sig at vende tilbage fra sin Rio-Reise – derfor var han saa sjæleglad da han nu kom innad Byvaagen. Han kunne se at de havde heist Flag paa hans Sjøhus inde ved Torvebryggen» (som forfatteren altså plasserer der den lå i virkeligheten – like nedenfor ”Worsegården” eller ”Hauge på Torvet”).

Billedtekster: Kongsgård fotografert mot øst og rektorhagen. (Foto: GAS).

Tekst til tegning av Kiellands modell for Sandsgaard, forfattet av Anders Bærheim:

”Amtmann de Fines grunnkart over Kongsgård, 1745. Den store alléen fra Breiavatnet til Skolebekken er ikke kommet med her. Øverst til venstre ses ’Kongsgaards Port’ med adkomst til Lagårdsveien. Den eneste farbare veien for Kiellands (Gabriel Schanche Kielland) kjøretøy når han skulle på tur fra Kongsgård gjennom ’den brede grusede Vei foran Havepavillonen’. Et dokument om Kongsgård datert 1799 sier: - ’en stor Lyst- og Frugt-Hauge med Buegang og Alléer, Fiskepark og adskillige Sorter gode Frugt-Træer. Tvende Urte-Hauger, og en stor Gaardsplads hvorigjennem gaar en stor Allé fra Stavanger op til Hoved Bygningen’. I ’Garman & Worse’ 1880: - ’der laa den gammeldagse Hovedbygning – foran Huset mod Syd den store Have med Alléer og klippede Hækker, en liden Dam halvt overgrodd med Siv og tykke Buske. Paa Nordsiden mod søen (Havnen) var Indkjørselen og det flade, ryddige Gaardsrum –”.

Tegning av Gunnar Wareberg: Alexander L. Kiellands oldefar, Gabriel Schanche Kielland, eide Kongsgård fra 1805 til sin død i 1821, da datteren Axeliene Christine arvet den sammen med sin mann Eilert Hagerup Schiøtz. Fru Schiøtz var Alexanders grandtante. Ekteparet Schiøtz solgte Kongsgård til byen i 1824 for at eiendommen skulle nyttes som ”Stavangers Borger- og Lærde skole”.

Kongsgård. (Tegning: Gunnar Wareberg).

Gabriel Schanche Kielland – ”Gamle-konsulen” i Kiellands romaner og oldefar til forfatteren. Bygde Ledaal 1799 –1803 – og eier av Kongsgård fra 1805 til sin død i 1821.

IDENTIFIKASJON AV ALEXANDER KIELLANDS KLASSEKAMERATER I LATINSKOLEN I AVGANGSÅRET 1867

- 1) Gustav Sinding – Nytorget 13, sønn av sogneprest i St. Petri, Otto Ludvig Sinding.
- 2) Alexander L. Kielland – Olafskleven 2.
- 3) Adolph Larsen – Nytorget 13, ble bokholder på Tou bryggeri.
- 4) Bernhard Knagenhjelm Sørensen. Ble jurist og sorenskriver og var da Alexanders nærmeste nabo, og leieboer hos hans ugifte fetter, garver Axel Chr. Sømme i Olafskleven 4.
- 5) Hans Birch – sønn av Carl Ferdinand Kaltenborn Birch, handelsmann i Egersund med borgerskap i Stavanger.
- 6) Julius Bødker – Nytorget 10, sønn av overtollbetjent Christian Bødker.
- 7) Abraham Norman – sønn av byens postmester med samme navn. Ble tollbetjent i hjembyen med adresse Olafskleven 14a – og var da nabo av forfatteren og borgermesteren.
- 8) Henrik Bauer Moses – sønn av jærprosten John Moses i Klepp (sogneprest i Klepp 1859–67). Henrik Bauer Moses ble siden prest i Strand i Ryfylke.
- 9) Wilhelm Martens – sønn av teolog og overlærer på Kongsgård, Leonard Martens. Wilhelm var født i Kirkegate 1, der Elen Cecilie Gjesdal, Peder Severin Krøyers mor, var hushjelp da Krøyer kom til verden. Wilhelm vokste opp i Torvet 4, der familien Martens leide husvære hos megler Iver Siqveland da Wilhelm tok sin examen artium i 1867. Wilhelm ble lege, men døde allerede i 1875. Klassens ”dux” avgangsåret 1867.
- 10) Hermann Ommundsen – ikke identifisert, men ved folketellingen i 1865 var han 17 år og ble fostret hos ølbrygger Lars O. Larsen i Øvre Holmegate 7.
- 11) Karl Langberg – Bredbakken 1, sønn av permierløytnant C. Langberg.
- 12) Knud Vinje – ikke identifisert.
- 13) Johannes Siqveland – sønn av megler Iver Siqveland, Torvet 4. Bodde altså i samme hus som nr. 9, Wilhelm Martens.
- 14) Ole Myhre – sønn av hans Bernt Myhre (1817–1863), snekker, forstander for byens sykehus og stortingsmann i årene 1854–60. I 1867 bodde Ole hos moren, enkefru Mina Myhre (f. Anda), som livnærte seg som garnhandlerske og bodde til leie hos bakermester Bernt Pedersen i Nygate 16. (Var det her Alexander hentet impulser til lille Marius og enkefru Gottwald? Vi merker oss også at Alexander hadde klassekamerater som bar fornavnene Abraham og Marius.)
- 15) Hjalmar August Schiøtz – sønn av grosserer Søren Gabriel Schiøtz og Marie Dorothea Christiane Lange, kusine til Alexanders mor. Hjalmar var altså Alexanders tremenning. Begge hans foreldre var døde da han tok sin studenteksamen i 1867.
- 16) Marius Giverholt – Øvre Strandgate 47, var født i Bergen som sønn av undertollbetjent Paul Giverholt fra Kristiansand.
- 17) Christian Jacobsen – ikke identifisert, men kanskje sønn til Østen Jacobsen i Smedgate 9.
- 18) Thorvald Selmer – sønn av Christian Selmer, sogneprest i Suldal 1856–67 og i Klepp 1867–74.
- 19) Michael Wettergren – Nygate 15, sønn av byens første politimester, Ove Malling Wettergren. Klassens ”fuks” avgangsåret 1867.

EN NÆRMERE PRESENTASJON AV NOEN AV ALEXANDERS KLASSEKAMERATER I ÅRENE HAN VAR ELEV VED ”STAVANGER LÆRDE- OG BORGERSKOLE” PÅ KONGSGÅRD

JENS MARIUS GIVERHOLT

Marius Giverholt var født i Bergen i 1848 som sønn av tollbetjent Paul Jensen Giverholt. I 1856 kom tollbetjenten til Stavanger med sin familie.

Marius begynte på Kongsgård skole og gikk i samme klasse som Alexander, men grunnet dårlig helse fikk han ikke avlagt sin examen artium før i 1868 – og i likhet med ”lille Marius” i Kiellands roman var også Marius Giverholt småvokst og spedlemmet.

Han og Alexander vandret mye sammen i skolegården. De hadde mange felles interesser – bl.a. musikken.

I et brev til Giverholt fra 1890-årene skriver Alexander Kielland: ”Jeg husker alltid dine blaa, trofaste øine, kjære Marius – derfor var det ogsaa at jeg benyttet ditt navn i ’Gift’.”

Giverholt studerte teologi og underviste ved Drammen lærde skole før han ble ansatt i Indremisjonen i Kristiansand. I 1876 dannet han en ny-evangelisk frikirke i sørlandsbyen. Fra 1882 var han leder for en liknende menighet i Trondhjem. Han nedla også et stort arbeid for søndagsskolen og for misjonssaken, der han ivret for å sende misjonærer til Kina. Giverholt var en dyktig skribent, og han redigerte flere religiøse blader. Mot slutten av livet bodde han i Kristiania, der han fungerte som uavhengig predikant. Han døde i hovedstaden i 1916.

JONAS ANTON DAHL

Jonas Anton Dahl var født i Stavanger i 1849 – og således en jamaldring til Alexander Kielland. De var klassekameraten på Kongsgård like fram til 1866, da Jonas’ far, kjøpmann Johan Henrich Dahl, havnet i et så alvorlig økonomisk uføre at han valgte å bryte opp fra Stavanger for å gå inn i tolletaten i Kristiania. Dermed måtte også Jonas ta farvel med Stra’en og Nedre Strandgate 27 – året før han skulle ha avlagt sin examen artium ved Kongsgård, bl.a. sammen med Alexander Kielland.

Det gode vennskapet mellom den framtidige forfatteren og den framtidige dikterpresten ble midlertidig brutt da de begge var 17 år gamle, men vennskapet seinere overlevde års avstand – både geografisk og når det gjaldt valg av veibane gjennom livet.

Jonas Dahls studerte nemlig teologi og ble prest som farfaren, Jonas Kirsebom Dahl. Jonas Dahl virket som prest i Trondheim, Amsterdam og Kongsberg før han i 1885 ble res.kap. i St. Petri menighet i Stavanger. Fra 1898 innehadde han samme embete i Domkirken – en stilling han beholdt fram til 1907.

Dahl forfattet flere bøker, og han skrev salmer og noveller. Hans varme erindringsbok fra oppveksten i Stavanger blir fremdeles lest i hans hjemby. I det siste kapitlet av denne boka tegner han et vakkert bilde av sin ungdomsvenn, Alexander, som på dette tidspunktet hadde avsluttet sin litterære raptus og var blitt borgermester i Stavanger.

Da Alexander Kielland døde, var det naturlig at vennen fra hans barndom og ungdom, res.kap. Jonas Dahl, forrettet ved gravferden.

Jonas Dahl forlot Stavanger for godt ett år etter Kiellands død. I 1907 ble han sogneprest i Ullern menighet i Kristiania. Dahl og kona – født Fasmer – bodde på Bestum, der Dahl døde i 1919, 70 år gammel.

Tekst til foto: Jonas Dahl. (Foto: C. Körner – Byarkivet i Stavanger).

JACOB SEVERIN NATVIG

I 1861 var Alexander Kielland klassekamerat med Jacob S. Natvig – født i Høleberggate 14 i 1845 som sønn av skipper og losoldermann Thomas Natvig og Johanne Christine Steen. Da Thomas Natvig var blitt enkemann i 1867, flyttet han til nyoppført hus i Hetlandsgate 11 (siden Dreyer-Amoco-bygget).

Alexander gikk altså i samme klasse som sønnen til en av skipperne han skulle hente impulser fra da han skapte sin Worse-figur i 1882.

ERICH SVENDSEN

I forberedelsesskolen gikk Alexander i samme klasse som Erich Svendsen (f. 1845) – sønn av kjøpmann og brødrevann Svend E. Svendsen og hustru Oline Larsdatter Aarsvold. Alexanders stesvigmor, Sara Svendsen Ramsland, var tante til Erich.

PETER RAMSLAND

I flere skoleår var Beate Ramslands ett år eldre bror, Peter, Alexanders klassekamerat. Var han bindeleddet mellom Beate og Alexander? Peter var født 28. januar 1849 og døde som student 7. juli 1870 – bare 21 år gammel. Da var Alexander forlovet med søsteren. Peter hadde adresse Nedre Holmegate 18-20 da han var Alexanders klassekamerat. Huset brant ned under "Storabra'en" i 1860, men ble gjenoppbygd. I dag ligger "De røde sjøhus" på denne eiendommen.

LUDVIG FORWALD

Ludvig Forwald var sønn av domkantor Ludvig Sverre Forwald og Anna Andersdatter. Også Ludvig Forwald døde ung. Han var halvbror til den kjente bymusikeren Andreas Ludvig Forwald som ble bedre kjent under navnet Ludvig von Moltke. Da Ludvig gikk på skolen med Alexander Kielland bodde denne familien i Bergelandsgate 21.

HANS GABRIEL HØY

Hans Gabriel Høy var sønn til kjøpmann, ordfører (1863) og stortingsmann (1859) Andreas Høy og hustru Maren Schanche Kirsebom. Fru Høys etternavn forteller at hun var en fjern slektning av Alexander. I 1873 var Andreas Høy med på å stifte "Stavanger Kemiske Fabrik" – bedriften Kielland nyttet som modell da han skrev "Gift" og "Fortuna". Familien Høy bodde i Øvre Holmegate 22.

CHRISTOPHER ZETLITZ

Også Christopher Zetlitz var en fjern slektning av Alexander. Christopher var sønn av handelsmann Hans Andreas Hybendahl Zetlitz og Karen Christine Jespersen med adresse Verksgate 3. Moren var datter til kjøpmann Niels Christian Jespersen og madam Inger Jorine, som drev hotell i Provstebakken (Mauritzengården) – og som ga etternavnet til Kiellands geskjeftige handelsmann Sivert Jespersen "Gesvint".

KIELLAND SOM ELEV VED KONGSGÅRD

I 1919 ga lektor P.L. Stavnem ut en omfattende kommentar til Kiellands samlede verker, som kom i ny utgave dette året. Jeg overlater ordet til Stavnem, som gir et bilde av Kielland som elev ved skolen:

Kap 1. I indledningskapitlet og kap. III, V og VIII gjemmer det sig mange minder fra dikterens skoleguldager. Det selvoplevde og det frit opfundne har han sammensmeltet paa fuldendt maate. ”Det bliver vanskelig at skaane mine gamle Lærere ganske,” skriver Kielland i det ovenfor omtalte brev til sin fætter, ”Jeg kan ikke med saadanne glimrende Typer forsage dem helt og finde op af nyt. B. sidder desværre allerede paa Kathederet med sit ”flere Byer!”, men han ”sager” ikke (vedkommende lærer hadde den vane stadig at bevæge overkroppen frem og tilbake, naar han var kommet tilsæte), han skjærer derimod en utrolig mængde Fjærpenne, hvilket han jo aldrig har gjort. Saaledes faar jeg prøve at gjøre dem saa ukjendelige som muligt; men ganske forsage dem – det kan jeg ikke.” – Den av lærerne han har hatt vanskeligst for at ”forsage”, er hædersmanden Samuel Stub Knutzen, rektor 1853–63. Rektoren i ”Gift” er skaaret over ham som mønster uten at der dog er tale om nøgtern portræteren. Knutzen var rigtig en embedsmand av den gamle type – ”Gud, konge og fædreland var for ham realiteter av høieste værd,” fortæller en av hans elever, som kjendte ham ualmindelig godt (professor Samson Eitrem, som læste privat latin med Knutzen 1887/88 i Kragerø, hvor den gamle rektor tilbragte sine sidste aar som pensionist), ”jeg mindes ham – bortset fra tidspræget og embedspræget – som en ualmindelig nobel og paa bunden hjertevarm og av idealer oprigtig grepet mand.” I Kiellands øine var han vistnok ”overstøvet”, et talende specimen for et forældet system; men at digteren ikke har miskjendt hans hjertelag og hatt en følelse av at han inderst inde var elevene en forstaaelsesfuld ældre ven, fremgaar tydelig av slutningsepisoden i kap. I.

Det var i august 1855 at Alexander Kielland kom ind paa ”Stavanger lærde og Realskole”, hvorfra han i 1867 ble dimmittert til Universitetet. Sine lærere synes han ikke at ha omfattet med synderlig sympati, naar man undtar rektor Knutzen, endvidere den joviale, vennsæle overlærer Sørensen, hvem han har viet et mindedigt, og Knutzens efterfølger, Lars Olai Schøning, Kiellands norsklærer. At han satte Schøning meget høit, fremgaar av følgende brev (av 28. oktober 1885):

Kjære Hr. Rektor!

Mange Tak for Deres gode Brev af 6te Oktober (1885), baade fordi De vurderer mit Arbeide saa høit, og fordi De har bevaret mig i venlig Erindring fra Skolen. De maa nemlig vide, at jeg altid fortæller, hvorledes Rektor Schøning lærte mig at elske Stilens Simpelhed og at foragte Blomster og kunstige Billeder. Vi havde skrevet over emnet: Hvorfor er det godt for Mennesket, at det ikke kjender Fremtiden? – og jeg havde skrevet en rigtig Præmiestil, saaeledes som vi havde lært at skrive under Ole Langfeldt Boye (Adjunkt ved Stvgr. skole) med Roser og Tidsler, Skraaplan og høi Moral i Enden. Men hvor De, Hr. Rektor, gjorde Nar af mig! De skjændte, og De lo, og jeg sad ganske forbløffet; thi jeg var vant til Ros for norsk Stil. Men da jeg havde faaet tilstrækkelig paa Hovedet, sagde De: Din historiske stil var derimot en af de bedste; vil du ikke læse den høit for os! – Jeg fik saaledes Opreisning i samme Stund, og dette har jeg aldrig glemt Dem: at De engang for alle kurerede mig for den overlæssede og svulstige stil, og at De gjorde det paa en Maade, som gav mig baade Forstaaelse og Tillid. Hvis De derfor synes at min Stil er aaben og klar, saa har De Ret til at glæde Dem som den, der i en god stund fik bøiet en Discipel ind i en god Retning, og Discipelen er Dem bestandig taknemmelig og hengiven.

Modtag min ærbødige Hilsen!

Alex. L. Kielland.

Paa skolen var han hverken dux eller fux, men midt imellem. Hans evner censureres i almindelighet til ”meget godt”, likesaa hans flid, skjønt han, likesom Abraham Løvdahl, langtfra var noget flidens menneske. Historie og zoologi hadde han interesse for; men matematikken og klassikerne kunde han ikke komme ut av det med.

Traditionen vet at fortælle at han i de høiere klasser begik vers som just ikke aander ærbødighet overfor antikkens poeter. Til tragedien ”Filoktetes” skrev han en epilog, hvor det bl.a. heter:

De gamle Grækere maaske fandt Stykket meget godt; men vi – o Ve og atter Ve! – af Tvang det læser blot. Sit eksemplar af Iliaden skal han ha utstyrt med følgende motto: Jeg synger ei, jeg ligefrem fortæller saa trivielt jeg kan, om Fortidsbagateller.

Naar man betænker hvorledes græskundervisningen blev drevet i Kiellands skoledager (sml. den fuldstændig korrekte skildring av en græsktime i kap. III), skal man ikke undre sig over at han fandt baade Sofokles og Homer kjedelige.

For opførsel ("Sedelighed") faar han "udmerket godt", undertiden "meget godt", mens fremgangen blir taksert til "meget godt" og "godt". I 2. og 3. latinsklasse bærer det sterkt nedover, – det har han tilfælles med Abraham Løvdahls protegé at aritmetikken er ham en anstøtssten, og likesom lille Marius havner han paa fuxepladsen. Men saa tar han sig sammen, og ved sidste aarseksamen blir han nr. 2, ligervis som helten i "Gift".

Hans testamonium til Universitetet, utstedt av kst. rektor, overlærer Borch (13. juli 1867) lyder som følger: "Udrustet med meget gode Evner har han ved sin Stræbsomhed gjort saa god Fremgang og erhvervet sig saa gode Kundskaber i de fleste Fag, at skolen med Grund tør haabe, at han vil indtage en hæderlig Plads blandt dens Dimittender. Da han dertil er i Besiddelse af en ikke ringe Aandsmodenhed og Karakterens Frimodighed, og dermed stedse har forenet et exemplarisk Forhold, knytter Skolen ikke faa Forventninger til hans Fremtid ved Universitetet, hvorfor den ogsaa paa det bedste anbefaler ham til dets høiagtede Lærere."

Utstederen ante ikke at denne pyntelige, haabefulde discipel "under et velopdraget og freidigt Væsen skjulte de allerfarligste Spirer" (sml. "Gift", kap. VI), og at dimittenden skulde bli en av de forreste i den fylking som hadde aapnet kampen mot "den sorte skole" – en kamp hvorunder enkelte av de ovennævnte høiagtede universitetslærere heller ikke gikk ram forbi (sml. "Fortuna", kap. III og "Professoren").

Hvad hans forhold til kameratene angaar, var han, fortæller hans bysbarn, forfatteren Jonas Dahl, overmaade avholdt av sine jevnaldrende og "særdeles fornøielig i omgang med sit udmerkede humør. Allerede dengang var han en fuldendt kavaller. Der stod en glans av ham, ikke bare fordi han var den rike konsul Kiellands søn, ikke bare fordi han var "prinseskjøn", men fordi han var den gudernes yndling han var – livlig og vittig, aapen og vennsæl". Og Dahl tilføier (i brev av 7. mars 1919): "Naar jeg sitter og ser tilbake paa mindet om Alexander Kielland fra skoledagene, saa finder jeg umiskjendelige tegn paa en overlegen kritisk natur, et lystig vid og et skarpt øie for sine omgivelsers – ikke mindst visse læreres – svakheter.

ALEXANDER L. KIELLANDS LÆRERE I 1867 – AVGANGSÅRET HANS PÅ KONGSGÅRD

CARL TANK ANKER BORCH

Kiellands lærer i norsk og geografi var født i Buskerud i 1822. Han ble student i 1838 og hadde vært konstituert bestyrer av Kristiansand skole før han kom til Stavanger i 1854. Han beskrives som ansvarsfull, fjern og nærtakende – egenskaper som gjorde at han fikk betydelige vansker da han skulle vikariere for rektor Steen mens han satt på Stortinget.

Borch bodde i eget hus i Kongsgate 38 sammen med kone og fem barn (1865).

WILHELM A. ECKHOFF

Alexanders aritmetikk-lærer var født i Våler i Smålenene i 1831. Som mattelærer beskrives han som "dyktig, men ikke særlig inspirerende for uinteresserte elever" (H.J. Vetlesen – tidligere elev).

Eckhoff var gift og hadde fire døtre boende hjemme i 1865 da familien hans bodde til leie hos enkefru Johanne Helland (enke etter skipper Eilert Jonassen Helland) i Løkkeveien 132.

LAURITZ CHRISTIAN LARSEN

Student fra 1838. Ble ansatt som adjunkt i Stavanger i 1853. Larsen var teolog og hadde vært på flere utenlandsreiser – bl.a. til Frankrike – før han startet sin lærergjerning på Kongsgård.

Av ytre var han lang og tynn. Kielland kaller ham for ”Blindtarmen” i ”Gift”. Larsen beklaget seg gjerne og ofte over sine disipler og nølte ikke med å sammenlikne dem med kameler og dompaper. ”Grønlandsk papegøye” var det mest nedlatende oppnavnet han nyttet seg av, forteller P.L. Stavnem.

OLE LANGFELDT BOYE

Boye var student fra 1840, og han ble ansatt som adjunkt ved Kongsgård i 1854. Han ble regnet som skolens poet og skrev gjerne leilighetsdikt. Boye var en begavet mann, som opptrådte som rektors rådgiver og høyre hånd. Boye var Alexanders engelsklærer avgangsåret 1867.

HENRIK AUGUST MEYER

Meyer – Kiellands latinlærer – var født i Bergen i 1830. Han arbeidet som adjunkt ved Kongsgård i 30 år og ble regnet som en av skolens dyktigste lærere. Hans ettermæle omfatter også hans gavmildhet. Da han bodde til leie hos boktrykker Paul Dreyer, måtte huseieren beskytte den hjertegode mannen mot byens tiggere – for at han skulle ha noe av sin gasje i behold til eget bruk.

Da Alexander begynte å ”tjansse” på Beate, bodde latinlæreren hans til leie hos skipper Erik Pontoppidan Thorsen på Skagen (40) – like ved Beates barndomshjem. Navnet på skipperen tok nok den verbale Alexander vare på – og koblet det siden sammen med etternavnet til Kongsgårds pedell – dermed hadde han navnet på ”Skipper Worse”s bibelsprengte haugianerspire Erik Pontoppidan Egeland. (E.P.Thorsen døde i 1869.)

Meyer levde og åndet for sin latin, og hans ungersleilighet var så oversvømmet av bøker at det ikke fantes ledige sitteplasser, skriver eleven H.J. Vetlesen, som besøkte sin lærer ved et høve.

I klasserommet vandret Meyer fram og tilbake med læreboka i venstre hånd, støttet til lillefingeren – mens han tygget skrå. Han spiste tobakk som en geitebukk, skriver hans elev S. Juell Tønnesen.

BOYE JACOBSEN

Boye Jacobsen var født i Stavanger 21. juni 1828, og han vokste opp på Skagen (4). Han var elev ved latinskolen på Kongsgård fra 1838 til 1843.

I 1847 tok han filologisk embetseksamen ved Universitetet i Christiania, der han fikk karakteren ”brilliant Laudabilis”. Seinere samme år tok han sin anneneksamen med karakteren ”Præceteris” (cand. mag.). Deretter drog han tilbake til hjembyen, der han fikk stilling som adjunkt. ”... næppe noget Fag hvori ikke Hr. Jacobsen i paakommende Tilfælde vil kunde gjøre Tjeneste,” heter det om ham i et testamonium.

I tråd med dette underviste han bl.a. Alexander Kielland både i norsk og matte. ”Med sin forskende Aand og sit dybe Gemyt syntes han fortrinlig skikket for den videnskabelige Bane,” heter det også om ham.

I 1865 bodde han sammen med søsteren Boyine Wilhelmine til leie hos enkefru Christine Løwold i Bergelandsgate 35. I 1869 ble han gift med Sigrid Helgesen fra Ullensvang (f. 1852). Ekteparet bodde til leie hos enkefru Elen Figved på Egenes 47 (br.nr. 677a), der Tørres Rønneberg siden bygde sin hermetikkfabrikk på eiendommen Kampen. Ekteparet Jacobsen fikk ni barn.

Fra 1876 til sin avskjed i 1901 bar Jacobsen overlærertittelen – slik hans onkel Leonard Martens hadde gjort før ham (1834–1840).

Boye Jacobsen var bror til bl.a. telegrafbestyrer Wilhelm Jacobsen i Olafskleven 22 – og til sjømann Hans Christian Jacobsen, som i 1851 ble far til Alexanders gode venn, kunstneren Peder Severin Gjesdal Krøyer (1851–1909).

ALEXANDER L. KIELLANDS REKTORER

SAMUEL STUB KNUTZEN

Knutzen var rektor på Kongsgård fra 1853 til 1864. Slik beskrives han av lektor P.L. Stavnem:

Rektoren er Samuel Stub Knutzen, som tiltrådte sitt embede 15. august 1853. Overlærer Henrik Dahle beskriver ham i sine erindringer ("Stavanger Aftenblad", juli 1905) som "en pebersvend paa omtrent de firte aar med en liden pen, trind mave, lyst, krøllet haar og skaldepande, og da han var adskillig under middelhøide, laa det snublende nær at han til stadighed gikk under navnet "Stubben". – Man skal give Knutzen det lovord at han, saa liden han var, forstod at haandheve sin myndighed til held for den skole han var sat i spidsen for. Han var en retskaffen mand som vilde det rette. Om end derfor gutterne, og for den slags skyld lærerne med, av og til knurrede over hans jernscepter, saa holdt man dog i grunden av ham; dette har jeg med flere av mine kamerater sandet, naar vi senere som voxne mænd traf vor gamle rektor, og vist er det, at man saa, at han hang ved os med gammel klokkekjærlighed.

Dahle forteller at Knutzen var en ivrig snuser:

"Med en vis pietetsfølelse fandt jeg efter aars forløb igjen korn av rektors snus mellem bladene i min gamle latinske stilebog." Også i "Gift" hentydes der til rektors forkjærlighet for "en snyde Tobak", som det heter hos Holberg. Under sin morgenrunde i klassen bød Knutzen gjerne lærerne en pris og ønsket "prosit."

Stavnem føyer til:

"Stibben" var hans navn blandt guttene – ikke "Stubben". – I Kiellands "Gift" (kap I) skildres han som "en liden tyk mand i knappet graa frak, grøn klaffelue og briller". En slik hue gikk han stetse med på skolen. Tross sine store hornbriller var han temmelig nærsynt. Men spenstig og kvikk var han og alltid rank i ryggen."

Knutzen var Alexanders lærer i norsk stil i flere år fram mot 1864. Sammen med Bernhard Hanson var han Alexander Kiellands lærer i skriving og tegning. I 1862 var han også Alexanders lærer i latin – og i 1863: i tysk stil.

LARS SCHØNING

Schøning var født i Nordland i 1818. Han var rektor på Kongsgård fra 1864 til –66. Han var Alexanders latinlærer i 1864 – og hans norsklærer i 1866. Kielland gir ham anerkjennelse som en dyktig lærer i morsmålet.

I 1865 bodde han i Kongsgata 1 sammen med kone og fire barn.

ANDRE LÆRERE SOM UNDERVISTE ALEXANDER L. KIELLAND

HENRIK EILER STØREN BAHR

Bahr var født i Stavanger i 1821 som sønn av kjøpmann Tarald Bahr og hustru Christine Marie Eiberg. Adjunkt Bahr vokste opp ved Torvet i et hus som var byens politikammer fra 1859.

Bahr ble ansatt som timelærer ved Kongsgård i 1852 – og som adjunkt fra 1853. Men han hadde selv vært elev ved skolen og ble betegnet som ”elsket af sine samtlige Lærere” da han sluttet skolen i 1838.

Bahr underviste i naturfag og forfattet flere bøker innen sitt spesialområde. ”En brugbar lærer,” står det om ham i et testamonium.

Adjunkt Bahr var bosatt i Brødregata 4 med kone og to barn i 1865.

CASPAR CHRISTIAN BOYE

Boye var født i Valdres i 1826. Han tok artium i 1848 og teologisk embetseksamen i 1855. Han underviste i engelsk ved Kongsgård, der han var ansatt som timelærer.

I 1865 bodde han til leie hos postmester Abraham Norman i Laugmannsgate 2 (fogd Schiøtz’ forhenværende eiendom) sammen med kone og to barn. Det betyr at han delte husvære med en av sine elever – for postmesterens sønn, Abraham jr., var klassekamerat av Alexander.

Boye var Alexanders tysk- og engelsklærer i 1860 og hans engelsklærer i 1862 og 1867.

SØREN OLAUS SØRENSEN

Sørensen ble student i 1828. Han hadde studert teologi, men underviste også i matematikk ved siden av religion. Han var lærer ved almueskolen i Stavanger i tre år før han fikk ansettelse ved ”Stavanger lærde skole” i 1847.

Kielland hadde ham som lærer i regning i 1861 og i aritmetikk i 1862. I årene 1862–1865 var han Alexanders religionslærer. Han får omtale som ”en brugbar lærer”, som underviste med ”omhu og nidkjærhet”.

Sørensen bodde i Øvre Klevgate 1 med sin kone og sønn i 1865.

P.L. Stavnem skriver følgende om overlærer Sørensen: ”Overlærer S.O. Sørensen (født i Stavanger i 1808, teologisk kandidat 1836) virket ved Stavanger latinskele i 35 aar. ”Gamle Sørensen”, hvis hovedfag var religion og geografi, avgik ved døden 4. august 1881.”

BERNHARD FREDRIK HANSON (1821–1883)

Den kjente tegnelæreren Bernhard Hanson var Alexanders tegne- og skrivelærer i årene 1859–1862. Hanson drev en privatskole ved Torvet, der han bl.a. underviste Kitty Kielland og Lars Hertervig.

Hanson ble født i Brevik og hadde studert i København før han flyttet til familien til Sandnes, der faren var tollbetjent.

Hanson var ugift og bygde opp eiendommen ”Hansons Minde” på Tjensvoll, der han eksperimenterte med å ale opp eksotiske fisker, fugler og dyr. Hanson var en av pådriverne for å få opprettet Stavanger Museum.

Elevene på Kongsgård kalte Hanson for ”geidå” på grunn av bukkeskjegget.

SVEN LARSSON OFTEDAL

Oftedal var født i Gjesdal i 1812. I 1841 tok han lærereksamen, og han underviste ved almueskolen i Stavanger før han ble ansatt ved forberedelsesskolen på Kongsgård. Han var far til presten Lars Oftedal.

Kielland hadde Oftedal som sin regnelærer i forberedelsesskolen. På det tidspunktet bodde familien Oftedal i Hetlandsgate 4.

Lars Oftedal og Alexander Kielland gikk for øvrig samtidig på Kongsgård – presten i slutfasen av sin skoletid, forfatteren i begynnelsen av sin.

JACOB KIELLAND

Til slutt tar jeg med at Alexander i året 1859 ble undervist i geografi av sin farbror, kapteinløytnant Jacob Kielland. Onkelen ble siden direktør på Stavanger Sømandsskole – og stortingsrepresentant. I årene 1863–1889 var han eier av Ledaal.

Jacob Kielland levde fra 1825 til 1889. I 1865 bodde han i Nedre Dalgate 72.

KIELLANDS BESKRIVELSE AV LÆRERE OG REKTOR VED LATINSSKOLEN

Oversikten over Kiellands lærere ved Kongsgård er ikke komplett. Jeg har kun tatt med lærere av spesiell interesse, og jeg har bare undersøkt hans lærere etter 1858.

I kapittel V i ”Gift” gir Kielland følgende omtale av lærere og rektor ved den latinskolen han mente var overmoden for å reformeres:

”Lærerne gikk som om de gikk igjen. En visnen, grinet flokk som gjennom årene utviklet hver sin særhet til karikatur; fordi deres ensomme liv var at sitte på kateteret og strø støv på en ungdom de ikke forstod.

Men mange merket de lærde skolers hensyknene. Fra det hele land kom samstemmige iakttagelser og beklagelser; og alle skolemenn satte seg i bevegelse, stakk nesen i papirene, og oppvirket små skyer av ekstra fint, filologisk støv.

Noen mente alt ville bli godt når elevene fikk særskilte pulter og grønnmalte pennalhus; andre ropte på et nytt og mer fullkomment ventilasjonssystem; enkelte lovte seg en ny oppblomstring av lærdom og sunnhet for den kjære ungdom hvis tyngdepunktet i undervisningen ble forlagt fra latinen og over på gresken.

Ingen syntes at ville forstå at systemet var foreldet og selve lærdommen råtten, så ingen kunst formådde lenger å forhindre det døde fra å forpuste det levende.

Rektor sukket mangen aften når månen skinte over skolegården og utover byen, som vokste og trivdes på sin måte. Skolen trivdes ikke; hvert år fant han færre håpefulle elever for latinlinjen; mens der var nok av raske gutter som oppgav det tidlig og gikk til sjøs eller til utlandet for å lære handel.

Han vendte seg bort og gikk ut i den store, gamle hage på den annen side av huset. Her hadde han en liten fredelig plass under et eldgammelt pæretre, hvor han satt om sommeraftenen og snuste ettertenksomt. Men heller ikke her – skilt fra byen og hele verden bak den høye kirkegårdsmur – heller ikke her fikk han fred for de urolige tanker.”

HVOR BODDE OG ARBEIDET ALEXANDER KIELLAND?

KIELLANDS BOSTEDER I OVERSIKT

- 1) 1849–1872 Olafskleven 2 ”Huset ved Bredevandet”
- 2) 1872–1878 Øvre Strandgate 8 (”Forberedelsen”)
- 3) 1878–1878 Paris (seks måneder)
- 4) 1878–1881 Øvre Strandgate 8 og Kaptein Lingesvei 15 på ”Malde”
- 5) 1881–1883 København (Øresundsgade 34)
- 6) 1883–1884 (5.6.1883–3.6.1884) ”Vesterlide”, Nå: Gustav Vigelandsvei 48
- 7) 1884–1886 (3.6.1884–3.5.1886) ”Enkesættet” – Köhler-eiendommen
- 8) 1886–1886 (3.5.1886–okt.1886) Orre (bruk 2 – Tore ”Nere” Aarre)
- 9) 1886–1888 (11.10.1886–28.6.1888) Cernay-la-ville og Asnières-sur-Seine ved Paris
- 10) 1888–1902 (juni 1888–25.9.1902) ”Huset ved Bredevandet”
- 11) 1902–1906 (25.9 1902–april 1906) amtmannsboligen i Molde

”Huset ved Bredevandet” KIELLANDS BARNDOMSHJEM

OM TOMTEN HVOR RADESYKEHUSET OG KIELLAND-HUSET STOD VED BREIAVATNET

1537 Kronen overtok gammelt kirkegods ved Breiavatnet.

1601 Sogneprest Knud Mikkelsen kjøpte hage og eiendom mellom Algade (i dag: Haakon VII's gate) og Breiavatnet med tillatelse til å bygge ut hagen i vannet inntil en grunne avmerket med steiner i vatnet. Grense: Vaskesmauet (veien mellom Kielland-hagen og Kongsgård) – Algade – Garversmauet (ved karduanfabrikken som Lauritz Smith bygde vest for Kielland-hagen i 1734).

1611 Kronen kjøpte eiendommen tilbake ved lensherre Jørgen Kaas på Kongsgård.

1615 Sogneprest Jonas Jenssøn fikk kjøpe eiendommen mot å betale en årlig grunnleie til kronen. Han oppførte nytt våningshus mot Algade.

1621. Jenssøn døde, og enken, Margrethe Svendsdatter, overtok hus og eiendom.

1649 Presten Hartvig Godzen kjøpte eiendommen ved Breiavatnet.

1733 Godzens svigersønn, Morten Morup, kjøpte eiendommen på auksjon.

1773 Morups datter, Elen, gift med kapellan Jens Taur, solgte eiendommen for 600 rdl. til Stavanger amt, som skulle bygge om det gamle våningshuset til radesykehus for 20–30 syfilispasienter. ”Stavanger Amts Sygehus” ble vedtatt nedlagt på denne eiendommen i 1841 og flyttet til nye lokaler på St. Pedergjerde (Tinghuset) året etter.

1842 Hus og eiendom ved Breiavatnet ble solgt til konsul Jacob Kielland, som lot det ombygge for sin sønn, Jens Zetlitz Kielland, i 1845.

1866 Jens Zetlitz Kielland overtok huset etter skiftet etter faren (som døde i 1863), men han hadde bodd i huset med sin familie helt siden ombyggingen. I dette huset ble Alexander Lange Kielland født 18. februar 1849. Selv om forfatteren bodde i huset i til sammen 37 år, eide han det aldri. Etter at Kielland hadde flyttet til Molde, bodde stadsfysikus Thomas Wyller i huset.

1906 Staten kjøpte tomten, og Peder Aarrestad kjøpte huset for nedrivning. Han satte det opp igjen ved Duesvei, der det stod til 1980, da det ble revet av Stavanger kommune.

1907 Nytt posthus ble bygd på tomten etter Kielland-huset (”Bananen”).

1974 Posthuset ble revet og tomten ryddet til ”Kielland-hagen”.

Alexander Lange Kielland ble født i Olafskleven 2 18. februar 1849. I dette huset opplevde han sin barndoms og ungdoms gleder og sorger.

I ”Huset ved Bredevandet” vokste Alexander opp med søsknene Jacob (f. 26.7.1841), Christine (”Kitty”) (f. 8.10.1843), Axel Christian Zetlitz (f. 23.12.1850), som døde tre måneder gammel da Alexander var to år, Axeliene Christine Zetlitz (f. 31.1.1852), Tycho, f. 25.3.1854), Dagmar (f. 14.11.1855) og Jens Zetlitz (f. 6.2.1862 – død 18.2.1862).

Alexander mistet sin hjertesvake mor, Christiane ”Janna” Lange Kielland (1820–1862), seks dager før han fylte 13 år. Moren var da bare 42 år gammel, og hun ble gravlagt fra Domkirken dagen før Alexander ble tenåring – og den dagen han ble tenåring, døde minstebroren.

I kapittel VII i romanen ”Gift” skildrer Kielland Abraham Knorr Løvdahls opplevelse av å miste sin mor, fru Wenche Løvdahl. I sin enkelhet er det noe monumentalt over Kiellands beskrivelse av denne selvopplevde situasjonen, der han møter leseren hudløst, vart, sårt og sterkt.

Kort tid etter morens død måtte Alexander forholde seg til den nye hushjelpen, Inger Mæle (1815–1887), som ble gift med hans far, Jens Zetlitz Kielland (1816–1881) 27. juli 1863. Ifølge Alexander gikk det tålig greit å tilpasse seg stemoren og hennes regime i barndomshjemmet; først seinere ble det vanskeligere. Alexander fant seg for øvrig en reservemor i fasteren Johanna Kielland Sømme – mor til jamaldringen, fetteren og bestevennen Andreas Sømme (Torvet 6).

Ingen av Kielland-barna fikk overta barndomshjemmet ved farens død i januar 1881, fordi stemoren og enken etter Jens Z. Kielland ble boende der fram til sin død i 1887. De siste årene

bodde Inger Mæle Kielland sammen med tjenestejentene Ingeborg Roth (f. i Stavanger i 1846) og Bergitte Rasmussen (f. i Randaberg i 1848).

Inger Mæle Kielland døde 16. august 1887, 72 år gammel. Kort tid etter at han hadde fått dødsbudskapet, begynte Alexander å planlegge hjemturen fra Frankrike. Han fikk ordnet med minnelige leievilkår med søsknene – og brøt så opp fra Asnières-sur-Seine 28. juni 1888 sammen med Beate og de fire barna (Jens Zetlitz, født 3.8.1873, Alexander Lange, født 30.7.1874, Beate, født 9.3.1876 og Else, født 1882) med kurs for Stavanger og barndomshjemmet.

Kielland bodde i Olafskleven 2 både mens han var redaktør for Stavanger Avis (1889), og mens han var borgermester i Stavanger (1892–1902). Redaksjonen for avisen leide kontorer i Mortvedt-huset på Torvet (5), men i borgermesterperioden holdt han seg selv med kontor i ”Huset ved Bredevandet”.

Under oppholdet i Stavanger hadde han fetteren og garveren Axel Christian Zetlitz Sømme som nærmeste nabo i Olafskleven 4 (br. nr. 453). Sømme var ugift og leide ut værelser til sakfører Bernhard Knagenhjelm Sørensen – en forhenværende klassekamerat av Alexander fra ”Stavanger Lærde- og Borgerskole” på Kongsgård. En annen av klassekameratene, Abraham Norman, var blitt undertollbetjent og bodde i Olafskleven 14a – noen meter vest for Kiellands ”residens”.

Høsten 1902 forlot Kielland sitt barndomshjem for siste gang. Han skulle da overta amtmannsstillingen i Molde. Til sammen hadde han da bodd i Olafskleven 2 i 37 år.

Kielland ville ha beklaget det om han visste at hans barndomshjem ble solgt til riving bare få måneder etter hans død i 1906. Allerede i november 1906 startet jærboen Peder Aarrestad nedrivingen for å sette huset opp i annen utforming enn den opprinnelige på sitt gårdsbruk mellom den nåværende bispeboligen og Stokkaveien – med adresse Duesvei, på de gamle Egenesløkkene.

”Kan De forstå hvorfor de skulle rive det?” utbrøt Kiellands yngste datter, Else Kielland, til Aftenpostens journalist da hun ble intervjuet i forbindelse med 100 års-jubileet for farens fødsel i 1949. Nei, huset skulle aldri vært revet – verken da det stod ved ”Bredevandet” eller ved Duesvei, der det ble revet mens kommunen hadde hånd om det, i 1980. Etter min mening skylder byen å erstatte ”Huset ved Bredevandet” med et nytt hus – til ære for Stavangers store forfattersønn og store kunstmalerdatter og til ære, glede og berikelse for deres bysbarn i et nytt årtusen. Synd at byens politikere ikke kjente sin besøkelsestid i 2000 og takket ja til gratis gjenreising av huset, bekostet av Stavanger Næringsforening, for skal et Kielland-hus gjenreises i Stavanger, bør det ligge der forfatteren og kunstmaleren hadde sin tilhørighet og sitt hjem – og intet annet sted. Siden byen neppe har råd til å utlyse en arkitektkonkurranse for å reise et Kielland-hus i moderne stil, er det forstemmende at byens politikere i 2001 avslo det storslagne tilbudet fra Næringslivsforeningen om å få gjenreist en kopi av ”Olafskleven 2”. Hvilke muligheter et slikt kulturens hus midt i hjertet av byen ville representere!

Billedtekst til tegning av Gunnar Wareberg fra 16. november 1906. Wareberg skriver: ”Huset var tomt, for Wyller [stadsfysikus Thomas Wyller] var flyttet til von der Lippe-huset (Kongsgata 47-49) da. Dette huset hadde tre skorsteiner, men da jeg tegnet det før det ble

revet, var den lille allerede revet. Jeg var engstelig for å få tegnet det før det ble revet. Rivningen var over i løpet av 1907. Jeg var da 18 år gammel.”

Som et apropos til vognen og hestene foran huset skriver Wareberg at Herman Ebeltoft, en av vognmann Svelas kjørere, en gang fortalte ham at Kielland hadde bestilt vogn hos Sveta, men Sveta var uopplagt og ville ikke ha noen tur med forfatteren. Ebeltoft fikk imidlertid beskjed om å si til Kielland at Sveta ikke hadde hester inne. ”Ka svart ’an?” spurte Sveta da Ebeltoft kom tilbake. ”Å kyss meg bag!” var svaret.

I 1974 fortalte Peter Molaug til Wareberg at det var hans slektning Peder Aarrestad som hadde kjøpt huset og bygde det opp igjen ved Duesvei – før han solgte huset til kommunen. Omkring 1980 ble huset revet for å gi plass til parkeringsplass for Eiganes skole.

Alexander Kiellands far livnærte seg delvis ved å selge eiendommer han hadde arvet gjennom faren fra handelshuset Kielland. Sverre Strand, kontorgutten til Alexanders fetter Jacob Kielland, sa til Gunnar Wareberg at når Jacob Sømme hadde avsluttet en lignende handel, sa han alltid: ”Alllik’en må få først!”, for noe stort forretningstalent var ikke forfatteren - det var familiemedlemmene enige om.

Gunnar Wareberg har også notert ved sin tegning en historie om en stor arbeidskar som het Tjøl Hansen, og som møtte den like store forfatteren utenfor ”Huset ved Bredevandet” med følgende kommentar: ”Her mødes sabbane!” At Kielland moret seg over en slik bemerkning, sier noe om den tonen han inviterte til overfor folk flest. Denne tonen gjenkjennes også fra hans omgang med arbeiderne ved teglverket på Madla.

Tekst til Gunnar Wareberg-tegning: Her ser vi Kielland-huset mot Algate og begynnelsen av Olafskleven, der Jernbanehotellet lå i det første huset til venstre. På den nedenstående tegningen ser vi at minnestøtten som ble reist av amtmann Scheel og Gabriel Schanche Kielland for å markere byggingen av den første landeveien sørover fra Stavanger. Minnestøtten stod plassert i Kielland-hagen 1906–07 før den ble flyttet ut til ”Nauå” på Lagårdsveien.

Tekst til Gunnar Warebergs tegning av Sømmeparken: Sømmeparken sett fra vest. Til høyre på denne tegningen av Gunnar Wareberg ser vi Olafskleven 2. Til venstre ligger Sømmeparken, hvor det gikk en gangsti som førte over til Øvre Strandgate (se skissen under). Inne i parken lå bygningen til Stuertskolen.

Tekst til fotografi: Dette udaterte bildet henger på Utstein Kloster og viser ”Huset ved Bredevandet” slik det så ut før det ble ombygd til boligformål i 1842–45. Det er altså det gamle ”Stavanger Amts Sygehus” – også kalt Radesykehuset – vi ser på bildet.

NÆRMESTE NABOER TIL ”HUSET VED BREDEVANDET”

Garver Gunder Thorsen fra Sørbø i Høyland (1799–1862) fikk sitt svennebrev i 1821 og drev garveri i Olafskleven 4 - naboet til Alexander Kiellands barndomshjem. Thorsen var gift med Anne Christine Bruun (1787–1862) fra Stavanger (datter av garvermester Christian Bruun og hustru Martha Christine Pedersdatter Sandnes). Gunder var sønn av Tore Johannessen Sørbø i Høyland og hustru Martha Gundersdatter og hadde haugianske trosrøtter, og det samme hadde trolig også kona. (Gunder var for øvrig halvbror til Anne Siqveland, gift med den kjente haugianeren Torger Siqveland.) Begge ektefellene Thorsen døde høsten 1862, da Alexander var 13 år, samme år som han mistet moren. Ved testamentet av 15. oktober 1862 opprettet madam Thorsen et legat til Josephines Stiftelse på 300 spesidaler og et på 200 spesidaler til Barneasylet på St. Pedersgjerde.

Siden ekteparet Thorsen var barnløst, fikk Gunders nevø, Tobias Thorsen (1826–1894), overta garveriet ved Breiavatnet. Tobias var gift med Martha Marie Iversen (1825–1871). Ekteparet hadde gård og landsted på Sandal i Madla. Tobias gikk konkurs i 1869. Gården på Madla ble solgt til Eivind Garborg fra Time, far til Arne. Selv reiste Tobias til Iowa i USA med sin familie i 1871.

Fra Alexander var 13 år og fram til studiene i Kristiania fra 1867, hadde han altså familien til Tobias Thorsen som sine naboer i Olafskleven 4. Ekteparet Thorsen hadde også barna Thora Andrea (f. 1853), Edvardine Marie (1855–1895), som ble gift med Thomas Peter Randulff Sømme (1851–1936), Anne Kristine (1858–1948), som var den eneste av Thorsen-barna som vendte tilbake til Norge, Gunnar (1860–1942), Marie Othilie (1863–1899) og Thorvald Menlin (1868–1956).

Anne Kristine Thorsens barnebarn, Rolf Thorsen (f. 1920), fortalte i 1998 at når faren, Ludvig Thorsen (teknisk direktør i Det Stavangerske Dampskipsselskap), som bodde ved dagens Thorsesmaug, møtte borgermester Kielland, stoppet han opp og tok av seg luen for å hilse.

I 1871 overtok Alexanders fetter, Axel Christian Zetlitz Sømme (f. 1851 som sønn av Jørgen Kastrup Sømme og Johanne Margrethe Bull Kielland) garveriet ved Breiavatnet. Axel forble ugift. Han var bror til Alexanders bestekamerat, Andreas Sømme.

I 1906 ble garverieieendommen solgt til staten. Sammen med Kielland-eiendommen, Olafskleven 2, utgjorde den tomtegrunnen for Stavangers posthus fra 1907 til 1974.

FAMILIETRÅDEN MELLOM FAMILIENE I OLAFSKLEVEN 2 OG 4

Etter at familien Thorsen flyttet til Amerika i 1871, ble det knyttet nye tråder mellom familiene i Olafskleven 2 og 4. ”Over there” ble nemlig to av Thorsen-barna – Edvardine Marie og Gunnar – gift med henholdsvis farmer Thomas Petter Randulff Sømme og Emma Karen Sømme, barn av Inger Mæles fetter, Eilert Sømme, noe som framgår av oversikten nedenfor:

HAAVER OLSEN SØMME
(1759–1836)

INGER EINARSDATTER PALLESEN
(1764–1850)

MARIE HÅVERSDTR. SØMME
(1787–1870)
g.m. Lars Tormodsen Mæle
(1783–1835)

(SØSKEN) EILERT HÅVERSEN SØMME
(1791–1846)
g.m. Karen Kristine Jørstad
(1792–?)

INGER MÆLE KIELLAND
(1815–1887)
g.m. Jens Zetlitz Kielland
(1816–1881)

(SØSKENBARN) HÅVER EILERTSEN SØMME
(1826–?)
g.m. Christopha Lucia Randulff
(1828–?) (datter av skipper T.P. Randulff)

1) THOMAS PETTER RANDULFF SØMME
(1851–1936)
g.m. EDVARDINE MARIE THORSEN
(1855–1895)

2) EMMA KAREN SØMME
(1862–1916)
g.m. GUNNAR THORSEN
(1860–942)

”HAUGIANERTRÅDER” MED UTGANGSPUNKT I OLAFSKLEVEN 4

GUNNAR GUNNARSON g.m. MARTHA HANSDATTER
HOVE SØRBØ (HØYLAND) BJELLAND (RISKA)
(1723–?) (1729–?)

MARTHA GUNNARSDATTER SØRBØ
(1764–?)

gift første gang med IVAR IVARSON KRÅKEDAL og andre gang med TORE JOHANNESSEN NOV (SOLA)
SØRBØ (1753–1790) (1772–1861)

ANE IVARSDATTER SØRBØ halv søsken 1) GUNDER THORSEN (Olafskleven 4)
(1783–?) (1792–1862), garver i Stavanger
g.m. TORGER TOLLEIVSON SIQUELAND 2) THORE THORSEN (Sandal)
(1779–1861), kjøpmann i Stav., Torvet 4 (1802–?), snekker og sjømann i Stavanger
(bror til Mauritz Tolleivson Udem, g.m.
Sara Hansdatter Vig i Klepp, Høleberg gt.7)
Torgjer stod i kontakt med haugianerkjøpmannen
Simon Traae i Bergen.

IVER TORGENSEN SIQUELAND fettere TOBIAS THORSEN
(1816–?) kjøpm. og megler i Stav. (1826–1894) garver i Stav. Olafskleven 4
Medarbeider til Haugvaldstad og Solgte Sandal til Eivind Garborg og
P. Ramsland. Leide ut husvære til utvandret til Amerika i 1871
dr. Wilhelm Martens i Torvet 4. Martens
var Alexander Kiellands klassekamerat fra
Kongsgård og fetter til P.S. Krøyers far.
Iver Siqueland var gift med Anne Helene Moe (1816–1879)
datter av boktrykker Ole Pedersen Moe (1783–1862) og
hustru Lucine Nesterud Bacherud (1789–1878) i Kristiansand.
Moe ga ut Christiansands Adresse-Contoires Efterretninger fra
1815 - og fra 1840 ”Christiansands Stiftsavis”. I 1817 fikk Moe
brev fra Ole og Pernille Seglem (Alexanders K.s svigermor)
i Stavanger om den tyske skuta ”de Zee Ploug”, som hadde
havarert utenfor vestkysten av Norge og deretter hadde søkt
nødhavn i Bergen med 500 dissenteremigranter. I Bergen
fikk emigrantene hjelp av byens haugianere.
Utvandrerhistoriker Olav Golf mener at dette kan ha
påskyndet den første norske utvandringen til Amerika i 1825.
Iver Siqueland stod fadder for Peder Severin Gjesdal Krøyer da
han ble døpt i Stavanger Domkirke i august 1851. Siden ble
Krøyer en av Kiellands gode venner

Oversiktstavlene sier noe om hvor berettiget det var av Alexander Kielland å hevde at han var
i ”slekt med hele byen”, samtidig som de selvsagt forteller om en liten og oversiktlig by der
de
fleste kjente hverandre.

FAMILIEN THORSEN, KIELLAND-FAMILIENS NABOER VED BREIAVATNET MED ADRESSE OLAFSKLEVEN 4

Etter at garver Tobias Thorsen gikk konkurs i 1869, drog som nevnt familien til Amerika med skuta "Undine" i 1871. Reisen over Atlanterhavet tok seks uker og bød på stor dramatik da skuta sprang lekk. Fru Thorsens søster, Thora Andrea Iversen, var med på ferden og ble siden Tobias Thorsens andre kone etter at fru Thorsen døde i Amerika i 1875.

Familien Thorsen slo seg ned i Gilman i Marshall County, Iowa, der den forhenværende garveren livnærte seg som farmer. Fra 1881 bodde familien i Holstein i Ida County, Iowa. Bare datteren Anne Kristine vendte tilbake til Stavanger, der hun bl.a. ble mor til Ludvig Thorsen, teknisk dirketør i Det Stavangerske Dampskipsselskap.

FAMILIEN THORSEN FOTOGRAFERT I USA I 1871

Øverst fra venstre:

- 1) Edvardine Marie (1855–1895), g.m. Thomas Petter Randulff Sømme, farmer (1851–1936)
- 2) Anne Kristine (1858-1948), g.m. Jacob Ludvigsen Thorsen, skipsfører i Stavanger (1855–1924)
- 3) Martha Marie Iversen Thorsen (1825–1875), datter av bøkker i Stavanger Anders Iversen og Maren Laurentse Berdinesdatter
- 4) Thora Andrea Thorsen (1853–1892), g.m. Johan Dickutt, farmer i USA
- 5) Tobias Thorsen (1826–1897), garver i Stavanger, eier av Sanddal i Madla fra 1863 til august 1869, da bruket ble solgt på auksjon til Eivind Garborg fra Time. Tobias var sønn av Tore Thorsen Sørbø, tømmermann på Egenes, og Rakel Maria Torsdotter Uskjo

Nederst fra venstre:

- 1) Gunnar Thorsen (1860–1942), g.m. Emma Karen Sømme (1862–1916). Gunnar var farmer i Iowa
- 2) Mary Otilie Thorsen (1863–1899)
- 3) Tora Andrea Iversen (1833–1925), søster til Martha Marie. Thora Andrea ble gift med svogeren Tobias etter søsterens død i 1875
- 4) Thorvald Menken (1868–1956), ugift

TEKST TIL TEGNING AV GUNNAR WAREBERG

Huset til venstre i forgrunnen er den gamle karduanfabrikken som Lauritz Smith oppførte i 1734. Siden overtok Gunder Thorsen (1799–1862) garveriet i den store trebygningen ved Breiavatnet. Nevøen, Tobias Thorsen, drev deretter garveriet til han gikk konkurs i 1869, og fabrikken ble solgt til Alexander Kiellands fetter, Axel Christian Sømme. Garverivirksomheten opphørte på midten av 1870-tallet i forbindelse med at Jernbaneveien ble anlagt, men garveritomten ble ikke solgt til staten før i 1907 og inngikk da i den nye posthustomten sammen med det gamle Radesykehuset eller Kielland-huset, som vi ser bak garveriet.

OPPMÅLINGSKART OVER OLAFSKLEVEN FRA 1899

ANDRE NABOER

Presten Lars Oftedal ble født like vest for Alexander Kiellands barndomshjem i 1838. Presten og lekmannshøvdingen kom nemlig til verden i Nedre Klevgate 28, men allerede i 1844 flyttet faren, skoleholder Sven Oftedal, til Hetlandsgate 4 med sin familie. På 1870-tallet bodde Lars Oftedal til leie hos faren i Breibakken 7–9, en eiendom han overtok på 1880-tallet, og der han bodde til sin død i 1900, som nærmeste nabo til et av sine livsverk: Waisenhuskvartalet.

Lars Oftedal ble eltet om til Morten Kruse i forfatterens litterære gryte – og fikk en sentral plass i romanen ”St. Hans Fæst”. I likhet med Kielland bodde også Oftedal like i nærheten av Breiavatnet i store deler av sitt liv.

Til Kiellands naboer hørte også kjøpmann Christian Jespersen (f. 1813), som hadde vokst opp i Provstebakken 2 som sønn av proviantforvalter Niels Christian Jespersen og Inger Jorine Jespersen. Christians foreldre drev ”Jespersens hotel” i Provstebakken da han vokste opp. Som voksen etablerte han seg med eget hus i Kirkegaardsstrædet 3 vis-à-vis Kiellands barndomshjem. Trolig var det kjøpmannens etternavn Kielland nyttet til sin figur Sivert Jespersen i ”Skipper Worse”. Dermed hadde han funnet begge navnene til denne figuren i sitt nærmeste nabolag!

I Fogdesmauet 3 – også det vis-à-vis Kiellands barndomshjem – gikk madam Testman (alias Torvestad) ofte på besøk på 1830- og -40-tallet da datteren Caroline, gift med blokkdreier Thore Thorsen, bodde på denne adressen. Da ekteparet Thorsen drog til Amerika i 1850, overtok madam Testmans sønn, blikkenslager Peter Testman, huset i Fogdesmauet. Madam Testman døde bare to måneder etter at Alexander Kielland ble født, men faren hadde nok fortalt ham om henne, og så kunne han nytte henne som impulsleverandør for den geskjeftige madam Torvestad i ”Skipper Worse”. Peter Testman var Alexander Kiellands nærmeste nabo i de årene Kielland bodde i ”Forberedelsen”, det vil si Øvre Strandgate 8 (1872–1881).

ANDRE SOM BODDE I OLAFSKLEVEN

I Olafskleven 23 bodde skipper Wilhelm Adolph Worsøe (1817–1889), som ga sitt navn i litt endret form til Kiellands roman ”Skipper Worse”. Skipper Worsøe var bl.a. kaptein på Peder Ramslands (Kiellands svigerfars) emigrantskute ”Haabet” fra 1846 til 1866. Worsøe var først gift med Henriche Marie Baade, kusine til Beate Kielland, dernest med Lene Jakobsdatter Lindtjørn, kusine til Beates mor, Pernille Seglem. Det er muligens Lene Worsøes fornavn vi finner igjen i Kiellands Madelaine, datteren til legasjonssekretær Richard Garman i ”Garman og Worse”, hun som ikke fikk Vente-Per fra et lavere sosialt lag, à la Kielland som ikke fikk bondedatteren Lisa Orre. Madelaine kalles også for ”Lene” i Kiellands roman.

I likhet med navnebroren i romanen og med Kielland selv måtte nok skipper Worsøe delta ved langtekkelige husmøter hjemme hos sine svigerforeldre Lindtjørn på Sandnes – for de var ivrige haugianere der. Deltakelse ved haugianermøter var inngangsbillett til ekteskapet både for Alexander Kielland i Olafskleven 2 og for skipper Worsøe i nr. 23!

I Olafskleven 22 bodde den engelske kvekeren Robert Doug til leie hos haugianerenken og seinere kvekeren Anna Brathsdatter Brimsøe. Alexander Kielland var åtte år gammel da Doug plantet sedertreet som siden ble fredet, ved huset i Kleiva.

Kjøpmann Sivert Gundersen (modell for Kiellands Sivert Jespersen ”Gesvint”) solgte denne tomten til telegrafinspektør Wilhelm Jacobsen, som bygde seg nytt hus der på 1870-tallet. Jacobsen var farbror til Kiellands gode venn Peder Severin Krøyer og bror til hans mattelærer på Kongsgård, Boye Jacobsen.

I Olafskleven 12 (br.nr. 455) bodde skipper og losoldermann Endre Evertsen og siden sønnen skipper Anders Evertsen. Begge disse skipperne seilte for ”Jacob Kielland & Søn”. Anders var kveker og gift med Sikke Bore. Hun var datter av Ragnhild Larsdatter Mæle, som hadde vokst opp med Inger Mæles far, Lars Tormodsen Mæle, som om han var hennes bror (han var i virkeligheten fetteren). I sin ungdom tjente Ragnhild hos kjøpmann Boye Petersen i Nedre Strandgate 15. Det var der hun støtte på jentenavnet Siche, som hun siden nyttet som fornavn på datteren, Sikke Bore, som altså var tremenning til Kiellands stemor, Inger Mæle, men Sikke og Inger opplevde hverandre som kusiner, og ekteparet Evertsen deltok helt sikkert ved juleselskapene som den familiekjære Inger Mæle Kielland arrangerte i Kiellands barndomshjem.

Anders Evertsen var for øvrig kaptein om bord i Köhlers ”Hanna”, der Hans Christian Jacobsen, bror til Wilhelm og Boye, var styrmann. Hans Christian ble siden far til Kiellands venn Peder Severin Krøyer.

Olafskleven 12 lå på en del av den gamle tomtegrunnen til Olavsklosteret og til den nåværende Olavsgården ved den gamle ”Fattigkirkegården” på ”Olavsgrundene”.

På 1840-tallet hadde haugianeren Iver Haave sitt garveri i Olafskleven 15. Kiellands barndomshjem var således omgitt av mennesker som tilhørte byens livskraftige haugianerforsamling.

LØKKEN VEST FOR BREIAVATNET - OG KIELLANDS BARNDOMSHJEM

Like vest for Breiavatnet og Kiellands barndomshjem lå en jordløkke som tilhørte forfatterens leikeområde i guttedagene. Løkken har endret navn etter eierne en rekke ganger opp gjennom historien. I dag befinner bl.a. ”Radisson Atlantic Hotel” og ”Olavsgården” seg på denne løkken.

Haugianer Brath Jacobsen Schieveland (1752–1833), som var slakter, bøkker og vekter, er en av dem som har fått sitt navn knyttet til denne løkken. Han var født på fjellgården Jørmeland i Hjelmeland i 1752 som sønn av Jacob Pedersen Jørmeland og Guri Gudmundsdatter. Omkring 1780 flyttet Brath til Skjæveland i Høyland med kona, Ingrid Gautesdatter Næssa (f. i Årdal i 1749) og sønnen, Jacob (f. 1779). I 1788 solgte han gården på Skjæveland for 80 riksdaler og flyttet til Stavanger, der han kjøpte seg hus på nordsiden av ”Gaden til Wærket” og livnærte seg som daglønner. Han hadde nå også døtrene Guri (f. 1783 og siden gift med styrmann Rasmus Olson Berg) og Anna (f. 1787). I 1803 kjøpte Brath Jacobsen Schiæveland Sandvig-gården på Bispeladegård av Peder Klow. I 1809 fikk han borgerbrev som slakter i Stavanger – et borgerskap som ble oppsagt i 1818, da slakteren var blitt bonde og ”havde taget bopæl paa landet”. I 1820 solgte han en part av gården til sønnen Jacob Brathsen, som også var slakter og står oppført som separert fra sin kone, Elisabeth Pedersdatter Førland, i folketellingen for 1801. Ifølge likningsprotokollen synes Brath Schiæveland å ha beholdt eiendommen Skansegate 6 i Stavanger, en eiendom sønnen Jacob seinere overtok – og der slakterivirksomheten ble drevet videre etter farens død.

Brath Schieveland solgte i 1832 sin gjenværende gårdpart i Hillevåg videre til Arne Arnesen (som igjen solgte den nordlige delen av denne gården, med tre spann kornskyld, til John Haugvaldstad i 1834).

Schiæveland kjøpte også løkken vest for Breiavatnet tidlig på 1800-tallet. Der satte han opp en låvebygning i bindingsverk – en bygning som stod i Kleiva, 50 meter vest for Alexander Kiellands barndomshjem. Da Brath Schieveland døde i 1833, arvet datteren, Anna denne løkken. Hun var gift med høker og slakter Lars Johan Bjørnsen Brimsøe (døpt 25.12.1786, død 13.11.1830 – sønn av Bjørn Thorsen Brimsøe og Sissel Larsdatter). Jeg gjetter på at Brimsøe hadde vært svenn hos slakter Schiæveland før han giftet seg med datteren i huset. Ekteparet Lars og Anna Brimsøe eide Nygaten 27a og 34. De bodde i nummer 34, der for øvrig Inger Mæles bror, Tormod Larsen, bodde til leie en tid etter at Anna Brimsøe var blitt enke i 1830.

Bortsett fra Peder Klow var alle de som er nevnt i dette avsnittet, haugianere. Men ekteparet Brimsøe gikk over til kvekerne. Både Lars og Anna underskrev vigselpapirene da ”kvekerhøvding” Elias Tastad giftet seg med Guri Olsdatter 15. juli 1819. Som enke opptrådte Anna som vigselsvitne da ekteskapskontrakten mellom Anders Andersen Askeland og Malena Andersdatter fra Tysvær ble underskrevet i 1832, men først i oktober 1853 ble Anna innskrevet som fullverdig medlem av Vennesen samfunn i Stavanger. Et halvt år seinere døde hun og ble som den siste gravlagt på den gamle kvekerkirkegården ved Muségaten 54–56 på Våland 12. juni 1854. Hun døde 7. juni s.å.).

Fra 1854 til 1865 var det brødrene Salve og Peder Aanensen fra Gyland som eide løkken og låvebygningen på vestsiden av Breiavatnet. De hadde sine bolighus i Nygata 9 og 13. (Nygatens Forsamlingshus har adresse Nygata 11.) Brødrenes malerverksted lå i Nygata 5, og det var der de tok seg av og ga arbeid til malersvennen Lars Hertervig.

Også disse brødrene tilhørte byens haugianerforsamling og ga, som nevnt i avsnittet om brødrene Egeland, impulser til Kiellands haugianere Nicolai og Endre Egeland i ”Skipper Worse”. Etternavnet på brødrenei boka fant kanskje Kielland hos Jesper Erichsen Egeland fra Varhaug – vaktmesteren i Nygatens Forsamlingshus og siden på Kongsgård skole mens Kielland var elev der.

Som før nevnt kjøpte haugianeren Sivert Gundersen løkken vest for Kiellands barndomshjem i 1865, og løkken ble kalt ”Sivert Gundersens løkke” da Alexander Kielland var tenåring.

”KLANEN” OMKRING KIELLAND

Borgermester Kiellands omgangskrets bestod av et finmasket venne- og slektsnett, som må ha representert et viktig sosialt nettverk for Alexander og Beate Kielland i Olafskleven 2. Det dreide seg om vennepar som bodde i geografisk nærhet av hverandre.

HENRIK EIDE

Skipsfører og brusfabrikant Hans Henrik Eliassen Skorpeide var født på Kinn i Nordfjord i 1831. Farsslekten kom fra gården Skorpeide i Rugsund. Henrik Eide kvittet seg som byborger med førsteleddet i etternavnet, noe som kan ha gitt forfatteren ideen til romanfiguren Tørres Snørtevold, som kalte seg for Wold da han startet på sin urbane klatrekarriere.

Henrik Eide var først gift (29. november 1855) med Cathrine Meyer Friis (født 1825 i Davik), datter av Henrich Didrich Eckhoff Friis i Rugsund og hans kusine Alida Friis. (Henrich D.E. Friis’ foreldre var Anders Friis og Anna Malene Meyer. Cathrine Meyer Friis’ mellomnavn var altså en gave fra farmoren – trolig en slektning av Alexanders tysklærer Henrik Andreas Meyer.)

Ekteparet Eide hadde datteren Alida (født i Davik i 1856), som arbeidet som lærerinne ved Platous skole i Stavanger.

26. september 1879 giftet Henrik Eide, som nå var enkemann og dampskipsfører seg med Ingeborg Sofie Bucher i Bergen. Ekteparet bosatte seg i Stavanger, der døtrene Katharina og

Henny ble født henholdsvis i 1882 og 1884. I 1879 fikk Eide kjøpe en tomt av fattigforstander Ole Omdahl på Egenesløkke A2. Adressen til det nyoppførte huset ble Løkkeveien 56. Smuget mellom nr. 54 og 56 var felleseie for Eide og hans nabo, overlærer Eckhoff på Kongsgård. Eide solgte Løkkeveien 56 til Maren Helliesen i 1902, og dette året flyttet familien Eide inn i et nyoppført hus i Oscarsgate 18 – tegnet av overlærer Eckhoffs nevø, Hartvig S. Eckhoff – på en tomt Eide hadde kjøpt av Rasmus Risa (tinglyst 6. desember 1899).

I dette huset (1999: ”Babettes Gjestehus”) ble Alexanders sønn med Lisa på Aarre, Bernhard K. Aarre, innlosjert som trettiåring i 1902, og samtidig som fikk arbeid i Eides brusfabrikk i Øvre Holmegate 5.

Døtrene i huset må ha blitt orientert om identiteten til drengen fra Klepp som skulle spise sine måltider sammen med familien. I alle fall fortalte Henny Eide (gift Skjønberg) om Bernhards opphav til sin forlovede Sven Nielsen (forsvarsminister i den norske London-regjeringen under krigen). Som befalhavende i Madlaleiren fortalte major Nielsen historien videre til Per Hovda (”eldregeneralen”), noe Tor Obrestad refererer til i sin Kielland-biografi, uten på det tidspunktet å vite at historiens kilde var Henny Eide (som siden brøt forbindelsen med Nielsen).

Henrik Eide døde i 1907, men huset i Oscarsgate ble ikke solgt videre før i 1920. Kjøperen var Harald Isaachsen (1886–1919).

HARALD ISAACHSEN

Harald Isaachsen var nevø til fru Sofie Eide. Isaachsens foreldre var skipsreder og stortingsrepresentant Isaach Schelbred Isaachsen (1844–1936) og Elise Margrethe Bucher (1848–1910). Isaach S. Isaachsen var tremenning til Beate Kielland og hadde sine røtter i det samme haugianermiljøet som henne i Dalane.

Trolig møttes ekteparene Isaachsen og Kielland i selskaper i Oscars gate 18. Forfatteren kjente i alle fall skipsrederen med bolig i Løkkeveien 7 (1885) og Knud Holms gate 5 (1900) fra ”Det Stavangerske Klubbelskab” – og fra festen i Arbeidernes Understøttelsesforening 10.11.1901, der formann Isaachsen introduserte borgermesteren, som deretter utropte Hans Nielsen Hauge til den fremste nordmannen som hadde levd.

ANDREAS SØMME

Andreas Sømme (1849–1937) var Alexanders fetter og livslange venn. Sømme var konsul, grosserer, skipsreder og børskommissær. Han var gift med Maren Sophie Berner (f. 1858).

I 1882 bygde Sømme en staselig bolig i Eiganesveien 28 (nåværende eiere: Kari og Duane Mills) etter tegninger av Hartvig S. Eckhoff. Med utgangspunkt i disse tegningene laget Eckhoff seinere nye tegninger, som var tiltenkt Alexander Kiellands planlagte hus i Oddehagen på Madla, et prosjekt det imidlertid ikke ble noe av.

Etter en økonomisk nedtur ble Sømmes hus i Eiganesveien satt under administrasjon i 1889. 18.1.1896 fikk Sømme kjøpe et nytt og mindre hus av dødsboet etter enkefru Schiøtz i Oscarsgate 17 – trolig ved hjelp fra naboen Henrik Eide. (Dette huset ble solgt videre til O.K. Olsen i 1920.)

POUL HOLST POULSSON

Hagearkitekt for hageanlegget i Eiganesveien 28 var gartner Poul Holst Poulsson (f. i Christiania i 1834). Han kom opprinnelig til Stavanger i 1856 for å anlegge Bjergstedparken for Wilhelm Hansen. Poulsson var gift med Sara Stephanie Meyer (f. i Bergen i 1845 som datter av Samuel Meyer og Karen Johanne Eche. Jeg har ikke klart å slå fast om det eksisterer slektstråder mellom fru Poulsson og Henrik Eides første kone, Cathrine Meyer Friis).

Ekteparet Poulssons sønn Thomas Henrich Poulsson (1873–1958), direktør på Stålverket på Jørpeland og skipsreder, tok initiativet til å få reist minnebautaen over Kielland ved Orre gamle kirke (avduket 6. juni 1924).

T.H. Poulsson var gift med Oline (Lina) Berner (1873–1962) – en slektning av Andreas Sømmes kone, Sophie Berner.

T.H. Poulsson fikk for øvrig kjøpe en eiendom av Sina Aarre like nord for gravbautaen på Orre, der han bygde seg landsted like ved ”aano”. På 1930-tallet ble dette landstedet kjøpt av familien Fugellie, som fortsatt eier det.

HARTVIG SVERDRUP ECKHOFF

Arkitekt Hartvig Sverdrup Eckhoff (1855–1928) er allerede nevnt flere ganger i denne oversikten. Han har fått sitt navn knyttet til byens ”Akropolis” – teaterbygningen – museet – den gamle turnhallen og Stavanger sykehus, men han tegnet altså også det huset Kielland drømte om å bygge på Madla.

Hartvig Sverdrup Eckhoff var nevø av Alexanders aritmetikklærer på Kongsgård skoleåret 1866–67 – overlærer Wilhelm Andreas Eckhoff (1832–1912). Under omtalen av Henrik Eide så vi at det går forbindelseslinjer også fra familien Eckhoff til Henrik Eides første kone, Cathrine. I 1875 leide Henrik Eide husvære hos familien W.A. Eckhoff i Løkkeveien 54, og i 1879 kjøpte, som nevnt, Eide naboeiendommen, nr. 56.

JOHAN LORANGE

Driftsbestyrer Johan Lorange (f. 1834 i Fredrikshald), gift med Ottilie Charlotte Schrøder (født i Bergen i 1839), tilhørte også selskapskretsen omkring ekteparet Kielland.

Ekteparet Lorange bodde i NSBs direktørbolig seinere ombygd til Frøkenstiftelsen som igjen ble erstattet av Hotel Atlantic.

Loranges hushjelp, Olava Dorthea Gard, ble i 1903 gift med Alexander og Lisas sønn, Bernhard K. Aarre.

Ekteparet Loranges datter, Helene Christine (1868–1925), ble gift med Alexanders fetter, Jonas Schanche Kielland på Ledaal – ordfører og borgermester i Stavanger og direktør for ”Det Stavangerske Klubbelskab”.

FREDRIK HANSEN

Med i kretsen omkring Kielland hørte utvilsomt også Johan Fredrik Hansen (1849–1938), Alexanders fortrolige og hans gode rådgiver ikke minst i økonomiske affærer. Hansen var gift med Alexanders tremenning, Christine Antoinette Lange (1856–1944). (Bolig: Skagen 18.)

”FORBEREDELSEN” – ØVRE STRANDGATE 8

(Fra 18. september 1872 til 1. juni 1881)

Etter at Alexander L. Kielland hadde giftet seg med Beate Ramslund 18. september 1872, flyttet det nygifte paret inn i andre etasje i Øvre Strandgate 8 – den såkalte ”Forberedelsen” – familien Kiellands hus, som i flere omganger hadde tjent som bolig for nygifte. Huset lå like vest for Jens Zetlitz Kiellands barndomshjem, Torvet 6 – det seinere såkalte ”Haabeths hus”.

Familien Kielland beholdt sin leilighet i ”Forberedelsen” også da Alexander drog til Paris på sin første utenlandstur i mai 1878 – da han ble vekke fra hjembyen i seks måneder. Men da han andre gang forlot Stavanger 1. juni 1881 for et nytt opphold utenland, hadde han familien med – og tiden i ”Forberedelsen” var til ende for Alexander Kielland og hans kone og tre barn.

Huset i Øvre Strandgate hadde tilhørt Kielland-familien siden 1798 (29.11). Det året kjøpte Alexanders oldefar, Gabriel Schanche Kielland (”Gamle-konsulen”), huset ved torget (br nr. 466) av daglønner Osmund Siverson Hatteland. Alexanders farfar, Jacob Kielland (”Ungekonsulen”), arvet huset etter faren i 1821 og beholdt det fram til sin død i 1863. I 1866 (29.5) fikk Alexanders far, Jens Zetlitz Kielland, huset for 700 spesidaler som en del av farsarven. I 1886 (18.10), fem år etter Jens Zetlitz Kiellands død, solgte hans arvinger ”Forberedelsen” til bakermester Gustav Magnus Tostensen for 5000 kroner. I 1914 (27.5) kjøpte Stavanger kommune huset for 20 000 kroner og nyttet det bl.a. til boligkontor i mange år. Huset ble revet for å gi plass til Ankerbygget omkring 1960.

Tekst til fotografi: Midt på bildet ligger Torvet 6 (br.nr. 443) som tilhørte ”Jacob Kielland & Søn” – siden familien Sømme og Haabeth.

Fotografiet er trolig tatt på slutten av 1950-tallet, da Ruud hadde sin musikkhandel i underetasjen.

Til venstre for Torvet 6 ligger br.nr. 579 – Nedre Strandgate 2 – og til venstre for banneret over gaten ligger ”Forberedelsen” – Øvre Strandgate 8 – der Alexander og Beate Kielland bodde fra 1872 til 1881.

Statsarkivet i Stavanger.

Tekst til foto: ”Forberedelsen”, Øvre Strandgate 8 – slik huset så ut før det ble revet omkring 1960 for å gi plass til Ankerbygget og Romsøegården.

Statsarkivet i Stavanger.

Tekst til tegning av Gunnar Wareberg: Lengst til høyre på tegningen ligger ”Forberedelsen” – Øvre Strandgate 8 – der Alexander og Beate bodde som nygifte, og der de fikk sine tre første barn.

Fogdesmauet, oppkalt etter fogd Kastrup, kiler seg inn mellom nummer 8 og Øvre Strandgate 6 (br.nr. 475) – distriktslege Løwolds hus, som også ble nyttet som posthus før byens posthus fikk tilhold på hjørnet av Holmegate/Kirkegate. Det lille huset nedenfor nr. 6 var vognremise og tilhørte Torvet 6 – familien Kiellands byhus. Nedenfor vognremisen ser vi Øvre Strandgate 2. Også det huset tilhørte familien Kielland. Axel Christian Kielland, Alexanders farbror, som hadde landsted på Holme Egenes, hadde sitt byhus der.

I venstre billedkant ligger br.nr. 578, Øvre Strandgate 3, der kjøpmann Gulliksen holdt til før bokbinder Paulsen flyttet sitt verksted fra Fogdesmauet og ned i dette huset. Ifølge P.L. Stavnem var det Nedre Strandgate 2 som inspirerte Alexander Kielland til ”Else” – huset tilsvarer fortellingens egenartede husvære ”Noahs Ark”, der ”Loppen” (Else) bodde hos kvakksalversken madam Speckbom. Stavnem sier også at det var familien Michaelsens hus som hadde så aparte utforming at det ga assosiasjoner til arken.

Jernbanetunnelen mellom stasjonen og Vågen går under husene på Gunnar Warebergs tegning.

NEDRE STRANDGATE 2 – ØVRE STRANDGATE 3

Mens Alexander Kielland var bosatt i ”Forberedelsen” – Øvre Strandgate 8 – kunne han se rett over på nabohuset, Nedre Strandgate 2 – det såkalte ”Michaelsens hus på Stranden”, som må ha sett ut som en arkitektonisk vanskapning, og som hadde gitt inspirasjon til ”Noahs ark” i julefortellingen ”Else” – et hus Kielland befolket med kvakksalversken madam Speckbom og ”urene Dyr” som ”Puppelene”, ”Ølkonomen” og ”Mekaniken”, figurer som P.L. Stavnem mener hadde tilhold i huset til ”Pitter Rokkedreiar” i Kalhammeren i virkelighetens verden.

Slik presenteres denne konstellasjonen i Kiellands fortelling:

Madam Speckboms Ark var ikke saa omhyggeligt bygget som Noahs. Det var – rent ud sagt – et gammelt Skrammel af et Hus, som stod fordi det var bygget sammen med et nyere og stærkere (noe som er korrekt hva angår Nedre Strandgate 2). Men da det – som alle Gamle – ikke kunde finde sig i at tage mod støtte af Ungdommen, kastede det sig altid mere ud til Siden, for at protestere mod Forbindelsen; og derved kom det til at hænge truende ud over den bratte Bakke, som paa Østsiden førte ned til Haven og Bryggerne.

Det var et Hjørnehus, hvidmalt mod Gaden og rødt paa Bagsiden. Alverdens Krumninger og skjæve Linier, Skakdøre, Udbygninger og Gevæxter syntes at have sendt Repræsentanter til denne Ark; som den stod der i all sin Umulighed, var den en ligesaa stor Gaade for den moderne Arkitektur som Noahs.

En glimrende beskrivelse av huset i Nedre Strandgate sier de som husket dette huset.

Det er P.L. Stavnem som kaller ”Noahs ark” for Nedre Strandgate 2, men folketellingen for 1875 viser at enken etter B. Michaelsen, Marie, bodde i Øvre Strandgate 3 – som også kunne

sees fra "Forberedelsen" – så det er mulig han har blandet sammen de to adressene. Enkefru Michaelsens datter, Maria, var for øvrig på Gaustad Asyl i 1875, mens barna Martha (f. 1841), Gustav (f. 1843) og Bernhard (f. 1852) bodde hjemme.

Av Kiellands andre naboer i 1875 tar vi med at i Nedre Strandgate 2 bodde enkefru Anna Henrikke Schram med barna Kitty (f. 1839) og Jonas (f. 1844).

I Nedre Strandgate 5 bodde G.W. Groom, i nummer 7 skipsreder Tønnes Chr. Jonassen, i nummer 9 handelsmann Svend E. Svendsen og i nummer 10 garver Peder Figved.

Kiellands tjenestepiker i 1875 var Dina Smith (født i Nedstrand i 1849) og Maren Margrethe Gregoriusdatter (født i Stavanger i 1854).

I Torvet 6 – barndomshjemmet til Alexanders far – bodde bestekameraten og jamaldringen Andreas Sømme (sønn av Jacob Sømme og Johanne Margrethe Bull Kielland.) I 1885 var Andreas flyttet opp i eget hus i Eiganesveien 28 sammen med kona Maren Sophie Berner og barna Marie Berner, Jacob Jørgen Kastrup, Johanne Margrethe og Axel Christian Zetlitz – alle med etternavnet Sømme. I 1900 bodde familien Sømme i Oscarsgate 17 – nabohuset til Alexander Kiellands gode venn, brusfabrikant Henrik Eide (i nummer 18), som ble arbeidsgiver for Alexanders sønn Bernhard.

NEDRE STRANDGATE 9

Nedre Strandgate 9 ble sannsynligvis bygd på slutten av 1600-tallet. Det var dette huset Jacob Jansen Kielland kjøpte da han startet sin handelsvirksomhet i Stavanger i 1751. Handelen må ha gått godt, for 20 år seinere var det kun to borgere av Stavanger som betalte mer enn ham i skatt. I 1752 døde hans 24 år gamle kone, Margaretha Scheen, i barsel. Jacob Kielland fikk ni barn med sin andre kone, Elisabeth Schanche, men bare fire av disse vokste opp. Et av dem var Gabriel Schanche Kielland – "Gamle-konsulen" i Kiellands romaner (og oldefar til Alexander), som vokste opp i dette huset på Stra´en.

Siden drev agent Gabriel Schanche Kielland forretning i Nedre Strandgate 9. I 1770 flyttet han til Torvet 6 (br.nr. 443), seinere (fra 1889) kalt "Haabeths hus", som han brukte som bolighus en tid, før han flyttet videre til Torvet 13 på den andre siden av Torget i 1784.

På 1790-tallet arbeidet Erik Svendsen Rise fra Hå som kramboddreng for agent Kielland i Nedre Strandgate 9 – i en periode på tre år. Erik Svendsen var født i Hå i 1763. I 1797 fikk han borgerskap i Stavanger; og året etter ble han gift med Olena Larsdatter Aarsvold (1774–1848). I 1802 fikk Svendsen kjøpe kramboden på Stra´en av sin arbeidsgiver for 900 riksdaler, og i "Svendsabuå" eller "Svendsakramboden" bygget han opp en blomstrende forretning som hans to sønner, Lars og Svend, siden drev videre med suksess.

"Jacob" het den siste romanen Alexander Kielland skrev. Den ble utgitt i 1891 og var altså navngitt etter hans tippoldefar – som hadde grunnlagt handelshuset Kielland i Nedre Strandgate 9 – og selvsagt også etter Bibelens Jakob, han med himmelstigen! I romanen om

husmannsgutten som slår seg opp til å bli en av byens fremste forretningsmenn, gir Kielland at levende bilde av liv og røre, mennesker og arbeidsforhold i Cornelius Knudsens forretning ”på Torvet”. Også i romanen får oppkomlingen fra landsbygda kjøpe forretningsgården av sin arbeidsgiver før han tar trinn for trinn oppover den sosiale rangstigen i kystbyen.

Erik Svendsen døde 66 år gammel i 1829 og ble gravlagt under golvet i Domkirken. Han etterlot en solid forretning til sine to sønner Lars og Erik jr., som utviklet den videre under firmanavnet ”L. & S. Svendsen”.

Før Olena Svendsen døde i 1848, skrev hun sitt testamente, der hun bl.a. uttrykte at det var hennes siste vilje at store deler av hennes gods skulle gis til ”gamle forsvarsløse, verdige Fruentimmer, Missionen, Asyllet m.m.”, ”da Gud saa rigeligen har Velsigned mine Børn i det timelige ...”.

Erik Svendsen sen. kom aldri på Stortinget slik det lyktes for Alexander Kiellands oppkomling, Tørres Snørtevold, men Erik Svendsens eldste sønn, Lars (1802–1859), satt på Stortinget i årene mellom 1842 og 1857. Han ble gift med Sara Mouritzen fra Tjensvoll ved Stavanger, og sammen med henne bodde han i Nedre Holmegate 8. Sara ble siden Peder Ramslands tredje gifte, og dermed ble hun altså ste-svigermor til forfatteren!

Ingen av representantene for Svendsen-familien hadde de negative egenskapene Kielland tillegger sin overflatiske, vulgære og begjærlige Tørres Snørtevold, som stjal fra kassen fra første dag han fikk arbeid hos Cornelius Knudsen, og som tjente sin formue i ”lutter Uret og Uhumskhed” i et samfunn der veien ”fra nedan og tiltopps var lagt til rette for den Vindsyge, der aldrig skammede sig, det Hykleri, som aldrig blinkede”.

Far og sønner Svendsen var derimot ”en pryd for vor by”, skriver C. Henriksen i sin bok ”Stavanger i svundne dager” og slår dermed også fast at disse mennene var milelangt fra å inneha de personlige egenskapene Kielland har tillagt hovedpersonen i romanen ”Jacob”; men det forhindrer ikke at forfatteren kan ha benyttet seg av impulser fra deres liv for å tegne for sin romanfigur, noe flere lokalhistorikere har antydnet. Men i et brev skriver Kielland selv at han mer tenkte på husmannsgutten fra plassen Haabeth under Høyland prestegård, kjøpmann Arne Haabeth, da han formet sin forretningsoppkomling. Arne Haabeth var for øvrig Kiellands arbeidsgiver i 1889, da Kielland var redaktør for Stavanger Avis der Haabeth var medeier. Haabeth var også politisk engasjert, og i denne sammenhengen gikk han bl.a. inn for å rive Kiellands barndomshjem slik at det skulle kunne føres opp nytt posthus der.

Nedre Strandgate 9 ble i 1890 solgt på tvangsauksjon. Det var Hans E. H. Svendsen som måtte gi fra seg huset til Jonas Sømme og Ove Gude for 5230 kr. De to nye eierne solgte det videre til Wilhelm Ramsland i 1897. Huset ble revet i 1964.

TEGNING AV GUNNAR WAREBERG.
Nedre Strandgate 9 og 7

”RAUNVODL” – BRUK 7 PÅ MADLA (1878 –1881)

I 1834 fikk skipper Sven Nielsen fra Våland (1795–1864) og hustru Maren Paulsdatter Hinna (1808–1877) skille ut bruk 7 på Hinna fra hovedbruket til familien Oftedal på Nedre Madla. (Ekteparet Nielsen var besteforeldre til høyrepolitikeren Sven Nielsen, som satt i den norske eksilregjeringen i London under andre verdenskrig.)

Paul (1836–1871), en av sønnene på bruk 7, ble gift med Elen Susanna Nyman (1840–1905) fra Stokka-gården (nå: Molaug-gården).

Paul døde allerede i 1871, og ”Sanna” satt igjen med tre mindreårige barn. I 1878 fikk hun bo i svigerforeldrenes hus på Madla, og fra 1884 fikk hun skjøte på bruk 7.

Det var i 1878 at Alexander Kielland fikk leie værelser hos madam Nielsen på Madla – og fra da av bodde han og hans familie med sikkerhet hos ”madammen” deler av året mens han bestyrte ”teglverket på Malde”.

Men allerede fra 1872, da Kielland overtok teglverket, spiste teglverkseieren hos ”gamle madam Nielsen” – Maren Paulsdatter Hinna Nielsen, ”Sanna”s svigermor. Dette forteller han om i sine fragmentariske erindringer.

I dag har våningshuset på ”Raunvodl” adressen kaptein Linges vei 15. I dette huset satt Alexander Kielland og arbeidet med romanene ”Garman & Worse”, ”Arbeidsfolk” og ”Else – en julefortelling”.

Det var i slutten av 1879 Kielland begynte å skrive på ”Garman & Worse” i madam Nielsens hus på Madla. Kielland forteller at han ble mer kresen i forhold til sitt stoff etter hvert, og at han derfor strøk mye av det han opprinnelig hadde skrevet om Jæren og ”livet der ute”. ”Ti sider kunde bli til bare en side, og en hel side skrumpe ind til en eneste linje.” ”Det var en lykkelig vinter, jeg skrev let og hurtig, og vi levde i fred og lykke.”

Kielland forteller videre at han satte seg til skrivebordet klokken ni hver morgen og skrev fram til tolv presis – selv om han da var midt i en setning.

Utkastet til romanen var ferdig i midten av desember. I januar 1880 satt Kielland og reinskrev romanen i frøknene Hiorths gjestgiveri på Oгна – i et hus som siden ble flyttet til Madla av Stavanger Jeger- og Fiskeforening og plassert der Kielland hadde sitt teglverk! ”Februar 4. Ferdig med ’Garman & Worse’ på Oгна klokken halv et. Begyndt 27. August – altsaa 5 Maaneder og 9 Dage,” skriver Kielland i et notat. Romanen kom ut 22. april 1880. Sammen med Edvard Brandes tilrettela Kielland romanen for scenen. Teaterstykket hadde premiere på Det Kongelige Teater i København 11. november 1883.

Høsten 1880 begynte Kielland å skrive på romanen ”Arbeidsfolk” på Madla, men før jul flyttet han til byen og ”Forberedelsen” på Stra’en for å være i nærheten av faren, som var mye sengeliggende i magekreft på denne tiden. Til slutt flyttet Alexander opp i ”huset ved Bredevandet”, der han sov i sitt gamle værelse i andre etasje mens han skrev – og viste omsorg for den syke.

Faren døde 7. januar 1881, og ”Arbeidsfolk” kom ut 21. april samme år.

Også planleggingen av ”Else – en Julefortælling” foregikk på Madla, men grovskrivningen foregikk i Øresundsgade 34 i København, dit Kiellandfamilien flyttet sommeren 1881. Handlingen i denne fortellingen foregår for en del på teglverket (på ”Malde”). Fortellingen om ”Loppen” (hovedpersonen) kom ut 18. november 1881.

Samme år ba for øvrig Kielland sin arbeidsformann på teglverket, John Aasland, om å undersøke muligheten for å kjøpe bruk 7 av Sanna Nielsen, men tanken på framtidig naboskap med rop og ordrebrøl fra ekserserplassen, eller ”Exercitien”, som han kalte militærleiren, holdt Kielland tilbake fra å virkeliggjøre dette.

”Ser du”, skriver Kielland til Aasland, ”jeg længes hjem efter Landet og Folket hjemme og kommer aldrig til at slaa mig til Ro blandt Fremmede.” Og videre: ”Malde har vi nu en stor Forkjærlighed for, og ikke mindst for Madam Nielsens Hus [...] Om jeg skrev og bød paa Eiendommen, saa ved baade du og jeg, at Nyman [”Sanna”s far, kjøpmann Johan Erik Nyman på Stokke gård] vilde sætte Prisen tiltop for mig. Derfor vilde jeg bede dig spørge underhaanden paa Gaarden – som for sig selv – og sige mig Prisen, og om den er rimelig. Det har ingen Hast; du kan lirke med Læmpe ...”

24. september 1881 nevner igjen Kielland huset på ”Malde” i et brev til Aasland: ”Jeg har tænkt over det med Madam Nielsen sine Hus – Det er mange Fordele ved Stedet. Baade ere vi kjendte med Huset og holder af det. Den smule Have, som er der, er heller ikke at foragte i saa træbart et Strøg – jeg skal love Rognebærtræerne ere vakre nu!” Men, skriver han, kanskje ”en Del af Nic. Oftedahls Eiendom, der strækker sig fra Mølleberget opover langs veien til Nygaard”, vil være å foretrekke – både på grunn av utsikten over Hafrsfjorden og fordi det vil være i behagelig avstand fra kommandoropene på Maldesletten.

Men i 1883 (skjøte tinglyst 22.12.1888) kjøpte Kielland en annen større eiendom på Madla, som strakte seg fra toppen av dagens Nygaardsbakke og ned mot Hafrsfjorden, av Nikolai Oftedal på bruk 1. Kielland ga 10 000 kroner for den. Eiendommen ble kalt ”Oddehagen” etter odden der monumentet ”Sverd i fjell” siden ble plassert.

I 1883 befant Kielland seg fortsatt i København og lengtet til Malde mens han skuet ut over Øresund. ”Jeg mindes de første Dage om Vaaren, naar Arbeiderne gik utaalmodige efter at begynde [...] og Maagerne og Havaarren samlede sig langt ude og skreg,” skriver han.

John Aasland fikk satt i gang arbeidet med grunnmuren på huset etter tegninger av arkitekt H.S. Eckhoff, men så stoppet virksomheten opp fordi Kielland aldri klarte å skaffe nødvendig kapital i sin kriserammede hjemby, der flere av hans beste venner var kommet i økonomiske vanskeligheter etter alle konkursene i 1883 og 1884.

I 1893, da Kielland var borgermester i Stavanger, solgte han eiendommen sin på Madla til Josef Rasmussen Ålgård Ivesdal (1834–1907) og Jorina Jakobsdatter Giljebrekka (f. i Forsand i 1844). (Skjøtet er tinglyst 1.12.1900.) Noe potetdyrking var den gleden forfatteren fikk av ”Oddehagen”. Marta og Ola Skår fra Hjelmeland overtok denne Kielland-eiendommen av enkefru Jorina Jakobsdatter i 1909.

Tekst til fotografier av Kaptein Linges vei 15 og Hiorth-huset på Madla:
Kaptein Lingesvei 15, der familien Kielland bodde til leie hos enkefru ”Sanna” Nielsen (f. Nyman) i årene 1878–1881. Huset er det samme som Kielland bodde i, men det har gjennomgått flere ombygginger.

Hiorth-huset på Madla står i dag på det stedet hvor Kielland hadde sitt teglverk. Pussig nok satt Kielland i 1880 i på Ognå og skrev på romanen ”Arbeidsfolk” i dette huset. I 1981 ble huset flyttet til teglverkseiendommen av Stavanger Jeger- og Fiskeforening. Kielland hadde fått mange av ideene til romanen mens han ledet teglverket på Madla.

TEGLVERKET PÅ MADLA (1872-1881)

Teglverket på Madla ble opprettet av amtmannssønnen Lauritz Carl Aas i 1858. Året før hadde han kjøpt den leirholdige grunnen ved Hafrsfjorden og sikret seg en leieavtale om vannrettigheter til Madlaforen eller Madlaåno fra familien Oftedal på bruk 1 på Nedre Madla. Aas forsøkte først å fyre i brennovnene med torv, men da han fikk problemer med å få høy nok temperatur, gikk han over til vedfyring. Aas måtte betale forholdsvis høy leieavgift på det vannet han fikk lede vekk fra Madlaåno, fordi han derved reduserte vannføringen til kornmøllene ved vannfallet ned mot ”Møllebukta”.

Det meste av arbeidet ved teglverket ble utført for hånd, og det var et fryktelig slit å spa ut den tunge leiren fra bakken bak teglverket. Arbeidsdagen varte fra seks om morgenen til seks om kvelden – avbrutt av to spisepauser, hver på én time.

Arbeiderne måtte først spa leiren oppi primitive trillebårer, før den ble trillet til leirmøllen, der den ble eltet i en maskin mens det ble skvettet vann på den for å holde den passe fuktig. Deretter ble leiren presset ned i formene for hånd – før den ferdige formen ble banket ut og lagt til tork. Etter en uke eller to – alt etter luftfuktigheten – ble leirformene brent til ferdig produkt. Avkjølingen av mur- og taksteinen varte i flere dager. Til slutt ble steinen reingjort og transportert til kjøper med hest og kjerre.

Etter at Aas hadde gjort underslag som forretningsfører i Stavanger Sparebank, ble teglverket solgt på konkursauksjon 7. mars 1869. Agent Jonas Christianus Bull Kielland – Alexanders fetter – fikk tilslaget, men han beholdt bare verket i tre år, før han i 1872 solgte det til

farbroren, Jens Zetlitz Kielland, som deretter overførte det til sønnen som nylig var hjemkommet fra hovedstaden med juridikum og nylig var blitt gift med Beate Ramsland.

Alexander Kielland var kjent på Madla fra årene 1871 og 1872, da han tilbrakte flere uker på ekserserplassen på "Maldesletten" i forbindelse med militærøvelser.

Alexander Kielland fikk et godt ettermæle som arbeidsgiver på Madla. Han var vennlig, omsorgsfull og gemyttlig i forhold til sine arbeidere, og han serverte dem egenhendig pottøl på varme sommerdager.

Da det etter utgivelsen av "Arbeidsfolk" ble satt spørsmålsteget ved Kiellands sympati for "de simple smaa" av besserwissere som mente at forfatteren bare koketterte med det som var "comme il faut" i tiden, skrev en av Kiellands arbeidere på Madla følgende leserinnlegg i Stavanger Amtstidende, nr. 11–1882 (forfatteren av brevet var utvilsomt arbeidsformann John Aasland):

"Hr. Redaktør!

Da Hr. Alexander L. Kielland som Dikter paa mange maader bliver kretiseret, hvilket er noget som jeg ikke indlader mig paa.

Meningen med disse linier er blodt at jøre Læseren bekjendt med hans forhold til sine Arbeidsfolk, i de 9 Aar han var Eier av Malde Teglværk, det er som oftest blandt en Arbeidsstyrke ved et saadant Værk at der gives Anledning for Eierens Hjærtelag og velvilje mod de Trængende arbeidere. Han indsaar snart de Ulige forhold han stod i til sine medmennesker, han blev snart fortrolig med folket og folket med ham, til hvært julehøitid sente han gaver, samt Klæder til Uddeling blandt Arbeidsfolket forat de ogsaa skulde have et glædeligt Jul. Traf vi ham paa veien Udover bakkerne eller paa Stavangers gade, imøde kom han os altid med velvilje og godgjørenhed, saaledes var han mod den fattigste og simpleste Arbeider, – isaamaade var Alle lige for ham, ved sin afsked fra Malde efterlod han et pengebidrag. Samt Klæder til Uddeling blant sine Arbeidsfolk.

Vist er det, at afskeden med Hr. Alexander L. Kielland vvar for os en Sorgensdag, og han vil lenge ærindres af sine Arbeidere.

Malde Teglværk den 6. Januar 1882.

En Arbeider."

Kielland klarte altså å opprette et fortrolig forhold til sin arbeidsformann og sine arbeidere av lavere stand – slik han klarte også i forhold til bondebefolkningen på Orre. Vi trenger ikke tvile på følelsesvarmen i dette forholdet når vi leser det avskjedsbrevet John Aasland sendte Kielland – datert "Malde Teglværk" 28. mai 1881.

"Vi dine Værks Arbeidere, staar nu her i dyb Bevægelse, for at sige dig, Alexander, farvel. Vi mangler ord for at udtrykke os i Taknemlighed for din velvilje, enten vi har mød dig paa Stavangers gader, eller paa veiene udover bakkene.

Modtager ogsaa vaares jærteligste Tak for alle høitider, som De har Uddelt til den mest Trængende af os, saa som Mad og Klæder [...]

Da din Udvikling jør Krav paa et videre syn og høiere Træ, saa kan de ikke længere blive hos os.

Farvel, Hr. Alexander L. Kielland."

Det forteller også mye om Kiellands forhold til sine arbeidere at han rådfører seg med arbeidsformann Aasland for å få tilbakemelding på sin litteratur. Bl.a. fritter han Aasland ut

om hva han synes om romanen ”Arbeidsfolk” – og svaret mottok han i et brev datert ”Malde Teglværk” 22. november 1881, der det heter: ”Jeg kan nu sige dig at din Bog, Arbeidsfolk, finder god jenklang hos den Almindelige Almuesmand” – og videre: ”Hvis De har mere af samme stof om Embedspartiet, saa er det Kjærkomment ...”

Høsten 1881 fikk Kielland gitt ut ”Else – en Julefortælling” i København – og han sendte et eksemplar også av denne boka til Aasland på Madla. Arbeidsformannen gir respons på gaven i et brev datert ”Refvem 7. januar 1882” (Aasland bodde på Revheim på denne tiden):

”Kjære Ven! Først vil jeg takke dig for din nye bog, du sendte mig, nemlig Else, som jeg med fornøielse har jennemlæst.

Jeg kunde ikke tænke, at det havde gaaet saa galt med hende. Men for at Indholdet skulde opnaa sin fulde værkning, maatte det gaa saaledes. Med hensyn til bogen i helletaget, synes jeg godt om den. Har ogsaa bleven læst med begjærighed af Oftedalene, og Madame Nilsen paa Malde.”

(Oftedalene var brødrene Nikolai og Jonas Oftedal på bruk 1 på Nedre Madla, mens madam Nielsen var datterdatter til Nikolai Oftedal og Kiellands husvertinne på Madla).

I 1878 tok Alexander Kielland en pause fra teglverket for å forsøke seg som forfatter på heltid i Paris mens vennen og fetteren Andreas Sømme forvaltet økonomien ved teglverket. I 1879 fikk Kielland gitt ut ”Noveletter”. Arbeidsformann John Aasland fra Fotland i Vest-Agder bestyrte teglverket mens eieren var utenlands. I 1881 var Aasland en av kjøperne da Kielland solgte verket for å kunne vie seg helt til forfatterskapet. Siden ble Aasland eneinhaver av verket – som hans etterkommere drev videre helt til 1930. I 1937 ble fabrikkpipen sprengt, og et kapittel i fylkets tidlige industrihistorie var over.

Da Kielland avsluttet sin virksomhet på Madla i 1881, hadde han 30 ansatte, og dette året produserte verket hans 320 000 takstein og 300 000 murstein – samt 90 tønner kalk. Murstein fra Kiellands teglverk ble bl.a. nyttet ved oppføringen av teaterbygningen i Stavanger og ved reparasjonsarbeider i Stavanger Domkirke.

VESTERLIDE

(5. juni 1883 – 3. juni 1884)

Det var skipsreder og kjøpmann Johan Erik Nyman (1814–1891) fra Stavanger og hustru Ingeborg Marie Oftedal fra bruk 1 på Madla som i 1850 kjøpte Vestre hovedbruk på Stokkagården i Hetland av amtmannssønnen Gabriel Aas i Stavanger (bror til Lauritz Carl, som startet teglverket på Madla i 1858). Sammen med brødrevennen Svend Eriksen Svendsen, som hadde kjøpte Østre hovedbruk på Stokka, anla Nyman et møllebruk ved Store Stokkavatn.

I 1878 skilte Nyman ut bruk 2 på Stokka til datteren Laura Christine (1849–1923) og svigersønnen Christopher Henrik Møller (1834–1917) – skipsfører og reder og i årene 1896–1906 innehaver av hermetikkfabrikken ”Møllers Preserving Co” i Sjøhusgate 8–12. Møller var sønn av skipper og tollbetjent Christopher Henrik Holfeldt Møller (1791–1868) og Elisa Rebekka Sørensen Siqvaland. Laura Christine Nyman var søster til Kiellands vertinne på ”Raunvodl” på Madla, Madam ”Sanna” Nielsen.

Ekteparet Møller fikk reist eneboligen ”Vesterlide” på Stokka i 1878. Den var et ”enetages Vaaningshus staaende paa Graastensfundament, 4 Stuer, Pige-kammer, Spiskammer, Kjøkken og Gang. I fra gangen gaar en Trappe til Værelsene ovenpaa, der bestaar af 2 Brystsale, et stort tømret Qvistværelse, 4 Skraakammere og Gang – saavel fra den midterste Stue som fra Qvistværelset er det dobbelte Døre Udgang til Altanen”, forteller branntakstprotokollen for Hetland.

28. juni 1883 skriver Kielland til vennen Jacob Hegel i København:

”Vi ere nu komne iorden og ere vel tilfredse baade med Stedet og med Huset – et norsk Hus med lyse Stuer og overbygget Glasveranda, med Udsigt over et stort Vand, nøgne brune Lyngsletter og grønne Marker – ja, naar jeg siger grønne, saa er det grønt, som De aldrig har seet Mage til i Danmark! Idag har vi lagt lidt i Ovnene, susende Storm med rigtige Bølger paa Gulvet. Urimeligt deiligt er det altsammen, skjønt jeg har havt Tandpine og Gigt i tre Dage.”

Til morbroren, statsråd Jacob Otto Lange (1833–1902), skrev Kielland i et brev datert 28. juni 1883:

”Har jeg fortalt dig, at vi bor paa Stokke? Kan du huske, at gamle Svendsen paa Stranden (Nedre Strandgate 9) havde en Gaard ude ved Stokkavandet? Nei, du har vel glemt alt det; men du kan kanskje dunkelt forestille dig, paa hvilken kant det ligger. Her har en Skibskaptein bygget et nydeligt Hus med overbygget Glasveranda og Altan ovenpaa foran Soveværelset; der har vi leiet, da vor store Plan med eget Hus maatte foreløbigen opgives paa Grund af alle de store Falliter. Vi ere nu iorden og har det meget smukt og hyggeligt. Kunde du aldrig komme herhen og kjøle din skallede Pande med en rigtig Havgol – saadan en, som suste om din Vugge –.”

23. desember 1883 skrev Kielland til sin forlegger i København, Frederik Hegel:

”Vi lever alle godt; men har havt den Sorg, at Huseieren paa Grund af mange sammenstødende Omstændigheder er nødt til at begjære sit Hus for sig selv ved Leieaarets Udgang. Altsaa skal vi igjen bryde op den 1ste Juni – det er sikkert, men meget usikkert er det, hvor vi skal hen; her er saa nydeligt og alt er kommet saa smukt iorden - og saa afsted igjen -.”

Trolig var det Laura Christine Møllers søster, Elen Susanna (”Sanna”) Nielsen på Madla, som hadde formidlet kontakten mellom familien Kielland i København og familien Møller på Stokka – slik at Kiellands fikk leie husvære på Stokka fra mai 1883 til juni 1884.

Også til Bjørnson skrøt Kielland over tilværelsen på Stokka – og den fine utsikten mot ”et stort Vand, nøgne brune Lyngsletter og grønne Marker. Alting er deiligt, og naar jeg bare faar mit skrivebord ferdigt, er det intet mere jeg behøver.” I en avisartikkel i Stavanger Aftenblad

forteller Jan Inge Sørbø at Kielland holdt hest og lønnet kusk og tre tjenestejenter mens han bodde på Stokka med sin familie.

Men Kielland arbeidet i mollstemning da han endelig kom i gang med skrivingen, og framdriften på romanen "Fortuna" om byens dagsaktuelle økonomiske situasjon gikk tungt og tregt for forfatteren.

Våningshuset "Vesterlide" på Stokka fikk seinere bruksnummer 30 og var i skipsreder Johannes Olsens eie fra 1918 til 1923, da familien Bjelland overtok huset, og denne familien eide det fram til det brant ned like etter andre verdenskrig. I dag (1999) står et nytt hus på den gamle Vesterlide-tomten – nå med adresse Gustav Vigelandsvei 48.

Tekst bilder: "Vesterlide" på Stokka. Huset brant ned like etter andre verdenskrig.

Gustav Vigelandsvei 48 – fotografert i 1998.

Det huset hvor familien Kielland leide husvære av familien Møller i tiden 1883–1884, lå like til venstre for "Molaug-huset" (nederst) – bruk 1 på Vestre Stokka – som Møllers svigerfar, Johan Erik Nyman, eide fra 1850 til 1891. Familien Nyman var altså Kielland-familiens naboer på Stokka.

"ENKESÆTET" – KÖHLER-EIENDOMMEN I HILLEVÅG (3. juni 1884 – 3. mai 1886)

Det var Johan Mandius Köhler, eneste sønn av Johan Adam Köhler og Anne Marie Petersen, som bygde det såkalte "Köhler-huset" i Hillevåg i 1846 – etter at han hadde fått skilt ut den nordre delen av familieeiendommen og trådt ut av kompaniskapet med sine eldre halvbrødre Fredrik og Peter Petersen.

Etter Anne Marie Köhlers død i 1852 og etter at Johan Mandius hadde investert penger i den 4000 mål store Næsheim-gården i Hå (Nærbø), trakk han ut sine interesser i Hillevåg, og hans del av eiendommen gikk da tilbake til halvbrødrenes hovedbruk sammen med det flotte våningshuset fra 1846, som var blitt utbygd i 1852.

Fredrik Petersen trakk også ut sine interesser og etablerte seg med en stor trelastbedrift i Sverige. Peter Petersen ble dermed ene innehaver av "Köhler og Co" i Hillevåg.

Da Peter Petersen døde i 1875, overtok enken Mathilde (født Helliesen på Hindal-gården) firmaet i Hillevåg, men det var hennes svigersønn, Wilhelm Hansen, som fikk fullmakt til å bestyre bedriften, og han flyttet derfor inn i hovedbygningen med kona Frida (født Petersen). Mathilde fikk da Johan Mandius' våningshus som sitt "Enkesæte" fram til 1883, da "Köhler & Co" gikk konkurs.

Etter konkursen flyttet Mathilde til Nedre Strandgate 27 med sine to døtre, mens Wilhelm Hansen forlot byen og drog til England, før han seinere bosatte seg i Bærum med Frida. Men det var på Stra'en at Frida Hansen startet sin tekstilkunstnerkarriere ved å etablere et mindre fargereri for farging av garn.

Skifteretten overtok Köhler-eiendommen i første omgang. Alexander Kielland kjente godt til eiendommen fra flere besøk hos omgangsvennene Frida og Wilhelm Hansen, og da den ble lagt ut for salg, bød Kielland 16 000 kroner – mens forlangende var 18 000. Kielland forsøkte da å låne penger av vennen Søren Falck i Bergen, og han tilbød også sin livspolise på 5000 kroner som pant, men mislyktes med sitt framstøt for å få kjøpt en av egnens flotteste eiendommer.

Men fra 3. juni 1884 til 3. mai 1886 fikk Kielland med familie leie ”Enkesætet” i Hillevåg av ”Köhler & Co’s falittbo”. Det var ”et stort enetages Træhus med 15 Værelser, 9 Kjælderrum, stor Havetrap som etslags Altan og dertil hører en ret stor Park med temmelig gamle Trær”, skriver Kielland i et brev.

Til Frederik Hegel i Danmark skrev Kielland om eiendommen i Hillevåg: ”Hillevaag er af en Storartethed som paa den største Herregaard: 5 Vandmøller, Dampmølle, en Hovedbygning, Skibsværft, utallige Søehuse med Fiskeudrustning – dertil Haver og Drivhuse, en Hovedbygning som et Slot – der bor jeg ikke –, men i et stort Hus ved Siden, hvor fru Petersen – Svigermoderen – residerte.” Videre heter det: ”Vi har nu en Række Værelser i en Have med store Trær, dertil Plads for Hest og Vogn paa Hovedgaarden – altsammen for 800 Kr. – det er ikke dyrt; naar vi nu bare fik være i Fred og slap de afskyelige Flytninger.”

Kielland slet i motbakke i den tiden han bodde i Hillevåg – både som menneske og kunstner. Han ble satt på diett av sin lege, og han meldte seg i 1885 inn i totalavholdslosjen ”Dovre”, som arrangerte sine møter i Brødregata 20. Likevel klarte han å fullføre ”Fortuna”, som bl.a. behandlet den økonomiske krisen som Stavanger gjennomlevde på begynnelsen av 1880-tallet, og som var årsaken til at ”Köhler & Co” ble lagt i grus.

Kielland var for øvrig ikke noe passivt medlem av avholdslosjen mens han var med der, i 1885 og 1886. Han deltok med iver i diskusjonene. I et oversyn Adolf Halvorsen har gitt av Dovre-losjens virksomhet, heter det bl.a.: ”Alle erindringer samstemmer om at Kielland var en overmåte behagelig ordensbror, og en hadde inntrykk av at han befant seg vel i kretsen. Han var en real mann, sa et gammelt medlem. Det fortelles at en kjenning en gang spurte ham om han var gått inn i losjen av nysgjerrighet. ”Nei”, svarte Kielland, ”men jeg følte jeg hadde godt av den beskyttelsen.”

I en diskusjon i Dovre hevdet Kielland at det var drikkeskikkene mer enn prosentstyrken i alkoholen som representerte de farligste følger, og at det var sammenkomsten om berusende drikke som demoraliserte – og han visste hva han snakket om!

Kielland meldte seg for øvrig ut av ”Dovre” etter at han var kommet til Paris i 1886, selv om han var klar over at en slik utmeldelse ikke var tillatt når man først hadde avlagt avholdsløftet. Begrunnelsen var imidlertid det dårlige vannet i den franske hovedstaden.

Kielland arbeidet også på romanen ”Sne” og lystspillet ”Tre Par” mens han bodde i Hillevåg, men det gikk tråere med skriveingen, og skrivegnisten var i ferd med å dø ut – en situasjon som ble forverret av den medfarten han i disse årene fikk av det norske Storting, som i tre omganger (1885, 1886 og 1887) avsto å gi ham diktergasje.

22. september 1885 fikk den 36 år gamle Kielland besøk i Hillevåg av den 19 år gamle dikterspiren Sigbjørn Obstfelder, som søkte råd hos forfatteren i ”Enkesætet”.

Obstfelder skriver om dette møtet: ”Jeg trådte op ad trapperne. Det var med en anelse høitid, jeg gik disse trappetrinn [...]. Dikterens værelse var et hjørneværelse, to fag vinduer nå i ’Enkesættet’'s nordvestre hjørne. Naar dikteren talte lagde han albuen paa bordet og hodet paa albuen, somme tider reiste hans sig, gik hen til vinduet og saa ud en kort stund.”

3. mai 1886 brøt familien Kielland opp fra Hillevåg for å leie husvære hos Tore og ”Lisa” Aarre på Orre. Møblene i Hillevåg ble solgt på auksjon.

Fra 1916 drev fabrikkeier Ommund Braadland hermetikkfabrikk i ”Enkesættet”. Bygningen ble hevet en meter for å skaffe tre meters takhøyde i kjelleretasjen, der produksjonslokalene skulle være. Braadlands firma ble oppløst i 1939, og et firma som produserte stålmøbler, overtok hermetikkfabrikkens lokaler fra 1941. Siden nyttet firmaet ”Norske Speil” lokalene i det gamle, ærverdige huset.

I januar 1993 ble ”Enkesættet” flyttet noen meter mot vest og snudd 180 grader. Ny anvendelse av huset er fortsatt (2000) under planlegging, og alt tyder på at huset i framtiden vil bli nyttet til kulturelle formål – bl.a. som museum for Frida Hansens tekstilkunst.

Tekst til tegning: ”Köhler-huset” på 1860-tallet, da Peter Petersen ledet handelshuset i Hillevåg. Huset ble bygd i 1846 og utvidet i 1852. Det var Johan Mandius Köhler som opprinnelig bygde huset, som siden ble kalt ”Enkesættet” etter at Peter Petersens enke, Mathilde Helliesen Petersen, bodde der fra 1875 til handelshusets konkurs i 1883. ”Enkesættet” ble i 1992 flyttet noen meter lenger vest og snudd 180 grader – og det er i dag planer om å gjøre det til museum for tekstilkunstneren Frida Hansen.
Tegning: Alf Magne Petterson.

Sigbjørn Obstfelder fikk en tre timers audiens hos Kielland – inklusive middag - i Hillevåg 22. september 1885.
Tegning: Kåre Eikeland.

KÖHLER-EIENDOMMEN SOM IMPULSGIVER TIL SANDSGAARD

Alexander Kielland var omgangsvenn med ekteparet Frida og Wilhelm Hansen i Hillevåg. Forfatteren kjente Köhler-eiendommen både fra besøk der og fra iakttakelser han hadde gjort av den flotte eiendommen i Hillevåg i forbindelse med alle turene han hadde vært med på til ”Aarre” like fra barndommen.

Kiellands beskrivelse av ”Sandsgaard” i ”Garman & Worse” minner til forveksling om Köhler-eiendommen slik den så ut på 1870-tallet. Slik beskriver Kielland sitt ”Sandsgaard” i denne romanen:

Da Gabriel kom så langt at han kunne se ned i den bukt hvor Sandsgaardeiendommene lå, var derfor skibet det første han så efter.
Der stod et nedenfor hovedbygningen på verftet med de sterke, velforbundne spant og den fint bøyede stevn. Det var middagstider, og alle mann var enten hjemme i de små hytter, som strakte seg utover vestsiden av bukten, eller lå og sov i spondyngene.

Som han stod oppe på den lille bakke, hvor veien skrånet jevnt ned mot husene, og så ut over alle disse herligheter, som fra gammel tid tilhørte Garman & Worse, blev Gabriel mere og mere tung til mote. Der lå den gammeldagse hovedbygning – hvitmalt med blå hollandske taksten og fullt av utbygninger og vinduer på taket. Foran huset mot syd den store have med alléer og klippede hekker, en liten dam halvt overgrodd med siv og tykke busker. På nordsiden mot sjøen var innkjørselen og det flate, ryddige gårdsrum med det gamle lindetre i midten, og så kom sjøhusene – fire i rad, alle gulmalte med brune dører; men bortenfor dem – nettopp midt i bunnen av bukten var skibsverftet.

Lenger oppe ved en vei som førte videre sydover langs kysten, lå ”Gården”, som den kaltes. Det var fjøs, forpakterbolig og andre hus; for der hørte en meget stor jordvei til Sandsgaard med møllebruk, meieri og desslike.

I kapittel IV av ”Garman & Worse” møter vi Kiellands fornøyelige beskrivelse av brødrene Garman på besøk i vinkjelleren på Sandsgaard. Vinkjelleren til Köhler-eiendommen lå øst for hovedbygningen og var forbundet med denne gjennom en underjordisk tunnel (nå ødelagt). Mange mener å kunne kjenne igjen også denne lokaliteten fra forfatterens beskrivelse i romanen:

”Den indre vinkjeller så ut til å være meget eldre enn selve huset; den minnet mest om en gammel klosterhvelving. Der var så lavt at legasjonssekretæren måtte bøye seg en smule, derfor gikk også unge-konsulen litt kroket, når han var her nede.”

ALEXANDER KIELLAND OG HILLEVÅG

Her følger en summarisk oversikt over Alexander Kiellands tilknytning til Hillevåg:

Alexander Kielland kjente veien gjennom Hillevåg fra han var guttunge og fulgte familien på ferieturer til ”Aarre”.

Haugianerhøvdningen på Vestlandet, John Haugvaldstad, kjøpte i 1834 et gårdsbruk i Hillevåg av haugianeren Arne Arnesen. Gården ble kalt ”Haugianergården” – og siden ”Haugvaldstad Minde”. (i dag våningshus i Haugvaldstadminnegate 8). Haugianergården forsynte pikehjemmet ”Josephinestiftelsen” med naturalia. John Haugvaldstad døde i 1850, men testamenterte gården til dette hjemmet. Haugvaldstad er modell for ”den gamle farveren” i ”Skipper Worse”.

Beate Ramsland Kiellands morbror, Andreas Olsen Seglem, eide et gårdsbruk i Hillevåg fra 1840 til 1851. Våningshuset lå ved de nåværende Skretting-siloene. Andreas var trolig forfatterens gode informant om ”haugianer-ghettoen” i Hillevåg.

Haugianeren Arne Arnesen Sandvig (også kalt Bispeladegård) og hustru Serina Persdatter Mæle fra Forsand – kusine til Inger Mæle, Alexanders stemor – bodde i Hillevåg fra 1832. Våningshuset på gården har i dag adresse Sandvikveien 6. Arnesen kjøpte denne gården av haugianeren Brath Jacobsen Schiæveland, som igjen hadde kjøpt den av Peder Klow i 1803. Arnesen eide gården fra 1832 til 1859. Ole Brueland fra Våland overtok den deretter. Han var gårdsbestyrer for Frida og Wilhelm Hansen på ”Köhler-en”. Det var han som ga tomt til bedehuset Nasareth i Hillevåg (nå: restauranten ”Patrioten”). Brueland fikk ofte besøk av Lars Oftedal, som Kielland brukte som modell for presten Morten Kruse i ”St. Hans Fæst”. Far til Ole, Rasmus Rasmussen Njærheim (også kalt Våland), var møllemester for Peter Petersen på ”Köhler-en”. De gamle møllesteinene fra Hillevåg ligger nå som heller på plenen i Sandvikveien 6.

Jonas Olsen Grannes eide gårdsbruket fra 1899 til 1903, da Peder Østensen Sandanger fra Fister kjøpte det. Han solgte tomt til Kvaleberg skole. Hans sønn Peder overtok gården og eide den til 1943. Nå bor hans datter Gudrun i det gamle våningshuset med sin ektemann Asle Sivertsen.

KÖHLER-EIENDOMMEN

Alexander Kielland bodde i "Enkesættet" med sin familie fra 3. juni 1884 til 3. mai 1886. Der skrev han ferdig "Fortuna" og lystspillet "Tre Par". I 1885 led han for første gang nederlag i voteringen i Stortinget om diktergasje.

I "Garman & Worse" gir han en glimrende beskrivelse av Sandsgaard som Köhler-eiendommen og av vinkjelleren til "Köhler-en", der "Unge-konsulen" tar med seg broren, legasjonssekretæren, til smaksprøve!

Den danske kusken Jens Karlsen, som arbeidet for "Unge-konsulen" – Alexanders farfar Jacob Kielland på Ledaal – og for Frida og Wilhelm Hansen i Hillevåg fram til konkursen i 1883, og for sorenskriver Carl Gjør på Sundtagården på Mariero, har Kielland nyttet som modell for kusken "Per Karl" i "Garman & Worse". Det er han som fører "Unge-konsulen" til graven i første coupé i "Garman & Worse".

ALEXANDER KIELLAND PÅ ”AARRE” I 1886

Kielland brøt opp fra ”Enkesætet” i Hillevåg 3. mai 1886 for å flytte til Orre med sin familie. På ”Aarre” fikk han leie husvære hos sin livslange lidenskap, Berta Elisabet Aarre fra bruk 1 – født 17. januar 1847 på det bruket hvor Alexanders familie hadde tatt inn i generasjoner – for å koble av og ha ferie. Alexander var fortrolig med ”Aarre” og folkene der fra tidlig barndom, og han forteller i et brev om Lisas mor, Lisabet (født Erga), som kom med potter til ham og Lisa før leggetid – noe som viser at det var i Lisas barndomshjem forfatteren ferierte som liten.

At de to barna, Alexander og Lisa, med to års aldersavstand, lekte sammen, vet vi også. En gang hadde de vært inne i den gamle middelalderkirken på Orre og tatt med seg votivskipet, som de deretter sjøsatte i ”åno” med den følge at skipet tok ut på egen hånd og fant veien mot havet.

Med Lisa fikk Alexander sønnen Bernhard 14. oktober 1871 – mens han var forlovet med Beate Ramsland, og ett år før han ble gift. Bernhard ble hjemmedøpt i et av nabohusene til Lisas barndomshjem, men dåpen ble stadfestet i Orre gamle kirke 10. desember 1871.

Først da hun var 38 år gammel, giftet Berta Elisabet seg (25. mars 1885), med naboen Tore Tønnesson ”Øvre” Aarre fra bruk 2. Lisas bror, Tore Rasmussen ”Nedre” Aarre, og kona hans, Maren, overtok i første omgang bruk 1 etter Lisa og Tores foreldre, men da dette ekteparet var barnløst, arvet Lisa også bruk 1 slik at bruk 1 og 2 ble slått sammen. Lisa og Tore bodde derfor i hennes barndomshjem da Alexander Kielland fikk leie værelser på Orre fra 3. mai til begynnelsen av oktober 1886.

7. april 1887 fødte Lisa datteren Sina. Tor Obrestad mer enn antyder at hun var datter av Alexander Kielland og dermed helsøster til Bernhard – en oppfatning jeg deler. Sina ble i alle fall unnfanget mens Alexander oppholdt seg på Orre sommeren 1886.

Kielland fullførte fortellingen ”Sne” i løpet av det halvåret han hadde opphold på Orre i 1886.

Kjøpmann Erik Berentsen (som eide eiendommen ”Bleidablikk” på Eiganesveien i Stavanger) fikk leie ”Kiellandhuset” på Orre etter at Kielland-familiens leieforhold opphørte. I dag (1998) er det Sinas sønn, Leiv Skadsem, og hans kone Johanna som pietetsfullt har tatt vare på ”Kielland-huset” på ”Aarre”.

Minnesteinen over Alexander Kielland ved Orre gamle kirke ble avduket 31. mai 1924. Den ble satt på det stedet Alexander Kielland hadde valgt ut som sitt siste hvilested – like utenfor kirkegårds-muren, der Lisas grav befinner seg på den andre siden. Innskriften på minnesteinen lyder: ”De som kjendte ham, holdt af ham; de som ikke holdt af ham, kjendte ham ikke.”

ANDRE LOKALITETER MED TILKNYTNING TIL KIELLAND OG HANS FAMILIE

TORVET/TORGET

ØVRE STRANDGATE 2 (br.nr. 444 revet) lå like ved Torget. I dette huset bodde bl.a. Alexander Kiellands farbror Axel Christian Kielland (1827–1894), som hadde sitt landsted på Holme Egenes. I ”Garman & Worse” har Kielland plassert sitt ”Byhus” med hage og beskårne lindetrær der Øvre Strandgate 2 ligger i virkeligheten. Mellom dette huset og Kiellands barndomshjem lå Kiellandparken, siden Sømmeparken, der de unge kavalerer planla en ”St Hans Fest” ved den paviljongen som var bygd i denne parken, også i virkeligheten.

NEDRE STRANDGATE 6 (revet). I dette huset bodde kusken Jens Karlsen omkring 1900. I ”Garman & Worse” dukker han opp som ”Unge-konsulen”s kusk ”Per Karl”, som var kommet til Sandsgaard (Ledaal) fra Danmark med et par flotte hester til sin nye arbeidsgiver. Jens Karlsen ble i virkeligheten ansatt hos Alexanders farbror, kapteinløytnant Jacob Kielland (eier av Ledaal 1863 til 1889). Karlsen ble siden kusk for Köhler i Hillevåg, og hos sakfører Carl Gjør på Mariero, men da Gjør gikk konkurs, flyttet Karlsen inn i eget hus i Øvre Strandgate, der han startet en vognmannsforretning. Forretningen flyttet han siden opp i Prinsensgate 10. Alexander nyttet ham fra tid til annen som vognmann og må derfor ha kjent ham.

TORVET 6 (br.nr. 443 revet, men lå like ved det nåværende Ankerbygget). I dette huset vokste Alexander Kiellands far, Jens Zetlitz Kielland (1816–1881), opp. Alexanders farfar, Jacob Kielland, ”Unge-konsulen”, var siste innehaver av handelshuset Kielland. Hans svigersønn, Alexanders onkel Jacob Kastrup Sømme, eide huset fra 1863 til 1889, da brødrene Haabeth overtok det. Huset ble altså revet for å gi plass til Ankerbygget.

TORVET (br.nr. 446) lå mellom Torvet 4 og 5 og ble kalt ”Fogd Holms hus”. I det huset (som er revet) bodde Alexander Kiellands morsfamilie etter res.kap. Alexander Langes ansettelse i Domkirken i 1818, og her ble Alexanders mor, Christiane Lange, født i 1820 – førti meter fra sin framtidige ektemanns barndomshjem.

I det samme bygningskomplekset (br.nr. 446) lå ”Sprøitehuset”, der tegnelærer Bernhard Hanson leide lokaler i andre etasje. Blant elevene på hans tegneskole finner vi Christiane (Kitty) Kielland og Lars Hertervig.

TORVET 5 (br.nr. 447) ble kalt ”Mortvedt-huset” etter kjøpmann Østen Mortvedt. I det huset (som nå er revet) leide Kielland lokaler i første etasje i forbindelse med sin redaktørperiode i Stavanger Avis fra 1889 til 1890.

TORVET 13 (br.nr. 441) og TORVET 7 (br.nr. 440, "Hauge & Co") utgjorde "Worsegården" i Kiellands romaner. Den såkalte "Baggården" står fremdeles som Torget 7, men nr. 13 ble revet på 1850-tallet og flyttet til Verksgaten 31–33 av malermester Andreas Cederbergh, som leide ut lokaler i huset til Det Norske Misjonsselskap (1859–1864). Det var i det huset Lars Skrefsrud fikk avslag på sin søknad om opptak til Misjonsskolen i 1862.

Da huset stod ved Torget, bodde bl.a. Kiellands oldefar, Gabriel Schanche Kielland, der, fram til 1784, da han solgte det, men i 1814 kjøpte han det tilbake til sitt handelshus – og bygningen forble i dette handelshusets varetekt til det ble flyttet til østre bydel.

Omkring 1830 leide skipper Hans Arentz husvære i dette huset etter å ha bodd i Vevegate (Søregate) 21 noen år på 1820-tallet. Det er lett å dokumentere at Arentz må ha vært impulsiver til Kiellands skipper Worse-figur, særlig når det gjelder skipperens glade og røffe personlighetstrekk, før madam Torvestad tok åndelig kvelertak på ham.

Fra 1835 til 1842 leide sorenskriver Johan Caspar Preus dette huset, som for øvrig ble kalt "Preusahuset" etter ham. Preus hadde først leid Nedre Strandgate 5 av Kielland fra 1826, før han flyttet til Torget. Preus var en yngre bror av madam Testman (Torvestad), noe som medfører at modellen til Kiellands vidløftige madam Torvestad må ha vandret ut og inn av "Worsegården", der altså også Worse-modellen Hans Arentz hadde bodd fram til 1835.

"Torvet 13" var hvitmalt og lå til like med nummer 7, med langsiden mot Torget. Foran vestre gavl ut mot Vågen lå husets hage.

Kielland har gjort "Bagbygningen" ("Hauge & Co") til madam Torvestads residens i "Skipper Worse". Det var i "Bagbygningen" madam Torvestads datter, Sara Worse, drev butikk med Pitter Nilken.

KIELLAND-STATUEN PÅ TORGET I STAVANGER

I 1914 ble det utlyst en konkurranse om å lage det beste forslaget til et monument over Alexander Kielland i Stavanger. En privat innsamlingsaksjon ble satt i gang for å finansiere tiltaket. Kunstneren Magnus Vigrestad vant konkurransen, og han ble lovet 12 000 kroner i lønn for arbeidet med å realisere sitt vinnerutkast. Men da han hadde fått 7500 kroner, stoppet utbetalingen fra banken fordi monumentkomiteen ikke hadde klart å samle inn restbeløpet.

Vigrestad fullførte likevel sitt kunstverk – takket være pengehjelp fra familie og venner og i håp om at pengene selvsagt ville komme slik det var avtalt.

Statuen ble avduket med stor festivitas 6. mai 1925.

Billedhoggeren selv var imidlertid ikke til stede. Fortsatt hadde han ikke fått sin lønn, og han hadde ikke "antrekk smoking", som ble forventet ved middagen etter avdukningsseremonien. En rik velgjører i byen hadde riktignok tilbudt kunstneren at han kunne gå til skredder Grude for å anskaffe en svart dress, men Vigrestad hadde stoltheten i behold og forlangte betalingen for sitt arbeid slik at han var i stand til å kle seg selv!

Magnus Vigrestad levde fra 1887 til 1958.

HJEMMEVERFTET I VÅGSBUNNEN

Det var Gabriel Schanche Kielland som i 1801 sikret seg grunnen ved Vågsbunnen der "Hjemmeverftet" ble anlagt som motstykke til "det gamle Skibsværftet" i Sandvigen ved Bjergsted, som hadde vært i drift gjennom hele siste del av 1700-tallet.

Da tomtegrunn ble gravd ut for "Ankerbygget" i 1958, kom svære tømmerstokker fra "Hjemmeverftet" for dagen.

Alexander Kielland omtaler "Hjemmeverftet" i "Garman & Worse", der han lar konsul Garman skue ut av sitt vindu mot nordvest (fra Gabriel Schanche Kiellands hus, Nedre Strandgate 3; seinere: Sjømannsforeningen) mens han bevitner hvordan verftet hans gradvis blir luenes rov.

"Ilden øgede fra Secund til Secund; med store Smel kastede Luerne sig helt hen over Taget paa Materialhuset – da raabte en liden Gutunge fra "west end", som var krøbet op i Riggen paa en Jagt udfor et af Søhusene: Hu sige! Hu gaar! Tomme for Tomme med øgende Fart glider det mægtige Skrog ud gennem Ilden, – og høit, som i Triumf løfter Baugen sig mod Himlen, idet Agterenden duver dybt ned i sjøen!"

Skipsbyggmester Johannes Robertsen i Sølvberggata 6 var en av mange dyktige tømmermenn som tjente sitt daglige brød ved "Hjemmeverftet". Han ble en av forfatterens impulsgivere til figuren Tom Robson i "Garman & Worse". Også Johannes' sønn, Andreas Robertsen (Høleberggaa 7) og Peder Severin Gjesdal Krøyers morbor, Peder Gjesdal (Høleberggate 10), var skipsbyggmestere ved "Hjemmeverftet" – og bosatt på Sølvberget.

Tekst til fotografi: Kiellandsverven – "Hjemmeverftet" ved Torget, kjøpt 1801.

Husrekken midt på bildet tilhørte Kielland. Nummer 2 fra venstre: "Garman & Worse"s "Byhuset", "Torvet 6" Nummer 3: "Hovedbygningen", Nedre Strandgate 3. Like over disse ses taket av Alexander L. Kiellands hus. Eiendommen strakte seg fra sjøhuset midt på bildet til det ytterst til høyre. I bakgrunnen sjømerket "Vålandspibå".

Tekst: Anders Bærheim.

HOLMEN

ØVRE HOLMEGATE 6 (nå: Victoria Hotel). Her bodde skipper Thomas Peter Randulff til leie hos enkefru Nordhuus (enke etter skipper Peder Nordhuus) fra 1830 til 1846. Skipper Randulff opptrer med nesten identisk navn som skipper Worses kamerat og drikkebror i ”Skipper Worse”.

SKANSEGATE 1 (nå: Tollboden). Fra slutten av 1846 bodde skipper Thomas Peter Randulff (1800–1868) på denne adressen.

Alexander Kielland plasserer sin skipper Randulfs ”lille, hvide Hus høit med Udsigt over Vågen og Fjorden”. Guttene ”spillede mablis i den bratte Bakke [Brattegaten] foran Huset” – ved bygningen til dagens Stavanger Sparekasse(”Sparebank 1”). Den virkelige skipper Randulff bodde altså på Holmen.

NEDRE HOLMEGATE 8 (1999: ”Grønnestad Hårdesign”). Dette var Peder Ramsland og Sara Mouritzen Svendsen Ramslands hjem etter bybrannen i 1860. Begge var i enkestand da de mistet sine hus under Storabra`en 13. mars det året. De giftet seg i 1861 og flyttet da inn i et nyoppført hus på Saras gamle adresse, der hun hadde bodd med sin avdøde tidligere ektemann, forretningsmannen og brødrevennen Lars Svendsen. Før Lars Svendsen var det hattemaker Jacob Bore, gift med Inger Mæles ”kusine”, Ragnhild Larsdatter Mæle, som eide dette huset. Beate Ramsland Kielland var ti år da hun flyttet inn i Nedre Holmegate 8 sammen med far og søsken, og det var i dette huset Alexander Kielland deltok ved haugianermøter i svigerforeldrenes hjem på Holmen.

Noen litteraturforskere mener at Peder Ramsland var modell for ”den gamle farveren” i ”Skipper Worse”, og at Sara Ramsland var modellen for madam Torvestad, men det er lite trolig at forfatteren ville trå sine svigerforeldre så nær. Men i dette huset fant han muligens navn til madam Torvestads yngste datter, Henriette, for en av tjenestejentene i huset het Henriette Nevermann. Fornavnet til madam Torvestads eldste datter, Sara, kan han imidlertid ha ”lånt” av stesvigermoren.

NEDRE HOLMEGATE 18–20 (nå: ”De røde sjøhus”). Dette var Beate Ramslands barndomshjem. Der bodde hun fram til huset brant da hun var 10 år. Moren, Pernille Seglem, døde der da Beate var to og et halvt år gammel. Etter brannen ble nye hus bygd opp igjen på samme eiendom.

KIRKEGATA – URGATA – PROSTEBAKKEN

KIRKEGATA 1 (og fra 1852: Urgata 8). Bolig for overlærer Martens ved Kongsgård, som ga navn til sokneprest Martens i ”Else”, presten som ble gift med Madelaine, datteren til legasjonssekretær Richard Garman. Martens var arbeidsgiver for Peder Severin Krøyers mor, Elen Cecilie Gjesdal, og det var overlæreren som sørget for at Elen fikk føde sitt ”uægte” barn på familiens landsted på Storhaugstykket (nå: Storhaug allé nummer 9). (Kirkegata 1 ble revet til fordel for Hetlandsbanken, men Urgata 8 eksisterer fremdeles, som Arne Hidles Sportsbutikk.)

KIRKEGATA 3 (nå: ”Centralgården”). I et hus som stod på denne eiendommen fram til 1911, bodde Kiellands morsfamilie i 1823 (ifølge likningsprotokollen for Stavanger). Huset tilhørte kjøpmannsfamilien Lønning, og familien Lange bodde til leie der sammen med familien til urmaker Gustaf Sahlquist.

KIRKEGATA 6 (1999: ”Sparkjøp”). Her bodde madam Späckbom – urtekone og kvakksalverske – egentlig Ingeborg Marie Mølbach, født i 1779 i Rasvåg på Hidra. Faren var tollvisitør i Stavanger, men Ingeborg ble gift i Bergen med den tyske kompanifeltskjær Philip N. Späckbom. Som enke flyttet Ingeborg tilbake til Stavanger, der hun utnyttet de kunnskapene hun hadde fått av ektemannen til egen livberging. Medikamenter og urter kjøpte hun bl.a. hos apoteker Egert Nandrup Zetlitz i Kirkegate 19–21 – en brorsønn av Christian Magnus Zetlitz.

”Madam Speckbom” opptrer i julefortellingen ”Else”, nokså utslørt og med stor ”Portraitlighed”. Som originalen er også Kiellands litterære figur urtekone og helbrederske, men i Kiellands fortelling er madam Speckboms hus plassert ved ”Garversmauet” eller ”Skidnesmauet”, som lå helt opptil Kielland-eiendommen ved Breiavatnet. Kielland skriver bl.a. om ”Smuget ved madam Speckbom”, der Abraham Løvdahl hadde sin hemmelige port.

PROSTEBAKKEN 2 (nå: Mauritzengården). Kjøpmann Niels Christian Jespersen fra Aabenraa i Danmark bodde først i Jorenholmsgate 16, før han i 1833 etablerte seg med herbergerervirksomhet i ”Provstebakken” 2. Da han døde samme år, ble det enken Inger Jorine som drev hotellet videre, sammen med bl.a. sønnen, Christian. Inger Jorine (1783–1866), som var født i Søgne, måtte bl.a. låne penger av Kiellands Legat for å klare sine forpliktelser med hotellet.

Etter madam Jespersens død ble hotellet drevet videre av hennes døtre fram til 1883, da det ble overtatt av ekteparet Wesnæs. Det var til dette gjestgiveriet Peder Severin Krøyer kom 21. juli 1888. Da han ikke fant vennen Alexander Kielland hjemme i ”huset ved Bredevandet”, tok han ”Jæderbanen” til Time, og drog videre derfra med hesteskyss til Orre for å treffe bysbarnet og kunstnerinnen.

Trolig har Kielland hentet farsnavnet til figuren Sivert Jespersen ”Gesvint” fra kjøpmannsfamilien i Prostebakken.

URGATA 2-4 (revet). Her bodde byens første postmesterinne, Dorothea Kruse Kielland, datter av apoteker Caspar Kruse i Kirkegate 17. Dorothea var gift med Alexander Kiellands

slektning, skipsrederen, kjøpmannen og postmesteren Jan Kielland, som startet postkontoret i dette huset i 1815. Dette ekteparet Kielland var bl.a. foreldre til postmester Caspar Kruse Kielland. Trolig var det hos sine fjerne slektninger i Urgata at Kielland fant Kruse-navnet som han nyttet på sin maktglade prest Morten Kruse i ”St. Hans Fest” Opprinnelig hadde han tenkt å kalle romanen ”Skipper Worse” for ”Skipper Kruse” men forandret altså mening om det. Fra ca. 1850 til sin død i 1852 holdt Caspar Kruse Kielland til i Laugmannsgata 2 med sitt postkontor – i det gamle våningshuset til fogd Søren Daniel Schiøtz.

NYGATA - LAUGMANNSGATA

NYGATA 27a og 34. Disse eiendommene tilhørte ekteparet Brimsøe, som eide løkken vest for Kiellands barndomshjem. Ekteparet var med i byens haugianerforsamling og bodde i nummer 34. (Husene er nå revet.)

NYGATA 13. Bolig for haugianer Peder Aanensen fra Sirdal modell for haugianeren Nicolai Egeland i ”Skipper Worse”.

NYGATA 11. ”Nygadens Forsamlingshus” oppført 1846, haugianernes bedehus i Stavanger. Til haugianernes forsamlingshus sendte madam Torvestad sine døtre, Sara og Henriette, på oppbyggelige møter.

NYGATA 9. Bolig for haugianeren Asser Tollaksen, kardemaker og garver, som bl.a. leide sitt gårdsbruk på Våland til Arne Arnesen fra 1866. Arnesen var en av Kiellands modeller for ”Hans Nilsen Fennefos”. Tollaksen var en av ”den gamle farveren”s nære medarbeidere.

I nummer 9 bodde også Salve Aanensen (nå: ”Ommund Olsen & Co”). Han var bror til Peder Aanensen og modell for Endre Egeland i ”Skipper Worse” – haugianeren som hadde den bibelsprengte sønnen Erik Pontoppidan Egeland, som skulle få Henriette Torvestad til ekte. Salve Aanensen hadde selv bl.a. sønnen Aanen, som ble sogneprest i Hetland og var gift med Inger Mæles kusine, Malene Marie Larsdatter Mæle. Fram til sin død i 1849 bodde også madam Testman (Torvestad) i Nygata nummer 9.

NYGATA 5 (1999: ”Urmaker Askeland”). I dette huset hadde brødrene Aanensen sitt malerverksted, der Lars Hertervig fikk arbeid i flere omganger. Brødrene Aanensen har gitt impulsene til brødrene Egeland i Kiellands ”Skipper Worse”. Etternavnet på disse haugianerbrødrene fant Kielland hos vaktmester Jesper Erichsen Egeland i ”Nygadens Forsamlingshus”.

LAUGMANNSGATA 2 (revet). Her på Domkirkeplassen bodde madam Testman (Torvestad) til leie hos jærfogden og brødrevennslederen Søren Daniel Schiøtz fra hun ankom byen i 1826 til hun flyttet inn i eget hus i Vevergate (Søregate) 24 i 1831.

SØREGATA – SØLVBERGET - HØLEBERGGATA

SØREGATA (VEVERGATE) 24 (1999: ”Gardum Bokhandel”). Her bodde madam Caroline Sigismunde Henriette Testman fra 1831 til ca. 1845, og her holdt hun sine gudelige lørdags-ettermiddag-sammenkomster for brødrevenner og haugianere. Motsetningene i Vevergate må ha vært store, for ifølge lokalhistorikeren Sverre Heskestad var det bordell i nr. 31. Liv og røre var det i alle fall i denne gaten med så mange håndverkere og med brennevinsutsalg. Særlig i forbindelse med haustmarken var det hektisk aktivitet i ”Subakanalen”.

Som vi ser, var ett av madam Testmans fornavn Henriette, et navn vi finner igjen hos madam Torvestads yngste datter. Madam Testman har utvilsomt gitt Kielland trekk til madam Torvestad-figuren.

SØREGATA 21 (nå: ”Japan Photo”). I dette huset bodde skipper Hans Arentz på 1820-tallet, før han ca. 1830 flyttet bort i Kiellands hus Torvet 13. Arentz er en av forfatterens modeller for skipper Worse-figuren.

SØLVBERGET 6 (nå: Kulturhuset). Her bodde skipstømmermann Johannes Robertsen, som arbeidet ved Kiellands skipsverft i Vågen og på skipsverkstedet på Kranen. Tidligere (ca. 1830) leide han husvære hos John Haugvaldstad i Østervåg 5. Johannes Robertsens navn har Kielland omskrevet til skipstømmermann Tom Robson i ”Garman & Worse”.

SØLVBERGET 7 (1999: ”Antik og gammelt”). Her bodde skipper Wilhelm Adolph Worsøe på 1840-tallet, før han flyttet til Olafskleven 23 omtrent da Kielland ble født. Worsøe ga navn til romanen ”Skipper Worse”.

HØLEBERGGATE 7 og 10 (nå: Kulturhuset). Her bodde skipstømmermennene Andreas Robertsen og Peder Gjesdal senior og junior, som alle var ansatt i handelshuset Kielland. Andreas Robertsen var sønn til Johannes, Peder senior var morfar til Kiellands venn Peder Severin Krøyer, og Peder junior var morbror til kunstmaleren.

HØLEBERGGATA 14 (revet). Bolig for Thomas Natvig (1803–1890), skipper på handelshuset Kiellands ”Ledaal” – den første norske seilskuta i Rio (1843). Det var Natvig som uttalte de bevingede ordene ”Vi kommer sent hr. Kunsel, men vi kommer godt”, da han møtte konsul Jacob Kielland, forfatterens farfar ved ankomst til Stavanger fra Sør-Amerika i

1844, et utsagn forfatter Kielland har nyttet i innledningen til ”Skipper Worse”, der ”Familiens Haab” seiler inn på havna.

Natvig var også byens losoldermann og havnefogd, bystyremedlem og stortingsrepresentant. Omkring 1865 flyttet Natvig til Hetlandsgata 11 (siden Dreyer- og Amoco-bygget og Rainbow Hotell) der han hadde satt opp et flott toetasjes trehus. Natvig var en annen av Kiellands Worse-modeller.

KIELLAND OG BREIAVATNET SØR

I 1881 ga Alexander Kielland 10 000 murstein til oppførelsen av ny teaterbygning i Stavanger. Mursteinen var laget på hans teglverk på ”Malde”.

I 1889 lurte redaktør Kielland i Stavanger Avis på om det var flyndrer en hadde tenkt å gravlegge på Skjævelandsstykket (siden Stavanger sykehus), der det på den tiden var planer om å anlegge ny kirkegård. Kielland visste noe om grunnforholdene på stedet!

Like nedenfor den nåværende teaterbygningen i skråningen mot Breiavatnet bygde Alexander Kiellands morfar, Alexander Lange, en hytte etter sin ankomst til Stavanger i 1818. Residerende kapellan Lange hadde brygge og robåt ved Kongsgård, og derfra rodde han ”på landet” med bl.a.datteren Christiane, mor til Alexander Kielland.

KNUD HOLMS GATE 7

Da Alexander var 16 år, kjøpte handelsmannen og haugianeren Sivert Gundersen løkken vest for hans barndomshjem. Ved Tivolifjellet (seinere: Radisson Atlantic Hotel) med adresse Knud Holms gate 7, bygde Gundersen seg et prektig landsted i sveitserstil – et hus som kom til å trone over tenåringen Alexanders barndomshjem som et monument over haugianernes sosiale opptur.

I ”SkipperWorse” blir Sivert Gundersen til Sivert Jespersen ”Gesvint”, haugianeroppkomlingen som bauter seg fram i livet bak sitt fromme ferniss.

Kielland har neppe benyttet seg av personlighetstrekkene til Sivert Gundersen, men nøyd seg med å leke med hans navn og de ytre rammene rundt denne haugianerens liv. Sivert Gundersen var født i Sokndal i 1808. Han kom til Stavanger i 1832 og tjente til sitt livs underhold som skomaker og kolonial-, manufaktur- og fiskehandler. Siden drev han også sildesalteri og skipsrederi. Gundersen var en aktiv haugianer, og han var representant i styret både for Det Norske Misjonsselskap og Josephinestiftelsen. Han var også aktiv i oppbyggingen av Nygadens Forsamlingshus og i etableringen av misjonsselskapet (NMS) i 1842. Han hadde sitt byhus i Østervåg 11–13 og fra 1870 i Olafskleven 6, altså i et av de nærmeste nabohusene til Kiellands barndomshjem. Gundersen døde i 1882.

Tekst til Gunnar Warebergs tegning av Sivert Gundersens landsted:
Sivert Gundersens hus på Kannikfjellet (seinere: Tivolifjellet og Radisson Hotel Atlantic).
Wareberg har notert på sin tegning at et lite lysthus stod plassert ved siden av våningshuset –
på den beste utsiktsplassen over Breiavatnet og byen.

”LADEGÅRDSKLEVEN” 6

På denne adressen bodde i 1875 legdslemmet Serina Persdatter Mæle Arnesen ”understøttet af Hetland Fattigvæsen”, – sammen med tre av sine barn. Serina var tremenning til Alexander Kiellands stemor, Inger Mæle, men siden Ingers far, Lars Tormodsen, ble fostret i barndomshjemmet til Serinas mor, Sissel Larsdatter, betraktet Serina og Inger hverandre som kusiner.

Serina ble født på Mele i Forsand i 1822. I 1846 ble hun gift med den 31 år eldre haugianerpredikanten Arne Arnesen Bjørge fra Øyer i Gudbrandsdalen, en modell for Hans Nilsen Fennefos i ”Skipper Worse”. I likhet med Fennefos tok Arnesen Huges navn og kalte seg en periode for Arne Hauge. Både Arnesen og Fennefos hadde fått en bok med dedikasjon fra Hans Nielsen Hauge, og begge kom til vestlandsbyen som forkynnere.

Det var Hans Nielsen Hauge som hadde sendt sin disippel Arnesen vestover for å spre hans bevegelse. Da Arnesen kom til Stavanger, var han først bosatt på St. Pedersgjerde, men i 1831 fikk han kjøpe et gårdsbruk på Svihus i Høyland, der han giftet seg med ei jærjente.

I 1832 kjøpte Arnesen Sandvig-gården i Hillevåg med våningshus like bak den nåværende Kvaleberg skole. Selger var hjelmelandsbuen Brath Jacobsen Schiæveland, som også eide løkken som lå vest for Kiellands barndomshjem ved Breiavatnet. I 1834 solgte Arnesen den nordlige delen av Sandvig-gården til John Haugvaldstad, en gårdpart Kielland beskriver som ”haugianergården”, i dag med våningshus i Haugvaldstadminde 8.

Arnesens første kone døde i april 1846, og Arne Arnesen Sandvig satt igjen med fire morløse barn. Han tok da opp igjen sin forkynnervirksomhet og kom til Forsand, der han møtte Serina Persdatter på Mele. Etter påtrykk fra moren, Sissel Larsdatter, giftet Serina seg med den mye eldre Arnesen allerede i september 1846.

”Eg ska lyda deg, om eg så har skade av det,” sa Serina til sin sengeliggende mor, som styrte det meste fra sengebenken, tross sin dårlige rygg!

Arne og Serina ble boende på Sandvig til 1859, da de flyttet til et gårdsbruk på Alsnes i Høyland. I 1866 fikk Arnesen forpakte et gårdsbruk på Våland av garveren, kardemakeren og haugianeren Asser Tollaksen. Våningshuset på denne gården har i dag adresse Rogalandsgate 31. Arnesen døde der i 1868.

I enkestand flyttet Serina først til et hus i Brødregata. Mot slutten av livet bosatte hun seg i ”Ladegårdskleven” 6, for øvrig i et hus der kvekerhøvdingen Elias Tastad hadde bodd med sin kone fra 1853 til 1861.

Serina hadde helt sikkert kontakt med ”kusinen”, Inger Mæle; både mens hun bodde i Hillevåg, på Våland og i byen.

I alle fall fikk Alexander høre hennes historie – og nyttet den i romanen ”Skipper Worse”, der madam Torvestad ”tildeler” den aldrende skipper Worse sin eldste datter, Sara. Som Serina Arnesen levde Sara Torvestad i et ulykkelig ekteskap, dit hun var tvangsdirigert av andre.

HVOR BODDE KIELLANDS MODELLER?

LEDAAL: Gabriel Schanche Kielland („Gamle-konsulen“)
Jacob Kielland („Unge-konsulen“)

”TORVET 13”: Skipper Hans Arentz („skipper Worse”)

HØLEBERGGATA 14/ HETLANDSGATE 11: Skipper Thomas Natvig
 („skipper Worse”)

”BAGERGATE” 15: Skipper Haaver Larsen („skipper Worse”)

”OLAVSKLEVEN” 23: Skipper Adolph Wilhelm Worsøe („skipper Worse”)

”OLAFSKLEVEN” 26: Residerende kapellan og sogneprest Svend Gjesdahl
 („prost Sparre») i ”Gift”) (i dag: ”Det Stavangerske
 Klubbselskab”)

LAUGMANNSGATA 2 / VEVERGATE 24 (Søregate 24): Madam Testman
 („madam Torvestad”)

ØSTERVÅG 9–11/ ”OLAFSKLEVEN” 6 / KNUD HOLMS GATE 7: Sivert
 Gundersen („Sivert Jespersen Gesvint”)

ASYLGATGA 2: Arne Arnesen („Hans Nilsen Fennefos” og ”skipper Worse”)

SANDVIKVEIEN 6 / ROGALANDSGATA 31: Arne Arnesen („Hans Nilsen
 Fennefos” og ”skipper Worse”)

SANDVIKVEIEN 6 / ROGALANDSGATA 31/ ”LADEGÅRDSKLEVEN” 6:
 Serina Persdatter Mæle Arnesen („Sara Torvestad”)

ØVRE HOLMEGATE 6 / SKANSEGATA 1: Skipper Thomas Peter Randulff
 („skipper Thomas Peter Randulf”)

NEDRE KLEVGATE 28 / HETLANDSGATA 4 / BREIBAKKEN 7–9:
 Lars Oftedal („Morten Kruse”)

NYGATA 11 („NYGADENS FORSAMLINGSHUS”) / NEDRE KLEVGATE 28: Jesper Erichsen Egeland
 („pedellen” i ”Gift”)

NYGATE 9 OG 13: Brødrene Salve og Peder Aanensen („Endre og Nicolai
 Egeland” i ”skipper Worse”)

ØSTERVÅG 5 John Haugvaldstad („den gamle farveren”)

ØVRE STRANDGATE 6 / PRINSENSGATE 10: Kusken og vognmannen Jens
 Karlsen („kusk Per Karl” i ”Garman & Worse”)

SØLVBERGGATA 6 / ØSTERVÅG 5: Skipstømmermann Johannes Robertsen
 („skipstømmermann ”Tom Robson” i ”Garman & Worse”).

KIRKEGATA 6: Kvakksalverske madam Späckbom (kvakksalversken ”madam
 Speckbom” i ”Else – en Julefortælling”).

DEL 4

KIELLANDS MODELLER

DEN LITTERÆRE OG DEN VIRKELIGE MADAM TORVESTAD

KIELLANDS BESKRIVELSE AV MADAM TORVESTAD

Slik presenterer Kielland madam Torvestad for sine lesere i begynnelsen kapittel II i ”Skipper Worse”:

Sara! – du går i forsamlingen i ettermiddag,” sa madam Torvestad til sin eldste datter.

”Ja mor.”

”Skipper Worse er kommet hjem; jeg vil gå over og ønske ham velkommen. Den arme mann er vel ennu i sine synder og uten trang til å delaktiggjøres i brødrenes adgang til nådestolen. Tenk Sara! om noen av oss kunne bli et redskap i Herrens hånd til å redde denne villfarende!

Madam Torvestad så fast på sin datter; men Sara, som stod ved kjøkkenbenken og vasket opp etter middagen, løftet ikke sine øyne, der var mørke og store med lange øynehår og sterke, sorte bryn.

”Du kunne gjerne spørre blant vennene om ikke en og annen skulle føle trang til å komme innom til oss for å samtale om det der er talt i forsamlingen, og således gjensidig styrke og befeste hinannen i nådens samfunn.”

”Ja mor.”

Madam Torvestad gikk inn i dagligstuen som var litt mørk, fordi det var i bakgården. Ellers var der smukt og solid møblert, meget pent og ordentlig, men litt tørt.

Hun var enke etter brødremenighetens forstander; og der var etter hans død ikke kommet noen ny. Ti de egentlige herrnhuters tall var ikke stort, og det forøkedes heller ikke, fordi den religiøse bevegelse mest fulgte haugiansk retning.

Der var også i læren så megen indre overensstemmelse og i livet så meget ytre likhet at herrnhuter og haugianere ikke blott i alminnelighet regnedes for hipp som happ av dem der sto utenfor vekkelsen; men en sammensmeltning foregikk i virkeligheten etterhånden mellom de to retninger.

Opprinnelig var der vel en ikke ringe forskjell mellom brødrene og Hauges venner i henseende til alminnelig dannelselse. Hauge søkte og vant sine første trofaste tilhengere blant bøndene.

Brødremenigheten derimot bestod for en stor del av velhavende byfolk, som dessuten ved tyske forstandere og hyppige besøk i Christiansfeldt og de andre herrnhutiske stasjoner ervervet mere indre og ytre kultur.

Men senere da Hans Nilsen Hauges vekkelse var gått over det hele land og hadde kjempet seg frem gjennom utallige trengsler, og især da der etter den langvarige arrest og Hauges død ble vitterlig for alt folket hvilken skjendig urett embetsstanden hadde øvet mot uskyldige og gudfryktige mennesker, – da vant bevegelsen også mange tilhengere i de samfunnsklasser hvor man hittil med forakt og avsky hadde sett ned på de bondeaktige svermere og fanatikere.

Dette bidro også til sammensmeltningen. Hauges venner var dessuten alltid beredt til fordragelighet og imøtekommenhet, hvor de bare møtte levende kristentro. Og herrnhuterne var i hvert fall ikke sterke og tallrike nok til å hevde en særstilling, selv om de hadde villet det.

Det var derfor til haugianernes nye forsamlingssal madam Torvestad sendte sin datter, liksom der til hennes små oppbyggesler kom vakte fra begge retninger uten forskjell. Selv hadde hun beholdt noen ord og vendinger som minte de innviede om hennes lange opphold i Gnadau, og hun hadde bestandig stor lyst til å lese opp av noen små pietistiske traktater, som hun til dels hadde oversatt fra tysk.

Kielland gir her en presis beskrivelse av brødrevennenes samfunn i Stavanger på 1830- og 1840-tallet. Haugianernes nye forsamlingssal var ”Nygadens Opbyggelseshus”, som stod ferdig i Nygata 11 i 1846, og Gnadau var brødrevennenes senter i Magdeburg i Sachsen.

I kapittel III i ”Skipper Worse” forteller Kielland om hvilke motiver Hans Nilsen Fennefos hadde for å bli i byen:

Det var imidlertid hverken brødrene eller madam Torvestad der trakk ham så sterkt og holdt ham så lenge i byen. Ti han trivdes igrunnen best blant brødrene.

Og mot madam Torvestad hadde han meget å innvende. Hun var for slapp i mange ting; oppfylt av tysk pietistisk svermeri som han ikke kunne fordra, og fremfor alt var hun ham altfor myndig og herskesyk i menigheten og i sitt hus.

Hva der bandt ham, var vel helst Sara.

Ikke at han elsket henne med noenslag attrå der var ham bevisst. Men hun var så gjennomtrengt av vekkelsen, så vel bevandret i skriften og de gode bøker at han ikke visste noe menneske med hvem det var ham livssaligere å tale om åndelige ting.

I samme kapittel beskriver Kielland en ”gudelig sammenkomst” i madam Torvestads hjem:

Madam Torvestad tok ordet; hun satt gjerne og bladde i en hel del små bøker som lå på bordet ved hennes plass like overfor Sara. Det var dels traktater, dels bønnesamlinger og åndelige sanger. Og når hun traff noe som passet, flettet hun det inn i sine egne ord, så det ble halvt tale, halvt opplesning. ”En kristen bør alltid ihukomme”, begynte hun, ”at der er mange høye og hemmelighetsfulle underverker i nådens husholdning som aldri i tiden av den stakkars menneskeforstand skal kunne fattes og begripes. Derfor behøver vi aldri å besvære oss med å forsøke å begripe det; men blott stole på Guds allmakt og sanndruhet som har kunngjort oss det. Ja – så snart fornuften vil begynne å overveie hvorledes der er mulig hva Kristus sier, skal vi straks vite at det er fristelsens time, – at djevelen er nær, den gamle fornuftige slange, som forfører Eva ved sin treskhet; og da skal vi øyeblikkelig påkalle Guds navn til beskyttelse mot døden, ja mot selve helvete. Måtte vi dertil alle forunnes nåde”.

”Amen” – sa Nicolai Egeland.

I kapittel VI beskriver Kielland madam Torvestad som brevskriver. Forfatterens framstilling av brevskriveren gir assosiasjoner til den interesse, som i samtiden, ble vist brev skrevet av Hans Nielsen Hauge:

Madam Torvestad skrev mange brev, der var i stor anseelse og ble høyt skattet omkring i landet. De ble lest opp i forsamlingen hvor de kom, og dernest omhyggelig oppbevart til utlån blant bekymrede som trengte til et godt ord. Ti hennes brev var milde og kjærlighetsfulle.

I kapittel VII lar så Kielland madam Torvestad planlegge ekteskap mellom Sara og skipper Worse. Her bruker han altså elementer fra historien han hadde hørt om haugianer- og brødrevennpredikanten Arne Arnesen som fikk tildelt sin andre kone, Serina Persdatter, av svigermoren, Sissel Larsdatter på Mele.

Det var ikke hykleri, når madam Torvestad utbredte seg over hvor megen pris hun satte på å ha Hans Nilsen boende i sitt hus, og hvor ondt det gjorde henne når han reiste bort. Men på den annen side skjulte hun dog omhyggelig hvor beleilig det kom henne denne gang.

Hun la da alle årer ut for å fange skipper Worse til sin datter.

Hva som beveget henne hertil var meget sammensatt. Selv ville hun vel talt om interesse for en stakkars, villfarende sjel, der kun ad den vei kunne reddes fra fortapelsen. Men de der kjente henne nøye, visste at den sterkeste lidenskap hos henne var en bestandig økende lyst til makt og innflydelse. Og i så henseende var Jacob Worse nok verd å erobre – især etter at han var kommet i kompani med Garman. Det ville ikke blott styrke brødrenes samfunn utad; men – hva der for henne torde være det viktigste – det ville i høy grad styrke hennes stilling blant brødrene at det var hun som hadde tilført dem denne nye, kostbare broder.

Madam Torvestad-figuren gir et typisk eksempel på hvordan Kielland benyttet impulser fra nærmiljøet i oppbyggingen av sine romanpersoner. Forfatteren tar utgangspunkt i det han har hørt om byens eneste, religiøse kvinnefigur på 1840-tallet, madam Testman – som i likhet med hans madam var enke og arrangerte ”gudelige sammenkomster” i sitt hjem.

Men sin vane tro holder han seg i god avstand fra personlighetstrekkene til sin ”original”. Peter Hærem, som var en av M.J. Færdens informanter, var riktignok bare ni år gammel da madam Testman døde, men både Hærem og pionermisjonærene Larsen og Oftebro må ha gitt Færdens et positivt bilde av den fromme, aldrende madam Testman – selv om det selvfølgelig kan ligge solide føringer og forventninger bak et fromt ferniss. Vi vet f.eks. at fru Testman fikk svigersønnen, blokkdreier Thorsen, til å kjøpe Bergsmauet 2 slik at det ble mulig for enkefru Hærem å bli boende der med sine farløse barn, men vi vet selvsagt ikke hvilke styringsmekanismer hun nyttet for å oppnå dette.

Kielland hadde gode informanter når det gjaldt madam Testman. Stesvigermoren Sara Svendsen Ramsland hadde deltatt ved madam Testmans herrnhutiske lørdagssamlinger. Men også Kiellands far husket godt madam Testman – i alle fall fra madammens besøk hos sin datter og sønn, som i denne rekkefølge var bosatt i Føgdesmauet 3 vis-à-vis Kiellands bolig ved Breiavatnet. Og da Kielland som nygift bosatte seg i Øvre Strandgate 8 (”Forberedelsen”), fikk han madam Testmans sønn, Peter, som nærmeste nabo.

MADAM TESTMAN – ALIAS MADAM TORVESTAD

HVEM VAR MADAM TESTMAN ?

Brødrevennenes sentralfigur i Stavanger, madam Testman, er av både lokalhistorikere og litteraturforskere utpekt som impulsgeber til Alexander Kiellands vidløftige madam Torvestad i romanen ”Skipper Worse”. Ingen har, så langt jeg kan se, brydd seg om å identifisere henne for om mulig å avdekke hvilke trekk ved modellen forfatteren har benyttet.

Den som har beskrevet madam Testman tydeligst, er presten M.J. Færden. Han tegner et vakkert og sympatisk bilde av henne i sin Peter Hærem-biografi – et bilde som likner lite på maktmennesket og manipulatoren madam Torvestad i ”Skipper Worse”.

Etter å ha beskrevet hvordan enkefru Ragnhild Hærem får støtte av brødrevennen Stephan Due til å oppnå gratis skolegang for sine tre farløse barn, skriver Færden:

Der var ogsaa en Kvinde, der skal nævnes, fordi hun var ikke blot Mor Hærem, men mange med hende en Støtte i hine Dage, nemlig dem gamle Madame Testmand. Hun omtales som en stille, men i sit Liv stor Kvinde, der levede i Bønnen og arbeidet for Guds Rige paa Jorden baade Nat og Dag. Hun havde Formue, derfor kunde hun gjøre meget Godt, og hun var som en Moder for mange. Dertil kom, at hun var en dannet Dame, der fremtraadte med en Værdighed, der uvilkaarlig krævede Agtelse og Ærbødighed. Og det var af ikke liden Betydning for den nydannede Missionsforening, at hun sluttede sig til den. Det var nemlig noget Ukjendt, at Kvinder deltog i saadan Virksomhed, ligesom der jo faldt ikke saa liden Spot over dem, som dengang deltog i Opbyggelsesforsamlingerne. Men Madame Testmand samlede i den Tid de kristelige Venner hver Lørdagsaften i sit Hus og omkring sit Bord til Samtale, Læsning, Bøn og Sang. Foged Schiøtz og Peter Lorentzen [en dansk brødrevenn som hadde lederfunksjon i byens brødremenighet på slutten av 1830-tallet] var her de egentlige Ledere, og omkring dem samlede sig da de øvrige Venner, der havde sluttet sig til ”Brødrene” og Missionen; saaledes vankede et Par af vore første Missionærer, Larsen og Oftebro, meget i hendes Hus. Ragnhild Hærem satte megen Pris paa disse selskabelige Sammenkomster i hendes Hus og kom ofte meget oplivet tilbage fra dem. Madame Testmand blev hende en kjær Veninde, hvem hun saa op til med saameget større Ærbødighed, som hun hos hende fandt udvortes Dannelse, som hun med sine fortrinlige Aandsevner og sit for alt Godt og Skjønt opladte Blik havde saa stor Sands for, men som det ikke var faldt i hendes Lod at erholde. Hendes yngste Søn Peter var Madame Testmands Yndling, og det var vist ingen ugrundet Formodning, som Mor Hærems Børn nærer, at der af Madame Testmand i Stilhed blev stukket mangel Daler i hendes Lomme under hendes Enkestand.

Også misjonshistorikeren John Nome mener at stavangerkvinnen fru Testman er forbilde for madam Torvestad. I sin bok ”Det Norske Misjonsselskap 1842–1942” skriver Nome:

En sentral skikkelse blant brødrevennene var den formuende madame Testman, som tradisjonen har bevart minne om som en mer enn vanlig dannet og verdig dame med en respektinngydende fremtreden. Hun var ”indvandret fra et fremmed Land” (?), [sitat fra Kiellands ”Skipper Worse”], hvor hun var ”forfulgt” for sin kristne tro. I Stavanger var hun

blitt gift for annen gang med forvalter Testman som nå forlengst var død. Til denne krets av misjonsinteresserte kvinner i Stavanger hørte ifølge tradisjonen også den danskfødte kona til megler C. Lassen [som var medlem av NMS' hovedsstyre i 1848–1849 og 1851–1855. Kona hans het Nicoline og var født Zetlitz (1795–1848). Ekteparets datter, Christine, står oppført på listen over jenter fra Stavanger som gikk på skole i Christiansfeld].

Deres faste samlingssted var madam Testmans hus. Nesten hver lørdagskveld var det her ”en gudelig Sammenkomst af disse Venner hvori der som oftest blev tænkt paa og virket for Missionen med Pengebidrag og med Paakaldelse i Herrens Navn og Hans Naade og Velsignelse til Gjerningen” – heter det i en gammel oppteegnelse. Disse samlinger og miljø av brødrevenner og fromme kvinner omkring den verdige madam Testman i 1840-årene er også beskrevet temmelig inngående og med atskillig sympati av Alexander Kielland i ”Skipper Worse” (1882) – på grunnlag av utførlige meddelelser til dikteren fra troende familiemedlemmer i Kiellands egen krets som hadde stått brødrevennene nær. Madam Testman, som døde i 1849, 75 år gammel, har således feiret sin gjenoppstandelse i litteraturen som forbildet til den herrnhutiske og meget geskjeftige madam Torvestad i ”Skipper Worse”.

Nome har rett i at madam Torvestad også har fått herrnhutiske trekk av forfatteren. Hans Nilsen Fennefos reagerer nettopp på madammens herrnhutiske tendens til langvarige opplesninger fra oppbyggelsesbøker og huspostiller. Den danske forfatteren Jørgen Bukdahl finner hos haugianerkvinnen madam Torvetad ”en besynderlig sammenheng mellem religiøsitet – af herrnhutisk art – og herskesyge. Skildringen inneholder også en kirkehistorisk præcis skildring af herrnhutismen og den haugianske vækkelses sammenfald og forbindelse”. Og dette sammenfall og denne forbindelse lå, som tidligere påpekt, også innebygd i en av Kiellands modeller for Hans Nilsen Fennefos, nemlig stemorens slektning Arne Arnesen, med adresse St. Pedersgjerde og Bispeladegård.

MADAM TESTMANS FAMILIEBAKGRUNN

Misjonshistoriker John Nome skriver at madam Testman kom fra utlandet, men det finnes ingen spor etter henne i arkivene til danske og tyske brødremenigheter Videre undersøkelser viser at Nomes opplysning er feil.

Madam Testman ble nemlig født på Kongsberg i 1774. Hun ble døpt Catharina Sigismunda Henriche Preus i Kongsberg kirke 24. august samme år.

Catharina var tredje generasjon i sin familie som bodde på Kongsberg. Hennes oldefar, Hans Preus, var godseier i Obersachsen – et kjerneområde for herrnhuterne i Tyskland. Catharinas farfar, Johan Michael Preus, utvandret til Norge omkring 1730 og fant utkomme ved sølvgruvene på Kongsberg som ”Krudtfabriqueur” – og siden forvalter ved sølvverket. Dette verket var grunnlagt av Kristian IV i 1624 etter at en gjetergutt året før hadde gjort sitt berømte sølvfunn i skogen ved Sandsvær. I hundre år framover fikk bare folk med tilknytning til sølvverket slå seg ned på Kongsberg. Kongen vervet gjerne erfarne gruvearbeidere fra Tyskland og tilbød dem fritak fra militærtjeneste og alle skatter og avgifter for å lokke dem nordover.

Virksomheten på Kongsberg nådde sitt høydepunkt i den perioden da Catharinas far, Johan Caspar Preus, var inspektør der på 1760-tallet. Kongsberg hadde da 11 000 innbyggere og var landets nest største by. 4000 arbeidere hadde sitt utkomme ved sølvverket.

Men da Catharina kom til verden i 1774, var sølvproduksjonen på vei nedover. Mens hun bodde på Kongsberg, ble arbeidsstokken halvert. I 1800 giftet hun seg for å bli gårdskone på Torberg gård i Eiker sogn. Bare få år seinere (1805) ble gruvedriften på Kongsberg lagt ned.

Cartharina Sigismunda giftet seg med Hans Peter Testman på Torberg gård. Han var sønn av ”Saugfogd” Johan Peter Testman på Vestfossen sagbruk i Eiker. Moren het Anne Engel Dorthea Cicilia Moldenhauer.

I 1802 ble Catharina mor til Peter, som ifølge kirkeboka for Stavanger ble født på Vestfossen i Eiker, mens broren Johan Caspar og søsteren Anne Caroline ble født i Drammen i 1807.

Stedsnavnene Vestfossen og Drammen bringer oss til sentrum for herrnhuternes eller brødrevenenes første virkeområde i Norge. Nettopp på den tiden da familien Testman bosatte seg i Drammen, ble det arrangert tre ukentlige Societeter (møter) i byen – en med hovedvekt på prediken, en der det ble lest høyt fra ulike postiller, og en ”Singestunde”.

Det var københavnerpresten Hans Stub som fremmet en pietistisk ”Vækkelse” i Drammensområdet allerede på 1720-tallet. Grunnen til at herrnhuterne fikk så stor innflytelse i Drammen og omegn, var at flere fremtredende forretningsfolk med tyske røtter sluttet seg til sosietetene – bl.a. medlemmer av familien von Cappelen.

Catharinas Sigismundas ektemann hadde vokst opp på godset Fosseholmen på Vestfossen, der hans far var fogd og prokurator (sakfører) på sagbruket og godset til storgodseieren Jørgen von Cappelen. Catharina kjente trolig ham fra Kongsberg, der han i hennes ungdom, opererte som kjøpmann eller ”Leverandeur” ved sølvverket. Catharinas svigerfar underskrev for øvrig von Cappelens testamente like før Cappelen døde barnløs i 1785.

Von Cappelen-familien var involvert i brødrevennes sosieteter både på Vestfossen og i Drammen – og i 1788 ble verkseier og grosserer Peder von Cappelen (1763–1837) og hustru Christine Marie Klein refset av sosisetetsforstander Pihl i Drammen ”for deres Formastelse ved at holde Selskab hvor Ungdommen havde moret sig med Dans og Kortspill” (D. Thrap). I Peder von Cappelens hjem på Austad gård ved Drammen var Gustava Blom (Kielland) en hyppig gjest i sin ungdom – da familiene von Cappelen og Blom var inngiftet i hverandre.

Overfor en annen broder i ånden uttrykte forresten forstander Pihl sine betenkeligheter med hensyn til mannens store munterhet, som ”ikke var af den rette Art, thi den er langt fra, hvad Frelseren siger: lærer af mig, thi jeg er sagtmodig og ydmyg af Hjertet. Naar Søskende, der har faaet Grund i Frelseren, ser din Munterhed, saa tro de, at den er uden Salvelse og stemmer ikke overens med Guds Ord”. Mannen la derfor straks av sin munterhet og la an på et frommere og alvorligere uttrykk!

Madam Testman kom altså fra en familie der flere medlemmer var knyttet til brødrevenne, og sannsynligvis kom ekteparet Testman i befatning med brødrevenne også mens de var bosatt på Torberg gård i Vestfossen, der det ble dannet en sosisetet allerede i 1746, men trolig var deres sympati for haugianerne enda sterkere i Torberg-tiden, for det var mens Testmans bodde i Vestfossen, at haugianerne etablerte seg i Eiker.

2. oktober 1801 satte den skriveføre Hans Peter Testman opp et gavebrev til Hans Nielsen Huges bror, Mikkell, på vegne av flere gårdeiere. Testman var selv en av gårdeierne, som vederlagsfritt avstod grunn og vannrettigheter til Huges venner ved denne anledningen. Mikkell Hauge startet da ”Eger Papiir Mølle” i Vestfossen – den første spede begynnelse til treforedlingsindustri i Buskerud. Papirmøllen startet sin virksomhet i 1802, etter at Hans Nielsen Hauge hadde fått ideen til dette foretaket i forbindelse med et besøk i København, der han hadde sett en papirmølle i drift. Arbeiderne ved møllen i Vestfossen spiste hjemme hos ”patriark” Mikkell, så kona hans må ha hatt nok å stå i med innkjøp og tilberedelse av mat og drikke. Det var for øvrig under et opphold hos familie og venner i Vestfossen i 1804 at Hans Nielsen Hauge ble arrestert.

Hans Nielsen Hauge fikk mange av sine forretningsimpulser fra herrnhuterne. I 1800 reiste han til Danmark – og Christiansfeldt – for å studere hvordan brødrevenne der hadde organisert sine forsamlinger, og hvordan de hadde bygd opp sin forretningsvirksomhet. Han fikk se moderne industrianlegg og nye landsbruksmaskiner. I 1801 nyttet han mange av sine inntrykk fra Danmark da han etablerte sin egen forretning i Bergen – en forretning som ble en slags sentral for en landsomfattende virksomhet med industriforetagender, skogbruk, jordbruk, fiskebruk, gruvedrift og handel. Religiøst og ideelt innstilte mennesker over hele landet ble betatt og inspirert av Huges vesen og hans tanker. Men Huges virksomhet kolliderte med det etablerte, tradisjonelle samfunnsmonsteret i landet. ”Etablissementet” følte at fundamentet var i bevegelse under deres føtter. Skulle vanlige arbeidere overta hele det økonomiske hegemoniet i landet? Best å uskadeliggjøre inspiratoren for en bevegelse som kunne føre til slike konsekvenser. At Hauge havnet bak lås og slå i 1804, hadde altså mer omfattende årsaker enn kun de religiøse.

Opplysningene i Stavanger Domkirkes kirkebøker tyder på at ektefolkene Testman flyttet fra Torberg gård til Drammen mellom 1802 og 1807, for i sistnevnte år kom som nevnt deres

tvillinger til verden i denne byen. Trolig hadde familien Testman kontakt med brødrevennene i Drammen under oppholdet der.

Ifølge familien Preus' slektskrønike drog familien Testman fra Drammen til København i 1817 "for sine Drengbørns Skyld, at de kunde uddannes til duelige Kunstnere". Hans Peter Testmans far, saugfogden, var københavner, så Testman kunne trolig nytte sin farsfamilie som sosialt nettverk i den danske hovedstaden.

Hvordan Hans Peter Testman livnærte seg i København, vet vi ikke. Han døde allerede 2. februar 1820 – bare 50 år gammel – noe som bekrefter en mistanke om at John Nome tar feil når han hevder at madam Testmans ektemann fungerte som forvalter for Stavangers brødremenighet, og at hun hadde vært gift tidligere, slik at denne mannen var fru Testmans andre ektemann.

HVORFOR KOM MADAM TESTMAN TIL STAVANGER?

Hvorfor brøt enkemadam Testman opp fra den danske hovedstaden for å søke en framtid i provinsbyen på sørvestkysten av Norge på 1820-tallet? Vi tar trolig ikke feil hvis vi antar at det sterke herrnhutermiljøet i Stavanger var en viktig grunn, i tillegg til at madam Testman hadde en bror i Stavanger.

Sentralt i dette står de to som utgjorde presteparet på Finnøy fra 1824. Sogneprestparet Gabriel Kirsebom Kielland og hustru Gustava (f. Blom) følte seg sterkt tiltrukket av herrnhutisk kristendomsforståelse. Begge hadde slektsrøtter i brødremenighets-amtet Buskerud, og hadde i alle fall mødre som sympatiserte sterkt med herrnhuterne. Gabriel Kirsebom Kielland var også blitt påvirket i en slik retning av brødrevennenes forstander Niels Johannes Holm under studietiden i Christiania. I sin ungdom hadde Gustava vært mye i kontakt med brødrevenner i familie- og vennekretsen i Drammens-området.

Kanskje var det haugianerne som lærte brødrevennene å tenke strategisk. På begynnelsen av 1800-tallet viste i alle fall Hauges venner en imponerende teft når det gjaldt å se muligheter for å spre sine tanker mot nord og vest.

Sogneprest Kielland fikk sterk innflytelse over sine yngre brødre, postfullmektig og postmester Caspar Kruse (1799–1852), Jan Theodor (1803–1844), sokneprest i Hå, og Lauritz Christian (1808–1861), boktrykker og utgiver av Stavangers første avis. Disse tre kom til å danne et solid fundament for herrnhutiske anskuelser i Stavanger-området.

Sammen med studiekameraten Søren Daniel Schiøtz hadde Gabriel Kielland vært på leit etter et åndelig ståsted under studietiden i Christiania. Etter en snartur innom kvekernes samfunn – for øvrig ledet av de to hjemvendte stavangerprisonerene Enoch Jacobsen og Knud Revheim – kom de to studentene med røtter i Stavanger under sterk påvirkning av danske Niels Johannes Holm. Han var utsendt fra menigheten i Christiansfeldt for å være forstander for og lede en herrnhutersosietet i den norske hovedstaden.

Kort etter at Gabriel Kirsebom Kielland hadde etablert seg på Finnøy, skrev han til sine danske brødrevenner for å få kameraten og juristen med som medlem i herrnhuternes forsamling – et ønske som ble innvilget.

Samtidig ble Schiøtz utnevnt til fullmektig hos fogden over Jæren og Dalane – foreløpig med bopel i Egersund, der han ”med megen Iver utbredte Bibler og andre Opbyggelses-Skrifter iblandt Brødrerne i sit Sorenskriveri”, som han selv uttrykker det. Likningsprotokollen for Stavanger for 1825 forteller at Schiøtz dette året betalte sin skatt fra morens hus i Øvre Strandgate 10 (br.nr. 477), så han må ha hatt i alle fall delvis opphold her i byen så tidlig som i 1825.

HERRNHUTERMILJØET I BYEN

I september 1826 giftet Schiøtz seg i Stavanger med Charlotte Petronelle Rosenkilde (1800–1850), datter til Eidsvollsmannen Peder Valentin Rosenkilde (1772–1836) og Charlotte Sophie Winsnes (1773–1849). Ekteparet Schiøtz bosatte seg i byen med nyoppført hus med seinere adresse Laugmannsgata 2. Fra byen ved Vågen var det enklere for Schiøtz å holde kontakt med presten i Finnøy. Men siden det manglet faste kommunikasjonslinjer mellom Stavanger og Ryfylke, var det Schiøtz som ble brødrevnenes sentralfigur i Stavanger-området, og det var han som samlet og ledet vennenes første møter i Bakkesalen, i et sjøhus på Skagen. I 1830 ble Schiøtz utnevnt til fogd over Jæren og Dalane, og han øket dermed sin status og anseelse i det vesle bysamfunnet.

I 1826, året etter at Schiøtz bosatte seg i Stavanger, fikk byen besøk av den norske misjonsvennen Carl von Bülow, som representerte det britiske misjonsselskapet ”The Continental Society”. Om høsten kom også Jørgen Wright Cappelen (1807–1878) – en sønnesønn av Peder von Cappelen, som Gustava hadde besøkt på Austad gård sammen med sin forlovede. Cappelen var den første nordmann som tok misjonærutdannelse, men grunnet sykdom måtte han oppgi sine studier ved en herrnhutisk misjonsskole i Basel året etter Stavanger-besøket. Siden livnærte han seg som boktrykker og forlagsmann i Christiania, der han etablerte J.W.Cappelen Forlag.

Til den borgerlige, religiøse kretsen rundt Schiøtz knyttet også kjøpmannsbrødrene Lars og Svend Svendsen seg (”L. & S. Svendsen”). Svend hadde hatt et religiøst gjennombrudd i herrnhutisk regi under sine handelsstudier i England i 1825.

5. desember 1826 ble landets første misjonsforening stiftet i kjøpmann Jonas Aarres hus i Nedre Strandgate 29. Carl von Bülow, Jonas Olsen Aarre, Svend Svendsen og Caspar K. Kielland dannet det første styret i denne foreningen. Til denne nyopprettede foreningen var det at madam Testman knyttet seg - ifølge M. J. Færden – noe som styrker antakelsen om at det var i det begivenhetsrike året 1826 hun kom til Stavanger med sine barn.

En annen interessant person som knyttet seg til den nye brødremenigheten i Stavanger, var løytnant Georg Neumann Crøger (1797–1867), en prestesønn fra Telemark (bror til folkeminnegranskeren Olea Crøger). Han hadde vært i kontakt med brødrevnene i Drammens-området. I 1827 fikk Crøger kjøpe den nordlige parten av fogd Schiøtz’ eiendom ”Charlottenlund” ved Breiavatnet (nå: Kongsgate 45), der han oppførte et hus som siden fikk adresse Kongsgate 36. Samtidig med dette giftet han seg 29.04-1803 med søster til fru Schiøtz, Christine Arnoldine Rosenkilde (1798–1871).

Crøger livnærte seg som en slags byingeniør i Stavanger. Han var også en dyktig karttegner og skrev sitt navn inn i byens historie i forbindelse med byggingen av den gamle Tollboden (byggeleder for arkitekt Grosch) og amtssykehuset på Bergeland og oppføringen av ”Den Kombinerde Indretning” på St. Pedersgjerde – et foretak han førte regnskap for og trolig også var arkitekt for. I 1837 tegnet han ny allmueskole, som ble oppført på østsiden av Domkirken (1841–43) og siden flyttet til St. Johannes skole i østre bydel. I 1845 tegnet han også ”Det Stavangerske Klubbselskab”s nybygg like nord for Domkirken. Da han flyttet til Christiania i 1850, hadde han vært tollkasserer i Stavanger. Ifølge Gunnar Wareberg kom han imidlertid tilbake til Stavanger på 1860-tallet, da han fungerte som byggeleder for arkitekt von der Lippe i forbindelse med oppføringen av St. Petri kirke.

Dette betyr at ”Kongsgård-staren” Alexander Kielland godt visste hvem Crøger var. I romanen ”Jacob” nytter forfatteren både brødrevnens navn og rammene rundt hans liv når han i kapittel III skriver om Gustav Crøger (til og med G-en i fornavnet er beholdt) som ”var kommet til byen som ung kandidat for å være fullmektig hos byfogden; men i stedet derfor hadde han gjort det beste parti i byen, idet han ble forlovet og gift med datter til den rike Brandt på torvet”. (Georg Crøgers svigerfar, Peder Valentin Rosenkilde, var en av byens fremste forretningsmenn, med bolig og kontorer ved Torvet – i dag Rosenkildehuset.)

På 1830-tallet underviste Georg Neumann Crøger som ulønnet lærer ved en søndagsskole for håndverkssvenner på Kongsgård – som Alexanders morfar hadde tatt initiativ til – der også brødrevnene Caspar Kruse Kielland og sorenskriver Johan Caspar Preus underviste.

Og nettopp sorenskriver Preus er det neste navnet som dukker opp i forbindelse med etableringen av en brødre-menighet i Stavanger på 1820-tallet. Også Preus hadde sitt utgangspunkt i herrnhuternes arnested i Norge: Buskerud.

I 1826 ble Preus ansatt som sorenskriver i Stavanger, men det har vært komplisert å identifisere ham fordi registeret i Stavangers Bystyres Forhandlinger 1837–1843 refererer til ”sorenskriver” Preus som ulønnet lærer ved den ovennevnte søndagsskolen for håndverkere og læregutter. Skolen ble opprettet på Kongsgård i 1812 etter initiativ av sogneprest Henrik Eilert Støren og skolestyrer Jens Florup Rasmussen. I utgiverens kommentar omtales skolestyreren som ”en Rasmussen”. Gabriel Schanche Kielland er i den samme kommentaren blitt til ”presten” Kielland. Men i 1812 fantes det ingen prest i Stavanger med etternavnet Kielland, så det er nok den allestedsnærværende ”kongen i Staden” som ønsket å gi håndverkerne boklig lærdom.

I registeret til den trykte utgaven av bystyreforhandlingene refereres det til sorenskriver Preus som lærer ved denne skolen så tidlig som i 1821, men siden sorenskriveren først kom til Stavanger i 1826, måtte også dette bero på en misforståelse. Registerets ”sorenskriver” må i virkeligheten være pastor Størens personalkapellan Hans Henrik Preus (1792–1832), som i årene 1819–1823 oppholdt seg i Stavanger, og som var tremenning til sorenskriveren – og fru Testman!

I 1821 måtte Preus, etter ordre fra biskop Sørensen i Kristiansand, forhøre Elias Tastad i forbindelse med at kvekerhøvdingen hadde tillatt seg å gravlegge sine ett år gamle tvillingjenter på sitt private gravsted på Våland (nå: mellom Musegate 54 og 56), uten å følge den kirkelige orden.

Det viser seg nå at Johan Caspar Preus, sorenskriver for Ryfylke, var født på Kongsberg i 1786, og var en yngre bror av madam Testman. Preus kom til Stavanger i 1826 fra en stilling som regimentskvartermester og underprokurator i Buskerud. Også han må altså ha kjent presteparet på Finnøy fra brødrevennernes sosisiteter i Drammen – og muligens fra selskapene hos familien Cappelen på Austad gård. De foregikk nettopp på den tiden da Gabriel gjorde sine hoser grønne for Gustava og familien Testman planla å bryte opp fra Drammen for å reise til Danmark.

Sorenskriver Preus fikk leie husvære i Stavanger hos ”Jacob Kielland & Søn” i br.nr. 581 – med seinere adresse Nedre Strandgate 5. Det betyr at det var Alexanders farfar, konsul Jacob Kielland, som skaffet hus til den nye sorenskriveren for Ryfylke. Det skjedde i 1826, og Preus flyttet inn i et hus som Gabriel Schanche Kielland hadde kjøpt av ”smaahandler og gaardbruker” Hans Pedersen Schiæveland på Våland (Skjævelandsstykket – siden Stavanger sykehus) i 1813. Huset, som Preus leide fra 1826 til 1835, hadde tilbygg mot sjøen og urtehage i skråningen bak huset. Til huset hørte også en ”indhegnet Gaardsplads til Søen samt en udenfor samme liggende Brygge mot tilhørende Baadhavn paa vestre Side”. Sjøgrunnen ble for øvrig innlemmet i Kiellands skipsverft ved Vågsbunnen, det såkalte ”Hjemmeværftet” (nå: Ankerbygget).

I huset til sorenskriver Preuss fikk attenåringen Peder Houeland tjeneste som kontorist. Peder Houeland var født i Stavanger i 1819 som sønn av dagleier Per Houeland og hustru Martha Magnusdatter og hadde vokst opp på Bakken. Som barn var Peder korist i Domkirken i den tiden da Boye Petersen var organist i kirken. ”Når vi sto og ventet for å synge i begravelse, var det alltid Kongsgårdguttene største glede å rive ”syngeguttene” i skjøtene”, forteller Houeland i et intervju gjengitt i ”Vestlandsposten” 10. desember 1909 i forbindelse med sin 90 års dag. Peder hadde fått ødelagt ryggen under lek på Hospitalsberget da en av hans kamerater kom til å hoppe ned fra en fjellknatt og lande på ryggen hans. Etter dette sluttet Peder å vokse i underkroppen mens kroppen ellers utviklet seg normalt. Stavanger Aftenblad beskriver ham som en mann med ”undersetsig skikkelse” i 1912 – noe som henspiller på denne skaden. Skaden gjorde muligens at presten Alexander Lange tok seg av ham og ga ham utdanning og skaffet ham jobb hos sorenskriveren. Sorenskriver Preus var meget fornøyd med sin unge

kontorist, for etter at Preuss flyttet til Grimstad i 1841 for å overta embete som sorenskriver i Vestre Nedenes og politimester i Grimstad, skrev han til Houeland og ba ham følge etter. Houeland takket ja til tilbudet og ble i Preuss’ tjeneste i to år til.

Om sin arbeidsgiver uttalte Houeland i det ovennevnte intervjuet: ”Preuss var en bra mann, men svært hissig, og et var ikke greit å gjøre ham til lags”. Houeland fikk allsidige arbeidsoppgaver av Preuss. Blant annet måtte han ordne og pusse sølvtøyet og holde orden i vinkjelleren, mintes han på sin 90 års dag. Da det var forsvunnet en flaske portvin fra sorenskriverens kjeller, ble først Houeland beskyldt for udåden. Preuss slo og truet til slutt med å føre Houeland til Rådstuen. Men Houeland var ikke villig til å ta på seg en forbrytelse han ikke hadde begått. Omsider ble det oppklart at det var en av tjenestejentene som hadde tatt flasken for å oppvarte sin kavalier. Da ba sorenskriveren Houeland om forlatelse og visste ikke det beste han skulle gjøre for sin unge kontorist. Siden ble Peder Houeland vraker i hjembyen med adresse Nytorget 9. Han var også med på å stifte Stavanger Sparekasse, og han var nært knyttet til presten Lars Oftedal. Da Houeland sa opp sin stilling som byens måler, veier og vraker etter 39 års tjeneste, var han 80 år gammel. Han møtte da opp på kontoret til

borgermester Alexander Kielland som ikke hadde vansker med å innvilge hedersmannens søknad om å få gå av.

I ”Stavangeren” nr. 4 1997 (medlemsblad for Byhistorisk Forening) påviser Bjørn Aarre at Nedre Strandgate 5 ble flyttet til Bjørnøygate 23 i 1941 av kjøpmann Nils Christian Schouw – og derfor fortsatt eksisterer.

Den gruppen av slektninger og bekjente som det er gjort rede for ovenfor, var det madam Testman knyttet seg til da hun kom til Stavanger – sannsynligvis i 1826. Leilighet ble stilt til hennes rådighet av ekteparet Schiøtz i alle fall fra 1828, forteller likningsprotokollen. Sannsynligvis kjente Schiøtz madam Testman fra sommerbesøk i Drammen som han hadde avlagt sammen med Gabriel Kielland.

Men madam Testman må ha blitt godt kjent også i andre hus i Stavanger som tilhørte hennes venner og slektninger. Hun har selvsagt vandret ut og inn av brorens leilighet i Nedre Strandgate 5.

I nabohuset – nummer 9 – bodde kjøpmann Erik Svendsen Rise (1763-1829), som hadde innledet sin bytilværelse som kramboddreng hos Gabriel Schanche Kielland. I 1802 fikk han kjøpe Nedre Strandgate 9 av sin arbeidsgiver og startet så egen kjøpmannsvirksomhet i den såkalte ”Svendsabuå” – ”et valfartssted for mange mennesker i sin tid”, skriver Chr. Henriksen i boka ”Stavanger i svundne dager”.

KIELLAND OG ”APRIKOSENE”

Flere lokalhistorikere mener at Erik Svendsen og hans sønner ga Kielland impulser til utformingen av romanfiguren Tørres Snørtevold i ”Jacob” – som f.eks. Sverre Heskestad, som skriver (Stavanger Aftenblad 2. februar -1999) at det oppstod kontrovers mellom Erik Svendsen og Alexander Kiellands farfar, Jacob Kielland, etter salget av Nedre Strandgate 9. Jacob Kielland eide fortsatt nabo- og tvillinghuset nummer 7. Uoverensstemmelsen endte med en rettssak som ble ført mellom Svendsen og Kielland om en dør mellom tvillinghusene.

Denne historien var nok blitt fortalt forfatteren fra et Kielland-ståsted – og framstillingen av Tørres Snørtevold som slo seg opp på sin arbeidsgivers bekostning, var Kiellands måte å plukke ”aprikoser” på. Aprikoser var hans uttrykk for byborgere som hadde gjort seg fortjent til nedplukking – i skriftlig form!

Men Kielland har faktisk selv fortalt hvilke ”aprikoser” han plukket ned i romanen ”Jacob” og omskapte til Tørres Snørtevold – romanfiguren som seinere kalte seg T. Wold. I et brev til Bjørnsom skriver han nemlig at det var brødrene Arne og Martin Haabeth som ble tildelt en slik ære! De to brødrene eide for øvrig Rogaland Folkeblad, som Kielland omskapte til den levende avisen Stavanger Avis – helst med motstand fra eierne. Det var også de som ville rive Kielland-huset ved ”Bredevandet” til fordel for nytt posthus – og fikk sin vilje sju måneder etter forfatterens død. Men som alltid hadde Kielland et ambivalent forhold til sine motstandere, for forfatteren takket ja da sønnen Alexander ble tilbudt jobb som altmuligmann ved Arne Haabeths Aalgaard Uldvarefabrik og ble opplært som vever hos den mannen Kielland opplevde som en av sine argeste motstandere i byen – mannen som i framskrittets

navn var klar til å fjerne ”Huset ved Bredevandet”. Dette huset hadde en historie som gikk tilbake til 1615 og var med ” ... min Fars gamle Have” ”det deiligste paa Jorden; thi ser du: den var selve Ungdommen”, som en resignert Kielland skriver fra Molde til Michaela Krohn i København da han fatter hva som kommer til å skje med barndomshjemmet i Stavanger.

BRØDRENE SVENDSEN

Erik Svendsen levde ennå de første årene da madam Testman vanket på Stra´en, men etter hans død i 1829 overtok kona, Olena Larsdatter Aarsvold (177–1848), forretningen sammen med sønnene Lars (1802–1859) og Svend (1805–1881). Sønnene overtok etter hvert foreldrenes velrennomerte forretning og dannet firmaet ”L. & S. Svendsen” med utgangspunkt i Nedre Strandgate 9.

Svend Svendsen var med i byens brødremenighet like fra starten i 1826, og han deltok siden på madam Testmans oppbyggelsesmøter. Svend Svendsen var med på stiftelsesmøtet for Det Norske Misjonsselskap i 1842, mens Lars Svendsen satt på Stortinget i flere perioder. De to brødrene var en ”pryd for vår by”, skriver Chr. Henriksen (forfatter av ”Stavanger i svundne dager”).

SORENSKRIVER PREUS

I 1835 flyttet sorenskriver Preus fra Stra´en og bort i et annet hus som han fikk leie av Kielland-familien – nærmere bestemt br nr. 441, Torvet 13, som ble kalt ”Preusahuset” lenge etter at sorenskriveren forlot Stavanger i 1842.

”WORSEGAARDEN”

Forfatter Kielland laget sin ”Worsegaard” av ”Preusahuset” og ”Bagbygningen”, Torvet 7 (nå: ”Hauge & Co”, br.nr. 440). Torvet 13 (som tilhørte ”Thesen & Co” i 1851) ble revet i 1851 eller 1852 og flyttet til Verksgata 31–33 av malermester Andreas Cederbergh. Han leide ut lokaler der til Misjonsskolen og Det Norske Misjonsselskap fram til 1864. Det var i det huset Lars Skrefsrud fikk avslag på sin søknad om opptak til Misjonsskolen i 1862.

Dette betyr at både Worse-modellen Arentz og madam Torvestad-modellen madam Testman har vanket i det bygningskomplekset Kielland kalte for ”Worsegaarden”. Sannelig blandet han sine kort med stil og effekt – men oftest var jo kortene knyttet til hans egen slektshistorie, både hva angår bygninger og personer.

I 1837 ble Johan Caspar Preus valgt inn i Stavangers første formannskap der han bl.a. satt sammen med brødrevennen Caspar Kruse Kielland og haugianerne John Haugvaldstad, Michael Svendsen og Endre Qvie.

Preus ble sittende i bystyre og formannskap like til 1842, da han overtok stillingen som byfogd i Grimstad. 7. desember 1846 mottok han i egenskap av det siste en erklæring fra den 18 år gamle apotekerlærlingen Henrik Ibsen som bekreftet farskapet til gutten Hans Jacob Henriksen, som den 28 år gamle tjenestejenta Else Sophie Birkedalen (datterdatter av bondeopprøreren Kristian Lofthus) hadde født hjemme hos foreldrene på gården Birkedalen øst for Lillesand 9. oktober samme år. Ibsens brev dannet grunnlag for det barnebidrag

forfatterspiren ble pålagt å betale for sin sønn til sønnen var fylt 15 år. Deretter livberget sønnen seg som felemaker og grovsmed.

I likhet med Ibsen fikk altså også Kielland barn utenfor ekteskap, og i begge tilfeller synes det som om disse barna kom til å få vitale konsekvenser for fedrenes framtidige forfatterskap og for forfatterens holdninger til autoriteter i alle former.

Sorenskriver Preus ble av Høyesterett fradømt sitt embete i 1851 på grunn av forsøk på å dekke over økonomiske misligheter begått av hans forgjenger. Preus fikk skussmål som en nesten sykkelig punktlig og korrekt embetsmann, sjenerøs mot sine medmennesker – i særdeleshet unge under utdannelsen, noe bl.a. hans nevø, Johan Caspar Testman, fikk nyte godt av. Så til tross for dommen fikk han sin avskjed i nåde, og han fikk beholde en statlig pensjon på 120 spesidaler årlig fram til sin død i Bergen i 1863.

Den samme sjenerøsiteten var nok hans søster i besittelse av. Peter Hærems biograf, Færden, mener i alle fall at Hærems mor, enkefru Ragnhild Danielsdatter Hærem, var i stand til å bespise alle sine besøkende misjonsvenner i Stavanger – og sine slektninger fra Ryfylke – fordi madam Testman stakk til henne noen daler fra tid til annen.

Jeg innledet avsnittet om madam Testmans identitet med å antyde at det var hennes forbindelse med presteparet på Finnøy som trakk henne fra København til Stavanger. Denne antakelsen ble styrket da jeg oppdaget at presten og madammen var i slekt. Gabriel Kirsebom Kiellands mor, Anna Dorothea Kruse (1771–1847), var født i Arendal som datter av Caspar Casparsen Kruse, forhenværende apoteker i Stavanger og den som solgte ”Stavanger Aphotek” i Urgata til Christian Magnus Zetlitz’ stefar, Andreas Bosse, i 1763. Anna Dorotheas mor het Anna Sophia Dorothea Preus (1738–1806). Hun var søster til Johan Caspar Preus, madam Testmans far, og dermed faster til fru Testman! Fru Testman og sogneprest Kiellands mor var altså kusiner – og det var Anna Sophia Dorothea Preus som hadde påvirket datteren i herrnhutisk retning. Gabriel Kirsebom Kielland og madam Testman var altså runnet av de samme, åndelige røtter.

Interessant i denne forbindelse er det også at Gabriels yngre bror, Jan Theodor Kielland (f. 1803), etter faren Jan Kiellands død i 1813 ble plassert på Kongsberg hos Anna Dorotheas bror, som var ”Schachtmeister” der. Jan Theodor arbeidet på kontoret til morbroren fram til han var 18 år. Siden studerte han ”Bergvidenskab” og teologi. Fra 1838 til sin død i 1844 var han sogneprest i Hå. Også han var sterkt påvirket av herrnhutiske trosoppfatninger.

MISJONSHISTORIKER JOHN NOME OG MADAM TESTMAN

Det var John Nome som skrev Misjonsselskapets historie til hundreårsjubileet i 1942, som sammen med Peter Hærems biograf, Færden, fram til nå har vært våre beste kilder når det gjelder opplysninger om madam Testman. Peter Hærem er i ettertid mest kjent som stifter av landets første Ynglingeforening eller ”Unge Mænds Kristelige Forening” som foreningen ble kalt da den ble stiftet i kjøpmann Loss’ hus i Øvre Holmegate 24 i Stavanger i 1868.

Jeg har meget stor respekt for Nome som forsker og historiker, men når det gjelder hans behandling av madam Testman, synes jeg han er for opptatt av å tilpasse henne til Kiellands madam Torvestad-skikkelse. ”Madam Testman, som døde i 1849, 75 år gammel, har således

feiret sin gjenoppstandelse i litteraturen som forbildet til den herrnhutiske og meget geskjeftige madam Torvestad i 'Skipper Worse,' skriver Nome, som neppe kjente historien om Serine Persdatter og hennes mor Sissel Larsdatter fra Mele i Høgsfjord. Sistnevnte dame besatt langt flere av de personlighetstrekkene Kielland har utstyrt sin madam med, enn dem vi kan lese ut av samtidige beskrivelser av fru Testman.

"Hun var innvandret fra et fremmed land (?) hvor hun var forfulgt for sin kristne tro," siterer Nome fra Kiellands omtale av madam Torvestad, som om dette var en sannhet om originalen. Nå vet vi altså at madam Testman verken var utlending eller hadde vært forfulgt for sin tros skyld. Det er heller ikke rett at hun ble gift for annen gang med forvalter Testman i Stavanger. Derimot var en av hennes sønner forvalter for Stavangers brødremenighet. Madam Testman var gift én gang, og hennes ektemann døde før hun ankom Stavanger.

At Nome omtaler madam Testmans ektemann som forvalter, skyldes trolig at han har forvekslet hennes mann med sønnen, Johan Caspar, som altså innehadde et slikt verv i byens brødremenighet.

I 1835 mottok brødrene i Stavanger en hilsen fra Hans Christian Knudsen – Norges første afrikamisjonær, som da studerte ved en herrnhutisk misjonsskole i Barmen i Tyskland. Hilsenen gikk spesielt til "Hr. Foged Schiøtz og Børn [Knudsens søster, Anne Cathrine, hadde "Condition" hos familien Schiøtz], samt Hr. Postmester og Pastor Kielland [brødrene Caspar Kruse og Gabriel Kirsebom Kielland], Hr. Kjøbmand Hansen [Engel Hansen, haugianer med stor interesse for misjonssaken], og de andre, Madam Testman og Søn [Johan Caspar], Hr. Hermandsen [baker med hus i krysset Kirkegate/Holmegate, der Knudsens yngste søster, Lucie, bodde. Hermandsen var for øvrig fadder for et av madam Testmans barnebarn – så brødrene holdt sammen i generasjoner]".

Takken til madam Testman skyldtes at hun hadde sendt en gave på ti spesidaler i reisepenger til Knudsen før avreise fra Tyskland.

Domkirkens dødsprotokoll for 1849 forteller at "Enkemadam Catharina Sigismunde Henriette Testman, 74 ½ Aar døde i Stavanger 12. april dette året" – altså to måneder etter at Alexander Kielland ble født.

At Kielland nyttet madam Testman som impulsgiver til sin madam Torvestad, er jeg i liten tvil om – selv om han utstyrte sin figur med personlighetstrekk også fra andre hold. Som vanlig leker han seg med navn og beholder forbokstaven "T" i etternavnet samt "madam" benevnelsen. Madam Testmans Henriche-fornavn er blitt til Henriette i kirkeboka. Var det her Kielland fant navnet til madam Torvestads yngste datter?

MADAM TESTMAN OG FAMILIEN HÆREM I BERGSMAUET 2

Vi skimter også madam Testman i kulissene bak branntakstprotokollens (1847) opplysning om at det var fru Testmans svigersønn, blokkdreier Thore Thorsen, som eide Bergsmauet 2 (br.nr. 560), der enkefru Hærem bodde med sine barn Elen Serine, Rasmus Olai og Peter Lorentzen. Det var altså familien Testman/Thorsen som gjorde det mulig for fru Hærem å bli boende i det huset hennes mann, tømmermann Ommund Aagesen Hærem fra Sauda, hadde bygd på Stra´en i 1831.

Det var i dette huset Peter Lorentzen Hærem ble født 29. august 1840. Han var oppkalt etter dansken Peter Lorentzen, som ble sendt fra Christiansfeldt til Stavanger i 1838 for å være huslærer hos fogd Schiøtz samtidig som han skulle lede oppbyggelsesforsamlingene til brødrevennene. Lorentzen må ha betydd mye for fru Hærem, for da han døde i Göteborg på vei til Danmark i 1840, bestemte hun at hennes yngste sønn skulle bære hans navn. Lorentzen ble for øvrig avløst av Stephan Due i 1842. Også han fikk et nært forhold til madam Testman og fru Hærem, som ble enke i 1841, og som da satt som eneforsørger for sju mindreårige barn. Due lot Peter få gratis opplæring på den privatskolen han drev i Duesalen – Asylgaten 6 – der for øvrig fru Testmans sønn var leieboer.

Peter var også elev ved Stavanger lærde skole på Kongsgård, der han gikk sammen med Lars Oftedal i latinklassen. Siden studerte begge to teologi og engasjerte seg i kristensosialt arbeid. Peter la ned mye av sin energi i hovedstaden, der han bl.a. involverte seg i misjonsarbeid og i Lutherstiftelsen og Studenthjemmet, der utenbys studenter ble tilbudt husvære – et tilbud som bl.a. ble til velsignelse for Arne Garborg da han inntok ”Tigerstaden” i 1875. Fram til Hærem flyttet til Kristiania, bodde han i Nedre Strandgate 63.

Garborg har forevignet Hærem i sin roman ”Bondestudentar”, der Hærem opptrer i skikkelsen Peter Omnipotens, som uansett egen situasjon alltid er mest opptatt av andres ve og vel. ”Han var den mest kristne og mest hjarterike Mannen eg hev kjent,” skrev Garborg om vennen Peter Hærem – og videre: ”Om Hærem er det knapt anna leidt å fortelja enn at han var altfor god i seg.”

Høsten 1886 tok for øvrig også Sigbjørn Obstfelder inn på Studenthjemmet etter først å ha avlagt besøk hos Alexander Kielland i ”Enkesætet” i Hillevåg – der han fortalte om sine planer om å bli forfatter, og fikk oppmuntring.

I 1868 startet Peter Hærem Stavanger Kristelige Ynglingeforening (”Kristelig Forening Unge Mænd”) – landets første ynglingeforening. Det går altså tråder fra madam Testman gjennom hennes yndling Hærem og fram til byens livsfriske ynglingeforening.

MADAM TESTMANS BARN OG BARNEBARN

PETER HANSEN TESTMAN

Hans Peter og Catharina Sigismunde Henriche Testmans eldste sønn, Peter Hansen Testman var trolig født på Vestfossen i Buskerud i 1802. Han ble aldri den kunstneren faren hadde etlet ham til. I Stavanger fikk han utløp for eventuelle kreative evner i yrket som blikkenslager.

Peter ble boende hjemme hos moren de første årene etter ankomsten til Stavanger. Som voksen valgte han altså blikkenslageryrket som sitt levebrød (fra ca. 1826). I mai 1834 fikk han borgerskap i byen med rett til å drive handels- og håndverksvirksomhet. Borgerskapet ble oppsagt 8. mai 1837.

Han forlot imidlertid ikke hjembyen før i 1838, da han drog til Amerika. Han var da i følge med sine brødre Wilhelm (født ca. 1808) og Hans (født ca. 1812). I USA kom Testmanbrødrene i kontakt med Cleng Peerson, som samme år hadde grunnlagt et nytt norsk settlement i Shelby County i staten Missouri, der han anbefalte blikkenslageren fra Stavanger å slå seg ned. Peter Testman var imidlertid uheldig med de jordarealene han fikk kjøpe, og Amerika-oppholdet ble derfor en stor skuffelse for ham. Han returnerte til Norge igjen allerede i 1839. Hans to brødre ble igjen i USA.

I 1839 forfattet han den vesle boka ”Kort Beskrivelse af de viktigste Erfaringer under et Ophold i Nord-America og paa flere dermed forbundne reiser af Peter Testman, Blikkenslager”. Stavanger (trykt hos L.C. Kielland, 1839). Testmans beskrivelser av fattigdom, sykdom og ymse erfaringer med eiendomskjøp fratok mange rogalandske haugianere, brødrevenner og kvekere lysten til å søke lykken ”over there”.

Først 5. mai 1847 sikret Testman seg på nytt borgerskap i hjembyen. I 1850 etablerte han seg med eget blikkenslagerverksted i Fogdesmauet 3 (br.nr. 474) – en eiendom han fikk kjøpe av svogeren, blokkdreier Thore Thorsen, for 500 spesidaler.

Peter Testman påtok seg også oppgaver for offentligheten. I 1852 ble han således oppnevnt av formannskapet til å ”optegne de skolepligtige Børn” fra Klevens Rode, og i 1857 påtok han seg å reparere byens ”Sprøitehus”, som lå like ved Torget (nå: Torgtrappene). I 1859 skaffet han ulike remedier til byens ”Sindsygehus” ved ”Den Kombinerede”.

Peter Testman giftet seg i 1851 med Marta Sjursdatter Økland, født i Skjold i 1805. Hun døde 10. april 1876. Det synes ikke å ha vært barn i dette ekteskapet.

I 1881 var sannsynligvis både Peter og Marta døde, for da ble deres hus i Fogdesmauet auksjonert bort til garver Børre Børresen (f. i Stavanger i 1835) for 3444 kr. (Garveren var

bror til Bojine Børresen som var elev ved brødrevennes skole i Christiansfeldt – så trolig tilhørte også garveren byens brødremenighet).

Bykartet for Stavanger fra 1867, der brannumrene er påført, viser at Peter og Marta bodde i nabohuset til Alexander og Beate Kiellands ”Forberedelsen”, (Fogdesmauet 3 – br.nr. 474, og Øvre Strandgate 8, br.nr. 476). Hvis Alexander Kielland hadde kontakt med sin nabo, blikkenslageren – og kjenner vi ham rett, hadde han det – kunne han altså få førstehåndsopplysninger om madam Testman gjennom sønnen i nabohuset, for ekteparene Testman og Kielland må ha vært naboer gjennom så å si hele den perioden da forfatteren bodde i Strandgata. Kielland drog til København med sin familie sommeren 1881 – i det samme året da nabohuset skiftet eier.

JOHAN CASPAR PREUS TESTMAN

Johan Caspar Preus Testman ble født i 1807 som sønn av madam Testman og hennes ektemann, ”Saugfogden”. Johan Caspar giftet seg i Stavanger Domkirke 30. oktober 1834 med Sunniva (Sina) Traaseth, født på Fåberg ved Lillehammer i 1810. Forlovere var broren Peter og politibetjent Nielsen.

20. august 1836 fikk Johan Caspar og ”Sina” datteren Catharina Henriche Sigismunda. Da hun ble døpt i Domkirken, stilte bl.a. bakermesteren og brødrevennen Halvor Hermansen (Kirkegate 30) og danskfødte Nicoline Sehested Zetlitz som faddere. (Den sistnevnte levde fra 1795 til 1848, og ble gift med kjøpmann og megler Christopher Ertzager Lassen med byadresse Øvre Strandgate 12. Lassen bygde ”Nessal-gården” på Stokka, en gård som Stepahn Due siden overtok). I 1875 drev Catharina Sigismunda d.y. en privatskole i Asylgata 6.

Da en annen datter av ekteparet Testman, Johanna Petronella, ble døpt i Domkirken sommeren 1840 (hun var født 23.mai), stilte brødrevennene madam Hermansen (gift med baker Halvor Hermansen i Kirkegate 30 – hus nr. 173) og farbror Peter som faddere sammen med haugianerne ”madam Edvard Omdahl” (det vil si Karen Fæstad Omdahl fra Toten) og Pernille Seglem, som siden ble Alexander Kiellands svigermor.

Faddernes identitet understreker at det eksisterte sterke sosiale bånd mellom byens brødvenner og dens haugianere – og mellom familien Kielland og ”resten av byen”.

Likningsprotokollen for Stavanger forteller at Johan Caspar Testman ble boende til leie hos familien Schiøtz i Laugmannsgate 2 etter at moren flyttet bort i Vevegate 24. Men etter at han giftet seg, fant han husvære hos skredder Antoni Günther Sahlquist og fru Else Christine i Rosenkildegate 5 – og ble nær nabo til familien til Alexander Kiellands stemor, Inger Mæle.

Siden leide familien til ”kontorist” Testman en leilighet i brødrevennes forsamlingshus i Asylgate 6, der også forstanderen, Stephan Due, hadde sin leilighet. Det var firmaet ”L. & S. Svendsen” som eide dette huset, der Johan Caspar en tid var ansatt som forvalter for

brødremenigheten. Men han må ha søkt etter inntekter også fra annet hold – bl.a. ved å leie ut rom til syersken Ingeborg Knudsen Bakke fra Sauda og ved i 1875 å ta jobb som kontorist hos en bokhandler, trolig Wilhelm Coucheron Lønning.

Trolig må Testmans hatt sin leilighet i andre etasje, for i første bodde forstander Due med sin familie. Brødremenighetens hus ble solgt til Stavanger Kristelige Ynglingeforening i 1881. Det er dette huset som har gitt navn til Brødregaten.

SANGLÆRER VED BARNEASYLET

I nabohuset, Asylgate 8, lå byens barneasyl, som ble opprettet takket være private bidrag i 1842. Asylet huset 120 barn i alderen tre til ti år. Johan Caspar fungerte i flere år som sanglærer ved asylet. Lærertilønnen var ikke sprekere den gang enn nå – så Testman søkte derfor byfogd og formannskap om lønnsforhøyelse. Testmans brev og formannskapets behandling av hans søknad er gjengitt i protokollen for ”Stavanger Bystyres Forhandlinger”.

”Til Magistrat og Formannskap fra J. Testmann, dat. 16. mai 1856:

Ligefra Oprettelsen af Stavanger Asyl i Aaret 1843 har jeg som engageret Sanglærer regelmæssig een Gang ugentlig undervist Stiftelsens Børn i Choralang, hvorfor jeg til forskjellige Tider er bleven tilstaaet fra 8,10 til 12 Skilling per Gang eller Time. At denne Betaling maa ansees yderlig lav, naar hensees til det store Lærlingantal, (Asylet tæller allerede i længere Tid over 130 Børn) mange af disse tunge Nemme, der endmere forøges ved deres spæde Alder, uden at tale om de Manges Ulærvillighed og Tid til anden udviste Forsømmelser, deels fra Børnenes, deels fra Forældrenes Side, – haaber jeg vil indsees af Enhver.

Det har ikke destomindre, trods alle disse Ulemper, lykkedes mig – det jeg haaber – at drive Sangen igjennem, og jeg tør uden Overdrivelse antage, at en god Trediedeel af alle de Børn, der fra Begyndelsen af have benyttet Asylet, ere udgaaede deraf med en temmelig tilfedsstillende Øvelse i en correct Sang af de til vor Kirke-Psalmebog hørende Melodier.

Paa Grund af den yderst knappe Betaling, jeg som anført har nydt for en i henved 13 Aar fortsat ufortrøden Undervisning, er det jeg derfor herved ærbødigst andrager om gunstigst at maatte forundes et Gratiale, stort 30 Spdlr., hvortil jeg også forøvrigt, som en Følge af den langvarige Dyrtid og min ved flere lidte Formuestab ruinerede Stilling – er høist trængende.

Formann i bestyrelsen for Asylet, S.O. Sørensen, gir i sin påtegning uttrykk for den ’Flid, Udholdenhe og Omhyggelighet, hvormed han har undervist og tilføier at, kun Asylets smaae Indtægter ei tillade at aflønne ham bedre.”

[Byfogd Christensens påtegning]: Som den der i længere Tid har været Medlem af Bestyrelsen for det nævnte Asyl, har ogsaa jeg havt Anledning til at gjøre samme Erfaring som Hr. Adjunct Sørensen, og da Asylet maa antages at være en for Communen høist vigtig Indretning, og da Hr. Testmann som bekjendt befinder sig i en yderst trængende Stilling, tillader jeg mig paa det Bedste at anbefale hans Andragende.”

27. mai 1856 besluttet formannskapet å henlegge søknaden.

På tross av dette finner vi Johan Caspar Testman på listen over bidragsytere til de brannlidte etter ”Storabra’en” i mars 1860. Madam Testmans holdninger levde tydeligvis videre i sønnen.

Fra 1834 fungerte Johan Caspar Testman som lønnet lærer i nederst klasse ved Stavanger bys søndagsskoles. Examinatus juris-tittelen forteller om jusstudier han må ha gjennomført, trolig etter rådgiving og hjelp fra morbroren, sorenskriveren som han var oppkalt etter.

LÆRER VED SØNDAGSSKOLEN FOR HÅNDVERKSSVENNER PÅ KONGSGÅRD

Som før nevnt var det sogneprest Støren og Gabriel Schanche Kielland som sammen med bergenseren Jens Florup Rasmussen – fra 1810 bestyrer for byens første realskole i Kirkegaten 2 – som tok initiativ til en søndagsskole for håndverkssvenner, som ble drevet med midler innsamlet blant byens innbyggere. Trolig fikk søndagsskolen leie lokaler i Kirkegate 2, da dette huset tilhørte Gabriel Schanche Kielland, men fra 1834 leide skolen lokaler på Kongsgård.

Undervisningstiden var tre timer hver søndag – om sommeren: før gudstjenesten, om vinteren: etter. Testman underviste i ”Caligraphie [skjønnskrift], Regning og Bibellæsning, forbunden med Forstandsøvelse”.

Samtidige lærer på søndagsskolen var brødrevnen Caspar Kruse Kielland – byens postmester – og løytnant Georg Neumann Crøger, som hadde røtter i det samme herrnhutermiljøet i Buskerud som familiene Testman og Preus. Lærerengasjementet blant brødrevnene understreker hvilken vekt denne gruppen la på kunnskaper og kunnskapsformidling.

PRIVATLÆRER

Johan Caspar Testman drev også privatundervisning, noe som bekreftes av Amund Skjelbred fra Eigerøy (sønn av haugianerlederen Isach Pedersen Skjelbreid og Karen Guria Gundersdatter Seglem. Karen Guria var søster til handelsmann og haugianer i Stavanger, Ole Seglem som var far til Pernille, Alexander Kiellands svigermor). Skjelbred skriver i sine erindringer at han fikk lese til handelsskoleeksamen som privatist hos J.C. Testman i 1834.

Også Johan Caspar Testmans datter Catharina Sigismunda livnærte seg som privatskolelærer da hun ble voksen.

Johan Caspar Testman må ha dødd før 1885. Dette året bodde nemlig hans enke og datter i Jomfrustiftelsen (Løkkeveien 26, nå: SAS-hotellet). I 1900 synes hele familien Testmans stavangerhistorie å være til ende.

ANNE CAROLINE TESTMAN

Ifølge kirkeboka for Domkirken ble madam Testmans datter, Anne Caroline, født i Eiker prestegjeld i 1807. I så fall må hun være tvilling med broren Johan Caspar.

Anne Caroline var i alle fall 27 år da hun 19. desember 1834 giftet seg med den 30 år gamle blokkdreieren Thore Thorsen fra gården Fårestøl i Bakke sogn i Vest Agder. Forlovere var broren Peter og brødrevennen og baker Halvor Hermansen i Kirkegate 30. De to unge hadde trolig møtt hverandre i Vevergate 24, for Thore Thorsen bodde og arbeidet som svenn hos blikkenslager Peter Testman i madam Testmans hus på 1830-tallet. Han betalte sin byskatt fra dette huset – også etter at han giftet seg med Anne Caroline.

Men på 1840-tallet fikk ekteparet Thorsen kjøpe br.nr. 474 (siden Fogdesmauet 3) av høker Andreas Halvorsen Qvale, som forberedte seg på å utvandre til Amrerika. I huset fikk de plass både til bolig og til verksted for Thorsens nye geskjeft som blokkdreier.

På slutten av 1840-tallet eide Thorsen også br.nr. 678 på eiendommen Egenes 44. Huset lå på den eiendommen som siden fikk navnet "Bekkelund" – nå Stokkaveien 73.

Etter madam Testmans død i 1849 brøt også Anne Caroline og Thore Thorsen opp fra gamlelandet og utvandret til Amerika. Thore Thorsen sa opp sitt borgerskap i byen 15. mai 1850, så trolig foregikk avreisen til Amerika like etter dette. (Vanligvis ble borgerskapet oppsagt dagen før avreise.)

Huset i Fogdesmauet solgte ekteparet Thorsen til Anne Carolines bror, Peter, som rigget seg til med bolig og blikkenslagerverksted på naboeiendommen til "Forberedelsen" – Øvre Strandgate 8.

KIELLAND OG TESTMAN I FOGDESMAUET

I et leserbrev i Stavanger Aftenblad 24. mars 1999 kommer Gottfred Borghammer med en morsom og interessant opplysning om forfatteren Kielland.

Borghammers anliggende er Kiellands medlemskap i Stavanger IOGT-losje "Dovre", der han ble opptatt som medlem på et møte i Brødregaten 20 i 1885. Da ordensbror Kielland ble bedt om å holde foredrag i losjen, valgte han å fortelle om arbeidet sitt med romanen "Skipper Worse", der det gikk glatt å få kapittel I ned på papiret, før det stoppet opp for ham – inntil han en dag gikk gjennom Fogdesmauet fra Kleiva til Øvre Strandgate og begynnelsen på kapittel II plutselig stod klart for ham. Den lød: "Sara! du går i forsamlingen i eftermiddag, sa madam Torvestad til sin eldste datter. Ja, mor."

På det tidspunktet da Kielland spaserte gjennom Fogdesmauet, var det bare to hus som hadde adresse til smauet, nummer 1 og 3, og i nummer 3 hadde altså madam Testmans datter, Caroline, bodd med sin blokkdreier Thorsen. Madam Testman må ha vandret ut og inn i dette huset når hun skulle besøke datter og svigersønn – og siden sønnen Peter, som bodde i huset mens Alexander og Beate bodde i nabohuset, Øvre Strandgate 8.

Det var altså mens Kielland passerte Testman-huset i Fogdesmauet, han plutselig unnfanget ideen som ble på innledningen av kapittel II i ”Skipper Worse”!

BILLEDTEKSTER TIL KAPITLET OM MADAM TESTMAN

HERRNHUT Grunnsteinsnedleggelse for ”brødrehuset” i Herrnhut (malt i 1758) 12. mai 1724. Huset fungerte fra starten som skole for adelens barn. Det brant ned i 1945.

Til venstre på bildet ser vi en knelende Friderich von Witteville, som la ned grunnsteinen og ba om Guds velsignelse over stedet.

CHRISTIANSFELDT Det var den dansk-norske kongen Kristian VII som inviterte herrnhuterne til å grunnlegge en brødremenighet i hans rike, og i 1771 fikk herrnhuterne kjøpe landsbyen Tystruphof på Sør-Jylland. I 1773 ble grunnsteinen lagt ned for den første bygningen for den nye menigheten. Byen som etter hvert vokste fram, ble kalt Christianfeldt etter ovennevnte konge.

Den avbildede akvarellen er malt av den 13 år gamle Anne Salome Arndt i 1797. Til venstre på bildet ser vi brødrenes felleshus, som ble bygd i 1776 – samme år som søsterhuset i bakgrunnen. Til høyre for midten ligger ildhuset (1778), og ved dette ser vi familiehusene.

PERSONER SOM FIKK STOR BETYDNING FOR DANNELSEN OG FRAMVEKSTEN AV EN ”BRØDRESOCIETET” I STAVANGER-REGIONEN, OG SOM INSPIRERTE TIL DANNELSEN AV ET NORSK MISJONSSELSKAP I STAVANGER I 1842

Trolig flyttet fogd Schiøtz inn i Laugmannsgate 2 allerede ved giftermålet med Charlotte P. Rosenkilde i 1826. I alle fall står han oppført som eier av dette huset i branntakstprotokollen for Stavanger i 1827.

ASYLGATE 6 Bendix Olsen kjøpte denne tomten av amtskommunen. I 1844 solgte han den til brødrene Lars og Svend Svendsen m.fl., som også kjøpte nabotomten av Gabriel Karlsen (tinglyst i 1846). Så ble dette huset reist for byens brødremenighet, der L. og S. Svendsen var blant lederne. Menighetsforstander Stephan Due bodde i første etasje i huset før han kjøpte Nessel-gården på Stokka av dr. Henrik Lassen.

Asylgate 6 ble solgt til Stavanger Ynglingeforening (av 1868) i 1881. (Penger fra dette salget, samt gaver fra bl.a. S.D. Schiøtz, Caspar Kruse Kielland, megler Lassen, ”L. & S. Svendsen” og Stephan Due, dannet grunnlaget for det fondet som ble nyttet ved byggingen av bedehuset Bethel på Løkkeveien.)

I 1892 bygde ”Ynglingen” på dette huset i Asylgaten, bl.a. ved hjelp av 800 kr som foreningen fikk i gave fra ”Brændevinssamlaget”!

Tegnet av Gunnar Wareberg omkring 1950.

Nybygget fra 1892 lengst til venstre. I forlengelsen av huset ser vi det gamle Misjonshuset (Asylgate 10), der Barneasylet på St. Petri ble opprettet i 1842 – et hus Misjonsselskapet kjøpte i 1898.

Tegning: Gunnar Wareberg

FLYFOTO OVER STAVANGER BY Dette interessante flyfotoet over Stavanger sentrum stod gjengitt i Stavanger Aftenblad 25. februar 1998. Bildet er sannsynligvis tatt i 1929. Midt på bildet nederst ser vi Asylgata med tre prangende bygninger. Mot Hospitalgata ser vi

Misjonsselskapets bokhandel, så følger det gamle Misjonshuset – og så deretter ”Ynglingen”s hus der brødrene hadde hatt sitt forsamlingslokale på 1800-tallet, og der Johan Caspar Testman bodde – og der madam Testman gikk på besøk til familien eller til oppbyggelige møter ledet av Stephan Due o.a.

FOGDESMAUET Fogdesmauet fotografert i 1935. (I dag ligger Posthuset og Romsøegården i dette området.) Hus nummer to på venstre side av gaten er Fogdesmauet 3, der madam Testmans datter, Anne Caroline (og hennes mann, blokkdreier Thore Thorsen), bodde fra 1834 til 1850 – og sønnen Peter (og hans kone Marta Økland) bodde fra 1850 til 1880. ”Fudasmauet” er navngitt etter byfogd Løwold (byfogd 1792–1828), som bodde i huset til høyre. ”Fudasmauet” lå, ifølge Anders Bærheim, på grensen mellom Alexander Kiellands ”Skippermarken” – ”West end” i ”Garman & Worse” og hans handelshus. Handelshuset Kiellands sentrale eiendom lå øst for Fogdesmauet og strakte seg nedover mot Vågen (”Torvet” 6.)

KARTTEGNING Brannnummer 474 på bykartet fra 1865 tilsvarer Fogdesmauet 3, der madam Testmans datter og svigersønn bodde fra 1834 til 1850. Fra 1850 overtok madam Testmans sønn, Peter, eiendommen, der han også hadde sitt blikkenslagerverksted. Som vi ser, omfattet br.nr. 474 en forholdsvis stor tomt. (Br.nr. 476 tilsvarer ”Forberedelsen” – Øvre Strandgate 8 – der Alexander Kielland bodde som nygift fra 1872 og fram til 1881, da han drog til Danmark med familien.)

Br.nr. 441 tilsvarer Torvet 13 som sammen med br.nr. 440, Torvet 7 (nå: ”Hauge & co”), utgjorde Kiellands ”Worsegaard”, der Worse-modellen Hans Arentz bodde, og der madam Torvestad-modellen madam Testman gikk på besøk til broren, sorenskriver Preus.

Denne tegningen av A. Bærheim viser at avstanden fra Alexander L. Kiellands barndomshjem og bort til Fogdesmauet (øverst til venstre) ikke var lang.

”SPRØITEHUSET” Sprøytehuset ved Torget som Peter Testman påtok seg å reparere i 1857. Byens brannsprøyte ble oppbevart i dette sentralt beliggende huset.

Gunnar Warebergs tegning viser nederste del av det gamle Sprøytehuset. Så følger ”Sømandsskolen”s lokaler i det tidligere fogd Holms hus, hvor Alexander Kiellands mor ble født, men hvor Enok Rønneberg (bygde den nåværende bispeboligen) siden hadde butikklokale i kjelleren, og hvor Bernhard Hanson hadde sin tegneskole i andre etasje, der bl.a. Kitty Kielland var elev. Nedenfor Sømandsskolen ligger Østen Mortvedts hus med den såkalte Mortvedt- eller ”Mortapumpå” utenfor.

Denne tegningen har Gunnar Wareberg trolig laget etter et fotografi tatt i 1865. Distriktsfengselsbygningen ligger vis-à-vis Domkirken med tilstøtende politikammer i det tidligere fogd Holms hus. Sprøytehuset og ”Sømandsskolen” tilhører det samme bygningskomplekset, som grenser opp til Østen Mortvedts hus. På 1890-tallet satt Alexander Kielland i det huset og skrev for Stavanger Avis, før Oddmund Vik overtok redaktørstolen da Kielland gikk av for å skrive romanen ”Jacob” i 1890.

Distriktsfengselsbygning og politikammer.
Fogd Holms hus
Sprøytehus
Sømandsskole
Østen Mortvedts hus

HVOR BODDE MADAM TESTMAN?

Som nevnt fikk madam Testman leie husvære hos familien Schiøtz i Laugmannsgate 2 de første årene hun hadde opphold i Stavanger.

Men likningsprotokollen for Stavanger forteller at hun fra 1830 skaffet seg ny leilighet i br.nr. 298 (Vevergate eller Søregate 24), der hun vekselvis hadde handelsmann Carl Ernst August Wiesenhutter fra prøyssisk Schlesien og hustru Karen Rose Josephsdatter Tøtland og med skipper og ”proviand-handler” Salve Osmundsen fra Kleven ved Mandal og hustru Cathrine Bendtsdatter fra Mandal som medlosjerende.

Huseier var imidlertid skipper, kjøpmann, undervraker og megler Peder Dreyer (f. i Strand i 1789), gift med Rakel Svendsdatter Oftedal – en søster til teglverksmester Ivar Oftedal som etter tur eide Bispeladegård og Nedre Madla, og Lars Oftedal, farfar til presten som også skulle gi impulser til en av Kiellands roman-figurer!

I mars 1831 kjøpte madam Testman Søregate 24 av Dreyer for 1350 spesidaler. Eldstesønnen, Peter, etablerte seg med blikkenslagerverksted i huset og kunne hjelpe moren med økonomien. Men da han utvandret til Amerika i 1838, solgte fru Testman sitt hus til baker Anfind Velumsen Byberg (f. i Håland i 1800). Byberg ga 1200 spesidaler for huset 29. mai 1837, og i september samme år fikk han borgerskap i byen med rett til å drive handelsvirksomhet. (Anfind var bror til Jens Byberg som i årene 1838 til 1855 eide Egenesløkke Olufsrøe (Bjergsted), som han fikk kjøpe etter byfogd Oluf Andreas Løwolds død i 1836. Siden vi vet at Løwold sympatiserte med brødrene og var gift med en brødrevenn, tyder dette på at byfogdens familie var kontakleddet mellom fru Testman og Byberg. Bybergstykket ved Bjergsted er et stednavn som har levd videre fram til våre dager.) (Det var for øvrig Jens Byberg som i 1854 ble myrdet i sin låvebygning av Even Olsen Tagholdt fra Lund.)

Med sikkerhet kan vi altså fastslå at det var i Søregate 24 byens brødrevenner vandret til madam Testmans gudelige lørdagsettermiddagssosieteter – en gate som er kjent under navnet ”Subakanalen” grunnet et utall av brennevinsutsalg. Et fargerikt gateliv må ha utfoldet seg i 1800-tallets Vevergate. Fra alskens kjellerboder steg damp og lukt fra halvskitne spisesteder der det ble servert alt fra ”snudde grød” til supper og ”sup”. Husene gjenlød av lyder fra allsidig håndverksvirksomhet. Særlig under haustmarken var der stor aktivitet i gaten som forbandt Våg og Østervåg.

Gad vite om byens bajaser lot brødresocieteten i nummer 24 være i fred for ukvemsord og banking i husveggen - eller om respekten for jærfogd og byfogd (?) og flere av byens fremste forretningsmenn ble for stor?

Madam Testman var fortsatt leieboer hos Byberg en tid etter salget av huset i Vevergaten, men sine siste år tilbrakte hun i Nygata 9 – huset som ble eid av haugianerbrødrene Salve og Peder Aanensen. Huset lå vegg i vegg med ”Nygadens Forsamlingshus” i nummer 11. Fru Testman bodde til leie sammen med haugianeren kjøpmann Tønnes Johan Tønnesson og den

første sekretæren i Det Norske Misjonsselskap – kontorist Mons Johnsen, farbror til ”Lisa” Aarre. I Nygata 9 døde madam Testman to måneder etter Alexander Kiellands fødsel i 1849.

I dag (1999) holder Gardum Bokhandel til i Søregate 24, der modellen for Kiellands madam Torvestad forstum bodde i en tjueårsperiode i et hus som siden skulle fylles med kontorartikler og litteratur med spesialtilbud på Kiellands samlede verker. Ringen synes å være sluttet. I parallellgaten (Nygata) lot herrnhutermadam Testman sende sin datter, til det samme huset hvor madam Torvestads døtre gikk til oppbyggelige møter i Kiellands roman-verden (”Nygadens Opbyggelseshus” nummer 11). Madam Testman døde altså i Nygata 9 – nabohuset til ”Opbyggelseshuset”.

KIELLANDS MODELLER FOR SKIPPER WORSE

HANS ARENTZ (1787–1842)

Skipper og losoldermann Hans Arentz har opplagt vært impulsleverandør til Alexander Kiellands Jacob Worse-figur. Arentz var en fetter av Alexanders farfar, Jacob Kielland (”Unge-konsulen”, 1788–1862).

Hans Arentz var født i Stavanger i 1787 og var altså jamaldring med fetteren på Ledaal. Skipper Arentz var sønn av major og krigskommissær Hans Sigvard Arentz og hustru Marthe Dorothea Jensdatter Bull, datter til prost Bull til Lye. Skipperen vokste opp på Blidensol-eiendommen på Stra´en (Øvre Strandgate 112), men flyttet med foreldrene til Risør, der faren ble stasjonert som oberstløytnant. Faren var for øvrig skipsoffiser i utenriksfart under Napoleonskrigene. Han satt i engelsk ”prison” under denne krigen, men klarte å rømme fra fengselet i februar 1808 – noe han meddelte Gabriel Schanche Kielland på Ledaal pr. brev.

I Risør fikk Hans Arentz skipperborgerskap i 1814, men flyttet siden tilbake til Stavanger, der han fikk borgerskap i 1821. Han førte galeasen ”Jonas” og briggen ”Johanna Margaretha” for ”Jacob Kielland & Søn” – sistnevnte skute oppkalt etter hans moster Johanna Margaretha Bull Kielland (på Ledaal). Hans Arentz hadde da nettopp fått ansettelse som havnefogd i Stavanger. Siden ble han også byens losoldermann. Begge disse stillingene beholdt han til sin død i 1842.

På 1820-tallet bodde Arentz til leie i Vevegate (Søregate) 21, men på begynnelsen av 1830-tallet leide han husvære hos Jacob Kielland i Torvet 13 (br.nr. 441) – et hus som ble revet i 1851 og flyttet til Verksgate 31–33, der Det Norske Misjonsselskap fikk leie det til misjonsskole av malermester Cederbergh (fram til 1864).

Torvet 13 sammen med Torvet 7 (br.nr. 440 – nå: ”Hauge & Co”) var bygningskomplekset som ga Kielland impulser til ”Worsegaarden” i ”Skipper Worse”. I ”Bagbygningen” (Torvet 7) drev Sara Torvestad sin butikk sammen med Pitter Nilken.

Worse-modellen Arentz bodde i ”Worsegaarden” fram til 1835, da sorenskriver Johan Caspar Preus fikk overta hans leilighet. Preus var en yngre bror av madam Testman – modellen for

madam Torvestad, som således må ha vanket ut og inn i forfatterens "litterære" bygård, i likhet med Arentz. Jo, Kielland kunne "omkoke" til eget bruk, som han sier.

I sine siste leveår bodde Arentz til leie hos madam Sømme på Stra´en, der Stavanger Preserving siden reiste sin fabrikkbygning (Øvre Strandgate 38).

Arentz var en original skipperfigur, også i stavangersk målestokk. Ikke minst når det gjelder kulturell åpenhet og evne til å uttrykke seg skriftlig, skiller han seg ut. I årene 1822–28 førte Arentz en skipsjournal som avdekker en personlighet som er preget av røff humor og et lyst sinn – som en skipper Worse før madam Torvestad tok ham under sine kvelende vinger. Arentz' journal er full av kvasse iakttagelser, morsomme assosiasjoner og gode historier – en bok av så stor litterær verdi, mente Alexander Kielland, at han i 1890 sørget for å få den trykt og utgitt.

I et etterord til sin utgave av Hans Arentz' spirituelle og velformulerte skipsjournal skriver Kielland:

Den 21de Juli 1836 forliste Briggen "Johanna Margretha" paa selve Livornos Havn. Capt. Hans Arentz var iland da Stormen røg op, og var fra Moloen Vidne til Besætningens Anstrængelse for at faa Seil sat til, da Fortøiningerne sprang. [...] Men Briggen drev alligevel ind mod Pirhovedet og sank. Mandskabet blev reddet.

Kielland siterer også fra et brev hans farfar, Jacob – og Jacobs bror, Jonas Kielland skrev til fetteren Hans Arentz, datert 25. oktober 1836:

Kjære Broder! [...] Hvad "Johanna Margretha"'s Forlis angaar, saa maa det nu være glemt; og vi maa takke Gud for, hvad vi have tilbage, og leve og virke med det.

At du kommer hjem uden Employ maa heller ikke græmme Dig; da Din Bestemmelse jo dog var og maa blive: at slaa Dig til Ro herhjemme i Din nye Stilling som Losoldermand og Havnefoged i Stavanger; og her bliver vel altid Anledning til dermed at forene anden Virksomhed.

Derhos ville vi broderligen hjælpe hinanden til gavnligen at forslaa Tiden, og forvinde de smertelige Tab og Savn, den bringer os. Med mørke, unyttige Griller bliver ondt værre; men med faste Forsætter og god Vilie kommer vi langt!

Vær derfor ved frejdigt Mod og betenk de glade Timer, vi endnu kunde haabe at leve sammen i. Hos os skal Du altid finde uforandret Venskab og Velvilje og opriktig hjertelig Modtagelse til alle Tider. Vi ønske Dig snart og vel her blandt os, og Alle hilse Dig kjærligst ved

Dine hengivne
Jacob Kielland & Søn

GLIMT FRA ARENTZ' JOURNAL

Når Arentz ventet på å få laste sin skute i sør- og østeuropeiske byer, oppsøkte han gjerne kulturelle institusjoner for å korte ventetiden. Under en slik ventetid i Napoli, besøkte han f.eks. operaen i byen og gjorde utflukt til de framgravde byene Pompeii og Herculaneum. I en annen sammenheng gjorde han en avstikker til Firenze for å oppleve noen av verdensdelens mest rennomerte kunstmuseer, og i Livorno besøkte han byens bibliotek, der han forkortet tiden med å lese engelsk skjønnlitteratur og europeiske hovedstadsaviser.

Fra besøket i Firenze skriver han bl.a.: ”Intet behagede mig mere en Madonna af Raphael og en Sibylla af Corregio; thi de saa aldeles ud, somom de levede.” Og fra et besøk i Livorno forteller han: ”I Livorno ere det tre Theatere, hvoraf de to er store og prægtige. Paa det ældste holdtes Operaen siste Vinter, der behagede mig af flere Aarsager, og var jeg hver Aften paa Opera. Ja, Operaen L’Italiana in Algeri [”En italerinne i Alger”] saa jeg 30 Gange og skulde endnu have Lyst til at se den 30 Gange til, da Rossinis Musik i denne er høist fortryllende. Balletterne vare taalelige; men intet imod Neapel”.

Nå var det ikke bare musikken som tiltrakk seg skipperens oppmerksomhet, for gjenstanden for hans lidenskap for Rossini-operaen var også ”Prima-Donna ved Operaen – Signora Polledo”. ”Smuk var hun kun i mine Øjne; thi hun var 28 Aar; og Italienerne elske aldrig Fruentimmerne længer end fra de er 10 til 20 Aar; men net var hun som en Venus, hvilket er Hovedsagen; da de bedste Skønnere ser minst paa Ansigtet og firer ligesaa gjerne bagfra som forfra. Og naar hun sang, var jeg færdig at blive gal af Forliebelse.”

Når Arentz skal beskrive livet om bord i skutene, nytter han seg av bildespråk fra balletten: ”Egentlige Comedier har vi ei ombord; men vel Balletter naar der er brav Sø og Slingring; hvor man da kan se de største Klodrianer gjøre de kunstigste Spring. Jeg holder desuden altid et par unge Katte som Solo-Dansere.”

Klart en så kulturentusiastisk mann må ha opplevd hjembyen som en bortgjemt avkrok oppe ved Nordpolen. Arentz filosoferer over denne kontrasten mot slutten av sin velskrevne journal:

Dog! – hvad bliver Bjørnen fed af i Hiet? – eller en Bogbinder i Stavanger? – hvor – paa enkelte nær – hele Borgerskabet er meget uliterarisk og sætter heller Penge paa usalgbare Varer end paa Bøger, samt fører deres Bogholderi deri paa Væggene.

Ja, skulde en Bog gjøre Lykke paa velbemeldte Sted, maatte den føre saadan Titel: ”Nøjaktig Beskrivelse over Sildefiskeriet ved Stavanger, helt fra dets første Begyndelse under Kong Harald Haardraades regjering Aar 1060 og op til vore Tider, samt sandfærdig Beretning om Sildens Reiser og Hændelser paa den Tid, da den ikke opholder sig ved den norske Kyst.”

Et Par Tusinder tror jeg nok –, man kunde afsætte af et saadant nobelt Skrift. – Den 20de October fangede jeg en Skilpadde som veiede 16 pund.”

I møtet med kultursynet til byens framstormende pietister – kalt haugianere, kvekere og brødrevenner – følte Arentz en klam hånd, og han fikk åndelig pustebesvær ved flere anledninger. I særdeleshet går hans sarkasmer ut over fogd Søren Daniel Schiøtz, brødrevennenes leder – en mann som hadde innpass i den samme sosiale samfunnsklassen som Arentz tilhørte.

Arentz skriver:

Dagligt gik jeg til Messe og helst i Mariner-Kirken, da Musikken af Operaen L'ultimo giorno di Pompeja der ofte blev spillet med fuld Janitchar-Musik, hvilket var saa deiligt og rørende, at dersom Søren Daniel havde hørt det en eneste Gang, havde han tørnet romersk Catholsk paa Stedet.

Litt seinere lyder det:

I Religions-sager er jeg ellers af en anden Mening end Søren Daniel; thi jeg bekjender mig gjerne til den Religion man bruger i det Land, hvor jeg er. Saaledes er jeg i Rusland Græsk Catholsk, i Danmark og Norge Protestant, i Holland Hollænder, i Spanjen og Italien romersk Catholsk, i Tyrkiet Mahomedan, i Vestindien Hedning og i Frankrige Fritænker.

Men i Engelland følger jeg ei denne Maxime, da der er saa mange Secter, at jeg ei antager nogen vis, for ei at støde de andre for Hovedet, da jeg veed, at Religions-Sværmeri er ei at spøge med.

Jeg tænker ellers ofte, at Englene i Himmelen maa skoggerle ved at betragte alle de forskjellige Secter i Religionen; – ligesom det ikke var Guddommen, der er idel Godhed, det samme paa hvad Maade den dyrkedes, naar man ellers lever ordentlig. Alt Religions-Sværmeri kommer enten af Dumhed, Galskab eller Egenytte.

Arentz driver også gjøn med katolikkenes ”udødelige Sankter” i sin originale skipsjournal, og i romanen ”Skipper Worse” lar Kielland sin hovedperson avfyre følgende fyndige kommentar: ”Å, bitterdød, er det den sankten?” idet han studerer almanakken og hvilken ”sankt” dagen er navngitt etter.

Arentz forteller også om en annen ”Sankt” i en drøm han har hatt:

Den 5te Mai havde jeg en hæslig Drøm thi jeg drømte nemlig at Søren Daniel Schiøtz havde forgjort A.S. [Axeliane Christine Kielland - søster til ”Unge-konsulen”, Jacob Kielland – og gift med Eilert Hagerup Schiøtz – farbror til brødrevennlederen Søren Daniel] og kom hen til mig med sit andæktige Ansigt og fortalte: ”Nu har jeg formaaet Faster til at gaa ind i vort Samfund”. ”Da skal du faa en Ulykke!” svarede jeg, og idet jeg troede at slaa til ham, slog jeg Haanden mod Sengestolpen og vaagnede. Da jeg denne Gang nødig vilde være sanddrømt, som jeg ofte er, beder jeg mine Herrer [Kielland’ene på Ledaal] at de vil formaa hendes Mand til at forbyde denne Sankt Adgang til Huset.

Prestene får selvsagt også gjennomgå i Arentz’ journal. Etter et besøk på den danske koloniøya St. Thomas i Vestindia skriver Arentz:

Religionen i St. Thomas og alle de andre danske Westindiske Øer er hedensk, thi de har kun en Præst, der reiser om som en Trækfugl mellem Øerne, og som jeg selv tror er en halv Hedning, da han seer ligere ud til en Dansemester end til en Præst.

Ja – det er forskrækkeligt, hvor Præsteskapet har udartet i vore Tider! Istedetfor de gamle ærverdige Parykker, ser man nu Hanekamme paa Prækestolen, og istedetfor store Fedt-Læder-Sø-Støvler, som min agtverdige Lærer Kamstrup altid brugte, gaar de nu med ungarske Støvler”. [Kamstrup: kapellan i Domkirken Claus Kamstrup.]

I kapitlet ”Fragment” er der tale om to sjømenn som er stukket i land fra skuta i Amsterdam. Styrmannen påpeker at av alle ting har de tatt med seg båtens bønnebøker. Til dette svarer Arentz:

Thi man kan ligesaa godt stjæle Guds Ord som andre Kramvarer; og havde jeg Betaling for alt, hvad vore Præster stjæler til deres Prædikener, blev jeg en rig Mand, inden Reisen

havde Ende. Men ellers maa jeg tilstaa, at dette er et helt besynderligt Tyveri, af to slige Kjæltringer; thi hvad Fanken vilde Tønnes Osmundsen med Gebet-Bøger!

Nå er det mye som tyder på at styrmannen kom til å savne sine bønnebøker mer enn skipperen. Arentz skriver:

Vi holder Bøn og Prædiken ombord, og tør jeg parere, at i hele Skandinavien findes ikke skikkeligere Præst end min Styrmand – ja han er endog orthodox og foretrækker de gamle Bønnebøger for de nye; thi omendskjønt der i hine ikke staar et sundt Ord, bør de dog vælges for Antiqvitetens skyld.

Videre heter det:

Den 18. September passerede vi Dover i dejligt Veir. Men fra Dover til Strædet ved Gibraltar er min Journal ligesaa tør som Kamstrups Prædikener; og at ville trække Extract af Nonsens er ikke Møien værd.

Arentz har også med en morsom beskrivelse av seg selv hentet fra et notat som det ”Udenlandske Adresse-Contoir” i St. Petersburg oversendte til Politiintendanten i samme by, der det heter:

Omendskjønt hans Ansigt ikke lover meget godt, er han dog for hengiven til Venus og Bacchus til at han skulde blive farlig for den høje Regjering eller den ene saliggjørende græske Religion.

En kargadør var en mann som skulle følge skipet for å føre tilsyn med lasten under reisen – og med salget av den ved ankomst til bestemmelsesstedet. Arentz var lite begeistret for disse kontrollørene og gir dem flere stikk.

Hr. S., som reiste som Cargadeur for Andreas Sømme og nogle Skudesnæske Herrer, blev først fremkaldt; og efterat han var beskikket, blev følgende ført til Protokols: ”Hr. S. norsk Cargadeur fra Stavanger besidder et mageløst complet Faareansigt, hvorfor alle øvrige Anmærkninger ere overflødige. Men da hans Pas passer ligesaa godt til ham, som han selv til at være Cargadeur, og er saaledes i den største Urede, bliver han at anse som en geistlig Spion, og paalægges det Politiet at have en nøie Opsigt med ham samt at paase, at han i Kirkerne viser alle vore udøde-Sankter den skyldige Respekt.

Redaktør Lars Oftedal nyttet seg gjerne av medborgere i hjembyen som også tilhørerne kjente, når han skulle anskueliggjøre noe. Da han en gang skulle forklare sine lesere størrelsen på en kveite som var tatt i Byfjorden, skrev han at fisken veide 160 kilo, mens dr. Buch til sammenlikning veide 140. Samme framgangsmåte hadde Arentz tidligere i århundret. I journalen i 1822 heter det f.eks.:

Den 11te Juni fiskede vi en Torsk paa Newfoundland's Bank, der i Størrelse og Skabning lignede temmelig Vice-Representanten ved Stortinget for Stavanger. En alminnelig Glæde fulgte paa denne Torskefangst; thi foruden det ypperlige Maaltid, den vilde give os, syntes vi at samles med en velbekjendt Landsmand.” [Varamann til Stortinget på denne tiden var kjøpmann Peder Pedersen, 1764–1842, som startet sin handelskarriere som kramboddreng i firmaet ”Jacob Kielland & Søn”, før han fikk borgerskap i byen fra 1795 til 1808. Deretter var han byens fattigforstander. Han ble for øvrig valgt som byens stortingsrepresentant i 1824. Ifølge skipper Arentz lignet altså Pedersen på torsken som ble fanget ved New Foundland, både når det gjaldt størrelse og skapning!]

Videre skriver Arentz:

Den 24de Mai slagtede vi en Gris, som hedte Lars Nielsen og aad ham op. Den 5te Juli slagtede vi en olm Hane, som hedte Osmund Storhoug, og aad ham ligeledes op. [Hvem Lars Nilsen var, vites ikke, men Osmund Storhoug var født i 1769, og han fikk festebrev på et bruk på Storhaug i 1798. I 1814 engasjerte han seg i en ”Tegl- og Mursteens Fabrique” på Boganes sammen med flere haugianere – noe som tyder på at han tilhørte denne religiøse grupperingen. At han fikk en olm hane oppkalt etter seg, forteller vel noe om hans temperament.]

Arentz holdt også apekatter om bord. Den ene mistet han på grunn av kulde på en reise til Østersjøen. Om denne apekatten skriver Arentz:

I denne Kulde mistede jeg ogsaa min kjæreste Abekat Hendrik Carstensen; thi aldrig kunde noget Væsen ligne mere sin Fader end denne Abekat lignede:

Henrich Bondeplager.

Henrich Matrosbedrager.

Henrich Gaardshverver.

Henrich Sprog-Fordærver.

Henrich Pengepuger.

Henrich Blodsuger.

Hnerich Slet-Betaler.

Henrich Rigsbankdaler.

Henrich! – mon Dieu! mon Dieu!

Henrich! – Pine og død. –

Den 24de Juni slagtede vi en Gris, som hedte Poul Bjørn og aad ham op.

På en tur til Middelhavet så Arentz, for første gang i sitt liv, en nisse:

”til ikke ringe Forskrækkelse for mit Mandskab, der fra den Dag af aldrig vovede at sove paa deres Vagt. Han var ellers klædt som en Landstryger, en gammel blaa Kjole samt gul Vest og seildugs Langbuxer. Af Ansigt var han lig Klokker Kirsebom i Stavanger, saa han hos mig opvækkede mere Latter end Frygt.

Jærbuen får også sitt i forbindelse med at Arentz filosoferer over ulike seder og skikker han støter på rundt omkring i verden:

Saaledes vasker Mohamedanerne sig – ligesom Fogden Kreydahl – vel ti Gange om Dagen, og Bønderne på Jæderen kun en Gang i deres hele Levetid, nemlig strax efter de er født.

I forbindelse med temaet sed og skikk skriver han også:

Præsterne maa ogsaa spække deres Prædiker med tilbørlig Løgn, om de skal gjøre Lykke, hvilket de ogsaa nøie iagttager. Trondhjemmeren – Captein Christopheresen var derfor i ikke liden Ry i Neapel, og det var den almindelige Mening, at han burde canoniceres, naar han en gang løi sig ud af Verden. Neapolitanernes Valgsprog er: Løgn i Talen og Salt i Maden.

I de nordlige Lande holdes det for uanstændigt at ryge Tobak i Fruentimmer-Selskab, i Portorico ryger Fruentimmerne vel saa meget som Mænderne.

I Orienten og paa Hviddingøerne [Kvitsøy] gaar Mandfolkene med Skjorter og Fruentimmerne med Buxer. I de catholske Lande holdes det for dødelig Synd at gaa ind i en Kirke med Hatten paa. Hollænderne tage aldrig

Hatten af, uden naar de gaar tilsengs; og i Norden bruger de den som et andet Signal Flag, der idelig heises og stryges.

Engelskmennene har ogsaa Arentz et agg til. En engelskmann som er passasjer om bord i sluppen "Jonas", lar seg lure av italienske antikvitethandlere – på tross av advarsel fra skipperen. Arentz forteller:

"Dog – endelig kunde det være godt nok for en Engelskmand; thi denne var – som mange af dem ere – uvidende og selvklog; og gives der engelske Landjunkere, der kjender til Intet udenfor Engelland.

Saaledes kom der en hel Hjord af dem ned til Plymouth i 1808 forat se, hvorledes de norske Krigsfanger saa ud, da de havde hørt at de var lodne og havde Horn i Panden; hvilket i en vis Maade var sandt. Men derfor behøvede Landjunkerne ei reise saa langt, da der gives flere saadanne Folk i Engelland.

Om folk i Gallipoli forteller Arentz at de er så nysgjerrige og godtroende som:

engelske Landjunkere, saaat man kunde indbilde dem blant andet, at Bønderne i Norge vare saa haardføre, at de ingen Huse brugte, men sov i Sneen for en Times Tid eller to. Paa denne Løgn byggede jeg andre – blandt andet, at i siste Krig med Engelland frøs der vel ihjel et Par Hundrede Tusinde Engelskmænd, da disse ikke som vore kunne udholde at sove i Sneen; og at da Ben-Handelen kom igang paa Engelland, bragte vi dem hele Skibsladninger af deres egne Landsmænd. Denne Efterretning fandt de saa morsom, at den dagen efter kom i Aviserne; thi Engelskmændene hade dem formedelst deres Stortighed.

Om sjølivet har Arentz ogsaa noen artige kommentarer:

Sømandsstanden, som af mange, der ikke kjende den, bliver saa meget rost, – ja saagar priset og besjunget af forrykte Poeter, er en Stand, der kun ved lang Vane bliver nogenlunde fordragelig – at sige for Folk, der tænker lidt mere end en Matros og en Hest.

Hvad man i flere Aar med nogenlunde Held har sammensparet, kan man i et Øieblik tabe; og slipper man derfra med Livet og den blotte Skjorte, er man dog ude af Virksomhed, og andet Skib staar ikke altid tilfalds, – især ikke for den uheldige Sømand.

I Søn ængstes vi af Storm og farlige Grunde; og i Land plages vi af Toldbetjenter, Kjøbmænd, Mæglere, Rotter og Matroser. – Vel raaber mange: Hvad for herlige Ting faar ikke en Sømand at se! og hvilke herlige Frugter kan han ikke mæske sig med udenlands!

Men jeg svarer: at Frugter æder jeg sjældent, og seet har jeg nok; og kan jeg – naar det skal være, gjøre min Ed paa, at det eneste, som fornøier mig udenlands er Fruentimmer, Operaer og et godt Glas Vin, hvilket alt – paa Operaen nær – kan faaes trods saa godt hjemme, uden at føite Verden omkring som en Trækfugl. Sydlænderinderne ere gode nok for det løse; men Pokker maatte binde sig fast med dem; thi da maatte man ønske, at man havde hverken Øine eller Øren.

Videre heter det:

I Neapel sluttede jeg Fragt forat lade der og i Gallipoli med Tartarie, Cremortartarie, Mandler og Bom-Olie, – paa Mandlerne nær lutter afførende Midler, saa vi har havt Nød af Obstruction, og seile dermed til St. Petersburg.

Gallipoli beskriver skipperen slik.

Gallipoli er præcis anlagt saaledes, somom man vilde anlægge en By på Rounen udenfor Qvalbein paa Jæderen; saaat Fundator maa have været en stor Elsker af Søbrag og Brændinger; thi andet Motiv kunde han neppe have havt til at anlægge en By paa et vildt Skjær.

Byen er kun liden, men har imidlertid en Biskop og 14 Kirker og Klostre. Uagtet her exporteres aarlig mellem 60 à 80 Ladninger Bom-Olie foruden Vin og andre Sager, skulde man næsten tro, at Byen beboedes af bare Tiggere; thi hvor jeg stod og gik, blev jeg anfalden af Tiggerpak.

Saa jeg aldrig har været saaledes plaget af Tiggere, og maatte jeg klare dem fra mig saa godt jeg kunde. Biskopen gav jeg 6 Pd. Spegelax, for hvilke han igjen gav mig Absolution for de Synder, jeg havde begaaet og for dem, jeg tænker at begaa. Paa en Munk puttede jeg et Stykke Kjød i Munden; en anden slog jeg en Klat Smør i Ansigtet, en tredie et Glas Genever i Øinene.

Som Alexander Kielland var også Hans Arentz opptatt av mat. ”Den 25de Mai” 1826 skriver han:

døde en af mine Skilpadder Straadød. Men da jeg indbildte mit Mandskab, at Skilpadder ligger 3 Dage i Dvale, før de kan dø rigtig, blev den spist med største Appetit.

Jeg slagtede selv den døde Skilpadde ganske methodisk og med ligesaa stor Fornøielse som en Chirurg anatomerer en skindød Tyv, der har vært hengt slet.

Fra Pisa i Italia forteller Arentz:

Jeg blev i Pisa opvartet med urensede Fiske og stegte Høns med Fjærene paa. Aarsagen til disse høist besynderlige Retter var, at en Professor Filosofifæ havde saa soleklart bevist: at da Ræve og Katte, der dog er klogere end mange Mennesker, stedse spise Fuglene med Fjærene paa, maatte dette absolut være sundt. Og da det medicinske Facultet holdt med ham, blev det almindeligt antaget i Pisa.

Men samme Hr. Professor beviste ei sin Sætning med Munden alene, – ligesom De Hellige i Stavanger med Hensyn til Troen –; men han beviste det og i Gjerningen; thi efter Disputasen aad han op en stegt Gaas med Fjær og alt, og befandt sig meget vel derefter.

Noen lokalhistorikere mener at det var Hans Arentz som i 1813 hjalp ”Gamle-konsulen”, Gabriel Schanche Kielland, ut av hans økonomiske uføre da hans uvenner hadde rottet seg sammen og forlangte en rekke vekslers innfridd på samme dato – da hjelpen kom fra ”uventet hold”, som slektshistorikeren Axel Kielland skriver. I 1813 var Arentz 26 år og bosatt i Risør, der han ennå ikke hadde skaffet seg borgerskap. Det er derfor lite trolig at han på det aktuelle tidspunktet rådde over tilstrekkelig kapital til å kunne yte den nødvendig hjelp. Jeg tror Sigleif Engens teori om at hjelperen var ”Lars Sjølv” på Mele i Forsand, har mer for seg.

Skipper Hans Arentz døde som ugift mann i 1842.

DEN LITTERÆRE SKIPPER WORSE

Skipper Worse er Kiellands sentralfigur i romanen ”Skipper Worse”. Kanskje er han blitt den kiellandfiguren folk flest kjenner best og har et forhold til.

Vi møter ham allerede i innledningen til Kiellands fargerike fortelling, der konsul Garman speider etter firmaets skipper som er ventet hjem fra Rio om bord i ”Familiens Haab”. ”Jacob Worse er en pålitelig mann,” utbryter konsulen da han får øye på skipet sitt ute i byfjorden.

Slik beskriver Kielland Worse idet han stiger i land i hjembyen:

Det var ingen slektninger som tok imot skipper Worse; han var enkemann, og hans sønn [Romarino] var i handelsskole i Lübeck. Det han gledet seg til, var å fortelle de andre skipperne i klubben om Rio de Janeiro, hvor ingen hadde vært; men aller mest frydet han seg ved tanken om de historier han skulle oppvarte skipper Randulf med.

Hva var nu Randulfs vidt berømte og tit fortalte reise til Taganrog imot Rio! – han – Worse – ville ikke ta i betenkning å smøre riktig tykt på.

I sine unge dager hadde Jacob Worse vært en galning, og han var ennå en munter halvgammel fyr henimot de femti år.

Hans kropp var kort og tett, hans ansikt et ekte skipperansikt – firkantet, rødlatent, trohjertet og lystig. Hvis hans hodehår var talt, måtte det være overmåte høye tall; for de satt så tett som på et oterskinn, og dertil vokste de på en eiendommelig måte.

Det så ut som om en orkan engang hadde blåst ham bak issen, lagt først en liten spiralformet hvirvel av hår der oppe og siden blåst alt det øvrige nedover og til sidene og fremover. Og der lå nu hans hår en gang for alle tett og fast uten å la seg forstyrre av noen senere vind; og fremover forbi ørene hadde orkanen lagt små rekker av bølger lik de den fine flyvesand dannet etter en storm.

Innerst ved bryggen ble ”Fruens Båt” bemannet; skipper Worse gned seg i hendene, det var en stor utmerkelse. Men da han nu så konsulen selv stige ned i båten, gjorde han et lite rundkast på dekket som en lystig gutt.

I kapittel II møter vi skipper Worse i klubben idet han har fått underretning om at skipper Randulf befinner seg i utenriksfart slik at det blir umulig for Worse å få imponere sin barndomskamerat med pionerferden til Rio. Kielland skriver:

O Randulf – Randulf! hva skulle du i Østersjøen!

Det gikk skipper Worse som det pleier å gå alle der har et lett sinn. Den ubetydelige glede kunne sette ham i ypperlig stemning og hjelpe ham over de største ubehageligheter; men dersom – omvendt – en liten fortredelighet først fikk trukket ham hen i det gale hjørne, så var alt forkjært, og en rekke ulykker styrtet over hans hode og han syntes selv at ingen kunne være så forfulgt og mishandlet av skjebnen som han – for den dag; for i alminnelighet sov han sitt sinn i likevekt igjen.

I kapittel IV får vi høre om skipper Worses forhold til sønnen Romarino og om guttens mor:

Fra sin sønn i Lübeck hadde han ikke ofte brev. Men av regnskapene så han at den unge herre levet og sannsynligvis levet godt. Det hadde aldri vært stor fortrolighet mellom dem, dels fordi faren var så meget borte fra hjemmet, dels fordi sønnen var så forkjælet og forklusset av moren.

Hun var en forskruet, sentimental dame, full av romantiske griller, som ikke tenkte på annet enn riddere og borgfrøkener og væpnere og måneskinn og falldører og lange lokker og vindeltrapper.

Hun hadde i sin tid bedåret styrmann Worse på en rotur i måneskinn. Et så fint fruentimmer, med så store, våre øyne og så langt gult hår hadde han aldri sett før – hverken i Østersjøen eller i Middelhavet.

Og hun var blitt hans i liv og død på den selvsamme rotur, da Worse, efter at selskapet hadde drukket kaffe på en liten ø, tok henne på sine armer og vasset med henne ut til båten, istedenfor å vente til den ble lagt ordentlig på land.

Det minnet henne litt om Romarino, som omslynget Mirandas smekre midje med sin senesterke arm, svang seg lett i salen med sin skjønne byrde og jog ut av borgporten på sin fnysende ganger.

Men det ble en høyst ulykkelig ridetur for dem begge.

Han var likeså umulig til ridder som hun til skippermadam. Da byens leiebibliotek ikke hadde mere å by på, henfalt hun til sykelige drømmer, av hvilke hun våknet for å klynke og beklage seg; og da fikk Jacob Worse smak på de lange farvann.

Engang han var ventendes hjem fra Lissabon, fødte hans kone en sønn, som hun skyndte seg å døpe: Romarino.

Dette gikk Worse nær til hjertet. Han kunne nesten ikke glede seg fullt ut over den lille bleke tingest i vuggen for dette navns skyld, der liksom fjernet gutten så meget som mulig fra ham og trakk ham inn i morens verden.

I virkeligheten var det også noe av det mest bakvendte man kunne tenke seg – å høre skipper Worse si Romarino.

Da den svakelige klynkende dame døde, var Romarino 15 år; og han ble da sendt til en familie i København, som på konsul Garmans anbefaling tok seg av ham; hjemme i det store tomme hus kunne han jo ikke være, faren var bestandig på reise.”

Like etter heter det:

Romarino var derimot i virkeligheten hva han så ut til – en laban, som brukte sin fars penger; men i sitt hjerte foraktet han dypt den gamle skipper; – således som han tidlig hadde lært det av sin mor. –

Siden får vi høre at skipper Worse støtter konsul Garman økonomisk etter at firmaet ”Garman” er kommet i likviditetsvansker. Firmanavnet endres til ”Garman & Worse”, og nye oppgangstider følger.

Som en strøm av friskt blod løp Jacob Worses penger inn i den hensyknende forretning, fordelte seg utover lemmene og gjorde hele organismen sunn og sterk. Og det varte ikke lenge før firmaet hadde gjenvunnet sin glans både hjemme og ute, skriver Kielland i kapittel IX.

Så forelsker enkemannen seg, blir fanget inn av madam Torvestad og lagt i hennes åndelige kvelertak, blir gift med den mye yngre Sara Torvestad og seiler ut av livet med en forkrøplet sjel.

SKIPPER WILHELM ADOLPH WORSØES FORELDRE

Wilhelm Adolph Worsøe var sønn av infanteriløytnant Claus Hartvig Worsøe (1777–1819), født på Bekvig i Brunlaug som sønn av Peter Flor Worsøe og Dorothea Christine Bisgaard. Omkring 1790 startet han sin militære løpebane. En tid var han korporal ved Telemark nasjonale infanteriregiment, før han i 1799 ble offiser ved Søndenfjeldske infanteriregiments ”geworbne” kompani. I 1802 kom han til Rogaland, da han ble utnevnt til sekondløytnant ved ”2. Ryfylkeske Compagnie” i ”Vesterlenske nasjonale infanteriregiment”. I 1808 ble han forflyttet til Stavangerske kompani, og i 1812 ble han forfremmet til sjef for ”1. Ryfylkeske Compagnie”, en stilling han innehadde også da han bosatte seg i Stavanger med sin familie i 1815.

”Captain” Worsøe giftet seg før han inntok hovedstaden i Rogaland. På husmannsplassen Volden under Høyland prestegård hadde han truffet Elisabeth Jacobine Rauf Pritzier (f. 1777) mens han tjenestegjorde på ekserserplassen Skeiane ved Sandnes.

Elisabeth var født i Ous i 1778 som datter av kaptein Johan Ferdinand August Pritzier (f. 1713) og Elisabeth Jacobine Rauff (f. 1742). På Volden bodde hun hos søsteren Hedvig Sophia Catharina (1772–1855) – enke etter Christopher Geelmuyden Heiberg (1763–1798), residerende kapellan i Innvik (Nordfjord) og gift annen gang med husmannen Ole Herlofsen Stangeland (1782–1847).

Grunnen til at Hedvig var havnet på prestegården i Høyland etter at hun kom i enkestand, var at soknepresten der, Knud Wessel Brown, var en slektning av hennes mor, og at broren, kaptein Johan Jacob Pritzier, var stasjonert ved 3. Stavangerske kompani på Sandnes. Elisabeth fant husrom hos søsteren på husmannsplassen, der hun levde av sin pensjon etter res.kap.-en og ved å fostre søsterens barn, Anne Margrethe og Elisabeth Jacobine – henholdsvis elleve og åtte år ved folketellingen i 1801.

Claus Hartvig og Elisabeth Worsøes førstefødte var ei jente som ble født i 1804 og kalt Dorothea Kathrine (trolig døde hun som barn). I 1813 kom datteren Klaudine, som i 1848 ble gift med Gabriel Olsen Sveine fra Nærbø. Ekteparet bodde på Skjæveland i Høyland, men bosatte seg seinere i Stavanger, der Gabriel livnærte seg som skomaker og fikk borgerskap i 1848.

Claus Hartvig og Elisabeth Worsøes barn nummer tre kom til verden i Moss 22. juli 1814. ”Odelsgutten” ble oppkalt etter sognepresten i Høyland, og Knud Wessel Brown Worsøe ble hans navn.

Etter ankomst til Stavanger i 1815 bistod Claus H. Worsøe veimester Peder Klow ved siden av sine militære plikter. ”Captain” Worsøe tegnet bl.a. et kart over veinettet på Jæren for veimesteren – det eldste veikartet i Rogaland, fremdeles intakt ved Statsarkivet i Stavanger. På kartet har han fått med den nye veien sørover fra Stavanger som Gabriel Schanche Kielland, amtmann Fredrik Otto Scheel og apoteker Christian Magnus Zetlitz sørget for å anlegge fra byen og fram til Oгна.

I 1816 meldte ”Captain” Worsøe seg inn i Det Stavangerske Klubbsselskab og signaliserte derved hvilken sosialgruppe han ønsket å tilhøre i småbyen på Sørvestlandet.

I tråd med dette valgte han også ut fadderne til sin sønn nummer to, Wilhelm Adolph, da gutten ble døpt i Stavanger Domkirke 16. april 1817.

(Disse fadderne var: Anne Margrethe Heiberg og hennes ektemann kjøpmann Peder Cordsen i Stavanger, hennes søster ”Jomfru” Elisabeth Jacobine Pritzier Heiberg, kjøpmann Caspar Løwold og sokneprest Knud Wessel Brown.

Identifikasjon av fadderne:

1) Anne Margrethe Geelmuyden Heiberg (1790–1842) og Elisabeth Jacobine Pritzier Heiberg var søstre – og døtre av sogneprest i Tysnes og kapellan til Innvik, Christopher Geelmuyden Heiberg (1763–1798), og Hedvig Sophia Catharina Pritzier (1772–1811). Hedvig var moster til dåpsbarnet, og hennes døtre hans kusiner. Elisabeth forble ugift og bodde i mange år ved Treschows Stiftelse i herrnhuterbyen Christiansfeldt på Sør-Jylland.

2) Anne Margrethe ble gift med kjøpmann i Stavanger, Peder Sørensen Cordsen (1799–1834). Kirkeboka for Høyland forteller at deres sønn, Christopher Olaus Cordsen, døde i Høyland 17.10.1822 etter å ha bodd hos mormoren, ”madam” Hedvig Heiberg på Volden. (Cordsen-navnet har Alexander Kielland nyttet i romanen ”Garman & Worse” som etternavn til den allestedsnærværende husjomfruen på Sandsgaard.)

3) Kjøpmann Caspar Løwold (1794–1855) var sønn av byfogd Oluf Andreas Løwold (1747–1836) og Anna Sophia Albertine Caspersdatter Kruse (1761–1817) - sistnevnte med det andre etternavnet Kielland spekulerte på om han skulle bruke på sin ”verdensberømte” skipper! Siden valgte han det som navnet på presten i ”St Hans Fest”. Caspar Løwold var kjøpmann, men gikk konkurs i 1818 og ble deretter fullmektig hos amtmann Krog, men ble avsatt og dømt for økonomiske misligheter og satt i husarrest hos adjunkt Krøyer på Kongsgård. Han rømte derfra til London, der han ble bestyrer for et glassverk.

”Captain” Worsøe og hans familie hadde bolig i hus nummer 54 på Holmen – en husgrunn som tilsvarer dagens adresse Nordbøgata 9.

WILHELM ADOLPH WORSØES FOSTERFAR – KNUD WESSEL BROWN, SOGNEPREST I HØYLAND

Sogneprest Knud Wessel Brown var født i Stjørdal i 1752 som sønn av sogneprest Peter Wessel Brown (1719–1772) - en søstersønn av sjøhelten Peter Wessel Tordenskiold. Dikteren Johan Herman Wessel var tremenning til sognepresten i Høyland.

Den unge Knud Wessel Brown ønsket å studere astronomi, men opphavet penset ham inn på et teologisk studium fordi dette, i farens øyne, representerte en tryggere framtid. Etter avsluttende eksamen fikk likevel Knud tilfredsstilt sine behov for det uvanlige ved å hyre seg som skipsprest om bord i en ostindiafarer, og i årene 1781–84 opplevde han mye spennende og eksotisk i Det fjerne østen.

Ved tilbakekomst i Danmark fikk han stilling som hjelpeprest på Fredriksborg slott i København, men i årene 1785–87 fulgte han igjen et dansk koffardiskip til Kina.

I 1787 ble Wessel Brown utnevnt til sogneprest i Kvikne i Østerdalen, et kall han søkte for å komme i nærheten av onkelen Just Tyrholm Wessel, som var sogneprest på Tynset (bror av Tordenskiold).

Men midt på vinteren forduftet Wessel Brown fra Østerdalen til et mildere klima i København, der han søkte hjelp hos sine to innflytelsesrike brødre, viseadmiral Peter Caspar Wessel Brown og danebrogsmann Holger Fredrik Wessel Brown.

Høsten 1791 ble Wessel Brown utnevnt til sogneprest i Høyland – et embete han tiltrådte året etter.

På begynnelsen av 1800-tallet kom Wessel Brown i kontakt med haugianerne i Høyland for første gang. I 1804 deltok han ved et husmøte hos Nils Monsson på gården Åse der også Hans Nielsen Hauge var til stede. Etter dette møtet forfattet sognepresten et brev til Kanselliet i København der han anbefalte at Hauge ble stilt under tiltale på grunn av svermeri. Huges tilhengere burde betraktes og behandles som landstrykere, og de som ga Hauge husvære, skulle bøtlegges, mente presten, som også ønsket et forbud mot at Hauge fikk trykke sine skriverier.

Etter hvert fikk imidlertid Wessel Brown et mye mer positivt og nyansert syn på haugianerne. Dette skyldtes ikke minst at Huges venner var blant de ivrigste kirkegjengerne i Høyland, og at de representerte en livsførsel som var etterfølgelsesverdig. På Sandnes gamle teglverk gjorde arbeidsomme, pliktoppfyllende haugianske arbeidere et solid inntrykk på sognepresten. Flere av disse arbeiderne var for øvrig slektninger av Alexander Kiellands kone, Beate Ramsland.

Wessel Brown synes å ha vært utstyrt med noe av onkel Tordenskiolds temperament. I særlig grad gikk dette temperamentet ut over Christianssand Stifts danskfødte biskop, Peder Hansen. Ved en bispevisitas i Høyland leste Wessel Brown høyt fra Bibelen om de falske profetene for deretter å vende seg mot biskopen mens han frimodig uttrykte: ”Her har vi en Åpenbarelse av dem!” Ved en annen anledning sa Brown til biskopen: ”Istedenfor at du skulle ved din tale gjøre mine tilhørere til Guds barn, gjør du dem til djevlunger!”

Brown nektet biskopen å sove i presteboligen i Høyland, men henviste ham til ”nystuen”. ”Gå inn der!” beordret han sin hyrde – som først etterkom ordren før han oppsøkte sin embetsbror til en to-ene samtale som endte i en krangel som hørtes over hele prestegården, og som førte til at biskopen forlot prestegården uten frokost neste morgen!

Etter et rideuhell i 1826, trolig som følge av et slagtilfelle, ble Wessel Brown ute av stand til å skjøtte sine embetsplikter ved at han mer eller mindre ble bundet til sengen. Hans naboprester i Lye og Håland byttet da på å skjøtte prestegjeringen i Høyland.

Wessel Brown fikk satt seg opp et hus på Austrått, som han kalte for Zoar etter byen hvor Lot søkte ly da det regnet svovel og ild over Sodoma og Gomorra. Wessel Brown døde i dette huset 1. mai 1837. Han var da 85 år gammel.

WILHELM ADOLPH WORSØES BROR - SKIPPER KNUD WESSEL BROWN WORSØE

Forhenværende klokker i Høyland, Berent S. Skjelbred, beskriver Knud Worsøe som en livlig og standhaftig gutt i en artikkel i "Årbok for Jæren og Dalane" i 1956. Guttens spillopper gikk gjerne ut over sognepresten, som han bl.a. likte å lure ved å etterape fuglelåter. En gang ga drengen i prestegården Knud skylden for å ha slått ut en vindusrute. Etter å ha mottatt fysisk avstraffelse av presten gikk Knud resolutt til fjøset og slo ut en rute før han igjen meldte seg på prestekontoret, der han forkynte at nå hadde han slått ut den ruta han hadde fått straff for!

I sin ungdom gjorde Knud tjeneste som klokker i Høyland, mens Jonas Kirsebom Dahl (1828–1850) var sogneprest der. Forfatteren Kiellands fjerne slektning ga unge Worsøe positiv omtale som kirkens tjener.

Men Knud Worsøe forble ingen kirkens tjener. Omkring 1830 flyttet han til Stavanger for å hyre seg som sjømann. Sogneprest Brown ga ham da følgende råd: "Når du står opp, når du går til værs og når du legger deg, da skal du be: Følg, Jesus, med, jeg er din Vandringsmand" – et sitat fra Wessel Browns yndlingssalmedikter Thomas Kingo.

På en av sine første sjøreiser skulle Knud Worsøe innom København. Sognepresten ba ham da om å ta med et stykke gammelost til viseadmiral Peter Caspar Wessel i den danske hovedstaden, men Knud måtte ikke motta penger for gaven om han ble tilbudt det. Da admiralen fikk sin gammelost, ble han imidlertid så begeistret at han fluksens rakte en sølvdaler til sjømannen – som takket og regnet med at dette aldri skulle komme hr. sognepresten for øre!

I 1839 fikk Knud Worsøe skipperborgerskap i Stavanger, samme år som han giftet seg med den fire år eldre Marte Tomine Imsland (f. 1.1.1810 som datter av Thorbjørn Imsland, kjøpmann i Stavanger – tidligere forpakter av Hetland prestegård og Kirsten Cornelia Middelthon). Ekteparet bodde ved Valberget (br.nr. 1234) som naboer til bl.a. haugianeren og skoleholderen Edvard Omdahl med familie i Valbergstien 11. Ved folketellingen i 1865 hadde ekteparet Worsøe barna Cornelia (18) og Knud Martin (10) boende hjemme, og i alt fikk ekteparet ti barn (det siste var dødfødt): Jonas Hendrik (1840–1892, gift med Inger Kristine Stangeland), Claus Hartvig (1842–1859, sjømann, drept da han falt ned fra masten), Thorbjørn (1844–1863, sjømann, skylt over bord i Kanalen på reise til Middelhavet), Kirsten Cornelia (1848–1932, gift med Georg Wilhelm Juell, trelasthandler i Oslo), Emil (1851–1853), Knud Martin (1854–1854), Knud Martin (1856–1940. Den sistnevnte ble gift i Stavanger med Johanne Olsen og sjømann om bord i G. W. Grooms jakt "Aline". Han tok styrmannseksamen i 1873, og var deretter styrmann om bord i barken "Atlas", fullriggeren "Seladon" og dampskipet "Franco". I 1888 førte han Sigval Bergesens dampskip "Flid" og seinere stavangerdampskipene "Sumatra", "Earnford" og "Elsa" av Bergen og "Atna" av Tønsberg.

Knud Wessel Brown Worsøe førte også briggen "Caroline" for kjøpmann Jonas Henrich Dahl (sønn til sogneprest Dahl i Høyland) – en skute som ble bygd på Kiellands verft i Sandvigen i 1840 og kalt "Persabriggen" etter at kjøpmann Jens Pedersen overtok som reder. Knud Worsøe forliste med denne skuta i 1862, men overlevde ulykken.

Etter at Knud Worsøe hadde avsluttet sin sjømannskarriere, ble han bestyrer ved Stavanger brennevinssamlags øl- og drammeutskjenkning i Østervåg. Martha Tomine døde i 1889 og Knud Wessel Brown Worsøe i 1894.

Klokke Skjelbred hevder at Alexander Kielland nyttet Knud Worsøe som sin modell da han formet sin skipper Worse-figur. Det vi vet om Knud Worsøes gemytt, utelukker ikke dette. Personlig mener jeg imidlertid at det er atskillig bedre belegg for å hevde at det var Knuds bror, Wilhelm Adolph, som inspirerte til navngivingen av forfatterens fargerike skipper. Både Kielland og Wilhelm A. Worsøe giftet seg inn i haugianerfamilier - de bodde i den samme gaten – og de var i slekt med hverandre!

SKIPPER WILHELM ADOLPH WORSØE, SOM TROLIG GA NAVN TIL KIELLANDS SKIPPER WORSE

Alexander Kielland hadde ikke behov for å gå langt for å finne et passende navn til romanfiguren skipper Worsø. Blant hans medelever på Kongsgård fantes flere gutter med dette etternavnet – og i den samme gaten hvor forfatteren vokste opp, bodde skipper Worsø! Denne skipperen var til og med en slektning av fru Beate Kielland, og han er nnsynligvis den viktigste impulsiveren til navnevalget.

Skipper Wilhelm Adolph Worsøe ble født i Stavanger i 1817. Han led den vanskjebne å bli farløs som toåring da Claus Hartvig Worsøe forulykket under en frisk seilas ved Lihalsen. Hans lik ble aldri funnet, og han er derfor ikke oppført som gravlagt verken i kirkeboka for Stavanger eller Høyland. Enken, Elisabeth, fikk da flytte tilbake til Volden under Høyland prestegård med sine barn. Fortsatt fant hun husrom hos søsteren Hedvig på husmannsplassen. Sognepresten hjalp enken og slektningen med livsopphold ved å lønne henne som husholderske i prestegården. I familien Worsøes slektskrønike fortelles det om et varmt vennskap mellom Claus Hartvig Worsøe og sognepresten i Høyland. Den natten Worsøe druknet ved Lihalsen, skal Wessel Brown ha drømt at Claus Hartvig ba ham om å ta seg av hans kone og barn – noe han altså gjorde alvor av.

Wilhelm A. Worsøe fulgte i sin storebror Knuds fotspor til Stavanger og i hans kjølvann til sjøs. Wilhelm fikk sitt borgerskap i 1842. Han førte byens første emigrantskute, ”Haabet”, for Peder Ramsland - en skute som var bygd i Kristiansand i 1839, men som ble ombygd til bark i Stavanger av skipsbyggmester Peder Gjesdal i 1850 (kunstner Peder Severin Krøyers dyktige morbror). Worsøe førte denne skuta fra 1846 til 1866, da han forliste den under en storm i Skagerrak. Da var Alexander Kielland 17 år og hadde begynt å kikke nærmere på søsteren til klassekameraten Peter Ramsland. 13. januar året etter forlovet han seg med Beate. Siden skulle ordkunstneren kalle ”Skipper Worsøe’s skute for ”Familiens Haab”!

W.A. Worsøe ble første gang gift (22. desember 1840) med jamaldringen Henriche Marie Baade – datter av skipper, handelsborger, losoldermann og bedemann Hans Schrøder Knudsen Baade (1773–1855) i Nygaten 1 (br.nr. 370). Baade led den sjeldne skjebne å bli skilt fra sin første kone, Torborg Margaretha Taraldsdatter Bahr. At Torborg hadde tvillingene Fridrich Arentz Krog og Truls Christian Krog med seg inn i ekteskapet, kan ha hatt noe med dette å gjøre, men det vet vi ikke sikkert. Vi vet bare at tvillingene ble født utenfor ekteskap 24. mars 1791, og at faren het Fridrich Arentz Krog og var sønn av Truls Christian Krog, sogneprest og prost i Skudenes,

Baade var blitt gift med Torborg Bahr i 1798, da tvillingene var sju år gamle. Siden flyttet skipper Baade fra kona og ungene og bosatte seg som skipperborger i Kristiansand. Der giftet han seg i 1814 på nytt, denne gang med den 18 år gamle Ingeborg Jonasdatter (1796–1869), datter av Jonas Trondson Lauperak Ramsland og Valborg Asbjørnsdatter Ramsland. Ingeborg, som ble mor til Henricha Marie Baade Worsøe, var halvsøster til Alexander Kiellands svigerfar, Peder Ramsland (se Oversiktstavle 1). Henrica Marie Baade Worsøe døde allerede 26. desember 1849, etter å ha satt to barn til verden (Claus Hartvig Brown Worsøe, født 1844, sjømann, død ugift, og Jacobine Worsøe, født 1846, gift med gullsmed Hans Jacob Baade Thorsen).

SLEKTSFORBINDELSER WORSØE KIELLAND

Valborg Asbjørnsdatter (1768–1840) kom fra gården Hovland i Helleland (datter av Asbjørn Larsen Hovland og Kari Torsteinsdatter Hestad). Valborg ble gift tre ganger; først med Ivar Pederson Ramsland, deretter i 1791 med Jonas Trondson, som var far til Ingeborg (Worsøes svigermor). Jonas Trondson druknet i elva Storå julaften 1804 da han skulle ri fra Ramsland til Strømstad.

I 1806 ble Valborg gift for tredje gang, nå med Endre Pederson Ramsland (1779–1844), og med ham fikk hun i 1813 sønnen Peder, som i 1831 flyttet til Stavanger, der han fikk arbeid som tjenestedreng før han tok handelsskoleeksamen og sikret seg handelsborgerskap i byen fra 1838, samme år som han giftet seg med Ane Andersdatter Skjefstad fra Østre Toten. Da hun døde to år seinere, giftet han seg med hennes datter fra et tidligere ekteskap, Pernille Seglem, som ble mor til seks barn, hvorav bare Beate (f. 1850) nådde voksenalder. I 1872 ble hun gift med Alexander Kielland.

Skipper W.A. Worsøe var enkemann bare i ett år før han 1. januar 1852 giftet seg med Lene Jacobsdatter Lindtjørn fra Sandnes, kusine til skipsreder Peder Ramslands kone, Pernille.

Lene var født 12. juni 1824 som datter av Jacob Gunnarson Lindtjørn (Ogna), født i Gyland i 1765 og fra 1816 teglverksmester på Sandnes gamle teglverk. Jacob var bror til Ole Seglem, handelsmann i Stavanger, som fikk datteren Pernille med Ane Skjefstad. Ole Seglem hadde også vært teglverksmester på Sandnes (fra 1808 til 1812). Arbeidsgiver for de to Gunnarssonene var haugianeren Tjøl Larsen Søyland (1781–1872) som i 1810 var blitt gift med haugianerjenta Lene Nilsdatter fra Lom i Gudbrandsdalen – en av de mange haugianerjentene som drog vestover etter oppfordring fra ”høvding” Hauge. Mor til Lene Lindtjørn het Torgjerd Jørgensdatter Årstad og kom sannsynligvis fra Setesdal.

Skipper Worsøes andre kone ble oppkalt etter kona til eieren av teglverket – noe som understreker de patriarkalske båndene som hersket mellom haugianske arbeidere og arbeidsgivere.

Det er interessant å merke seg at det var hos Tjøl Larsen Hans Nielsen Hauge tok inn i 1804 da han var på besøk i Høyland. Sogneprest Wessel Brown fikk etter hvert et så varmt forhold til teglverksmesteren på Sandnes at han drog på besøk til ham – og inviterte ham til gjensitter i prestegården. Trolig var det denne kontakten som brakte sogneprestens fosterbarn, skipper og enkemann W.A. Worsøe, i forbindelse med koneemne nummer 2.

Jeg har funnet disse barna i Wilhelm og Lenes ekteskap: Hendrik Adolf Engvald (f. 1857), Hendrike Marie (f. 1861 – gift med kjøpmann Mikael Mikkelsen), Jacob Teodor (f. 1863) og Wilhelmine (f. 1867). Familien bodde i eget hus i Olafskleven 23 – altså i samme gate hvor Alexander vokste opp ved ”Bredevandet” i Olafskleven 2.

Alexander Kielland har helt sikkert truffet skipper Worsøe hjemme hos sine svigerforeldre på Holmen, og sannsynligvis har han spurt konas slektning om lov til å bruke hans navn og yrkestittel som romantittel – og gad vite om ikke den aldrende skipperen har opplevd det som stas. 1882 må i alle fall ha vært et bemerkelsesverdig år for skipperen oppe i Kleiva, som fikk oppleve at en av ”ongane neri gadå” ga ut en bok med hans navn på tittelbladet!

Mye tyder på at også fru Worsøe fikk sitt navn udødeliggjort i Kiellands forfatterskap gjennom Madelaine Garman – datteren til legasjonssekretæren som i kapittel XXVI i ”Garman & Worse” kalles Lena, et meget sjeldent navn i Stavanger og omegn på 1800-tallet.

FAMILIEN ISAKSEN I STAVANGER

I Stavanger bodde også Amund Isaksen Skjelbred (f. 1816). Han tilhørte byens haugianerforsamling og var sønn av haugianerlederen i Dalane-regionen, Isak Pedersen Skjelbreid. Amund var med på å stifte Det Norske Misjonsselskap i 1842 – sammen med bl.a. Peder Ramsland, som var gift med Amunds kusine, Pernille. I 1834 losjerte Amund hos haugianeren og skolelæreren Edvard Omdahl i Valbergstien 11 i forbindelse med at han leste privat med brødrevennen Johan Caspar Testman, som underviste ham i tysk og norsk grammatikk, mens lærer Lerche ved Kongsgård skole underviste ham i bokholderi. I 1835 fullførte Amund sin handelsskoleeksamen i Stavanger. Han losjerte da hos John Haugvaldstad i Østervåg 5 på Jorenholmen. Siden ble Amund Isaksen kjøpmann og direktør i Stavanger. Han fikk sitt borgerskap i 1861 og avla samme år ed som vare- og vekselmegler sammen med konsul Wilhelm Ravn Sundt.

Amund Isaksen ble gift med stavangerjenta Kirsten Marie Bech. 27. august 1845 ble de foreldre til sønnen Isaach Schielbred Isaachsen, som skulle bære titlene skipsreder og konsul som voksen (Holdt & Isaachsen). Isaach var medlem av bystyret ved siden av at han skjøttet tillitsvervene som forlikelseskommisær og stortingsrepresentant (1889–90, 1891, 1895–96 og 1897).

10. november 1901 holdt Isaachsen hovedtalen ved 50-årsjubileet til Arbeidernes Understøttelsesforening i Stiftelsesgata 17 i Stavanger, der han var formann. Han understreket hvor viktig gjensidighetsprinsippet og selvhjelpstanken hadde vært i den spirende arbeiderbevegelsen – før han hedret dem som hadde stiftet foreningen i 1851, blant andre kassereren Jens Zetlitz Kielland. Deretter ga Beate Kiellands tremenning ordet til kasserer Kiellands sønn, borgermester Kielland, som ved denne anledningen minnet forsamlingen om at han anså Hans Nielsen Hauge for å være den største nordmannen som hadde levd – og om at det egentlig var haugianerhøvdingens tanker og impulser som dannet grunnmuren i arbeiderbevegelsen.

I vår sammenheng har det også interesse at Isaachsen i 1900 leide ut husvære i sitt hus Kannikgate 13 bl.a. til skipsfører Martin Worsøe – sønn til Knud Wessel Brown Worsøe og fru Marte Tomine – noe som betyr at etterkommerne til den eldste av Worsøe-brødrene fortsatt bodde i Stavanger ved århundreskiftet. Martin Worsøe og kona Johanne (f. 1860) hadde barna Knud (f. 1886), John (f. 1888), Martin (f. 1891) og Hercules (f. 1894). Det var altså en forbindelse mellom haugianerfamiliene Isaachsen og Worsøe så seint som i 1900.

OVERSIKT 1

Valborg Asbjørnsdatter (1768–1840)

gift andre gang i 1791 med
JONAS TRONDSON RAMSLAND
(1766–1804)

gift tredje gang i 1806 med
PEDER ENDRESON RAMSLAND
(1779–1844)

INGEBORG JONASDATTER RAMSLAND
(1769–1869)

halvsøsken

PEDER ENDRESON RAMSLAND
(1813–1877)

g.m. skipper i Stavanger
Hans Schrøder Knudsen Baade
(1773–1855)

skipsreder, grosserer og handelsmann i Stav.,
g.m. Pernille Seglem
(1820–1853)

HENRICHE MARIE BAADE
(1817–1849)

søskenbarn

BEATE RAMSLAND KIELLAND
(1850–1924)

g.m. skipper Wilhelm Adolph Worsøe
(1817–1889)

g.m. forfatteren Alexander L. Kielland
(1849–1906)

OVERSIKT 2

Gunder Lauritzon Birkeland (død 1742)
g.m. Karen Mikalsdatter

Ole Larsen Gyland
g.m. Guri Sigbjørnsdatter

Gunnar Gunnarson Birkeland
(1738–1816)

gift med Johanna Olsdatter Gyland
(1738–1814)

Jakob Gunnarson Lindtjørn
(1768–1838)

Karen Guria Gundersdatter
(1773–?)

Ole Gundersen Seglem
(1776–1824)

haugianer på Sandnes
g.m. Torgjerd Jørgensdatter
Årstad, Setesdal

g.m. Isak Pedersen Skjelbreid
(1764–1844)

teglverksmester på Sandnes (1808–12)
fiskehandler, småhandler og
kjøpmann Stavanger (1812–24)
g.m. Anne Skjefstad
(1797–1840) - haugianere

haugianerleder i Dalane

Lene Jakobsdatter Lindtjørn
(1824–1889)
g.m. Wilhelm Adolph Worsøe
(1817–1889)

Isak Isaksen (f.1810)
skipper i Egersund
g.m. kusine Pernille (i 1821)
(søster til Lene) – utvandret
til Amerika

Pernille Seglem (1820–1853)
kusine til Lene Worsøe og
g.m. Peder E. Ramslund (1813–77)

Beate Ramslund (1850–1924)
g.m. Alexander L. Kielland
(1849–1906) - forfatter

ARNE ARNESEN BJØRGE OG SKIPPER WORSE

I 1840-årene kom reisepredikanten Arne Arnesen til gården Mele i Forsand, der han møtte datteren på gården, Serina. Arnesen la ikke skjul på at han så et godt koneemne i Serina. Det ønsket delte ikke hans utvalgte, for hun var, ifølge Sigleif Engen, forliebt i drengen på Mele. Serinas mor var ofte sengeliggende, trolig grunnet et slag hun hadde hatt etter at hun ble enke i 1845. Etter dette ble hun deprimerert og vanskelig å ha med å gjøre. Hun grublet mye over sin skjebne og tok gjerne imot haugianske og herrnhutiske predikanter, som ofte gjestet Ryfylke på denne tiden. Fra sengen styrte hun fortsatt mye av aktivitetene på gården, også sin pliktoppfyllende datter, som var lært opp i guds frykt og overholdelse av det fjerde bud som en forutsetning for et evig liv. ”Eg ska lyda deg, om eg så har skade av det,” lovet datteren sin mor da hun ble ”navigert” inn i ekteskapet med den mye eldre mannen.

Det paradoksale var at Sissel hadde opplevd det samme selv da hun var ung. Hun ble regnet som meget pen og hadde mange friere. En av dem var Ole Olsen Sangesand – bedre kjent som Pilt-Ola – som bl.a. gjorde det godt som forretningsmann i Stavanger. Men Sissel ble pålagt å gifte seg med Per Torgersen, som hun var i slekt med. I fortrolighet fortalte hun seinere at hun aldri hadde likt mannen, som hun likevel avlet åtte barn med.

Arnesen fikk sin unge brud 20. september 1846, altså samme år som han ble enkemann. Med Serina fikk han åtte barn i et ulykkelig ekteskap, skriver Sigleif Engen. Altså morens skjebne om igjen! Og på samme måte som romanens skipper Worse fikk Arnesen sin brud etter at svigermoren hadde sagt sitt.

VAR OGSÅ KIELLAND SELV MODELL FOR WORSE?

I likhet med skipper W.A. Worsøe – og romanens skipper Worse – ble altså Alexander Kielland inngiftet i en solid haugianerfamilie, for forfatteren og W.A Worsøes vedkommende: den samme familien!

Som vi ser av oversikten, var Beate Kiellands mor kusine til fru skipper Worsøe, og Beate var tremenning til ekteparet Worsøes barn.

Gad vite om det ikke inngikk som en del av den prisen skipper Worsøe måtte betale for å få sin Lene, at han måtte gjennomleve noen langtekkelige haugianermøter i kretsen rundt familien Lindtjørn på Sandnes. I så fall delte han skjebne med forfatteren, som led seg gjennom dryge oppbygginger i svigerforeldrenes hus i Nedre Holmegate. Hva gjør en ikke for kjærligheten!

I kapittel VII i ”Skipper Worse” skriver Kielland:

”Worse innrømmet at han ikke var av Vårherres aller beste børn; men så var han heller ikke med de verste; han kunne jo forbedre seg.

Ja, i sannhet måtte han forbedre seg hvis det skulle bli tale om å få Sara; han måtte i mange måter helt forandre seg.

Worse lovet alt. Det forekom ham at han måtte kunne utholde et begrenset antall av de lengste oppbygginger når han bare fikk sitte hos sin Sara og ta henne med seg hjem etterpå.”

Jo, skipper Worse må ha stått Kielland nær. Også fordøyelsesbesvær og alkoholproblemer delte skipperen med sin forfatter. I kapittel VIII lyder det slik: ”Da hans gammelmannssvakheter [Worse var i slutten av 40-årsalderen] begynte med gikt og dårlig fordøyelse, stelte hun [Sara] så omhyggelig med ham som om hun kunne vært hans datter.”

Og i kapittel XII beskriver Kielland sin skipper på denne måten: ”Han lå da alene i sin seng hele den dag og hadde det meget ondt. Den neste var han iallfall klar i hodet; men smertene i maven plaget ham så han fant seg i å bli liggende.”

Forfatteren var godt kjent med slike besværligheter!

SKIPPER RANDULF – DEN LITTERÆRE SKIPPEREN

Alexander Kielland nevner sin romanfigur Thomas Randulf allerede på de første sidene i romanen ”Skipper Worse”. Her føler nemlig skipper Worse seg som en triumfator og drømmer om å møte igjen sin bestevenn etter hjemkomsten fra Rio. ”Hva var nu Randulfs vidt berømte og titt fortalte reise til Taganrog imot Rio! – han – Worse – ville ikke ta i betenkning å smøre riktig tykt på” når han traff igjen sin venn, heter det. Siden barndommen har kameratene konkurrert om å være best i dette og hint. Skuffelsen blir derfor stor når Worse, etter sin hjemkomst med ”Familiens Haab”, får beskjed om at skipper Randulf er utenlands.

”O Randulf – Randulf! hva skulle du i Østersjøen!” sukker skipper Worse oppgitt i romanens kapittel II.

Siden guttedagene har Worse kunnet betro seg til kameraten også med hensyn til ryktene om haugianeren Endre Egeland som lokker bondepikene ned på sjøhuset. Randulf vet at Worse har behov for å snakke med noen om gamle dager og gjerne minnes handelsmann, hykler og haugianer Sivert Jespersen, som for dum snøt Worse så blodig på saltet (kapittel III).

Randulfs hjemkomst forsinkes enda mer enn forventet på grunn av at hans skute blir påseilt av en rostockerkoff i Østersjøen (kapittel IV).

I kapittel V heter det:

Thomas Randulf og Jacob Worse var kjent fra guttedagene av som de modigste i ildebrann. Bestandig var de først på pletten; bar ut de gamle og syke, og tok derpå de varmeste og forvågneste poster under slukningen. I virkeligheten var det dem der ledet det hele, skjønt branninspektøren hadde både gule og ildende røde fjær i sin trekantede hatt.

Endelig i kapittel VIII kommer skipper Randulf hjem, men da har begeistringens rus forlatt Worse for Rio-reisen er blitt gammelt nytt. Randulf har fått underretningen om Worses ekteskap og er redd Sara Torvestad vil omforme kameraten til en smørklatt à la Sivert Jespersen og de andre.

Som den virkelige skipper Worsøe har også romanens Jacob Worse vært gift før, får vi vite. Worse, er mer fornøyd denne gang enn i det forrige ekteskapet, men Randulf beholder et vantro smil ”som hemmelig irriterte Worse”, og jo mer Worse skildrer sin ”hustrus fullkommenheter og sin egen lykke, desto tvilsommere senket Randulfs lange nese seg nedover de opptrukne munnviker, inntil Worse ble kjed av det og ville gå,” skriver Kielland.

Randulf klarer imidlertid å overtale vennen til å ta et glass marsala-vin og to før Worse rusler hjem til middag altfor sein etter avtalen med kona. Worse stoler ikke helt på tungens distinksjon og lar derfor være å ta opp noen dispuitt med fruen, og han er rask med å finne sofaen etter middagen!

I kapittel XI får vi høre at Randulfs hvite hus ligger med utsikt over Vågen og fjorden ved den bratte gaten (som får oss til å tenke på Brattegaten, som lå ved det som nå er dagens Sparebank 1, i sentrum av byen). På romanens nåtidsplan spiller noen gutter mablis utenfor med rop og høylytt skrål. Randulf er ugift, men har husholderske. Hun jager vekk guttene

med en lime slik at skipperne kan få nyte sin middagshvil i fred, Randulf på sofaen og Worse i lenestolen, begge snorksovende. Etterpå vil de ikke innrømme for hverandre at de har sovet.

Etter hvilen spaserer de to sjømennene langs bryggene ved Vågen, mens de med stor skepsis kommenterer det nye skipet som tar form på verftet (Kiellands "Hjemmværft" lå innerst i Vågen).

Randulf får Worse til å tø opp igjen og finne tilbake til sitt gamle jeg. Men Randulf er, som konsul Garman, bekymret for at Worse skal gå til grunne under den innflytelsen han er kommet under og i klubben banner han på at om han ikke var blitt forsinket hjem fra Østersjøen, skulle han ha berget kameraten fra det skipbrudd det var å inngå i ekteskap med madam Torvestads datter.

I kapittel XI får vi også vite at Randulf heter Thomas til fornavn, som virkelighetens skipper på Holmen, som var midt inne i sin mest aktive skipperkarriere nettopp på 1840-tallet, på den tiden som handlingen i "Skipper Worse" er henlagt til.

Vi får dessuten vite at Worse er tre år eldre enn Randulf. Da Worse klager over sitt magebesvær, repliserer Randulf at det er hjertet som plager ham, grunnet "denne kjærligheten og disse kvinnfolkene", som Randulf betrakter som spedalskhet for vennen!

Deretter minner Randulf Worse om den gangen Sivert Jespersen snøt ham for 200 tønner salt. "Snøt han deg eller snøt han deg ikke?" spør Randulf. "Blodig," er svaret.

Hva tror du Vårherre liker best: enten en ærlig sjømann som holder sin kjeft og passer sitt skip eller slik en hykler som snyter verre enn en greker like for den allvitende Guds øyne og så etterpå synger ham salmer midt i ansiktet; he – hvem tror du han liker best?" "Det vet hverken du eller jeg – Randulf, for dommen hører Herren til som ransaker hjerter og nyrer."

"Nyrer! ropte Randulf hånsk; Sivert Jespersen sine nyrer! det var også noe å ransake. Nei far! Vårherre er mann som vet hva han gjør; han lar seg ikke snyte på saltet - han!

Så glir den fornøyelige samtalen videre og penser innom både teologi og gamle sjømannsminner før skipperne begynner å snakke engelsk etter ett glass og to. Men innerst inne skjønner Randulf at vennen er tapt til fordel for "de hellige".

I kapittel XIII gjør Randulf et siste forsøk på å trekke kameraten med seg. Denne gangen gjelder det en stabelavløpning ved et av byens verft. På dette tidspunktet er imidlertid Worse blitt så åndelig forkrøplet at han anser vennens forslag som den ondes fristelse, og han gjør derfor retrett til kona.

"Men Randulf sørget over sin venn og om aftenene i klubben sa han: Det er snart forbi med Jacob Worse; pass på hva jeg sier: han lever ikke lenge; det så jeg på ham idag." Da Randulf møter motforestillinger, svarer han at når "bukse blir tomme og tunge og lange som om de vil sige helt ned, og fremme over foten legger der seg tre store, tykke folder", så vet han at Jacob Worses dager går mot slutten.

Siste gang Randulf opptrer i romanen, er i slutten av dette kapitlet. Han møter Worse på torget like foran Worsegårdens gatedør, men idet Worse blir var vennen, snur han i døren fordi "det forekom ham skinnbarlig som om Randulf hadde lange, krumme klør".

Dermed har Randulf utspilt sin rolle som den romanfiguren som forsøker å sikre skipper Worses robuste og sunne sjel mot å bli åndelig kvalt av misforstått religiøsitet.

En kan undres over hvorfor Kielland valgte å legge seg så tett på sine bysbarn når han satte navn på sine romanfigurer. Ønsket han å provosere medborgerne, eller var det gleden over å manipulere navn og personer fra bysamfunnet som var drivkraften? Personlig tror jeg han opplevde dette som en frydefull lek. Men samtidig var han ikke så naiv at han ikke forstod at han tråkket sine medborgere på tærne gjennom sine lett synlige personvalg. Han ønsket altså å vekke dem, for det var noe viktig han ville si, og da er målet viktigere enn midlene. ”Den, som vil vække, maa overdrive [...] Kanelvand med surt og sødt i, som man kalder objektiv-upartisk Skildring, er Tøv og Barnemad,” skriver Kielland i et brev til broren Jacob (datert 24. mai 1881). Denne hensikten rettfærdiggjorde nok navnevalg som kunne gjøre medborgerne nysgjerrige, gi spennende assosiasjoner og pirre nysgjerrigheten.

I familien Randulf er det fortsatt en muntlig tradisjon som går på at forfatteren avla besøk hos fru Tabitha Eline Randulff mens hennes ektemann, skipper Bernhard Randulff (Thomas Randulffs sønn), var i utenriksfart om bord i skonnerten ”Vaan” (en skute han var partsreder for). Forfatteren spurte fru Randulff etter opplysninger om hennes svigerfar, som han selv må ha husket fra sin oppvekst. Alexander var nemlig 19 år da Thomas Peter Randulff døde i 1868.

Fru Tabitha Randulff var datter av skipper Thore Thorsen Eeg og Elen Roaldsen Skadberg (Skagen 40), haugianere fra Egersunds-området, hun i familie med Beate Ramsland Kielland, så Kielland må nok ha følt seg fri til å kunne avlegge en visitt hos konas slektning. Men da Tabitha Randulff oppdaget svigerfarens navn i ”Skipper Worsø” (1882), skal hun ha forsikret om at forfatteren aldri mer skulle få trå over hennes dørterskel!

Verken romanens eller virkelighetens Thomas Randulf synes å ha nære bånd til noen av byens pietistiske forsamlinger. Ut fra bakgrunn og sosial posisjon nøyde nok virkelighetens Randulff seg med søndagsbesøk i Domkirken, der forfatteren må ha observert ham. Kielland fulgte nemlig lydige sine foreldre til søndagens gudstjeneste gjennom sin barndom og ungdom.

Både romanens og virkelighetens skipper Wors(ø)e var derimot i sterkere grad knyttet til byens haugianere.

DEN VIRKELIGE THOMAS PETER RANDULFF

Den virkelige Thomas Peter Randulff var født i København og ættet fra Danmark, men hans nærmeste forfedre hadde bodd i Norge.

RANDULFFS FORFEDRE

- 1) Peder Jensen Randulff (ca. 1600 i Danmark).
- 2) Jens Pedersen Randulff fogd i Nordfjord og Gauldal. Ombudsmann ved Reins kloster. Gift med Kjersten Pedersdatter. Jens Randulff døde i 1682.
- 3) Magister Peder Jensen Randulff, (1653–1701), sogneprest i Tønsberg. Gift med Gjertrud Margrethe Sørensdatter Schelderup.
- 4) Herman Pedersen Randulff – konstituert sorenskriver i Vesterålen, Andenes og Lofoten. Gift med Sofie Nilsdatter Brønlund. Herman Randulff døde i 1744.
- 5) Peder Randulff With (1723–1776), fogd over Inderøen Fogderi, Trondhjems Amt 1759–1774. Gjorde underslag og ble suspendert fra stillingen i 1766 grunnet kassamangel, men ble tatt til nåde igjen. Men da det i 1773 på nytt ble konstatert pengemisligheter i fogdens regnskap, fulgte ikke bare suspensjon, men også fengselsopphold på Munkholmen ved Trondheim. Med løvnad om å bli i arresten til han hadde gjort opp for det manglende beløp på 2666 riksdaler oppnådde han likevel å få avskjed fra sitt embete 7. juli 1774. I juli 1775 orket han imidlertid ikke mer fengsel og klarte å flykte til Jämtland og videre til Malmö og København. Han levde en kort periode under dekknavnet ”studiosos Peter Brønlund” før han døde våren 1776. Gift med Anna Doberdine Rosted (1738–1772).
- 6) Peter Nicolai Randulff – født 1766 i Beitstaden prestegjeld, død 1817 i Stavanger. Etter morens død i 1772 ble han sendt til fostring hos farbroren, Niels Brønlund Randulff, i Trondheim. Kjøpmann på Grønland 1792–1800. I 1800 bodde han i København, men året etter flyttet han til Borgensund eller Ålesund, der han livnærte seg som postekspeditør og fra 1804 til 1812 som postmester. Fra 1812–1815 var han ”Vare-Control-Commissær for Søndmøre, Sønd- og Nordfjord”. Fra 1812 bar han også tittelen overkrigskommissær, og fra 1814 til 1815 var han fyrinspektør og sjef for kystvernet på Sunnmøre. Fra 1815 til 1817 var han sluttelig ”Told- og Consumptions-kasserer” i Stavanger. I 1816 fikk han kjøpe den sentralt beliggende Egenesløkke litra C med ”paastaende vaanings- og udhusbygninger under brandforsikringsno. 434 i Øvre Strandgate her i byen for den mellem os omforenede kjøbesumma 1000 – et tusinde – norske speciedaler eller 10 000 – titusinde – rigsbankdaler”. Her opptrådte Jacob Kielland som kurator på vegne av selgerne Anna Maria Meyer og Margaretha Kirsebom Dahl, døtrene til kjøpmann Johan Henrik Dahl. Da Randulff døde i 1817, ble løkken solgt til haugianeren og handelsmannen Gregorius Andersen Hauge. Han solgte i 1821 løkken videre til haugianerhøvdingen John Rasmussen Haugvaldstad, som ville nytte gårdsbruket som næringsunderlag for kona, Malene Toresdatter, som han ikke klarte å leve under samme tak med. Våningshuset til Randulffs bygård eksisterer fremdeles – nå med adresse Øvre Strandgate 70c. Peter Nicolai Randulff var gift med Christopha Lossia Hammond (1771–1838). Peter Nicolai Randulff døde av tæring i Stavanger 23. april 1817.
- 7) THOMAS PETER RANDULFF ble født i København 22. oktober 1800, i et hus som lå på hjørnet av Gothersgade og Slippen. Hans navn er skrevet ”Thomas Peder” i kirkeboka for Trinitatis kirke i København, der han ble døpt 10. november 1800.

Allerede som ettåring flyttet Thomas Peter fra København til Ålesund med sin familie, men som femtenåring ble han stavangergutt da faren ble utnevnt til ”Told- og Consumptions-kasserer” i Stavanger i 1815. 14. juli dette året holdt Gabriel Schanche Kielland velkomstselskap for Randulff og ”Oberstlieutenant” Erasmus Dietrichson på Ledaal. ”Det spistes paa store sal ved 4 klaffe bord og 2 mindre mahogny til fløie. The og aftens,” har Gabriel Schanche Kielland notert i sin dagbok. Familien Randulff fikk leie bolig i et hus

firmaet ”Jacob Kielland & Søn” eide på Holmen, der Grand Hotel siden ble plassert (krysset Kirkegate / Nedre Holmegate, nabotomten til Peder Ramslands eiendom).

Thomas Peter var nummer fire i en søskenflokk på ti, men han var den eldste av barna som nådde voksenalder. Da familien Randulff kom til Stavanger, levde følgende barn i denne søskenflokk – i tillegg til Thomas Peter:

Anna Doberdine (1804–1837), gift med John Gill Blix, auditor i Fredriksvern.

Ole Christian Bornemann Bull (1807–1830), løytnant i Sjøetaten. Druknet under tjeneste.

Peter Andreas (1808–1848), kompanikirurg i Trondheim, gift med Eleonora Birgithe Lorch.

Wilhelmine Nicoline (1810–1891), gift med Helmich Gabrielsen, personalkapellan i Skudesnes.

Sofie Ingeborg Birgithe Petrine (1812–1840), gift med Knud Heliessen, kjøpmann i Stavanger.

I 1825 står Thomas Peter oppført i likningsprotokollen som ugift styrmann i husnummer 514 – et hus som siden fikk adresse Klinkenberggate 7. Thomas Peter ble gift første gang 18. april 1827 med Anne Birgithe Gjemre (1804–1834), datter av borger Johannes Ingebretsen Gimre og Bertha Christine Johannesdatter. En av hennes faddere var iren Alexander Lowry, som bodde i Stavanger fra 1798 til 1806 under dekknavnet John B. Townsend. Under dette navnet er han også oppført som Anne Birgithes fadder. Lowry ble gift med Mette Christine Zetlitz fra Stavanger. Ekteparet Randulff bodde først i Skagen 32 (br.nr. 426).

Thomas Peter og Anne Birgithe fikk disse barna:

a) Christoph Lucia f. 1828, gift i 1849 med skipsfører Haaver Eilertsen Sømme, fetter til Alexander Kiellands stemor Inger Sømme.

b) Berthe Christine (1832–1911), gift i 1853 med grosserer og skipsreder Gabriel Berg (1820–1901).

c) Bernhard (1834–1886), gift i 1863 med Tabitha Eline Thorsen (1837–1927).

Etter noen år i Skagen 32 fikk ekteparet Randulff bo til leie hos enkefru Berthe Christine Johannesdatter Nordhuus, Anne Birgithes mor, som hadde giftet seg med skipper Peder Pedersen Nordhuus (1777–1820) etter at Anne Birgithes far, ”fiske og smaahandler” Johannes Ingebretsen Gimre, døde i 1817.

Skipper Randulff fikk skille ut en egen tomt av svigermorens eiendom, og der bygde han og Berthe Christine hus (br.nr. 18) med seinere adresse Skandsegaten 1 (omtrent der hvor den nye Tollboden ble reist i 1905). Der leide han ut rom til svogeren, Johan Gerhard Arent Gimre (f. 1810), sjømann og skipperborger.

Fru Anne Birgithe Randulff døde i barsel etter Bernhards fødsel. Thomas Peter ble gift andre gang i 1836 med Else Jansen (1811–1892), datter av borger Jan Jansen Rosnæs og Joren Larsdatter.

Thomas Peter og Else fikk sju barn:

Joren (1837–1838).

Joren Birgithe (1839–1882), gift i 1864 med skipsfører Johan Knudsen.

Peter Nicolai (1841–1913), skipper, gift i 1868 med Martha Hummeland.

Janna (1843–1878), gift i 1868 med skipsfører Hans Severin Larsen (1834–1884).

Anna Olava Petrea Sophia (1849–1943), lærerinne ved Almueskolen og Den kommunale Folkeskole i Stavanger.

Thomasine Elisa (1851–1942), gift i 1877 med skipsfører Ivar Rasmussen (1837–1914).

Jonas Jansen (1855–1931), skipper, gift i 1882 med Cecilie Christensen (1855–1928).

Også Thomas Peter Randulff valgte altså sjømannsyirket som sitt levebrød. Han ble skipperborger i 1829 – to år etter at han ble gift første gang. Som skipper førte han skutene ”Enigheden” og ”Fury” for et partsrederi der firmaene ”Helliesen & co” og ”Chr. & L. Gabrielsen” var de mest kjente eierne. For konsul C.E. Buch, G.A. Berg og haugianerne Sivert Gundersen og Engel Hansen førte han siden barkskipet ”Mercator”.

Randulffs datter Wilhelmine Nicoline ble inngiftet i Gabrielsen-familien, mens Sophie ble gift med Knud Helliesen. Knuds bror, Thore, var først gift med moster til Alexanders stemor, Inger Mæle, og deretter med søsteren til Inger, så her er det enda en ”link” mellom Randulff-familien og Kiellands slekt.

Thomas Peter Randulff bodde altså på Holmen alle sine dager i Stavanger. Han døde i huset i Skandsegaten 25. mai 1868.

Når det gjelder opphavet til Randulff-navnet, forteller en av Thomas Petter Randulffs etterkommere i Stavanger (i 1999) at det var kong Kristian IV som laget navnet. Under en jakttur på de danske heder tok han om kvelden inn på en av de mange kongelige kroer med sitt følge. Der oppdaget han en skjønnhet av en tjenestepike, som han inviterte til sitt natteleie. Hva tenåringsjenta følte ved å få ”kaptein Vom” til sengekamerat, forteller historien intet om. Men hennes samtid forlangte vel nærmest at hun skulle føle seg beæret over invitasjonen. Å takke nei var nok ensbetydende med å miste levebrødet. Kongen ga neste morgen melding om at hvis et guttebarn ble resultat av hans nattlige innsats, skulle hans avkom bære etternavnet Randulff – for som en ulv hadde han ranet dyden til den skjønne. (Så pass selverkjennelse hadde han altså.) Sant eller usant. Forfatteren Kielland ville garantert moret seg over navneforklaringen, en forklaring som av naturlige årsaker er vanskelig å etterprøve.

THOMAS NATVIG (1803-1890)

I likhet med Hans Arentz var også Thomas Natvig en av skipperne i handelshuset ”Jacob Kielland & Søn” – og i likhet med ”skipper Worse” hadde han ført sin skute inn på redan i Rio.

I et innlegg i Stavanger Aftenblad 1. april 1997 skriver Thomas Natvigs oldebarn Leif Natvig Eritsland: ”Det jeg ikke er i tvil om, er imidlertid at de kjente ord ’Vi kommer sent, hr. kunsel, men vi kommer godt’, som skipper Worse uttalte etter en lang tur med ’Familiens Haab’, er de samme ord som min oldefar kaptein Thomas Natvig uttalte til rederen Jacob Kielland da han i 1843 etter 21 måneder i sjøen kom hjem med barken ’Ledaal’. Disse ord har gått igjen i familien i alle år seinere, og er fortalt meg bl.a. av Thomas Natvigs yngste sønn Jacob S. Natvig, som døde i 1929. Dette hendte altså om lag 37 år før romanen ble til.”

Thomas Natvig var født i Kristiansand i 1803 som sønn av skipper Søren Thomassen Natvig og Anna Molderup. Da Thomas var ett år, havnet faren i den engelske prisonen, og Thomas ble derfor plassert i fosterhjem hos kjøpmann Jonas Kraft og hustru Anne Cathrine (f. Willock) i Kristiansand. Og hos dem ble Thomas boende til faren kom hjem fra prisonen i 1814.

Etter konfirmasjonen drog Thomas til sjøs med ønske om å skape seg en karriere i den nye norske handelsflåten. I 1826 giftet han seg med flekkefjordsjenta Johanne Christine Steen (f. i Godthaab på Grønland i 1804 og død i Stavanger i 1867).

Da Thomas Natvig var 19 år gammel, kom han til Stavanger, der han etter kort tid sikret seg navigasjonseksamen. Snart kunne denne ungdommen i tjueårsalderen føre sildefartøyer til Østersjø-landene som styrmann og skipper.

I 1828 fikk Thomas Natvig skipperborgerskap i Stavanger. Dette året førte han den gamle jakten "Haabet" for "Jacob Kielland & Søn". Deretter førte han skonnerten "Janus" (for Peder Houe) i kornfarten på Østersjøen før han igjen ble skipper i handelshuset Kielland fra 1832, der han bl.a. førte "Jonas", "Norges Grundlov" og "Johanna Margaretha". Fra 1837 til 1843 hadde han kommandoen på barken "Ledaal", som ble bygd på Kiellands verft i Sandvigen i 1837, og som bl.a. ble satt inn i Ostindiafarten.

På sin siste ferd førte Natvig denne skuta til Java i Indonesia som første norske skip – og til Rio de Janeiro i Brasil som første norske handelsskip noensinne. Skipper og mannskap ble derfor mottatt som helter da skuta ankret opp på Vågen i hjembyen.

Etter at Natvig gikk i land for godt i 1843, engasjerte han seg i mange oppgaver. Han var først navigasjonslærer fram til 1852, da han ble undertollbetjent. Året etter fikk han vervene som byens havnefogd og losoldermann – stillinger han innehadde like til sin død i 1890. (Losoldermann Natvigs vei ligger nå like sør for Kampen skole.) I 1855 ble Natvig også byens innrulleringsbetjent. I 1850 var han med på å stifte "Stavanger Søemandsforening".

Thomas Natvig har fått sitt navn knyttet til kaiutbyggingen i Stavanger (dampskipskaien på Skansen) og til havnevesenets anlegg på Holmen Lille Plentingen ved Østre Havn, som stod ferdig i 1879 etter initiativ av den aldrende havnefogden. Siden vedtok en enstemmig havnekommisjon å ære Natvig ved å kalle anlegget "Natvigs Minde".

Natvig engasjerte seg politisk og var medlem av bystyret i mange år. I bystyret tok han bl.a. initiativ for å få bygd en sjømannsskole i byen, der han ble valgt inn i direksjonen fra starten i 1853, og for at vekterne skulle få høyere lønn. I 1856 ble han valgt inn i byens fattigkommisjon.

Natvig representerte Stavanger på Stortinget i 1851, 1857, 1858, 1859 og 1860. Fra 1857 hadde han sete i Lagtinget. I hele denne perioden fortsatte han som medlem av bystyret – der han i 1858 ble bøtlagt med én spesidaler for å ha glemt å melde forfall til et møte!

Fra 1832 bodde familien Natvig i Høleberggate 14, i et hus Natvig fikk kjøpe av skipper Martin Laland. Natvigs barn var Søren (28.11-1828), Anne Severine (4.4-1833), Carooline (29.3-1834), Søren (14.6-1836), Johanne Hendrikke (12.1-1837), Thomas (17.10.1838), Thomas (1840) og Jacob Severin (1845) vokste således opp på Sølverberget. (Flere av barna døde som små.)

Etter konas død i 1867 flyttet Thomas Natvig til nytt, vakkert, toetasjes trehus i Hetlandsgate 11 (siden revet til fordel for Dreyer-Amoco-bygget / Rainbow Hotels), der sønnen Jacob siden bodde med sin familie.

Thomas Natvig døde 25. august 1890. Og Alexander Kielland visste således godt hvem han var. Muligens hadde han også samtalt med ham om ferden til Rio om bord i farfarens skute. Forfatteren nyttet i alle fall elementer fra Natvigs livshistorie i romanen ”Skipper Worse”.

Margtektst:

Johannes Jan Gustavus Kielland (f. på Finnøy i 1825) overtok som styrmann på ”Ledaal” to år etter at Thomas Natvig forlot skuta for siste gang. Johannes var eldste sønn av sogneprest Gabriel Kirsebom Kielland og Gustava Blom Kielland. I likhet med Alexander Kiellands eldste bror, Jacob, var Johannes etlet til å studere teologi for å bli prest. Begge Kielland-guttene hadde mer lyst på et liv til sjøs, men Johannes fra Finnøy var heldigere stilt enn slektningen ved ”Bredevandet”. Øybuens foreldre renonserte på sine krav til fordel for sønnens ønsker, og i 1845 kunne han hyre seg som styrmann på ”Jacob Kielland & Søn”s ”Ledaal” – som da gikk i kornfart på Svartehavet.

Fra 1859 var Johannes Kielland kaptein på ”Constitutionen” – Norges første dampskip.

ALEXANDER KIELLAND VAR I SLEKT MED NOEN AV SINE SKIPPERMODELLER

Følgende oversikt viser at Alexander Kielland hentet impulsene til sine skipperfigurer fra sin egen slekt:

- 1) Skipper Hans Arentz, som ga impulser til skipper Worse-figuren, var fetter til Alexanders farfar, konsul Jacob Kielland.
- 2) Skipper Haaver Larsen, også impulsgeber for skipper Worse, var bror til Alexanders stemor, Inger Mæle. (Han er omtalt i kapittelet om Inger Mæle, Alexander Kiellands stemor.)
- 3) Skipper Wilhelm Adolph Worsøe, som ga navnet til skipper Worse, var først gift med kusinen til Beate Ramsland Kielland, Henriche Marie Baade, og deretter med kusinen til Kiellands svigermor, Lene Jacobsdatter Lindtjørn. (I dette tilfellet gjelder det Alexanders biologiske svigermor, Pernille Seglem Ramsland.)
- 4) Skipper Thomas Petter Randulffs datter, Christophæ Lucie, var gift med Inger Mæles fetter, Haaver Eilertsen Sømme, og Christophæ sønn, Thomas Petter Randulff Sømme, ble gift med Edvardine Marie Thorsen, datteren i nabohuset til Alexanders barndomshjem.

HVEM SEILTE SKIPPERNE FOR?

- 1) Skipper Arentz seilte for ”Jacob Kielland & Søn”. Fra 1820 til forliset i 1836 førte han briggen ”Johanna Margaretha” og deretter galeasen ”Jonas” for dette firmaet.
- 2) Haaver Larsen førte skonnertbriggen ”Olaf Trygvason” for haugianeren Hans Engel Hansen fra 1842 til Hansens død i 1855. Deretter førte Larsen den samme skuta for den nye rederen, Jacob Sømme, Alexander Kiellands onkel. Haaver Larsen avsluttet sin sjømannskarriere i 1880.
- 3) Skipper W.A. Worsøe seilte for haugianeren Peder Ramsland. For Kiellands svigerfar førte han emigrantskuta ”Haabet” fra 1846–1866. Fra 1867 førte Worsøe ”Deotata” for brødrevennene Lars og Svend E. Svendsen.

4) Skipper Randulff førte skutene ”Enigheden” og ”Fury” for bl.a. ”Helliesen og co”, ”Chr. og L. Gabrielsen” – i et partsrederi med flere eiere. For konsul C.E. Buch, G.A. Berg, Sivert Gundersen og Hans Engel Hansen førte han skuta ”Mercator”.

5) Worse-modellen Thomas Natvig var ikke i slekt med Kielland, men han førte både ”Norges Grundlov”, ”Johanna Margaretha” og ”Ledaal” for handelshuset Kielland. Også skipper Natvig var i kontakt med byens religiøse grupper. Sammen med brødrevennene Søren Daniel Schiøtz, Svend E. Svendsen, Ragnhild Hærem, Stephan Due og Caspar Kruse Kielland var Natvig den drivende kraften i landets første søndagsskole, som ble stiftet i Stavanger i 1844.

KIELLANDS HAUGIANERE OG DERES MODELLER

SIVERT JESPERSEN ”GESVINT”

I romanen ”Skipper Worse” presenterer Kielland prototypen på en nøysom haugiansk oppkomling, og en mann som også er medlem av eldsterådet i madam Torvestads forsamling. Med skarp penn beskriver han Sivert Jespersen ”Gesvint”: ”En hykler som snyter verre enn en greker like for den allvitende Guds øyne og så etterpå synger ham salmer midt i ansiktet – he?” Dette lar Kielland skipper Thomas Randulf utbryte overfor sin gode venn Worse etter en dram og to mens skipperne mimrer om den gangen Jespersen svindlet Jacob Worse for 200 tønner salt.

Det synes å være et gjennomgående mønster i Kiellands forfatterskap at han holder seg i god avstand fra selve personligheten til sine modeller når han benytter seg av navnene på fortidige og samtidige byborgere.

”Thomas Randulf” har han ikke brydd seg om å omskrive, men har nyttet fullt navn på denne stavangerskipperen som var ansatt i familiefirmaet ”Jacob Kielland & Søn”, der han på 1840-tallet førte briggen ”Brødrene” i Østersjø- og Middelhavs-fart.

Sivert Jespersen er derimot en navnekonstruksjon. Men Kielland elsket jo antydningens kunst og har ikke lagt skjul på hvem som har inspirert ham til ”Gesvinten”. Det fantes bare en kjent haugianer i Stavanger med fornavnet Sivert, nemlig Sivert Gundersen, for sikkerhets skyld nærmeste nabo til Alexander!

I 1865 kjøpte Gundersen løkken vest for Breiavatnet. Da var Alexander 16 år, så han fulgte nok med på hvem som ble ny eier av den store løkken vest for hjemmet hans.

På Sivert Gundersens løkke stod bl.a. Doeg-huset, oppkalt etter et engelsk kvekerektepar som bosatte seg i Stavanger på 1850-tallet for å støtte den lokale menigheten til Venneses samfunn. I hagen sin plantet Robert Doeg et sedertre som fremdeles breier sine fredede greiner utover biltrafikken i Kleiva. Alexander var åtte år da treet ble satt i jord i skråningen mot Egenes-løkkene.

I 1875 solgte Gundersen det gamle Doeg-huset samt uthus på den nordligste delen av sin løkke til telegrafinspektør Wilhelm Jacobsen, som bygde seg nytt hus på eiendommen med adresse Olafskleven 22 og ble nærmeste nabo til skipper Worsøe i nr. 23. Jacobsen var bror til Alexanders norsk- og mattelærer på Kongsgård, Boye Jacobsen, og Wilhelm og Boye var farbrødre til Danmarks stavangerfødte kunstmaler Peder Severin Gjesdal Krøyer, som fra 1878 var Alexanders gode venn.

I den søre delen av sin løkke, på fjellet, som siden skulle navngis ”Tivolifjellet”, reiste Sivert Gundersen sitt kneisende landsted i sveitserstil. Det kom til å stå som et monument over

haugianske bondegutter som spekulerte seg til topps i samfunnet ved hjelp av sildehandel og investeringer i skipsparter og gjennom sparsommelighet og arbeidsomhet.

Denne gründeren var født i Sokndal i 1808, men flyttet til Stavanger, der han livberget seg som skomakerlærling. Sparepengene satset han i varer han kunne avhende med fortjeneste, f.eks. i ur han importerte fra utlandet. Etter hvert utvidet han sin virksomhet til å omfatte kolonial-, manufaktur- og fiskevarer.

I 1835 fikk han borgerskap med rett til å drive handel i byen. Han startet bl.a. et sildesalteri på ”Verket” og satset penger i skipsparter. Etter hvert bygde han opp en skipsflåte som omfattet fire slupper, en skipsjakt, en galeas, en skonnert og en bark. Ved siden av dette drev han også handel med korn, og i 1847 påtok han seg å skaffe 1000 tønner rug for å sikre byens kornforråd.

Sivert Gundersen bosatte seg i Østervåg 11–13, der han også hadde sitt sjøhus. (I tillegg eide han Nedre Blåsenborg 16, Nykirkebakken 11 og Mellomstraen 8. På de to siste adressene bodde for øvrig kvekerhøvdingen Elias Tastad, noe som bekrefter den tette kontakten som hersket mellom byens kvekere og haugianere.)

Som nærmeste naboer i Østervåg hadde Gundersen Engel Hansen (nr.7) og John Haugvaldstad (nr. 5). Gundersen engasjerte seg også i byens haugianerforsamling, der han fikk en sentral posisjon. I 1842 var han med på stiftelsesmøtet for Det Norske Misjonsselskap, og i 1846 var han engasjert i byggingen av ”Nygadens Opbyggelseshus”. Han var medlem av hovedstyret i NMS i 25 år (rekord) og erstattet fogd Schiøtz i styret for Misjonsskolen fra 1843. Gundersen satt også i styret for forsamlingshuset i Nygaden fra starten i 1846 og i styret for ”Josephines Stiftelse” fra 1856 til 1882.

Sammen med konen Agathe opprettet han flere legater for nødstedte barn i byen (Josephines Stiftelse, Pleiestiftelsen for småbarn og Waisenhuset – og nyttet derved store deler av sin formue til beste for sin neste). Agathe Gundersen var datter av den kjente Bergenshaugianeren Svend Ruud. Sammen med andre, liknende konstellasjoner forteller dette noe om de tette forbindelsene som eksisterte mellom haugianerforsamlingene i Stavanger og hovedstaden på Vestlandet.

Gundersen påtok seg også offentlige verv og satt i bystyret i hele perioden fra 1842 til 1860, fra 1844 også i formannskapet. I 1843 ble han enstemmig valgt til byens overformynder, men han vegret seg for å ta imot dette vervet da han syntes han hadde nok frivillig arbeid for det offentlige ved å være ”Qvartermester ved Brandvæsenet”. Men i 1853 mottok han likevel tillitsvervet med å være oppsynsmann for Østervågs Rode, og fra 1858 var han medlem av byens fattigkommisjon.

Sin moralske standard viste han også i 1841, da han ytte 15 spesidaler til ”brandlidte” etter storbrannen i Trondheim dette året, og i 1860 ved å gi hele 40 spesidaler til innsamlingsaksjonen etter ”Storabra’en” på Holmen i Stavanger. I 1850 kausjonerte Gundersen for kjøpmann Chr. Johnsen som ”Regnskabsfører ved Opførelsen af Valbjergtaarnet”.

I 1843 betalte Sivert Gundersen for brolegging ved Bispebryggen, og ti år seinere vedtok bystyret å rive Gundersens sjøhus i Østervåg fordi det var blitt større ”Trafic” ved samme brygge. Det var stort behov for å utvide arealet ved Bispebryggealmenningen. Som

kompensasjon skulle Gundersen få overta sjøhuset til T. Willumsen, som kommunen hadde kjøpt for 1250 spesidaler.

I 1859 påla politimester Wettergren Gundersen å plassere ”Sperrekjæde” ved Bispebryggen for å forhindre ”Ulykkestilfælde”.

I tiden 1860 til 1862 var Gundersen medlem av direksjonen for Det Stavangerske Dampskibsselskab. Han satt også i direksjonen for Stavanger Sparebank og Stavanger Kreditbank.

Det var i 1865 Gundersen investerte penger i løkken vest for Breiavatnet, en løkke som fra da av bar hans navn. Sivert Gundersen fikk auksjonsskjøte på denne eiendommen 11. desember 1865 etter Lars Bjørnsen Brimsøes (1786–1830) enke, Anna Brathsdatter, som hadde arvet løkken etter faren, slakter Brath Jacobsen Schiæveland. Gundersen ga 2200 spesidaler for løkken. Det forteller kanskje noe om hans forretningstalent at han ti år seinere solgte en mindre tomt på samme løkke til telegrafinspektør Wilhelm Jacobsen for 2000 spesidaler!

Gundersen satte seg opp både bolighus og landsted på sin løkke. Landstedet fikk siden adresse Knud Holmsgate 7 og bolighuset Olafskleven 6.

”Norsk Missions-Tidende” for 1882 skriver følgende ved Sivert Gundersens død (samme år som ”Skipper Worse” kom ut): ”Han kom i 1834 til Stavanger som ganske ubemidlet ung Mand fra Landet, og alene Herrens rige Velsignelse tilskriver han det, at han ved den Handelsforretning, han her begyndte, blev en rig Mand”.

I sin bok ”Demringstid i Norge” fra 1942 skriver misjonshistorikeren John Nome: ”Sivert Gundersen er forbildet for Kiellands Jespersen ’også kaldet Gesvinten’.” Men det bildet forfatteren gir av ”Gesvinten” er svært omskrevet i forhold til originalens personlighet. Bare rammene rundt livet og fornavnet synes å være i behold.

Til Gundersens fornavn har så Kielland føyd etternavnet til stavangerkjøpmannen Christian Jespersen (f. 1813.) Jespersen var handelsborger i byen fra 1838. Han hadde vokst opp i Provstebakken 2, der foreldrene og siden søstrene drev Jespersens Hotel fram til 1882.

Da Christian Jespersens far, proviantskriver Niels Christian Jespersen fra Aabenraa, døde i 1833, måtte moren, Inger Jorine Hansdatter fra Kristiansand, låne penger fra Kiellands Legat for å makte å drive gjestgivervirksomheten i Provstebakken videre. Mer interessant i vår sammenheng er det at deres sønn, kjøpmann Christian Jespersen, bodde i Kirkegaardsstrædet 3 under Kiellands oppvekst. ”Sivert Jespersen”-navnet er altså sammensatt av for- og etternavnet til to av Kiellands naboer.

Slik beskriver Kielland Sivert Jespersen i kapittel V i ”Skipper Worse”:

Sivert Jespersen var også sådan en bondegutt der hadde slått seg opp fra ingen ting. Nu eide han to store sjøhus i byen, flere salterier nordpå; og dessuten hadde han adskillige skipsparter.

Nu reiser han ikke lenger selv på fisket; han hadde vært på vinterfiske i ungdommen. Men når silden kom, vandret ham om på sjøhuset – i sin eldgamle kalmukkers [av loddent ulltøy], frakk og pelslue, og da var han i perlehumør.

Jespersen kunne også legge bånd på seg, for når silden gled utover golvet og det ble et forferdelig søl, sa han bare:

Nei - nei - nei! I må omgås forsiktig med Guds gaver på det at de ikke skulle spilles og forderves. Ikke sant? kjære børn!

I kapittel X har Kielland gitt Sivert Jespersen trekk av John Haugvaldstad. Forfatteren skriver:

I den lave, gammeldagse stue hos Sivert Jespersen ble det dekket bord. Det var god damaskes duk og servietter; men simple kniver og jerngafler. Hist og her med store mellomrom stod en flaske medoc, ellers var vann, salt og brød på bordet – og ingenting mer.

Allikevel var verten bange for at det kunne være overdådig. Til hverdags var han vant til å spise på voksduk, ta potetene av fatet med fingrene og skrelle dem med sin lommekniv.

Denne beskrivelsen likner til forveksling den Kiellands morfar, Alexander Lange, ga av sitt møte med John Haugvaldstad da han besøkte haugianerhøvdingen ved sin avskjed fra Stavanger i 1839:

Da jeg tog Afsked med ham i Stavanger, fandt jeg ham ved hans ensomme Middagsmaaltid. Paa et umalet Bord laa et Træstykke og derpaa en Spegesild samt et grovt Stenfad med uskrællede Poteter. Kniv og Gaffel fandtes, saavidt jeg saa, ikke.

HVA FOLKETELLINGENE FORTELLER OM SIVERT GUNDERSEN OG HANS FAMILIE

Ved folketellingen i 1865 bodde Sivert Gundersen fortsatt i Østervåg 11–13. Kona het Agathe Marie og var født i Bergen i 1811. En ikke navngitt sønn studerte dette året ved Universitetet i Kristiania. Hjemme bodde Gustav (26), Beathe Marie (21) og Olava Andrea (16). Sønnen som studerte teologi, het Sven Rudolf (f. 1844). I 1871 ble han viet av svigerfaren Johan Ernst Welhaven, som på dette tidspunktet var kapellan i St. Petri menighet. Kona til Sven Rudolf het Elise Margrethe Cammermeyer Welhaven (f. i Tromsø i 1850) – niese av dikteren Johan Sebastian Welhaven. Siden ble Johan Ernst Welhaven sogneprest i St. Petri, der han hadde mang en batalje med den nye kapellanen, Lars Oftedal. Ekteskapet mellom unge Gundersen og datteren til presten i St. Petri forteller noe om den oppdriften i samfunnet som kjennetegner flere av byens fremste haugianere. Oppdriften omfattet mer enn det økonomiske området.

Kontorbetjent Carl B.S. Aamodt (27) fra Bergen, kramboddreng Enoch Andersen Gimre (31) fra Sola, tjenestepike Antonette Reiersdatter (31) fra Liknes i Kvinesdal og tjenestepige Elise Olsdatter (23) fra Hjelmeland bodde også i huset i Østervåg i 1865.

I 1875 hadde Sivert Gundersen latt sønnen Gustav få overta eiendommen i Østervåg. Selv hadde han da flyttet til Olafskleven 6 med Agathe og tjenestepiken Elise Haukelid (f. i Stavanger i 1855). At Kiellands barndomshjem hadde adresse Olafskleven 2, forteller at forfatteren hadde Sivert Gundersen som nærmeste nabo fra han var 16 år gammel.

Gustav Gundersen var bare to år eldre enn Alexander, og forfatteren må ha hatt god kjennskap til ham også. Gustav ble boende i Østervåg med kona Theodora (f. i Stavanger i 1847) og barna Noline (f. 1867), Sigurd (f. 1868), Henrik (f. 1870), Agathe (f. 1872) og Gustav (f. 1874). Familien hadde sitt landsted på "Østerlide" på Våland.

Om Gustav Gundersen skriver L.M. Michaelsen i "Stavanger Sjøfartshistorie":

"S. Gundersen døde vaaren 1882. Nogen aar før var hans forretning overtat av sønnen, Gustav Gundersen.

I sine sidste aar hadde faren sluttet av med sildesaltingen og sønnen fortsatte nu forretningen, som han for skibsrederiets vedkommende utvidet betydelig. Som forretningsmand naadde han dog ikke den samme posisjon som faren, idet hans interesser i den vei ikke var saa sterke. Heller ikke deltok han synderlig i det offentlige liv; dog var han en tid medlem av bystyret, liksom han var en av stifterne av Stavanger Privatbank. Det var mere som det kloke, stillfarende og hjelpsomme menneske G. Gundersen blev agtet av alle, som lærte ham at kjende. Kort efter hans død i 1898 ophørte forretningen at eksistere.

Agathe Gundersen bodde fortsatt i Olafskleven 6 etter Siverts død i 1882. Hun levde i 1900 av renter fra arven etter mannens forretninger og hadde da to tjenestepiker: Marie Aarrestad (f. i Sokndal i 1846) og Juliane Næsse (f. i Flekkefjord i 1873). Huset hadde hun solgt til boktrykkermester Rasmus Mikalsen (f. 1851).

FORBINDELSESLINJER MELLOM HAUGIANERNE I ROGALAND OG BERGEN

Agathe Gundersen var altså datter av den kjente bergenske haugianerkjøpmannen Svend Ruud.

Vi har flere eksempler på forbindelseslinjer mellom haugianerne i Stavanger og i Bergen. Amund Helland fra Bjerkreim (f. 1786 som sønn av Eivind Helland og Ellen Apeland) kom med i den vekkelsen Hans Nielsen Hauge utløste i Dalane-distriktet i 1804. Fra 1807 fikk Amund arbeid i Hauges forretning i Bergen, men fra 1815 etablerte han seg som selvstendig kjøpmann i samme by. Helland var en dyktig forretningsmann, intelligent og belest, bl.a. studerte han Grundtvigs skrifter om rasjonalistiske trosoppfatninger.

I 1816 giftet Amund seg med Talette Hansdatter Vig (datter av Hans Torsteinson Obrestad og Sara Jørgensdatter Vig i Klepp). Da kona døde allerede i 1820, giftet han seg med hennes søster Malene (f. 1790). Talette og Malenes søster Berta (f. 1777) var gift med den kjente stavangerkjøpmannen Engel Hansen fra Os ved Bergen, mens søsteren Adriane (f. 1783) ble gift med Mauritz Mauritzen Tjensvoll i Hetland, og de ble foreldre til Alexander Kiellands stesvigermor Sara Svendsen Ramsland.

Sara (f. 1781), enda en av Hans-døtrene fra Vig, ble gift med Mauritz Tolleivson Udem (1787–1829), kjøpmann i Stavanger og bror til haugianeren og kjøpmannen Torger Tolleivson Siqueland (1779–1861) med bolig i Torvet 4, nabohuset til nr. 6, der Alexanders farfar bodde.

Kjøpmann Torger Siqueland hadde også forretningsforbindelser i Bergen, bl.a. med kjøpmannen og haugianeren Simon Traae.

Beate Kiellands moster, Oline Marie (født i Stavanger i 1811), ble gift med haugianeren Torger Olsen Svanøe, kjøpmann og stortingsrepresentant fra Bergen.

Den haugianske pionerpresten Peder Andreas Rasmussen i Amerika (født i Stavanger 1829 og død i USA i 1908) var sønn av skreddermester Rasmus Rasmussen og hustru Olene Jacobsdatter i Kongsgate 4 (nå: "Sparebank 1" ved Torget). 15 år gammel dro Peder Andreas til farens hjemby Bergen, der han arbeidet som tjenestedreng hos Oline Marie og Torger Olsen Svanøe, og der han knyttet seg til haugianerforsamlingen i byen. I 1850 dro Peder Andreas til Illinois, der han først var lærer og siden prest i "det norske Amerika".

MODELLER FOR HANS NILSEN FENNEFOS

ANDERS NIELSEN HAAVE

Etternavnet på den haugianske reisepredikanten Hans Nielsen Fennefos fant Kielland på en gård i Setesdal. Tidlig på 1800-tallet ble det dannet en haugianerforsamling omkring bonden Ole Torgrimson Fennefos, en mann Kielland hadde lest om i boka ”Hauge og hans samtid” av A. Chr. Bang. (Det kongelige biblioteks arkiv i København viser at Kielland lånte denne boka fra 21. januar til 8. mai 1882 – det året ”Skipper Worse” kom ut.)

I denne boka har Kielland også lest historien om Anders Nielsen Haave fra Førde i Sunnfjord (f. 1809). Som 24-åring kom Anders med i en vekkelse som ble utløst i hjembygda hans av den 17 år gamle Stina Knudsdatter Lie, som stod fram med følelsesladde vitnemål under husmøter. I 1835 la Anders ut på sin første predikantreise, en virksomhet som skulle komme til å vare i 17 år. Ved siden av Hans Nielsen Hauge regnes Haave som haugianerbevegelsens fremste forkynnerskikkelse. Haave gjorde også mye for å fremme og stimulere skolegang for barna, bl.a. på Svanøe-godset i Sunnfjord, der svigerforeldrene til Beate Kiellands moster, Oline Marie, residerte (Kirsti og Ole T. Svanøe).

Om Fennefos skriver Kielland bl.a. dette i kapittel III av ”Skipper Worse”:

Først da han var over fem og tyve år ble han utsendt; og da han i fem-seks år nesten uavbrutt hadde vandret fra sted til sted – dels etter oppfordring, dels således som ånden drev ham, var han blitt en vel kjent og høyt skattet lekpredikant langs hele Vestkysten og nordover – lengere enn til Trondhjem.

I samme kapittel leser vi videre:

Og efter hvert lærte han å dempe sitt sinn, så han endog mange steder i stillhet kunne avverge splid mellom prest og menighet. Det hadde vært Huges vilje således, og for den bøyde han seg som alle andre venner.

I kapittel XI kommer Kielland tilbake til Fennefos’ vandringer som lekpredikant. I et møte mellom Fennefos og Sara Torvestad reflekterer forfatteren over haugianernes konsentrasjon om det timelige og jordnære.

Ingen av dem hadde synderlig øye for naturen. De hadde aldri lært annet enn at i alt hva der omgir den kristne her nede, ligger fristelse og øyenslyst, kjødslyst og hofferdig levnet. Sara hadde jo ikke sett stort; men selv Fennefos som hadde vandret landet rundt på kryss og tvers til enhver årstid hadde ennu ikke annet begrep om naturskjønnhet enn at en vakker egn er en hvor det gror godt, og en stygg er en hvor det er fullt av fjell og vann og kratt, men lite matjord.

Som Haave kom også Fennefos nordfra til Stavanger (på tross av at Kielland annensteds skriver at Fennefos kom fra Setesdal).

I kapittel XIII heter det:

Tenkte han [Fennefos] på de stakkars bekymrede han hadde etterlatt nordpå, syntes det ham synd å lesse så tunge krav på dem; tenkte han på de velhavende, sikre haugianere her, forekom det ham en skam å leve blant dem.

Haave var innom Stavanger på flere av sine vandringer. Første gang var han sammen med en annen sunnmørsk haugianerpredikant, Mads Iver Wefring, som siden tok presteutdannelse og ble prest i Skien, Eiker, Holla (Telemark) og Trondheim. I boka ”Minder fra mitt reiseliv” forteller Wefring om sitt og Haaves møte med John Haugvaldstad i Stavanger:

Han møtte os med stor Hjertelighed og Fortrolighed, jevn og sagtmodig. Hans Ydre gav ikke Preg af nogen aandelig Ovelegenhed. Han var liden af Vekst, hans Ansigt hadde mere Lighed med en Kvinnes enn en Mands. Naar jeg betragtet hans Fysiognomi og hans i alle Henseender simple Levevis og fordringsløse Optreden, maatte jeg spørge: Hvad er det dog der kan give denne Mand en saadan overveiende Indflydelse at alle hans Venner ser op til ham og søger hans Raad i alle Vanskeligheder, og et Ord fra ham gjælder som et Ord fra Gud, og hvad er det som aftvinger dem som staar udenfor hans Vennekreds en saadan agtelse at de uforbeholdent kan udtale: ’Dersom nogen er en kristen, saa er det Haugvaldstad’. Svaret paa disse Spørgsmaal fandt jeg ikke i nogen som helst ydre Begavelse, han er ingen Folketaler. Det Vidnesbyrd han fremla i sine Opbyggelser var hjertelig og aandelig af kristelig Livserfaring, men egentlig skikket til at vække sovende Syndere var de ikke. Det rette Svar paa Spørgsmaalet maatte søges og findes i hans inderlige Kjærlighed til Gud og Guds Riges Udbredelse og i hans Omsorg for Sjælens Frelse. Denne Kjærlighed med en plettfri Vandel var de Egenskaper som øvet slik tillitvækkende Indflydelse paa dem han kom i Berørelse med og vandt manges Hjærter.

Dog maa det indrømmes at en viss Seighed og Fastholden ved den engang tilegnede og anerkjente Sadnhed kunne gaa saa vidt at den stilte Hindringer i Veien for Mottageligheden for nye Strømninger og berettigede Fremtoninger, som var en følge af Kirkelivets fortsatte Udvikling og Fremskriden fra Klarhed til Klarhed.

Ut fra andre kilder som forteller om ”den gamle farveren” i Stavanger, synes det som om Wefring gir en treffende karakteristikk av den lokale haugianerhøvdingen.

Haave hadde ikke fast inntekt som forkynner. Som en Paulus måtte han derfor forsøke å finne livberging som best han kunne, underveis på sine reiser. I Stavanger handlet han med sildetønner, men i 1852 forhandlet han med Sivert Gundersen om å få forpakte gården Haugvaldstadminne i Hillevåg, en eiendom Haugvaldstad hadde testamentert til Josephines Stiftelse ved sin død to år tidligere. Det ble imidlertid ikke noe av dette fordi Haave reiste hjem igjen til Sunnfjord og forble der til sin død i 1867.

Som reisepredikant hadde Haave vært innom Fennefoss sammen med Wefring. Der gjennomlevde Haave en åndelig krise med utgangspunkt i en voldsom flom i elva Otra, som holdt på å rive med seg møllen der Haave og reisekameraten hadde søkt ly for natten. Etter det overhendige uværet, på ytre og indre plan, konkluderte Haave, som Luther hadde gjort det, med at han kun var rettferdiggjort ved troen og ikke gjennom sine gjerninger, noe han fra da av vektla tydeligere i sin forkynnelse enn det som var vanlig blant haugianerne, som ofte framhevet gjerningskristendommen som bærebjelken i kristenlivet. Dermed kom Haave til å bli en viktig brobygger mellom haugianismen og landets evangelisk-lutherske statskirke.

Kiellands Fennefos-figur ligger teologisk nær opp til Haave. ”Det er unektelig en annen både kristelig og menneskelig frigjorthet over typen Fennefos enn over de venner som omgir ham i samlingene i Madam Torvestads hus,” skriver Sigvart Riiser i en artikkel i Stavanger Aftenblad 6. november 1965, og han tilføyer at Haave var virksom som forkynner nettopp på 1840-tallet, da handlingen i ”Skipper Worse” foregår, ifølge det litteraturhistorikerne sier, og det lokalhistoriske kilder indirekte kan bekrefte.

”Og Fennefos var setesdøl.” Fra Kristiansand ville han ta oppover Setesdalen og ved juletider gjorde han regning på å være i sin hjembygd,” skriver Kielland om sin romanfigur, en skikkelse som i likhet med Haave gjennomkjempet sin sjelekamp, som riktignok ikke gjaldt lyn, torden og storflom, men gnistregnet fra et komplisert kjærlighetsforhold til Sara Torvestad Worse.

FENNEFOS FIKK EN HAUGIANSK OMVENDELSE: OLE TORJUSSEN HELLING

I ”Skipper Worse” flettet Alexander Kielland inn en ”haugianerhistorie” han hadde hørt i Beates familie.

Beates moster, Oline Marie Seglem (f. i Stavanger 6. januar 1811), ble nemlig gift med Torger Olsen Svanøe, kjøpmann i Bergen og sønn av den kjente haugianeren Ole Torjussen Helling fra Ål i Hallingdal. Da Ole var 23 år gammel, ble han grundig rådgitt av sitt store forbilde, Hans Nielsen Hauge, mens de begge befant seg i Bergen. Og Ole fulgte de rådene han fikk, både om å gifte seg med Kristi Amundsdatter Korbøen fra Modum og om å selge sitt gårdsbruk i Ål til broren for å kunne overta det store Svanø-godset i Sunnfjord, som Hauge kjøpte usett i 1804 for 11 999 riksdaler av hoffagent Hermann Diedrich Janson på Damsgaard i Laksevåg ved Bergen. Svanø var gammelt adelsgoods, og sagnet forteller at Eirik Blodøks var fostret der. Severin Seehusen fra Stavanger (sønn av Morten Seehusen og Elisabeth Godtzen, Kiellands forfedre), som bl.a. eide Nedre Madla-gården, ble i 1720 adlet som eier av Svanøgodset, og han tok da etternavnet de Svanenhielm.

Da Ole og Kristi overtok godset, omfattet det fem gårder og to husmannsplasser foruten hovedbruket. Ekteparet Helling, som endret etternavn til Svanøe, drev sitt gods fram til et mønsterbruk med bl.a. sagbruksdrift og skipsbyggeri som inntektskilder utenom jordbruket. I hele perioden fra 1814 til 1842 var Ole stortingsrepresentant, og i 1821 ble han tildelt borgerdådsmedaljen. Hauge må ha hatt meget god teft for ressursrike ungdommer som var fulle av pågangsmot. Og han var en sann mester i å gi dem utfordringer som fortalte dem at ”høvdingen” hadde tro på dem.

Ole hadde vært litt av en friskus i ungdommen i Hallingdal, ”et verdens barn, der altid lod sig regjere af sine onde affekter”, skrev han selv. Men i et bryllup der han hadde boltret seg på dansegolvet, ble han var spede salmetoner som tonet ut fra et siderom. Han oppfattet litt av teksten i Paul Gerhardts tekst: ”Skulde jeg min Gud ei prise”. ”Jeg kunne ikke længer faa fred, det var den sidste dans jeg var med i,” skrev han siden.

Slik bruker Alexander Kielland denne historien i ”Skipper Worse” (kapittel III):

Han Nilsen Fennefos kom fra en familie der tidlig var blitt vakt av Hauges reiser gjennom bygden. Fra sin tidligste barndom hadde han hørt tale om den elskede lærer, hans mor hadde sunget hans salmer, og han selv bar hans navn. Derfor var det meget som likefrem måtte synes å drive ham til efterfølgelse.

Men gutten hadde et sterkt lidenskabelig sinn, og like til sitt tyvende år gjorde han sin mor sorg ved et vilt og lettsindig liv.

Da hendte det en natt han kom hjem fra et danselag og ville liste seg forbi stuen og opp på sitt kammer, at han hørte moren ligge våken og synge:

Befal du dine Veie
Og al din Hjertesorg
Til hans trofaste Pleie
Som styrer Himlens Borg.
Han, som kan Stormen binde
og lede Bølgen blaa,
Han ved og Vei at finde.
Hvorpaa din Fod kan gaa.

Videre skriver Kielland:

Fra den dag av gikk Hans Nielsen ikke mere til dans; men gjennom flere år av anfektelse og sjelekamp vant han omsider åndens frimodighet, så han begynte å tale med sine nærmeste og hvem han ellers traff, om det ene fornødne. I forsamlinger fikk han tale, og det var alles mening at det var lenge siden der var hørt så liflig en tunge.

Kielland hadde, som vi har sett, rike kilder å øse i fra sitt sosiale nærmiljø – også når det gjaldt lokal og nasjonal haugianerhistorie – og mesteren visste å ”koke” impulsene om til eget bruk.

KIELLANDS BESKRIVELSE AV HANS NILSEN FENNEFOS

Romanskikkelsen Hans Nilsen Fennefos er en av Kiellands sentralfigurer i ”Skipper Worse”. Vi møter reisepredikanten første gang i romanens kapittel II, og siden opptrer han med stor hyppighet like fram til skipper Worses dødsleie i avslutningen på fortellingen.

Slik presenterer Kielland Fennefos i kapittel II:

Mannen i døren, som var høy og bredskuldret, slo også sine øyne ned og sa: ’Se her – Sara! bringer jeg deg ’Livet i døden’, som vi talte om. Måtte du ha sann glede av den!

’Takk, Hans Nilsen!’ svarte jomfru Sara uten å se opp; han la den derfor på benken og gikk igjen.

Hun lyttet efter hans trin, idet han gikk videre oppover trappen til loftet; Hans Nilsen Fennefos var nemlig en av madam Torvestads losjerende.

Derpå tørret hun i en fart av sine hender, tok varsomt boken og leste et stykke hist og her med iver og glede. Det var jo en bok av selve Hauge, som Fennefos alltid talte om; men som moren syntes å holde mindre av; iallfall hadde hun ingen av hans bøker.

I kapittel VI beskrives Fennefos slik:

Hans Nilsens panne var ikke meget høy, men bred og åpen; håret var mørkt, og stritt, hvorfor han bar det ganske kortklippet; nesen stor og krum, munnen fast sluttet med smale leber og en sterk ren hake.

Siden lebene var så smale og uten skjegg, vistes begge tannrekker langt inn, når han talte, – tettstående, rett avskårne bondetenner, og det var mange i forsamlingen som holdt av å feste

sine øyne ved hans munn, når han leste eller sang, – det var en munn rød og hvit, frisk og ren, som aldri smakte tobakk eller brennevin.

Renhet var overhodet det ordet som passed til mannen. Ikke blott hans påkledning og hans skjortekrave, men selve ansiktet var så rent med de store, greie trekk og den glattrakede hake. Og av øynene, som var grå og klare, lyste det et så rent og alvorlig skjær, at det var folk som ikke likte å se inn i dem.

Han hadde ikke det stikkende, nærgående blikk, hvormed mange av hans medbrødre pleiet å bore seg inn i synderen som om de ville trenge ned i en dyp avgrunn av hemmelig synd og ondskap. Hans Nilsens blikk gjorde derimot det inntrykk at det ventet å møte den samme renhet, som det selv kom fra; og kanskje var det derfor at de fleste så til siden, når de stod midt foran ham.

I innledningen til romanens tredje kapittel heter det:

Hans Nilsen Fennefos kom fra en familie, som tidlig var blitt vakt av Hauges reiser gjennom bygden. Fra sin tidligste barndom hadde han hørt tale om den elskede lærer, hans mor hadde sunget hans salmer, og selv bar han hans navn.

Derfor var det meget som likefrem måtte synes å drive ham til efterfølgelse.

Men gutten hadde et sterkt lidenskapelig sinn, og like til sitt tyvende år gjorde han sin mor sorg ved et vilt og lettsindig liv.

Men Hans Nilsen Fennefos slår inn på en smalere sti, og den unge mannen starter sin virksomhet som reisepredikant. Han får å streve både med landets prester og sitt eget temperament, skriver Kielland om ham i kapittel III:

Men i de første år, da Hans Fennefos reiste omkring, traff han helst prester av den gamle skole, som lurte på hvert hans ord og hvert hans fjed, som voldte ham og hans venner så megen skade og fortred som de kunne.

Da gjaldt det å vokte nøye både på seg selv og vennene, og her hadde den unge predikant mang en strid å bestå. For likesom han var av usedvanlige legemskrefter, var han også hensynsløst modig. Gamle folk sa at han minnet meget om Hauge i den første tid, føre enn de hadde ødelagt ham med forfølgelse.

I de brever som de eldste hjemme på Fennefos sendte foran ham til vennene rundt omkring, stod det derfor alltid at den unge Hans Nilsen måtte stadig formanest til lydighet mot dem som er satt til å styre og råde, på det at ingen strid eller forargelse måtte oppstå.

Og efter hvert lærte han å dempe sitt sinn, så han endog mange steder i stillhet kunne avverge splid mellom prest og menighet. Det hadde vært Hauges vilje således, og for den bøyet han seg som alle de andre venner.

Derved kom Fennefos som så mange legpredikanter til å forberede sinnene således at hvor som helst en prest ville, der kunne han nesten alltid – høyst uforskyldt finne en liten kjerne av levende kristne i menigheten, som stod rede til å slutte seg om den der kun ikke som de gamle prester bød dem stener for brød.

Men undertiden holdt det hårdt for Hans Nilsen å styre sitt sinn. Av de gamles fortellinger hjemme på Fennefos visste han god beskjed om alle begivenheter i Hauges liv. Han kjente navene på alle de lensmenn og sorenskrivere, men især på alle de prester, som hadde forhånet, forfulgt og halvveis plaget livet av den kjære lærer.

Og hvor han nu kom landet rundt, der traff han disse samme navn. Både domstolen og prekestolen var gått i arv til sønner – ikke bare i ånden, men også i kjødet av hine gamle, forhatte forfølgere.

Det glødet mang en gang i det unge blod, og når ordet falt fritt og skarpt i forsamlingen, så han den samme glød hos andre. Men da tuktet de hinannen gjensidig; det er ingen øvrighet uten av Gud.

Når han fór over Vestlandet, stanset Fennefos alltid en stund hos madam Torvestad. Byen var knutepunkt i den vidt forgrenede vekkelse, og efterhånden ble han mere hjemme her enn på Fennefos.

Herhen sendtes derfor også brev og budskap til ham fra venner omkring i landet, når det var noe galt på ferde blant dem, eller når de fikk altfor stor lengsel efter å høre ham tale.

Så reiste han eller skrev brev; eller de eldste sendte en annen, om det var noen, som passet til det.

Det var imidlertid hverken brødrene eller madam Torvestad som trakk ham så sterkt og holdt ham så lenge i byen. For han trivdes i grunnen best blant bøndene.

Og mot madam Torvestad hadde han meget å innvende. Hun var for slapp i mange ting; oppfylt av tysk pietistisk svermeri, som han ikke kunne fordra, og fremfor alt var hun ham altfor myndig og herskesyk i menigheten og i sitt hus.

Hva som bandt ham, var vel mest Sara.

Etter hvert føler Fennefos seg selvsikker nok til å irettesette haugianerne i kystbyen for deres voksende materialistiske holdninger. Slik framstiller Kielland dette i kapittel V:

Penger kom altfor lett og i altfor store porsjoner.

Fennefos fant også at det begynte å innsnike seg overdådighet i brødrenes samliv; der var middagsselskaper, hvor det ble spist overflødig.

Saken var at for disse tarvelig vante folk var stek og kake noe nytt og uhørt; og efterhånden som de ble seg bevisst at det hadde de nu råd til, fant de en halvt barnaktig glede i å la byens kokkekone lage dem mat som i de store hus.

Fennefos talte til dem om det og refset dem; de hørte på ham, smilte og takket; men det ble ikke anderledes.

Fennefos forelsker seg i Sara Torvestad og får frimodighet til å be om hennes hånd av madam Torvestad, men får avslag da madammen har andre planer for sin eldste datter. I kapittel Vi skriver Kielland:

Det overrasket og skuffet Hans Nilsen. Han formådde egentlig ikke å innse hva madam Torvestad kunne ha imot å gi ham sin datter. Det falt ham ikke inn at hun kunne ha andre planer, like så litt som det falt ham inn med en tanke å motsette seg hennes vilje eller gå utenom den.

Derimot bestrebte han seg for å finne at hun hadde rett, og det lyktes ham med noen overveielse.

Hans Nilsen finner det nå best å forlate byen for å komme på avstand fra Sara og hennes mor. I kapittel VII heter det:

Da Hans Nilsen reiste forærte han henne [Sara] det dyrebareste han eiet. Det var egentlig et brev fra Hauge til hans mor. Papiret var gult og medtatt og blekket blekt. Fennefos, som var utlært bokbinder, hadde selv arbeidet en sirlig mappe av papp til å bevare brevet i – med hennes navn og et skriftsted trykt utenpå.

Fennefos drog langt vekk. I kapittel VIII står det:

Fra Hans Nilsen Fennefos kom det i et par år bare sparsomme etterretninger. Han sies især å ferdes nordpå, lenger nord enn han noensinne hadde vært før, – helt oppe i det svarteste Finnmarken – sa noen.

... og videre:

Det var nemlig ikke gledelig hva vennene rundt omkring visste å berette om Hans Nilsen.

Han, der før var gått fra bygd til bygd som et elskelig fredens sendebud, han efterlot seg nu uro og forskrekkelse. Det fortaltes at han gikk frem som et Herrens vær over landet; hans tale

var som ild, mange ble syke på sinnet av å høre ham, – ja, en ung pike saes endog å ha tatt livet av seg for hans tales skyld.

Prestene begynte å befatte seg med ham i sine innberetninger; hans gamle ry for måtehold og saktmodighet ble beskjemmet og de vantro triumferte og ropte: Se – se! – han også!

Da Fennefos omsider dukker opp igjen i den lille kystbyen, blir det holdt mottakelsesselskap for ham. Fennefos får vite at Sara er blitt gift med den middelaldrende skipper Worse, og lekpredikanten holder seg mest hjemme og samtaler med madam Torvestad, men han var også over i ”hovedbygningen hos Worse”, forteller Kielland i kapittel IX.

I kapittel XI får Fennefos endelig Sara Worse for seg selv. Det blir et lidenskapelig møte:

Han [Fennefos] prøvet igjen; og som for å hjelpe på ordene som ikke ville komme, nærmet han sin hånd til hennes kinn. Han kom til å røre ved den bløte, fine hud, og da forlot bevisstheten ham; det bruste gjennom hans hode, han visste av ingen ting; men han holdt henne i sine sterke armer – nesten løftende henne fra gulvet, mens han kysset hennes øyne og hennes munn.

Hun rev seg ikke løs, hun støtte ham ikke fra seg; men det gikk en skjelven gjennom henne, som han fornåm.

Han slapp henne halvt – et sekund – så vidt han kunne se henne i ansiktet; deres øyne boret seg i hinannen, han så det bleke ansikt, lebene ennu halvt åpne etter de ville kyss; han kunne ta henne, hun lå fast i hans armer; det begynte igjen å bruse i hans hode, – da sprang han tilbake med et skrik: ’Herre – hjelp oss! Hva er det vi gjør!’

Men da døren var lukket, ilte hun over gulvet og lyttet. Hun hørte ham tumle ut av gangen, hørte gatedøren slå i og hans hurtige skritt forbi vinduene.

Da vendte hun seg mot lyset – hendene presset mot sitt bryst, ved munnvikene skjelvet noe som kunne være et bittert smil; derpå kastet den unge, sterke kvinne seg like ned i gulvet og hulket. – ”

I kapittel XII får vi høre at madam Torvestad tilbyr Fennefos å gifte seg med hennes yngste datter Henriette. Slik beskriver Kielland møtet mellom Fennefos og Henriette Torvestad:

”Da han [Fennefos] stod like overfor Henriette, som så ham urolig inn i ansiktet, visste han ikke hva han skulle gjøre.

Men hun, som hadde fått hentydninger nok i den senere tid, tok mot til seg og sa halvhøyt: ’Hans! – jeg er forlovet.’

’Jeg har gitt Lauritz Seehus min ed for liv og død,’ tilføyet hun og så fast på ham.

Hans Nilsen stirret på dette barn, som åpent tilstod sin kjærlighet for liv og død, – så overlegen, så ganske anderledes ren enn ham.

'Hør kjære Hans,' sa nu Henriette og la sine hender fortrolig opp på hans skuldre; 'du har alltid vært god imot meg, du er god i deg selv. Du vil ikke ta meg på denne måte – det vet jeg; men du må hjelpe meg imot mor.'

'Jeg skal visselig ikke gjøre deg ulykkelig – Henriette! men du tør ikke sette deg opp mot din mor.'

'Men jeg vil ikke, jeg kan ikke ta noen annen enn den jeg holder av!'

'Hør barn! –' sa han nu rolig og så smertelig på henne; det var ikke første gang, stakkars forelskede kvinner søkte hjelp hos Hans Nilsen, og i dag var han mer enn noensinne i stand til å følge dem; 'visselig er intet sår bitrere enn det som elskoven slår i ungdommen. Men så er det dog oppreisning og helbredelse gitt for den, som søker fred i å fullkomme sin plikt i all lydighet mot Guds bud og mot den han har satt til å råde over oss. Du sier, du kan ikke ekte en som du ikke holder av; men betenk dog hvor ofte hjertet fare vill i ungdommens alder, og –'

'Ja, se nu for eksempel Sara,' avbrøt Henriette, 'hva hjelper all hennes rikdom og all hennes gudsfrykt; jeg vet hun er det ulykkeligste på jorden.'

Hans Nilsen vendte seg bort; han var atter avvæpnet.

Men Henriette trådte hen til vinduet og så opp i luften over det rommelige gårdsrom; hun slo et resolutt klask med den ene hånd i den annen og sa halvhøyt: 'Dessuten har jeg jo svoret.'

Hans Nilsen gikk tilbake til madam Torvestad og sa bare at han og Henriette ikke kunne komme til enighet. Hun ville spørre ham om mere; men nu kunne han ikke lenger holde det ut, han gikk like ut av stuen uten å svare.

Madam Torvestad straffer sin ulydige yngste datter ved å avtale om forlovelse mellom Henriette og Erik Pontoppdan Egeland – "det verste hun visste under solen". Dette fører til at Henriette tar sitt eget liv.

I romanens avslutningskapittel (XV) møter vi Fennefos ved skipper Worses dødsleie. Kielland skriver:

"Fennefos hadde satt seg ned blant haugianerne inne i sykeværelset og talte enda en gang til dem. Henriettes død hadde grepet ham dypt, og hvert ord han sa, dirret av smerte og medynk og fant vei til alle de forpinte hjerter.

Alle lyttet, noen gråt stille; alene Sara satt med halvt bortvendt åsyn uten å røre en mine. Undertiden vendte hun seg mot ham; han så på henne som på en av de andre – åpent og lyst. Men hennes dype, sterke øyne boret seg inn i hans – som en klage, som et skrik i den ytterste nød; nu da hun skulle til å bli fri, nu var det alt sammen for sent, forspilt, øde; ville han ikke hjelpe henne?

Han ville ikke, således som hun ville. Han talte som om han allerede var langt borte, som om de bare hørte den elskede stemme rope velsignede ord til dem fra det fjerne.

Derpå reiste han seg og bød god natt og far vel.

Det ble stor og smertelig overraskelse mellom dem; ville han nu forlate dem igjen? ta freden bort, han nettopp hadde brakt? – de flokkedes om ham med bønner og gode ord, talte også om stormen og det fæle vær, 'du finner knapt veien – Hans Nilsen i dette bekende mørke'.

Men da svarte han stille med sin mors vers:

'Han, som kan Stormen binde
og lede Bølgen blaa,
han ved og Vei at finde,
hvopaa min Fod kan gaa.'

Ved døren vendte han seg enda en gang og så kjærlig på dem alle. Til slutt kom han til Sara, som stod tett ved ham; han rakte henne for siste gang sin hånd til farvel, og i hans blick kom det hele den gamle uskyldige kjærlighet fra deres ungdom – så varmt og åpent, men så vemodig og fullt av den dypeste medynk.

Da de andre fulgte ham ut på gangen, vendte Sara seg, tok et lys og gikk ovenpå for å hente noe lintøy. Men foran linnetskapet brøt hun sammen og begynte plutselig å gråte.

Hun gråt først tungt og vondt; men etter hvert smeltet alt sammen, og hun gråt over den arme Henriette, over seg selv, over alt som var så bunnløst sørgelig. Det stod ikke annet for henne enn dette lyse, rene blick, og i dette blick løste tårene forherdelsen som hadde lagt seg om henne, og milde, fromme tanker kom igjen fra den tid Hans Nilsen og hun fulgtes til og fra forsamlingen og talte så godt og uskyldig med hinannen.

Således fant et par av kvinnene henne gråtende foran linnetskapet, og den ene sa til den annen: 'Se! hvor hun elsket ham.'

Hun reiste seg forvirret; men ble straks rolig, da hun forstod de mente hennes mann."

Slik skriver Kielland sin Hans Nilsen Fennefos-figur ut av romanen "Skipper Worse".

ARNE ARNESEN

Arne Arnesen Bjørge ble født i Øyer i Gudbrandsdalen i 1791. Fra hans livshistorie har Kielland hentet impulser både til skipper Worse og Hans Nilsen Fennefos. I sin ungdom tjente Arne hos Hans Nielsen Hauge på gården Bredtvedt i Asker. Unggutten så sånn opp til sin arbeidsgiver at han kalte seg for Arne Hauge mens han tjente på Bredtvedt. Det var Hans Nielsen Hauge som oppfordret sin dreng til å dra vestover som predikant. Han utstyrte ham også med pengemidler som han kunne investere i gårdsbruk der vest.

En tid bodde Arne på Årstad ved Bergen, men omkring 1830 flyttet han til Stavanger, der han først bodde i et hus på St. Pedersgjerde. I Stavanger kom han først under fogd Søren Daniel Schiøtz' innflytelse, og han knyttet seg til brødremenigheten som Schiøtz ledet.

I 1831 fikk Arne Arnesen kjøpe et gårdsbruk på Svihus i Høyland av Oplysningsvæsenets Fond. Han fortsatte sin lekpredikantvirksomhet ved siden av gårdsdriften og kom bl.a. til gården Fotland i Time, der han traff den ett år yngre Martha Eriksdatter (datter av Erik Tolleivson Vatnamot og Ingeborg Eriksdatter Netland), som han giftet seg med 14. april 1832. (Gårdnavnet Vatnamot i Ognå nyttet Kielland seg av i romanen "Jacob", der den fattige bonden Njædel Vatnamot har forfatterens sympati i kampen mot byråkratene i departementet.)

I 1832 fikk Arnesen kjøpe gårdsbruket Sandvig under Bispeladegård av slakter Brath Jacobsen Schiæveland fra Jørmeland i Hjelmeland, som hadde kjøpt gårdsbruket av Peder Klow i 1803. Men først i 1818 hadde Schiæveland bygd seg våningshus på Sandvig og flyttet sør for byen, noe som førte til at han ble oppsagt som borger i Stavanger.

Gårds- og bruksnummer på dette bruket var henholdsvis 21 og 44, og tunet på gården lå ved nåværende adresse Sandvikvei nummer 6, der våningshuset fremdeles eksisterer i ombygd utgave.

I Hillevåg kalte Arnesen seg vekselvis for Sandvig og Bispeladegård.

I 1834 solgte han den nordlige delen av sitt gårdsbruk (3 spann kornskyld) til John Haugvaldstad for 550 spesidaler. Haugvaldstad flyttet da et eldre hus fra Stavanger ut til sitt nye gårdsbruk, som hadde som formål å skaffe naturalia til pikehjemmet Josephines Stiftelse i Stavanger. Våningshuset ble plassert ved nåværende adresse Haugvaldstadminde 8 - der det fremdeles står i fin stand som "Haugvaldstad Minde".

I kapittel X i "Skipper Worse" skriver Kielland om "et Asyl for Pigebørn, som Haugianerne havde oprettet" – og da hadde han sannsynligvis Josephines Stiftelse i tankene, en institusjon som Haugvaldstad var med på å starte i 1834, og som bl.a. hadde som formål å utdanne dyktige tjenestejenter. "Den gamle farveren" var, i flere omganger, med på å trygge institusjonens eksistens gjennom pengegaver – og ved å bygge det prektige huset i Kongsgate 48, som huset pikehjemmet fra 1840.

I samme kapittel har Kielland også tatt med et sitat som tillegges den vestlandske "haugianerbispen". Når Haugvaldstad uttalte seg om forholdet mellom haugianere og brødrevenner, sa han gjerne: "Vi kunne lære noget af dem, og de kunne lære noget af os", et utsagn som er gjengitt ordrett i "Skipper Worse".

Kiellands beskrivelse av en gård ”flere av de fornemste haugianere eide i fellesskap”, gir assosiasjoner til Haugvaldstads virksomhet og til hans gårdsbruk i Hillevåg. ”Og foruten jordbruket var der også en del fabrikklegg,” skriver Kielland om sin haugianergård i kapittel III i ”Skipper Worse”. Noe seinere i samme kapittel heter det: ”De hadde således hele månedens regnskap både for gården, farveriet, stampemøllen og alt annet” – et spesifikt konsentrat også av den virksomheten Haugvaldstad drev.

Videre skildrer forfatteren haugianerne på vandring fra gården mot byen: ”Det var en stille, tung høstmiddag. Det lille følget vandret henover markene mot byen. Haugianergården – som alle kalte den – lå vakkert i aftensolen med sine solide og velmalte bygninger. Jorden var tarvelig, men godt dyrket, og bak de pyntelige stengjerder stod hist og her små treplantninger.” Lyng, fjellknauser, slette og myr er ord Kielland bruker for å beskrive hvordan det så ut før haugianergården ble oppdyrket. Dette er ord som bør nyttes av den som vil beskrive Hillevåg før oppdyrkingen, og Kielland visste hvordan det hadde sett ut, fra sin barndoms karjolturer gjennom Hillevåg på vei mot ”Aarre”.

EIENDOMMER OG BOSTEDER

Hvor liten og oversiktlig Stavanger var i Alexander Kiellands barndom, ser vi av at haugianeren Schiæveland, som Arnesen kjøpte Bispeladegården av, også eide løkken som lå vest for Kiellands barndomshjem ved Breiavatnet, en eiendom som Schiævelands datter, enkefru Anna Brathsdatter Brimsøe, arvet etter faren i 1833. I 1854 overtok brødrene og haugianerne Salve og Peder Aanenesen (impulsivere til brødrene Endre og Nicolai Egeland i ”Skipper Worse”) løkken og eide den fram til 1865, da Sivert Gundersen (som ga de ytre rammene til figuren Sivert Jespersen ”Gesvint”) kjøpte den på auksjon. Kielland synes å ha fargelagt og omformet hele sitt oppvekstmiljø i sine romaner.

Inger Mæles bror, Tormod Larsen, leide husvære hos enkefru Brimsøe i Nygaten 34 på 1840-tallet, og hennes bror Haaver, som i likhet med Tormod var skipper og en av modellene for ”Skipper Worse”, bodde i ”Forstaden” – med adresse Bagergaden 15.)

-----

8. – 9. august 1842 deltok Arne Arnesen under stiftelsesmøtet for Det Norske Misjonsselskap i Josephine Stiftelsens lokaler i Kongsgaten.

I 1846 døde Martha Eriksdatter på Sandvig, og Arnesen satt igjen med fire morløse barn (Erik Andreas, dp. 11.1.1834, Ingeborg Marie, dp. 5.2.1836, i 1865 ”pige” hos Ole Samuelson på Hetland – Martha, dp. 13.12.1838, Andrea, dp. 17.6.1841, alle født på Sandvig).

Enkemannen Arne Arnesen forsatte som reisepredikant og kom bl.a. til gården Mele i Forsand, der han møtte den 31 år yngre Serina Persdatter (f. 1822 og datter av Per Torgerson Mele, 1789–1845, og Sissel Larsdatter Mele, 1794–1852).

Arne Arnesens eldste sønn fra første ekteskap, Erik Andreas, fikk som voksen overta et gårdsbruk faren hadde kjøpt på Alsnes i Høyland. På Store Vatne fant han en kamerat i den to år eldre Fredrik Axel Schiøtz, f. i Stavanger 6.10.1832 som sønn av bankkasserer og grosserer Søren Gabriel Schiøtz og Larsine Fredrikke Smith, som døde i barsel da Fredrik Axel ble født. Han vokste derfor opp med en stemor – i likhet med kameraten på Alsnes. Stemor til Fredrik Axel het Marie Dorothea Christiane Lange (1807–1852). Om det var mangelen på biologisk mor eller en overdose av forventninger fra prektige fedre som var årsak til at begge

kameratene som voksne søkte trøst i alkohol, vet vi ikke, men de to jamaldringene drakk seg i alle fall fra gård og grunn og ”flyktet” deretter til Amerika.

I Schiøtz’ tilfelle synes ikke fromhet og prektighet å ha forlatt familien ”over there”, for Fredrik Axels sønn, Søren Jacob Larsinius (f. i Høyland i 1865) ble styrmann før han startet en pianofabrikk i Chicago, og hans sønn, Fredrik (f. 1901) ble president i den norsk-amerikanske kirken i USA.

(Fredrik Axel Schiøtz var for øvrig sønnesønn til Alexander Kiellands grandtante, Axeliene Christine Kielland (1786–1856), og således tremenning til forfatteren, mens stemoren, Marie Christiane Lange, var kusine til Alexanders mor.)

Da Arne Arnesens eldste sønn, odelsgutten Erik Andreas, drog til Amerika, solgte Arnesen gårdsbruket i Hillevåg i 1859 for å flytte til Alsnes med sin familie og gjøre opp for sønnens misere som bonde i Høyland. Ved folketellingen i 1865 bodde familien Arnesen fortsatt på Alsnes og bestod da av bonde og selveier Arne Arnesen (74), hustru Serine Persdatter (44) og følgende barn (alle fra Arnesens andre ekteskap): Peter (dp. i Hetland 12.6.1847), Johannes (f. i Hetland 15.1.1849), Sikke Amalie (f. på Sandvig 19.5.1850 – var død da folketellingen ble tatt opp i 1865), Johan Arnt (f. på Ladegård (Sandvig) 9.11.1852), Magnus Martinius (f. på Sandvig 13.4.1856), Severine Berthilde (f. på Sandvig 11.1.1858), Pauline (f. på Alsnes i 1859) og Jacobine Ragnhilde (f. på Alnes i 1863, da Arnesen var 72 år.)

I 1866 solgte Arnesen gårdsbruket i Høyland for å forpakte et mindre bruk på Våland ved Stavanger – som tilhørte Asser Tollaksen kardemaker, en velkjent mann i byens haugianerforsamling. Det var han som i 1845 solgte tomten til ”Nygadens Opbyggelseshus” (Nygata 11).

Arne Arnesen døde på Våland i 1868. Våningshuset på gården har i dag adresse Rogalandsgata 31. Gårdsbruket strakte seg fra denne gaten og oppover mot Vålandshaugen og omfattet bl.a. det som nå er Balders gate, Johan Thorsens gate og Byfogd Christensens gate. Omkring første verdenskrig bodde bjerkreimsbuen Salve Tollefsen Ween på dette bruket, som den siste gårdbrukeren der.

Som enke fikk Serina leie husvære i et hus i Brødregaten, men ved folketellingen i 1875 bodde hun til leie i et hus i Ladegårdskleven som tilhørte Thore Idsøe. Hun var da ”understøttet af Hetland Fattigvæsen” og bodde sammen med barna Magnus, som livnærte seg som garverdreng, Pauline og Jacobine Ragnhilde. Seinere fikk dette huset adresse Ladegårdskleven 6. Pussig nok var det i samme hus kvekerhøvdingen Elias Tastad bodde med kona Gurine fra 1853 til 1861. Huset eksisterer fremdeles (2000).

Arne Arnesen var altså en av Kiellands impulsgivere til begge de to figurene Hans Hans Nilsen Fennefos og skipper Worse i ”Skipper Worse”. Som Arnesen fikk sin unge Serina tildelt av svigermoren, fikk den aldrende skipperen sin Sara av madam Torvestad – og i begge tilfellene var ekteskapene ulykkelige. I sin ungdom hadde Arne Arnesen fått en bok av Hans Nielsen Hauge, en gave som selvsagt var et klenodium for den unge drengen. Denne historien har Kielland brukt i kapittel II i sin roman. Arne Arnesen knyttet sitt navn til det store idealet ved å føye Hauges etternavn til sitt – på samme måte som Kielland lot sin lekpredikant bære haugianerhøvdingens navn. Etter intens reise- og forkynnervirksomhet i ungdommen slår både Fennefos og Hauge seg ned som gårdbrukere etter å ha opplevd mange nederlag og mye

motgang, og begge blir gift to ganger. Men Kiellands Fennefos-figur er nok alt i alt mer inspirert av Hans Nielsen Hauge selv enn av den lokale reisepredikanten.

Det fins flere mulige informanter som kan ha fortalt Kielland historien om Serina Persdatter og hennes mann. Han kan ha fått den av Serina selv, for hun var ”kusine” (egentlig tremenning) til

Alexanders stemor, Inger Mæle, og har sannsynligvis vanket i Alexanders barndomshjem, i alle fall etter at hun ble enke i 1868. Alexander kan selvsagt også ha hørt historien av stemoren.

Men også hans egen kone kan ha vært informanten. Beate hadde en morbror som het Andreas Olsen Seglem, og som kjøpte bruk 39 på Sandvig av Arne Arnesen omkring 1840 (tunet der hvor Skrettings forsiloer seinere ble reist). Seglem beholdt dette gårdsbruket fram til 1851, og han var da nærmeste nabo til familien Arnesen og til ”den gamle farveren”s bruk litt lenger vest) og kan ha gitt niesen verdifull informasjon om ”haugianerkolonien” i Hillevåg.

SANDVIG-GÅRDEN ETTER ARNE ARNESEN

Da Arne Arnesen og Serina Persdatter Sandvig flyttet fra Sandvig til Alsnes i Høyland i 1859, solgte de bruket (gr.nr. 21 br.nr. 35, løpenr.193) til Ole Rasmussen Brueland i april (tinglyst 2. juli 1859).

Ole var sønn av Rasmus Rasmussen, som var født på Njærheim i Nærbø i 1803. Sammen med kona, Maren Olsdatter fra Nærland (f. i Hå i 1804), slo Rasmus seg ned på et lite bruk på Våland, men han var heldig og fikk fast arbeid hos Peter Petersen på Köhler-eiendommen i Hillevåg, og lønnen han fikk som møllemester, kom vel med ettersom barneflokket på Våland økte.

Ole, som altså hadde vokst opp på Våland, ble gift med Nille Marie Sandnæs i 1862. Ekteparet Brueland fant sitt åndelige hjem i Indremisjonen, som var den lekmannsbevegelsen som brakte videre arven fra haugianerne mot slutten av 1800-tallet. Mange lokale forkynnere fikk ta inn hos Brueland-familien på Sandvig når de skulle preke i Hillevåg. Best kjent er Gabriel Baardsen fra Stavanger, Oddmund Kalbom fra Etne og Lars Oftedal. Sistnevnte var imidlertid ønsket på Sandvig etter ”fallet” i 1891, da han fra kordøren i St. Petri kirke innrømmet å ha ført et ”usædelig Levnet”.

Det var Ole og Nille Brueland som ga tomt til bygging av bedehuset ”Nasareth” i Hillevåg i 1879. Bedehuset lå i Hillevågsveien like foran nåværende restaurant ”Patrioten”, men ble flyttet litt østover etter hvert som det ble behov for å utvide veien.

Ole fikk, i likhet med faren, arbeid i handelshuset Köhler hos Petersens datter Frida, som var gift med kjøpmann Wilhelm Hansen. Som gårdsbestyrer tjente han en daler (fire kroner) dagen noe som ble ansett som en meget god lønn for en arbeider på 1870-tallet. Det ble Nilles oppgave å ta seg av mye av gårdsdriften på Sandvig mens Ole arbeidet for Hansen, noe han gjorde fram til konkursen i 1883.

Da Brueland mistet sin viktige faste inntekt, satset han sammen med Tobias Roth penger i det nyopprettede ”Stavanger Dampbakeri” med brødutsalg i Nygata og siden på Torget.

Det ble etter hvert tungvint å ha arbeid i byen og bosted og gårdsbruk i Hillevåg. I januar 1899 solgte derfor familien Brueland sitt gårdsbruk på Sandvig for 20 000 kroner (tinglyst 4. februar) og flyttet til nyinnkjøpt hus på Storhaug med adresse Kongsteinsgate 42. (Pris for huset var 10 000 kroner.)

OLE OG NILLE BRUELANDS BARN

Rasmus, født 1863. Han tok artium ved Kongsgård skole i Stavanger og dro til Oslo for å studere teologi, men avbrøt studiene etter to år og dro til Amerika, der han ble gift med Gunda Kyvik fra Stavanger.

Racin, født 1864 ble sjømann og førte barken ”Helios” av Stavanger som kaptein. Han døde bare 27 år gammel i forbindelse med en skipskollisjon mellom ”Helios” og det britiske dampskipet ”Iolain”.

Maren, født 1866. Fra konfirmasjonsalderen arbeidet hun som butikkpike i farens brødutsalg i Nygata, en stilling hun innehadde i 15 år. I 1898 sa hun opp denne stillingen som ekspeditrise for å starte sin egen kolonialforretning i Kongsteinsgaa 48 – et hus hun kjøpte på auksjon dette året.

I 1917 flyttet hun til en eiendom på Mariero som hun fikk kjøpe av svogeren, brusfabrikant Gunnar Løvik, for 15 000 kroner. Eiendommen ble kalt ”Sommerro” og har i dag adresse Bruvikveien 19.

I 1920 giftet Maren seg med sin nabo på Mariero, kaptein Aage Veland (f. 1862) og flyttet ned til hans hjem ”Birkeli”, like ved jernbanestasjonen på Mariero.

Maren hadde tatt med seg de kristne verdiene fra barndomshjemmet. Hun var bl.a. med i Kvinneforeningen for Den norske Hedningemisjon og satt i styret for Hetland gamle hjem.

”Sommerro” tilhører fortsatt Ole og Nille Bruelands etterkommere (1998).

Ole, født 1869, død en dag gammel.

Karen, født 1870, gikk på Aaslands praktiske pikeskole og ble gift med Hans Hognestad (bror til biskop Peter og stortingsmann Eivind), som var lærer ved denne skolen.

Olaf, født 1872, druknet tre år gammel i en liten dam ved Sandvig-gården.

Nille Marie, født 1874, gift i 1896 med brusfabrikant Gunnar Løvik fra Vikedal. De bodde i Kongsgata 36 der brusfabrikken befant seg i underetasjen.

Olava, født 1877, ble gift i 1907 med kaptein Martin Bertinius Løvik, bror til Gunnar.

Det var Jonas Olsen, født i 1864 på bruk 2 på Grannes i Sola, som kjøpte bruk 35 i Hillevåg av Ole Brueland i 1899. Jonas var ugift, og han solgte bruket videre til fisterbuen Peder Østensen Sandanger i 1903. Sandanger investerte penger han hadde tjent på et skiferbrudd i Fister, i gårdsbruket på Sandvig. I dag (1998) sitter hans slektning Gudrun Sandanger – gift med Asle Sivertsen – med denne eiendommen, som nå har adresse Sandvikveien 6, og som er det gårdsbruket i Hillevåg som har lengst historie av de brukene som ligger mellom Köhler- og Christianslyst-eiendommene. Også det meste av tomten til Kvaleberg skole er utskilt fra bruk 35.

TEKST TIL BILDET

1) I 1803 fikk hjelmelandsbuen og slakteren Brath Jacobsen Schiæveland fra Jørmeland kjøpe den sørlige delen av Hillevåg av Peder Klow. Det nye gårdsbruket ble navngitt Sandvig.

Schiæveland fikk borgerskap i Stavanger i 1808, et borgerskap som ble oppsagt i 1818 ”da han hadde taget Bopæl paa Landet” sammen med kona Ingeri Goutesdatter og i alle fall ett barn, datteren Anna.

Fra 1818 har det ligget et gårdsbruk med tun i nåværende adresse Sandvikveien 6. Dette er trolig det eldste gårdsbruket mellom Köhler-eiendommen i nord og Christianslyst-eiendommen i sør med tun ved nåværende Skjeringen 20. Schiævelands løe ble revet i 1952, men våningshuset er i behold – i ombygd utgave.

SLAKTERMESTER BRATH JACOBSEN SCHIÆVELANDS NÆRMESTE FAMILIE

ANNA BRATHSDATTER

(f. 1798–?)

konverterte til kvekerdom

g.m. LARS JOHAN BJØRNSEN BRIME

(1786–1830)

høker i Stavanger. Bodde i Nygata 27a, men eide også nr 34, Skansegate 4 og Olafskleven 22

BRATH JACOBSEN g.m. INGERI GOUTESDTR

LARDTR

SCHIÆVELAND

(ca. 1749–1835)

(1756–1833)

slakter i Stavanger, kjøpte Sandvigen i Hillevåg av Peder Klow i 1803

BJØRN THORSEN g.m. SIDSEL

BRIMSØE (1752–?)

fra Kaltveit i Årdal
infanterist i det jyske
regiment, høker i
Stavanger

BRIMSØE
(1752–1804)

JACOB JØRMELAND g.m GURAA

TORKILD- g.m.ANNA

i Hjelmeland

BRIMSØE ENERS-

(1723–1790)

DATTER.

(1727–1791)

TØRE KALTVEIT

(1710–1782)

LARS

SEN

(1725–1762)

2) I 1832, året før Schiæveland døde, ble gårdsbruket hans i Hillevåg solgt til haugianerpredikanten Arne Arnesen – impulsiver til Alexander Kiellands romanfigurer Hans Nilsen Fennefos og skipper Worse. Det var Arnesen som i 1834 solgte den nordlige parten av bruket sitt til haugianerhøvdingen John Haugvaldstad – ”den gamle farveren” i ”Skipper Worse” med ”haugianergården” (med nåværende adresse Haugvaldstadminde 8).

3) I 1859 flyttet Arnesen-familien til Alsnes i Høyland, og Sandvig-gården ble solgt til Ole Rasmussen Brueland, som hadde vokst opp på Våland i Stavanger. Faren, Rasmus Rasmusen fra Njærheim i Hå, hadde vært møllemester for Peter Petersen på Köhler-eiendommen. Ole var gårdsbestyrer for Wilhelm og Frida Hansen i handelshuset Köhler like fram til konkursen

i 1883. Da sikret han seg de gamle møllesteinene fra kornmøllene ved Salleråen (Hillevågsbekken) og nyttet dem som trappetrinn ved huset sitt på Sandvig. I dag (1998) gjør de gamle steinene nytte som hellegang i hagen ved Sandvikveien nummer 6.

4) Jonas Olsen Grannes fra Haaland (Sola) kjøpte bruk 35 på gårdsnummer 21 av Ole Brueland i 1899.

5) I 1903 fikk Peder Østenson Sandanger kjøpe bruk 35 av den ugifte og barnløse Grannes. Sandanger og kona Kari (født Hammersnes) kom begge fra Fister. Kapitalen til Sandvig-bruket stammet fra et skiferbrudd ved Sandangers barndomshjem. Sandanger-ekteparet var barnløst, men de fostret Peders brorsønn, Peder.

6) Og det ble Peder Sandanger (1877–1943) som fikk overta gårdsbruket etter sine fosterforeldre. Han var gift med Gustava Soppeland (1878–1951) fra Årdal. Med Peder og Gustava ebbet gårdsdriften på Sandvig-gården ut.

7) I dag (1998) er det Peder og Gustavas datter Gudrun og hennes mann, Asle Sivertsen, som eier det gamle våningshuset i Sandvikveien nr. 6.

Fotografiet fra Sandvig er tatt i 1911. Peder og Gustava står bak. Gustava har ett år gamle Magnhild på armen. Sønnen Peder (f. 1907) står ved siden av Kari Hammersnes Sandanger, mens Karl (f. 1909) står ved siden av Peder Østenson Sandanger. Magnhild (f. 1910) ble gift Gramstad og bor fremdeles ved tunet til den gamle Christianslyst-gården. Siden fikk de tre barna på bildet søsknene Sofie (f. 1912 og gift Rimestad), Jon (f. 1914), Øyvind (f. 1916), Gudrun (f. 1922) og Kåre (f. 1924).

SANDANGER-GÅRDEN I HILLEVÅG

Øverst: Det gamle våningshuset med påbygd kvist.

Nederst: Peder Sandanger på vei inn i den eldste delen av den gamle driftsbygningen, som trolig ble reist av Brath Jacobsen Schiæveland i 1818, og revet i 1952.

SANDVIKVEIEN 6

Sandvikveien 6, den gamle gården til haugianeren Arne Arnesen og Serina Persdatter Mæle i Hillevåg, fotografert fra øst og fra vest i 1998. Foran trappene på det nederste bildet skimtes hellene som er rester etter de gamle kvernhjulene fra møllene på Köhler-eiendommen ved Salleråen (Hillevågsbekken).

NOTAT FRA PANTEBOK

Et notat fra "Pantebog for Jæren og Dalane" forteller at unge Arne Arnesen hadde pantsatt verdier i gården sin på Alsnes i Høyland til unge Schiøtz, og etter at Erik Andreas Arnesen hadde utvandret til Amerika i 1859, måtte faren utstede en obligasjon pålydende 100 spesidaler for det pantet Fredrik Axel Schiøtz hadde i Alsnes (tinglyst november 1861).

UTSNITT AV BYKART FRA 1911

Våningshuset til Arne Arnesens gårdsbruk på Våland (nå: Rogalandsgate 31) ligger på hjørnet av Rogalandsgate og Jonas Dahls plass (se kryss på bykartet fra 1911). Bruk 15 strakte seg opp mot Vålandshaugen og mot Johan Thorsensgate.

ROGALANDSGATE 31

Øverst: På denne eiendommen lå våningshuset på den gården som Arne Arnesen leide av kardedemester Asser Tollaksen fra 1866 til sin død i 1868.

LAGÅRDSKLEIVÅ 6

Nederst: Lagårdskleivå 6, der Serina Persdatter Mæle Arnesen bodde som enke med sine tre yngste barn etter mannens død i 1868. I det samme huset bodde kvekerhøvdingen Elias Tastad og fru Gurine Olsdatter fra 1853 til 1861, ikke langt fra kvekerkirkegården i Muségate (mellom nr. 54 og 56), der deres tvillingjenter ble gravlagt uten kirkens velsignelse i 1820. Serina Arnesen står oppført som legdslem ved folketellingen i 1875.

HAUGIANERBRØDRENE EGELAND I ”SKIPPER WORSE”

I sin omtale av ”fremragende haugianere – håndverkere og handelsmenn” i ”Skipper Worse” nevner Kielland spesielt to: brødrene Nicolai og Endre Egeland, ”som hadde den største bondehandel i byen”.

De to brødrene får en heller hard medfart som beregnende og dømmende mennesker med et fromt ferniss. Kielland avkler dem bl.a. ved å skrive: ”Der gikk Endre Egeland om hvem der ble sagt at han lokket bondepikene ned på sjøhuset.” Videre heter det at Skipper Worse ”hadde en spansk tro på Sivert Gesvint, og ikke stolte han stort på Endre Egelands anfektelser: dertil kjente han dem altfor godt på vrangen”. I kapittel X i ”Skipper Worse” lar Kielland ”den gamle farveren” irettesette Nicolai Egeland ved å si: ”Det er ikke alltid at kvinneråd og kvinnetale formilder en mann.” Og når eldsteforsamlingen vil ha en forklaring på Hans Nilsen Fennefos’ tilbaketrekking etter at han er avslørt idet han omfavner Sara Worse, lar forfatteren Fennefos’ øyne dvele ”pinlig lenge ved Endre Egeland”, som været en hemmelighet han ikke fikk innsikt i.

JESPER ERICHSEN EGELAND, PEDELL

Om Kielland her som ellers har forsynt seg av navn fra hjembyen, var det ikke så mange å velge mellom. Forfatteren kan i og for seg ha funnet etternavnet Egeland i svigerforeldrenes hjem på Holmen, der Beates faster, Barbro Egeland, bodde mens Alexander gikk ut og inn i kjærestens barndomshjem. Men mer sannsynlig er det at Kielland har hentet navnet hos vaktmesteren i haugianernes forsamlingshus i Nygaten, Jesper Erichsen Egeland fra Ånestad i Varhaug, som var født i 1815 som sønn av Erich Jacobsen Ånestad og Ingeborg Jespersdatter Taksdal. I 1842 fikk han borgerskap i Stavanger som snekker, før han ble ansatt som haugianernes vaktmester. Siden fikk han samme stilling ved Kongsgård skole mens forfatteren var elev der!

Alexander Kiellands klassekamerat gjennom mange år på Kongsgård, Marius Giverholt, beskriver «pedellen» på denne måten i sine skoleerindringer:

Mere betydningsfuld end nogen av lærerne var dog for os i smaaklasserne pedellen. Han var stiv og stram som en korporal, og det havde han jo ogsaa været i sin tid. Forøvrigt var han snedker av profession og drev et stort værksted i kjælderetagen under latinbygningen. For de lavere klasser stod der ikke mindre respekt av ham end av rektor selv, og lige overfor dem optraadte han altid med myndig og faderlig mine. ”Vi lærere” var det prædikat, han helst anvendte paa sig selv, og da stak han den store næse endnu høiere mod sky end ellers.

Til visse tider var dog pedellen mere velkommen end nogen anden i den vide verden, og det var ved timens slutning. I vor tid ringet ingen skoleklokke, naar timen var ude, men pedellen selv gik fra klasse til klasse med den lykkelige tidende. Naar vi da hang døsig og sløve over bogen, kjed og led av hele livet, aabnedes døren med et, og pedellen stod der alvorlig og høitidelig. ”Klokken er slagen!” brølte han ud over klassen, og da saa han kun smilende ansigter mod sig. –

Forøvrigt var pedellens hverv i de dage noksaa anstrengende; thi skolen blev styret med sand politimyndighed, og bank hørte til dagens orden. Nu, ingen vil bestride, at tugt er baade retfærdig og nødvendig; men vi havde unægtelig vel meget av det gode.

Marius Giverholt skriver dessuten om en avstraffelse ved skolen som også Alexander må ha bevitnet. En av fellesskolens elever (de yngste elevene) skulle tuktes for skulk da han hadde rømt fra skolen noen dager og tatt opphold hos en bonde i nærheten av byen. Rektor Samuel Stub Knutzen sørget selv for å varsle alle klassene om å møte ved avstraffelsen, som skulle foregå i ”plenium”. Rektor, som bar oppnavnet ”Stibben”, beskrives i ”Gift” som ”en liden tykk mand i knappet graa frak, grøn klaffelue og briller”. (Kilde: lektor P.L. Stavnem i kommentarer til Kiellands ”Gift”.)

Slik beskriver Giverholt avstraffelsen, der ”pedell” Egeland spiller en av hovedrollene:

Kl. 4 var den store klasse fuld av gutter. Lærerne stod stive og tause i rad langs den ene væg. Under kathereret stod rektor og noget tilsiden pedellen. Paa bordet saaes de vældige spanskør. Lige ved pedellen sad Knud selv, noget bleg, men forøvrigt uden spor av frygt eller anger. Dyb stillhed hersket, bare en ængstelig hvisken gik over klassen.

Da alle var samlet, traadte rektor frem og talte nogle ord til inledning. Blikket var strængt, stemmen gjennemtrengende og ordene faldt tungt og langsomt. Saa fulgte den egentlige tiltale til forbryderen, og nu bævet rektors stemme, dog ikke blot av streghed, men meget mer av inderlig bekymring for sin fortabte elev.

Stemningen blev mer og mer trykkende. Stilheden vokste til det yderste, saa jeg hørte mit hjerte slaa. Det var næsten uudholdelig, og jeg længtet bare efter at alt skulde være vel over. Da gav rektoren vinket til pedellen. Knud reiste sig, og snart hørtes de frygtelige slag hvine gennem luften. Pedellen sparte ikke paa kræfterne, det hørtes nok. – Jeg vendte hovedet til den modsatte kant og bed tænderne sammen. Hvert slag skar i mig og vakte en storm av oprørske tanker. Pedellen var et uhyre, ja selv rektor syntes mig en grusom tyran. – Akten var endt og Knud sad igjen paa sin plads; men jeg turde fremdeles ikke se paa ham. De andre sa at ansigtet var blaasort av smerte, og jeg gyste ved tanken derpaa. Hvad der siden blev talt av rektor som formaning til os alle, hørte jeg ikke et ord av; sanseløs reiste jeg mig med de andre og tumlet ud av klassen. [- - -]”

Det er noe gammeltestamentlig nidkjært over de oppdragelsesmetodene som ble nyttet i Stavanger på midten av 1800-tallet, og haugianerne synes å ha stilt seg lydige bak slike primitive, underkuende metoder. Selv Giverholt rettfærdiggjør tukten som en akseptabel oppdragelsesmetode på tross av at han følelsesmessig avskyr den.

Kielland hadde lite til overs for umenneskelighet og maktmisbruk i alle former, og han tok siden et kraftig oppgjør med haugianeren Ole Omdahls avstraffelsesmetoder ved ”Den Kombinerede Indretning”. Han ba, som redaktør i Stavanger Avis, tynt om at byens befolkning måtte spares for å bevitne en eventuell henrettelse av Omdahls morder, den tidligere tvangsinnsatte ved arbeidsanstalten ved Den Kombinerede, svensken Lars Eriksson. I juli 1888 hadde Eriksson tatt seg inn på fattigforstanderens kontor i kommunehuset på Domkirkeplassen og stukket Omdahl ned med en lang dolk. Mordet var ment som en hevnmåte for den behandling svensken hadde fått av fattigforstanderens ved straffeanstalten ved Den Kombinerede to år tidligere. Forfatteren mente at et blodbad som følge av en halshogging ville virke følelsesmessig avstumpende på unge og eldre tilskuere.

Selv hadde Kielland altså måttet bevitne pedellens avstraffelser av smågutter på Kongsgård, og Egeland-navnet hadde kanskje for all framtid fått negativ ladning hos Kielland. Derfor fant han navnet passende som etternavn på karikaturene av haugianerbrødrene i ”Skipper Worse”.

Om Jesper Egeland skriver lektor P.L.Stavnem i sin kommentar til ”Gift”:

”Pedellen er Jesper Egeland, en godslig, temmelig original herremann, som i omtale aldri kaldtes annet enn ’Jespen’ av guttene.” ”At tiltale ham med dette navn var derimod risikabelt”, skriver Dahle, ”da han betraktet det som en personlig fornærmelse. Rektor formante ogsaa strengelig til at kalde ham ved hans kristne navn og

gav selv et følgeværdig eksempel ved paa sit østlandske maalføre, saa distinkt som end mulig, at kalde ham Ekeland, hvorimod vi gutter ikke drev det videre end til paa vort Stavanger-maal at kalde ham Eigeland. Han talte gjerne i første peron om 'eg aa adle lærarane' eller i det minste 'eg aa rektoren'."

Stavnem nevner også at skolen ikke hadde noen ringeklokke i den tiden Kielland var elev ved Kongsgård, på samme måte som Giverholt. Men Stavnem føyer til at utropet "Klokken er slagen!" fulgte slagene til klokkene i Domkirken – og hvis det tok til å kime i Domkirken før Egeland hadde nådd fram til klasserommene fra sitt snekkerverksted,

"satte han farten betraktelig op, hvad der inspirerte en ungdommelig poet til følgende i sin tid velkjente vers:

Klokken slår
Egeland går,
Klokken ringer,
Egeland springer, –
Klokken har slått,
det var godt.

Også hver morgen før undervisningen begynte, og ved slutningen av hvert frikvarter hadde Jesper Egeland det ansvarsfulle hverv å varsle lærere og elever. Da så man ham høitidelig stige frem på 'Stortrappen', og fra dette imponerende stade som på hans sprog hette 'frontespessen', ropte han utover skolegården: 'Kom inn!' Skoleklokke fikk man først da Schjøning avløste Knutzen som rektor (1863). Til en begynnelse nøide man sig med en håndklokke. Senere blev der anbragt en klokke (med rep) over inngangen til Egelands verksted. Det nuværende elektriske ringeapparat er av forholdsvis ny dato."

Jesper Egeland bodde i eget hus i Nedre Klevgate 28 – barndomshjemmet til Lars Oftedal – like vest for Kiellands barndomshjem.

BRØDRENE AANENSEN

Fantes det så noe brødrepar innen haugianerforsamlingen som drev handelsvirksomhet i Stavanger? Mest nærliggende er det å tenke på brødrene Salve og Peder Andreas Aanensen, født i Gyland i Bakke sogn i Vest-Agder i henholdsvis 1818 og 1821. Begge brødrene deltok i arbeidet med å få reist forsamlingshuset i Nygata hvor de også var bosatt og drev sin virksomhet som malere og handelsmenn.

Peder Andreas var gift med Ane Bergitte Gjertsen (f. i Kristiansand i 1823). Ekteparet var bosatt i Nygata 9 og hadde barna Sophie Albertine (f. 1848), Anna Georgine (f. 1850), Anton (f. 1852), Bergitte (f. 1855), Petra Karoline (f. 1858), Ida Marie (f. 1860) og Jacob Severin (f. 1865).

LÆREGUTTEN LARS HERTERVIG

Brødrene Aanensen overtok kvekeren Endre Dahls malerverksted i Nygaten 5 i 1843 etter å ha fått borgerskap som malermestere. De overtok også Dahls læregutt, Lars Hertervig, og lot han følge med da malervekstedet ble flyttet til Nygaten 13, men betingelsen for å fortsette var at han lot seg konfirmere, noe som skjedde i 1846, etter at unge Lars hadde lest i smug for ikke å såre sine kvekersympatiserende foreldre. Etter konfirmasjonen bestod Hertervig svenneprøven som dekormaler. Også siden i livet skulle Hertervig dra nytte av velviljen til familien Aanensen. I 1855 fikk han således arbeid i malerverkstedet etter hjemkomst fra Düsseldorf – med mentale problemer. Det var Hertervigs velgjører Hans G.B. Sundt som ba for sin kunstnervenn hos haugianerbrødrene.

Fra 1866 til 1867 bodde Hertervig hos P.A. Aanensen på fattigkassens regning, ”noget Sindssvag”. Han klarte bare å utføre arbeid i perioder og snakket fraværende med imaginære personer, men ble ivrig når han fikk forgylle rammer og dekorere møbler.

Den eldste av brødrene Aanensen, Salve, ble gift med stavangerjenta Olene Olsen Rønneberg (f. 1823). Ekteparet bodde i Nygaten 13, der også malerverkstedet var. Ekteparet fikk barna Severine (f. 1846), Aanen (f. 1852), Salve (f. 1854, drev siden malerforretning i Skagen 37), Martin (f. 1855, ble handelsbetjent i farens forretning) og Olava (f. 1858). I 1882 skaffet Salve seg handelsborgerskap i byen i tillegg til det borgerskapet han hadde som malermester, og i folketellingen for 1885 opptrer han med yrkesbenevnelsen ”Skibsreder”.

Sønnen Aanen, som var født i 1852, var skoleflink og studerte siden teologi. Han ble først personalkapellan i St. Jørgen menighet i Bergen, og fra 1880 var han kallskapellan i Hetland der han i 1896 også ble residerende kapellan og i 1907 sogneprest.

I 1879 ble Aanen Aanensen gift med Malene Marie Larsen (1856–1947), datter av skipper Tormod Larsen Mæle og Johanne Henriksdatter Wiig. Malene Marie var således niese til Alexander Kiellands stemor, Inger Mæle. Rammene omkring ”Skipper Worse”s Egelandsbrødre var altså hentet fra Kiellands slektshistorie.

I romanen ”Skipper Worse” er Endre Egeland blitt utstyrt med den bibelsprengte sønnen Erik Pontoppidan Egeland, som beskrives som en temmelig ”uspiselig” person. Madam Torvestad peker ham likevel ut som et passende parti for sin opprørske yngstedatter Henriette, som velger selvmordet framfor et samliv med unge Egeland. Hun vil være tro mot det løftet hun har gitt Lauritz Boldeman Seehus (sistnevnte etternavn er trolig hentet fra den kjente stavangerkjøpmannen Morten Hansen Seehusen, 1629–1694, hvis navn også er å finne på Alexanders slektstavle!).

Som vanlig kamuflerte Kielland sine modellens personlighet. At Kielland kjente brødrene Aanensen, trenger vi imidlertid ikke tvile på. Han visste godt at disse to godhjertede haugianerne ga arbeid til Lars Hertervig enten Lars var i stand til å arbeide eller ikke. Interessant er det også at fra Alexander Kielland var fem år gammel til han fylte seksten, var det brødrene Aanensen som eide løkken vest for hans barndomshjem. Aanensen-brødrene hadde kjøpt løkke med våningshus og løe på auksjon av enkefru Anne Brathsdatter Schiæveland Brimsøe. Med andre ord hørte også brødrene Aanensen til forfatterens fargerike barndomsrike.

EKSEMPEL PÅ MODELLOPPBYGGING I KIELLANDS FORFATTERSKAP

”SKIPPER WORSE” BRØDRENE EGELAND

ENDRE EGELAND NICOLAI EGELAND

Erik Pontoppidan Egeland, i romanen oppkalt etter den danskfødte norske biskopen som skrev boken ”Sandhed til Gudfrygtighed”, som ble nyttet som lærebok i kr.d.-kunnskap i Norge fra 1737 til ca. 1880

Alexander Kiellands latinlærer på Kongsgård, adjunkt Meyer, bodde til leie hos skipper Erik Pontoppidan Thorsen i Skagen 40. Skipper Thorsen hadde vokst opp som nabo til Beate Kielland. Mødrene til Beate og skipper Thorsen var slektninger og kom fra det samme haugianermiljøet ved Egersund. Også skipper Thorsens far, jekteskipper Thor Thorsen Eeg, tilhørte byens haugianerforsamling og opptre i forbindelse med byggingen av Nygadens Forsamlingshus. Kielland visste altså om en person i sitt nærmiljø som var oppkalt etter den dansk-norske biskopen.

Den bibelsprengte Erik Pontoppidan Egeland var i Kiellands roman tiltenkt madam Torvestads datter Henriette

BRØDRENE AANENSEN Eide løkken vest for Alexander Kiellands barndomshjem fra 1854 til 1865

SALVE AANENSEN PEDER A. AANENSEN
(1818-?) (1821-?)

Aanen Aanensen (1852-?)
kallskapellan i Hetland siden
residerende kapellan og sogneprest i
samme menighet.
Gift i 1879 med Malene
Marie Larsen (1856–1947),
datter til Inger Mæles bror
skipper Tormod Larsen, som
bodde til leie hos haugianer-
og kvekerenken Anna Brathsdatter
Brimsoe i Nygata 34.
Brødrene Aanesen bodde i
i nabohusene til haugianernes
forsamlingshus i Nygaten – der
Alexander gikk til konfirmasjons--
undervisning. Brødrene Aanensen
hadde også sitt malerverksted i
Nygata, og begge brødrene
tilhørte byens haugianerforsamling

KILDER

- Apeland, Owe: ”Alexander L. Kiellands romaner”.
Universitetsforlaget, Oslo, Bergen, Tromsø, 1971
- Apeland, Owe: ”Alexander L. Kielland. Hvor bodde han egentlig?”.
Stavanger Bibliotek 1992
- Arnesen, Martin: ”Stamtavle over familien Breder, Preus og Arctander”.
Kristiania 1876
- Aurenes, Ola: ”Josephines Stiftelse i 100 år”.
Erik Gjøstein Boktrykkeri, Stavanger 1934
- Brunes, Erling: ”Klepp gards- og ættesoga gjennom 400 år”.
Klepp kommune 1952
- Bukdahl, Jørgen: ”Et nærsynsbilde av ’Skipper Worse’ ”.
Stavanger Aftenblad 13.3.1968.
- Eckhoff, Fredrikke: ”Familien Eckhoff i Norge gjennom 150 år”.
Oslo 1935, J.Chr. Gundersens Boktrykkeri
- Engen Sigleif: ”Forsand-boka III”.
Forsand kommune 1989
- Furre, Berge: ”Soga om Lars Oftedal”.
Det norske Samlaget, Oslo 1990
- Færden, M. J.: ”Peter Hærems liv og virksomhed”.
Fædrelandets Forlag, Kristiania 1878
- Golf, Olav: ”Den haugianske kvinnebevegelse”.
Oslo 1998, Webergs Boktrykkeri
- Golf, Olav: ”Vandringsmannen Elling Eielsen”.
Oslo 1996
- Gundersen, Erik S.: „Stavanger Bystyres Forhandlinger 1844–1850”.
Stavanger kommune, Dreyer Forlag
- Holgensen, Brit: ”... på en feil klode. Sigbjørn Obstfelder – mennesket og dikteren”.
Dreyer Forlag, Stavanger 1998
- Horneman, Jacob: ”Stamtavle vedrørende fam. Randulff”.
Stiftsarkivet i Trondhjem

- Haaland, Anders: ”En by tar form. Stavangers bebyggelse 1815-1940”.
Wigestrand 1999
- Haaland, Erling: ”John Rasmussen Haugvaldstad”.
Misjonsselskapets Forlag, Stavanger 1959
- Johnsen, Nils: ” ’Eker’ - om de religiøse bevegelser i Eiker”.
Drammen 1914
- Kielland, Alexander L.: „Garman & Worse“.
Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1961
- Kielland Alexander L.: ”Skipper Worse”
Gyldendal, Oslo 1964
- Kielland, Axel: „Familien Kielland“.
Kristiania 1897
- Kielland, Axel: ”Stavanger Borgerbok”.
Dreyer Forlag, Stavanger 1935
- Kielland, Gustava: ”Erindringer fra mitt liv”.
NOMI-forlag, Stavanger 1967
- Kvalsund, Ola: ”Opplysninger om tollkasserer Peter Nicolay Randulff”.
Stavanger 1935
- Larsen, Mathias: ”Stavanger 1815 og 16. Den første skatteligning etter 1814”.
Avisutklipp fra 14. august 1922
- Lund Bernhard: ”De kom aldri på bølgelengde. Om P. Ramsland og A. Kielland”.
Stavanger Aftenblad, 9. mars 1968
- Lunde, Johs: ”Handelshuset bak Garman & Worse”.
Universitetsforlaget, Oslo 1963
- Lunde, Johs.: ”Skipper Worse stadig levende”.
Stavanger Aftenblad, 29. mai 1982
- Marki, Petter: ”Rogaland Infanteriregiment nr. 8. 1628–1995”.
Elanders Publishing, Oslo 2001
- Michaelsen, M.L.: ”Stavanger sjøfartshistorie”.
Dreyers Grafiske Anstalt, Stavanger 1927
- Nag, Martin: ”Alexander L. Kielland – og arbeidsfolk”.
Arbeiderhistorie for Rogaland 1989, Varmen Forlag, Stavanger

- Nag, Martin: ”Nytt lys over Alexander L. Kielland ... ”.
Solum Forlag, Oslo 1990
- Nag, Martin: ”Omkring samfunnsrefseren Alexander Kielland – Essays”.
Kvekerforlaget 1999
- Nag, Martin: ”Ryfylke-kvekerne! Utvandring!”
Kveldsbel-eika Forlag 2000.
- Nome, John: ”Det Norske Misjonsselskaps historie”.
Dreyer Stavanger 1943
- Nome, John: ”Demringstid i Norge”.
Det Norske Misjonsselskaps forlag, Stavanger 1942
- Næss, Hans Eyvind: ”Miljøbevaring i Stavanger”.
Stabenfeldt Forlag, Stavanger 1975
- Næss, Hans Eyvind: ”Samlinger til Stavangers historie IV”.
Stavanger kommune, Stavanger 1971
- Obrestad, Tor: ”Sannhetens pris. Alexander L. Kielland”.
J.W. Cappelen, Forlag 1996
- Rasmussen, Trygve: ”Stavanger Borgerbok 1851-19002.
Statsarkivet i Stavanger
- Refheim, Sigurd: ”Gard og ætt i Madla”.
Stavanger kommune 1981
- Risa, Einar O.: ”Mannen i speilet – Alexander L. Kielland i Stavanger 1888-
1902”.
Tiden Norsk Forlag, 1999
- Risa, Einar O. „Kaniner i alle hull”.
Stavanger Aftenblad, 18. februar 1999
- Rygh, Sigurd: ”Grundeleie-Forhold i eldre deler av Stavanger 1600–1850”.
Stavanger 1974
- Simonsen, Sevald: ”Høylandspresten som hadde Tordenskjold til grandonkel”.
Ætt og Heim, Stavanger 1970
- Terjesen, Marianne: ”Kitty Kielland”.
Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1999
- Thomle, E.A.: ”Familien von Cappelen i Norge og Danmark”.
J.W. Cappelen, Kristiania 1896

Thrap, D.: "Brødremenigheten i Norge".
Kristiania 1908

"Kongsgård skole 1824-1924". (Dreyer).
Dreyer, Stavanger 1924

"Stavanger 1814-1914".
Dreyer Stavanger 1914

Statsarkivet i Stavanger:
Domkirkens kirkebøker
Byfogdens panteregistre
Folketellingene 1801,1865,1875,1885 og 1900
Likningsprotokoller for Stavanger 1827–1850

Muntlige kilder:

Thorleif Kielland Aarre (som har samlet størstedelen av stoffet knyttet til Bernhard K. Aarre)
Tor Obrestad
Alf Aadnøy

En stor takk til et tålmodig og hjelpsomt personale ved Statsarkivet og Stavanger biblioteket.

ALEXANDER LANGE KIELLANDS FORFATTERSKAP

RICHARD WAGNER OG FESTSPILLET I

BAYREUTH 1876 (referat)	(1877)
PÅ HJEMVEIEN PROVERB (kort komedie)	(1878)
NOVELETTER	(1878)
NYE NOVELETTER	(1880)
GARMAN & WORSE (roman)	(1880)
FOR SCENEN (skuespill)	(1880)
TRE SMÅSTYKKER	(1880)
ARBEIDSFOLK (roman)	(1881)
ELSE. EN JULEFORTELLING	(1881)
SKIPPER WORSE (roman)	(1882)
TO NOVELETTER FRA DANMARK	(1883)
GIFT (roman)	(1883)
FORTUNA (roman)	(1884)
SNE. FORTELLING	(1886)
TRE PAR (lystspill)	(1886)
BETTYS FORMYNDER (lystspill)	(1887)
SANKT HANS FEST (roman)	(1887)
PROFESSOREN. EN KOMEDIE	(1888)
JACOB (roman)	(1891)
MENNESKER OG DYR (en samling småstykker)	(1891)
OMKRING NAPOLEON (biografisk skisse)	(1905)

ALEXANDER L. KIELLAND –

”I SLEKT MED HELE BYEN”

FORFATTERENS NÆRMILJØ SETT FRA LOKALHISTORISK STÅSTED

Forfatteren, Gunnar A. Skadberg, legger vekt på å vise den nære sammenhengen mellom Kiellands biografi og de hovedtemaene som behandles i hans sentrale romaner. Kiellands mot, ærlighet og sannhetssøken gjør ham til en aktuell forfatter 150 år etter at han ble født.

Boka viser at Alexander Kielland hentet inspirasjon og fikk impulser til sitt forfatterskap fra nærmiljøet, og at forfatterens sosiale nettverk omfattet mennesker fra alle samfunnsklasser og religiøse grupper.

Stoffet er delt i fire bolker: 1) Kielland og hans nærmeste, 2) Alexander, Lisa og Bernhard, 3) Kielland og byen og 4) Kiellands modeller. Boka bygger videre på det som tidligere lokalhistoriske skribenter har etterlatt seg. Rammer og omriss for hendelser og personer i forfatterskapet finner vi innen en omkrets av noen få hundre meter fra ”Huset ved Bredevandet”.

Tanken er at alle med interesse for lokalhistorie vil ha nytte og glede av å se vår store forfatter og europeer fra en lokal synsvinkel. Dokumentasjonsmaterialet i boka er godt egnet som grunnlagsmaterieell for tema- og prosjektarbeid i skolen.

